zarez

zarez

,,,,

OPTIKA KRALJEVIĆ

PRAVO NA PRIPOVIJEDANJE

KNJIŽEVNOST NA EUROPSKI NAČIN

Andrea Zlatar
Renate Lachmann
Homi K. Bhabha
Nataša Govedić

stranice 21-28

Salman

Rushdie

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 14. rujna 2000, godište II, broj 38 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor:
Stanko Andrić
Čuda su moguća
stranice 6-7

ESEJ
Modernitet i barbarstvo
Piše: Srđan Vrcan
stranice 14-15

u žarištu
Premosnica do boljih dana
Davorka Vukov-Colić
stranica 10

Izgorio je krajolik
Pišu i govore:
Andrea Zlatar i
Zlatko Uzelac
stranice 8-9

Okrugli stol:
Vilenica

Književnost i mediji
Piše: Regis Debray
stranice 16-17

OPTIKA KRALJEVIĆ

KNJIŽEVNA KRITIKA

David Šporer, Jurica Pavičić, Nenad Miščević, Andera Zlatar, Nela Rubić, Branko Kirigin

9 771331 797006

zarez

gdje je što

Zarezi
Info, najave: Dina Puhovski, Sabina Sabolović, Juraj Kukoč **4-5**
Plesolozi u Korčuli *Tvrtko Zebec* **5**

U žarištu
Triput mjeri, jednom reži *Boris Beck* **3**
Smrznute ribe i spaljene šume *Pavle Kalinić* **3**
Izgorio je krajolik *Andrea Zlatar* **8-9**
Razgovor sa Zlatkom Uzelcem *Katarina Luketić* **9**
Premosnica do boljih dana *Davorka Vukov Colić* **10-11**
S Hegelom i protiv njega *Hrvoje Jurić* **11**
Razgovor s Yayori Matsui *Igor Marković* **12-13**
Kulturna globalizacija? Da! *Biserka Cvjetičanin* **13**
Lakoće i teškoće tumačenja *Grozdana Cvitan* **18-19**
Razgovor s Milanom Popovićem i Jovicom Trkuljom *Omer Karabeg* **20**

In memoriam
Vladimir Primorac *Ivo Škrabalo* **29**
Ale M. Poljarević *Ivo Maroević* **29**

Književnost
Razgovor sa Stankom Andrićem *Dušanka Profeta* **6-7**
Stroj za usporavanje *Régis Debray* **16-17**
Vilenica 2000 *Igor Štiks, Rade Jarak* **16-17**

Esej
Modernizam i barbarstvo *Srđan Vrcan* **14-15**

Likovnost, urbanizam
Slikar zen-zidova *Silva Kalčić* **30**
Napokon arheologija *Branko Kirigin* 30
Raspravljati o prostoru i razvoju *Fedor Kritovac* 31

Glazba
Goodbye Lou, see you in Zagreb?! *Branko Kostelnik* **32**
Mitsko globalno zajedništvo *Fred Došek* **33**

Film
Velike ideje i veliki narodi *Bruno Kragić* **34**
Razgovor s Borisom T. Matićem *Sandra Antolić* **35**
Razgovor s Bélom Tarrom *Sabina Pstrocki* **36**

Kazalište
Festival uspio, klasici podlegli *Lada Čale Feldman, Morana Čale* **37-38**
Puž demokracije na daskama pozornice *Nataša Govedić* **39**
Vedro lice starenja *Nila Kuzmanić-Svete* **39**

Kritika
Prijepis u neskladu s izvornikom *David Šporer* **40-41**
Besprijekoran triler *Jurica Pavičić* **41**
Čisto politički liberalizam *Nenad Miščević* **42**
Tko stanuje u staroj Burggasse? *Andrea Zlatar* **43**
Težina prošlosti *Nela Rubić* **44**

Reagiranja
Molim ispriku *Lara Hölbling* **45**
Nataša Govedić i Nataša Govedić *Nebojša Jovanović* **45**
Polak ili jaje? Naravno - jaje *Krešimir Galović* **45**

Zarezi
Ukratko: *Rade Jarak* **44**
Eurozarezi *Srđan Rahelić, Mojca Rapo, Gioia-Ana Ulrich* **47**

Multimedijalni centar Rijeka: Goli otok 2000 46

TEMA BROJA: KNJIŽEVNOST NA EVROPSKI NAČIN

Književnost na evropski način *Andrea Zlatar* **21**
Potisnuti diskurzi *Renate Lachmann* **22-23**
Pismo iz Indije *Salman Rushdie* **24-26**
Kulturalne razlike *Homi K. Bhabha* **27**
Koje ćemo granice internalizirati? *Nataša Govedić* **28**

Na naslovnici: Igor Hofbauer, plakat Močvara, Zagreb 2000.

Centar za ženske studije, prvi interdisciplinarni studij o ženskoj tematici, najavljuje upis u dvosemestralni obrazovni program

.

.

ŽENSKI STUDIJI 2000/2001

.

9. listopada 2000. - 18. travnja 2001.

.

KOLEGIJI

UVOD U ŽENSKE STUDIJE

ŽENA I MODERNIZAM - LIKOVNA UMJETNOST ZAPADA (1875-1965)

ANTIGONIN IZBOR ILI KAZALIŠTE I POLITIKA IDENTITETA

ŽENSKI IDENTITET I TEORIJE MORALNOG RAZVOJA

RODNO ČITANJE TEKSTA

ŽENSKA SPIRITUALNOST

PLES KAO ŽENSKI JEZIK

VLASTITE SOBE - ŽENSKE GRUPE, POKRETI, ORGANIZACIJE

ISKRIVLJENI ODRAZI

UŽITAK, SEKSUALNOST, MOĆ

EKOFEMINIZAM

VIRGINIA WOLF - SPISATELJICA I FEMINISTIČKA TEORETIČARKA

ŽENSKO ZDRAVLJE

SOFIJIN SVIJET - FILOZOFKINJE

FEMINISTIČKA ANTROPOLOGIJA

.

SEMINARI

Nasilje u obitelji i pravni doprinosi poboljšanju prakse: Seksualno uznemiravanje žena na sveučilištu: Žene u tranzicijskoj ekonomiji : Lezbijski studiji : Žene u postkolonijalnim teorijama : Stres i samopromjene : Kreativno pisanje

.

UPISI su od 25. do 29. rujna od 17-20 sati

.

CENTAR ZA ŽENSKE STUDIJE

Berislavićeva 12, 10000 Zagreb Tel./Fax: 385-1-48-72-406

E-mail: zenstud@zamir.net

Web: www.zamir.net/~zenstud

Greška i politika

Triput mjeri, jednom reži

Otkad je Libija poradila na svojem kredibilitetu, IRA oružje mora nabavljati u Hrvatskoj

Boris Beck

Loše su vijesti ljetos sustizale jedna drugu: vrač je u Keniji pri obrezivanju kobno pogriješio i čvaknuo čitav ud; hrvatska vlada u suzama okajava što je pogriješila obvezavši se od Enrona idućih tisuću godina kupovati svu njihovu struju po njihovoj cijeni; greška se, međutim, isplatila krivcima za krah Dubrovačke i Glumina banke jer je nastupila zastara; tragikomična pogreška da se organizira natjecanje vatrogasaca u jeku sezone požara ispravljena je i od natjecanja se odustalo; nezgodno je pogriješio Mesić pomilovavši dilere droge; jezivo su pogriješili u zagrebačkom rodilištu poslavši živo novorođenče na patologiju; zbog tehničke pogreške skretnica se u Kutini uključila dok je iznad nje jurio putnički vlak i razdvojila kompoziciju na dva dijela; ispravak svoje pogreške neće doživjeti oni koji su posmrtnu pripomoć uplaćivali tvrtki Gaj – novac je pronevjeren; u automobilskoj nesreći poginula je Ena Begović – okolnosti nejasne, ali je nesumnjivo došlo do kobnog nesporazuma između vozača i suputnika; ljudski je pogriješio sokolar na Plesu: baš kad je otišao na pivu, galebovi su se odlučili premjestiti s Jakuševca na Čiče, dali se usisati u turbine aviona Croatia Airlinesa i napravili štetu od osamsto tisuća dolara. Jedino nije pogriješio komentator BBC-ja koji je rekao da sada, otkad je Libija poradila na svojem kredibilitetu, IRA oružje mora nabavljati u Hrvatskoj.

Odavde do vječnosti – greška

Kako se očuvati od pogreške? Kako ne potpisati krivi ugovor ili krivo pomilovanje? Kako povjeriti život i novac u prave ruke? Svi znamo što je greška – greška je ono što nismo učinili kako valja – ali tko zna točno što valja, a što ne? Svi znamo i u kojim trenucima se greške čine – greška je ono što smo učinili mimo plana – ali što ako plana nemamo ili ga ne poznajemo? Greška je čudno ambivalentna, istovremeno može biti tragična i komična, banalna i kobna, neprimjetna i nepopravljiva; no ona može biti i korisna, zabavna pa i spasonosna. Greška je uvijek negdje između svojeg mlađeg, razigranog brata Slučaja, koji joj daje filozofski pedigre, i etimološkog bratića Grijeha, teološki navudrenog. Ništa nam nema bez nje – pogledamo li u kaos, ondje je; pogledamo li u eshaton, i ondje je. Optimisti u slučaju vide samo nerazriješene uzroke pa žele i s greške skinuti njezin fatalni pečat. No meteorolozi mogu samo rezignirano gledati u svoje diferencijalne jednadžbe i biti svjesni da nikad neće na Božić uspjeti prognozirati kakvo će biti vrijeme na Tri kralja.

Stoga se s pogreškama još davno uhvatila u koštac teorija pogrešaka i, da bi ih lakše svladala, razvrstala ih je. O jednoj vrsti pogrešaka, *sistematskim pogreškama*, govori engleska narodna pripovijetka. Pekar je godinama kupovao funtu maslaca od istog mljekara i godinama se ljutio: maslac je bio katkad teži, katkad lakši, ali funtu nikada nije imao. Na koncu je mljekara tužio sudu. Ovako se mljekar branio: "Ja sam siromašan trgovac i nemam novca za utege. Stoga sam svakoga dana kupio od pekara kruh težak funtu i njime vagao maslac." Klasičan su primjer sistematske greške brzinomjeri na automobilima zbog sigurnosti udešeni da pokazuju deset posto veću brzinu – kada mislite da vozite sto na sat, vozite zapravo devedeset. Dakle, ukoliko znate da vaš mjerni sustav ima sistematsku grešku, nema problema – ako vam sat ide pet minuta naprijed, uvijek znate točno vrijeme, baš kao i da ide točno. Problem nastaje ako ne znate brza li vam sat ili kasni, a služba točnog vremena nije dostupna. Imaju li takve satove svi, greška prestaje biti iznimka i postaje pravilo.

Normalni u Vrapču

Hrvatska vrvi sustavima koji ne da imaju pogreške, nego su isključivo od pogrešaka sačinjeni. Čemu zapravo služi Ministarstvo obrane koje nepotrebno zaposlene snabdijeva autima i mobitelima? Koja je točno svrha predavanja na Zagrebačkom sveučilištu kad diplomira tek svaki peti student? Sustavi sazdani na pogrešci i sami potiču pogreške: bankarski sustav u kojem su uprave dvanaest banaka nekažnjeno isisale novac svojih štediša očito i nije namijenjen štednji nego pljački; sustav zaštite od požara u kojem se polovica dobrovoljnih vatrogasnih društava nalazi u Zagorju i Međimurju, a tek pokoje na Jadranu, izravno je odgovoran za požare; sada je jasno da hrvatski sustav naplate cestarina iz kojeg nestane 100 milijuna kuna ne služi samo izazivanju nepotrebnih gužvi nego i krađi. Sustavi sazdani na pogrešci zapravo onemogućuju ljude da rade dobro: ako ne možete utjerati dug, ne možete ga ni podmiriti i ulazite u začarani krug nelikvidnosti; činjenica da 90% novih objekata nema građevinske dozvole znači da su postupak i cijena njezina donošenja zamišljeni isključivo zato da ljude prisile na kršenje zakona; jadnicima koji pet godina čekaju zatraženi dokument u zagrebačkoj gruntovnici preostaje samo podmićivanje; ministar koji je kao hrčak nagomilao osamnaest radnih mjesta jednostavno se ne može nijednom posvetiti. Ne vjerujete li još uvijek u postojanje sustava koji nas sile na pogr(j)ešku, sjetite se hrvatskog pravopisa i sve će vam biti jasno.

Dubina našega pada poznata je već i izvan granica. Stranci Hrvatsku prepoznaju kao zemlju koja ne plaća televizijske emisije, nalijeva vodu u benzin i prodaje oružje irskim teroristima. Pekar iz one priče zakidao je na vagi, ali nije kvario utege i zadržao je svijest o točnim mjerama. No kad bi u Engleskoj svi utezi bili pokvareni, čitav bi mjerni sustav bio pogrešan (Bozanić bi rekao: grešan), a sudac bi pekara u nedostatku čvrste točke morao osloboditi i potom otići u penziju. Takav je trenutno hrvatski metarski sistem: svi su etaloni izgubljeni i svatko mjeri svojim aršinom. Zato je lako shvatiti da HŽ nije imao novca za popravak skretnice, ali je mogao od Zubaka kupiti stotinu automobila; da je uz relativnu zastaru od jedne godine i apsolutnu od dvije bio lud svaki direktor koji nije opljačkao vlastitu banku; da državi nije bilo dosta polovica novca koliko uzima od Hrvatske lutrije, nego se, na čelu s dva ministra policije, okomila i na ostatak. Budući da se nalazimo u (po)grešnom sustavu, ne možemo reći da je direktorica Poštanske banke (po)griješila davši Kutli neosigurani kredit od desetak milijunčića maraka. Njezino ponašanje, naime, normalno je u našem financijskom Vrapču. A zastara koja joj se smiješi ionako će sve prekriti zaboravom.

A što smo danas zaboravili?

Sustavi sazdani na pogrešci razorno djeluju na ljude: ne znam je li mljekar bio naivan (poput Luke Njegovana, štediše Glumina banke koji štrajka glađu) ili zloban (danas bismo to nazvali revanšizmom), ali znam da je pekar bio pohlepan i licemjeran. Od toga se možemo, međutim, lako obraniti. Živimo li već u kulturi u kojoj svatko mjeri svojim laktom, ne moramo i mi drugima svojim laktom odmjeravati. Potrebno je suprotno, počesto pogledavati na etalon, *prametar*, triput mjeriti prije rezanja i neće biti problema. I, naravno, ne nadati se da ćemo ikada živjeti u bespogrešnom sustavu: Russell je upozorio da je popis svih knjiga u knjižnici knjiga koja se čuva u knjižnici, a nije obuhvaćena popisom; Gödel je pokazao da iz svakog skupa istinitih tvrdnji mora ostati isključena barem jedna istinita tvrdnja da bi on i dalje ostao skup istinitih tvrdnji; čak i bonton ima slijepu pjegu: ponude li vam naranču, uljudno je odbijte – ne postoji način da pojedete naranču i ostanete pristojni.

S greškama ćemo se, dakle, i najesen boriti. Prodavači će nam uvaljivati trule breskve, izdavat će nas frojdovske omaške i nudit će nam obrezivanje s tolerancijom od ± 1 cm. U tome, naravno, ima sistema – neko je jutro u autu ženu i mene dvogodišnjak zapitao: "A što smo danas zaboravili?" I zato s pouzdanjem gledam u budućnost: siguran sam da mi se iza prvoga ugla smiješka greška. Ili mi se smješka?

Kratko i jasno

Smrznute ribe i spaljene šume

Sve će to riješiti naše tajne službe i mlađahni analitičari rođeni početkom stoljeća

Pavle Kalinić

Prošlo je još jedno *lito vilovito*. Stranci su nakon deset godina opet povjerovali našoj promidžbi i blago rečeno bili oderani. Od cijene benzina do širokih, sigurnih i brzih prometnica od Zagreba do Jadrana. Jurilo se ponekad i brzinom od tri sata stajanja usred ničega. Gastronomska ponuda – janjetina, odojak i hrpa muha.

Čekalo se na ulasku na autocestu u Karlovcu i duže od sata, ali nikome nije palo na pamet da gužvu riješi prestankom naplate dok gužva ne splasne.

Stranci su u litri benzina svašta dobivali, najmanje oktana koje su plaćali. Ipak smo mi ekološka zemlja pa smo im prodavali i vodu neznatno razrijeđenu benzinom. Jako dobro za prirodu, ali vrlo loše za strojeve i još lošije po želju turista da nam opet dođu. Uostalom mogu naći puno bolji i jeftiniji riblji restoran bilo gdje na Mediteranu. Nigdje smrznuta riba ne košta kao na istočnoj obali Jadrana. Uz to teško je odgonetnuti je li konobar ljut od rođenja ili je to posljedica rata. Tko bi ga onako ljutitog smio upitati: A tko je Vas i kada naljutio?

Jake i slabe snage

Sveprisutni policajci, u pravilu su naplaćivali kazne, ali bez računa. Također ekološki jer bi ih netko mogao zgužvati i baciti kroz prozor i eto ti smeća. I požari su bili izrazito česti, pa ih nije trebalo podgrijavati takvim papirićima. Vatra se lako širila zahvaljujući tome da ni nova garnitura nije prionula probijanju prosjeka (kao ni prethodnih deset godina), nego je zaspala na lovorikama, a požari se nisu dali impresionirati, pa su lijepo gorili i gorili, a naši poluopremljeni vatrogasci gasili bi je do sudnjeg dana da nije ona dva premorena kanadera s još premorenijim posadama. Možemo pohvaliti još i helikoptere, te dragog Boga što je kad je bilo najžešće poslao kišu, ali tu je kraj. Opravdanje za sve su minska polja i neprijatelji koji potpaljuju. Možda, ali tko potpaljuje u Italiji, Grčkoj, Španjolskoj, Francuskoj, SAD-u? Nije važno, bitno je da smo mi budni i uredno pazimo na unutarnje i vanjske neprijatelje, oduvijek u sprezi, ma koja garnitura na vlasti bila. No požari su u sprezi s ljetom, vrućinama i sušama, pa gori li gori, ali sve će to riješiti naše tajne službe i mlađahni analitičari rođeni početkom stoljeća.

Strance sigurno oduševljava kad slete u Zagrebačku zračnu luku i onda iz aviona u autobus, pa iz autobusa u pristanišnu zgradu pred vesela lica carinika koji kao da su upravo pojeli teglu feferona. Nakon "kraće" procedure ide se van i opet u autobus. Tuneli su izmišljotine koje služe glupim i tupim kapitalistima. Ukoliko nastave put u Zadar, prvo što će ugledati (na pristanišnoj zgradi obnovljenoj nakon pet godina) jesu jake snage MUP-a. Njih šezdeset u tri smjene hrabro čuva zgradu da je tko ne odnese. Usporedbe radi, 1991. godine postrojba ZNG-a, najbliža pristanišnoj zgradi, imala je 36 boraca nasuprot dvjestotinjak, što vojnika JNA, što Belih orlova, što četnika kokošara. Od koga sad jake snage MUP-a čuvaju zgradu ne zna se! Ili možda još nisu saznali da je rat završio, barem što se tiče agresije Jugoslavije na Hrvatsku (ili se čeka mirovina?).

Međusobna razračunavanja slijede. Ubijen je Milan Levar zbog kilavosti režima, koji je nastavio u rukavicama gdje se može samo batinom. I nije Levar prvi, a nažalost ni posljednji. Niz se zakotrljao sindikalistom Krivokućom, pravašem Paradžikom, gardistom Anićem, povratnikom Kraljevićem i mnogim drugima više ili manje znanima. Režim ondašnji imao je razloga štititi mnoge kako bi mogao zaštititi sam sebe, ali je vrlo čudno da nasljednici, koji nemaju nikakva razloga štititi ono što je bilo nastavljaju prekilavo, pa postaje i pomalo sumnjivo zašto idu tako traljavo. Možda ne znaju što se sve kotrljalo po ovoj jadnoj zemlji zadnjih deset godina ili smatraju da će ignoriranjem nasljeđa i problemi nestati? Ili su ipak neki koji su onda bili opozicija (pardon, oporba) ipak umočeni, pa sad ne bi bilo zgodno čeprkati tamo gdje bi se svašta moglo iskopati.

Pivce za živce

Ima i ljepših stvari. Turisti su, htjeli mi to ili ne, ostavili najmanje tri i pol milijarde dolara što je za ovako temeljito popljačkanu i popaljenu zemlju puno, jako puno novaca. Koliko bismo tek zaradili kad bismo imali ceste, a ne kozje staze, teniske terene, trim-staze, teretane, dućane s poželjnom robom, restorane u kojima gostima ne skidaju kožu s leđa, uredne i brze trajekte.... Ali, o tom po tom. Amerikanci su u Dubrovniku preživjeli pivo od pedeset do petsto kuna! Ako opet dođu s nosačem aviona, sami su krivi. Kao i Česi koji sve više dolaze, a naši ih turistički djelatnici promatraju sa sprdnjom: sirotinja, sve nose sa sobom! A nikad im nije palo na pamet koliko je naših ljudi u mogućnosti bilo kako otići u Češku na vikend, a ne na sedmodnevni ili neki duži odmor koji Česi provode kod nas.

Zbog čega se toliko brinuti? Kompleks veće vrijednosti ionako dolazi iz kompleksa manje vrijednosti, a takav je nažalost cijeli ovaj prostor, na koju god stranu krenuli.

INFO

r u j a n 2 , , ,

Zagreb tinja

Zagreb gori, SRC Šalata, Zagreb, 8. rujna 2000.

Dina Puhovski

Zagreb gori, koncertni događaj kojim je otvorena nova sezona, privukao je navodno oko 9. 000 ljudi. Uz to je izuzetno puno zainteresiranih ostalo bez karte, a pred *Šalatom* mogli su se vidjeti i ljudi s natpisima *Dajem 200 kuna za kartu* (što je četiri puta veća cijena od prodajne). Već je unaprijed, dakle, bila stvorena atmosfera velikog događaja. Velika brojka posjetitelja kao da je, doduše, iznenadila organizatora, pa je dolazilo do standardnih problema oko toaleta ili gužvi za nabavljanje ikakvog pića - možda se idući put u to uloži još nešto od sada zarađene, vjerojatno poveće, sume novca.

O samom događaju već je izvještavano, a u *aftermathu* ostaje pitanje gledati to kao običan koncert ili možda kao događaj znakovit za suvremenu hrvatsku *scenu*... Odabir izvođača bio je tek donekle šaren. Tu su slabije poznata *Vatra*, potom *The Beat Fleet* koji se više ne uklapaju u *rockersku* shemu bendova koji su nakon njih nastupili toliko očekivani *Partibrejkersi* koji su zbog puknute žice ostavili publiku usred odličnog doživljaja, a navodno su imali i problema s razglasom. Tu su potom najviše najavljivani bendovi – *Let3* i *Majke* iako se postavlja pitanje zašto za svoj zadnji nastup ne napraviti samostalni koncert – od kojih su prvi iz svog odlaska napravili puno priče, a drugi nimalo te za kraj ostavljeni kultni izvođač Darko Rundek, koji je vjerojatno među navedenima najzanimljiviji autor, ali je njegov nastup za velik dio publike bio antiklimaks, osobito s obzirom na stanke među pjesmama i probleme s uštimavanjem… S druge pak strane, detalji poput štimanja i puknutih žica ne bi smjeli otežavati sagledavanje koncerta u cjelini: čini se doista da su izvedbe tek povremeno oduševile publiku među kojom nije bilo prave *goruće* atmosfere. No nju je teško postići i stalno održavati na koncertu s različitim bendovima, na kojem uvijek veliki dio publike cirkulira čekajući izvođača zbog kojeg su došli. Koncepcijski se također može razmišljati o tome jesu li bendovi predstavljali presjek sadašnje scene u Hrvatskoj, vjerojatno one malo *rockerskije* (s izuzetkom *TBF*), no to onda može otvoriti raspravu o tome zašto još nisu nastupili *ovi* ili *oni*. Takvo propitivanje zahtijevalo bi međutim iscrpniju analizu stanja na *sceni* (čime se još u *Zarezu* kanimo baviti) i možda u ovom trenutku pridalo prevelik značaj događaju koji je možda okupio što je mogao okupiti,a protekao je uredno i zabavio mnoge. Privukao je toliki interes jednostavno zato što je publika gladna događaja, a kako u Hrvatskoj nema dovoljno klubova, jedino joj ovakvi koncerti preostaju.

Factumom u Europu

Dina Puhovski

Filmovi napravljeni u sklopu *Dokumentarnog filmskog projekta Factum*, nakon Pulskog i Motovunskog festivala, prikazivat će se i po europskim festivalima. Film *Godine hrđe* Andreja Korovljeva pozvan je na festival *Prix Europa* u Berlin te na *Milano Film festival*, a *Zlatni sladoled* Fatmira Kocija na *MedFilm festival-laboratory* u Rim i *DokumentArt* u Neubrandenburg. Film *Sretno* autora Matanića, Rukavine i Tomića pozvan je u Grčku na *Samos Mediterranean Documentary Film Festival*, a *Bag,* rad istog trojca, na festival u St. Petersburg. Film *BBB* Saše Podgorelca gostovat će pak u Rumunjskoj na festivalu *Astra Film Fest.*

Nagrađeni novi romani

Natječaj *Biblioteke 90 stupnjeva* za 2000. godinu nedavno je završen dodjeljivanjem dviju nagrada, Berislavu Majhutu za roman *Neusporediva protiv slučajne sličnosti* te Ani Zubak za roman *Samhain.* Oba će romana biti tiskana u *Biblioteci 90 stupnjeva*, a među ostalim pristiglim radovima koji su zavrijedili pažnju potencijalnih izdavača žiri *Biblioteke...* izdvojio je *Modele iz vatre* Dražena Katunarića, *Čarobnjake* Krešimira Pološkog, *Prodavača snova* Milene Benini Getz i *Junk* Kapidžića, Krivca i Novkovića.

Drugonagrađeni roman žiri je opisao kao napetu, intrigantnu priču, "ljubavni roman onoliko koliko to postmoderna dopušta", dok je roman Berislava Majhuta opisan kao fantazmagorična, originalna i duhovita priča koja se "poigrava s osnovnim postavkama ljudske civilizacije". Kad taj pojam ne bi smatrao previše patetičnim, žiri bi, stoji u priopćenju, roman *Neusporediva protiv slučajne sličnosti* nazvao pravom *bajkom za odrasle.*

Mala zemlja za veliki odmor

Sabina Sabolović

Nakon što su na kraju sezone počela velika prebrojavanja turista te kalkulacije o uspješnosti turističke sezone, u ljubljanskoj galeriji *ŠKUC* otvara se 14. rujna izložba koja okuplja radove sedam hrvatskih umjetnika vezanih uz temu turizma.

Naziv joj je *Mala zemlja za veliki odmor*, podsjećajući nas na farsični odabir turističkog slogana tijekom devedesetih, te istodobno na raznolikost iskustava vezanih uz turizam. Kako

u katalogu kažu kustosice Ana Dević i Nataša Ilić: "Posljednjih je desetljeća i suvremena umjetnost prepoznata kao važan i neizbježan faktor turističke ponude. Ekonomija, turizam i kultura povezani su kao dijelovi koji tvore definiciju nacionalnog identiteta. Hrvatska pripada krugu zemalja čiji je vanjski identitet manje ili više uspješno temljen na turizmu. Šezdesetih godina Hrvatska vrši velika ulaganja u turističku infrastrukturu i ponudu, dok devedestih identitet turističke zemlje postaje upitan, zadobivajući pomalo paradoksalne konotacije. Visoka razina rizika, ratna oštećenja i ekonomska kriza, kao i jaka centralizacija, nameću nepovoljne ekonomske uvjete za daljnja ulaganja. Umjetnici fenomen putovanja i razne reklamne strategije koje ga prate istražuju iz različitih perspektiva. Putovanje kao proces, prijelaz, višeslojno stanje između, simboličko i Privatno iskustvo, no istodobno i kao nešto banalno, kao potrošnja i masovna zabava." U *ŠKUC*-u možete vidjeti radove Sandra Đukića, Alena Floričića, Aleksandra Battiste Ilića (u suradnji s Ivanom Keser i Tomom Gotovcem), Andreje Kulunčić, Renate Poljak, Sandre Strele i Slavena Tolja. Izložba je dio projekta *Middle-South-East* koji je dio popratnog programa *Manifeste 3*. Radi se o seriji izložbi događanja i sastanaka koji u organizaciji galerije ŠKUC-a i njezina voditelja Gergora Podnara predstavljaju umjetničke scene Mađarske, Austrije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Italije. *Malu zemlju za veliki odmor* možete pogledati do 8. listopada, a više informacija naći na adresi http://galerija.skuc-drustvo.si

co.operation

U organizaciji Ženskog umjetničkog centra *ELEKTRA* i art-radionice *Lazaret* u Dubrovniku će se od 16. do 24. rujna održati Međunarodni forum za feminističku umjetnost i teoriju. Potreba za pokretanjem foruma rezultat je, kako kažu organizatorice, činjenice da, unatoč dugoj povijesti feminizma, u Hrvatskoj ne postoji mjesto koje okuplja lokalne i međunarodne umjetnice, teoretičarke, aktivistice i zainteresiranu publiku sa ciljem razmjene iskustava, predstavljanja radova i osmišljavanja i realizacije novih projekata. Važan cilj projekta *co.operation* je popunjavanje ove praznine, s namjerom da postane redovito godišnje događanje koje će osigurati snažniju povezanost i suradnju među umjetnicama, kritičarkama, kustosicama, teoretičarkama i aktivisticama u regiji.

Kako bi obuhvatio različita područja suvremene umjetničke teorije i prakse, projekt *co.operation* sastoji se od nekoliko povezanih segmenata: umjetničke produkcije tj. pružanja mogućnosti nekoliko umjetnica za realizaciju novih radova, izložbe audio i video-instalacija koje će biti smještene u staroj gradskoj jezgri, video-radionice koje će voditi američka teoretičarka Martha Wilson, serije predavanja i prezentacija koje će održati same umjetnice i teoretičarke te okruglog stola. Njegova je tema of(f) home, a raspravljat će se o različitim sadržajima kao što su identitet i predstavljanje, redefiniranje politike i roda, uvjeti kulturalne produkcije i oblici distribucije. Sudionice okruglog stola su: Bojana Pejić (Berlin/Beograd), Biljana Kašić (Zagreb), Iara Boubnova (Sofija), Hedwig Saxenhuber (Beč), Martha Rosler, Martha Wilson, Andrea Fraser (New York), Leonida Kovač (Zagreb), Dunja Blažević (Sarajevo), Suzana Milevska (Skopje), Orly Lubin (Tel Aviv), Varsha Nair (Bangkok), Hilary Robinson (Belfast), Agata Jakubowska (Poznan), Edit Andras (Budimpešta), Svetlana Slapšak (Ljubljana), Branislava Anđelković (Beograd), Silvia Eiblmayr (Innsbruck) i Katy Deepwell (London). Sve ostale sudionice te informacije mogu se na naći na adresi http://mama.mi2.hr/cooperation

najav,e

Otvaranje Močvare

Dina Puhovski

Klub udruženja za razvoj kulture *Močvara*, smješten u Zagrebu na obali Save, odnosno Trnjanskom nasipu, najavljuje dvodnevno jesensko otvaranje 15. i 16. rujna kao *vrlo interesantnu zabavu za stare i mlade*. Prvog dana nastupit će bendovi *The Stroj* i *Bast* iz Ljubljane te domaći *Zli bubnjari*, a drugog *Kampec Dolores* iz Budimpešte, *Šumski* i *Brujači* iz Zagreba te *Miodrazi* iz Buja. Za oba dana predviđene

su i slušaonice *Moovare* i *Zelena livada (slušaonica za mozgove na paši)*. Sljedećih dana u *Močvari* će se održati irska večer (uz *Shamrock Rovers)*, predavanje o Jamajci s degustacijom tamošnjih jela i pića, mnogo slušaonica, nastup *grind core* bendova kao i otvaranje nove filmske sezone.

r u j a n 2 , , ,

Sve dužine i žanrovi

5. međunarodni festival novog filma – Split (23 – 30. rujna)

Juraj Kukoč

Festival je otvoren za sva *nova, kreativna, osobna, radikalna, subverzivna ostvarenja svih dužina i žanrova, a pozornost se poklanja radovima nastalim u otklonu od vladajućih kanona filmske i videoprodukcije.* U filmskoj konkurenciji bit će prikazano četrdeset filmova, od kojih izdvajamo polusatni film poznatog američkog nezavisnog režisera Hala Hartleyja *Kimono*, novo ostvarenje cijenjenog autora Guya Sherwina, animirani film A. Klimta *The Fall*, viđen na ovogodišnjem Animafestu. Videokonkurencija predstavlja nam 53 filma, od kojih najkraći traje jenu minutu i pet sekundi, a najduži 53 minute. Izdvajamo nove radove Steine Vasulka i Andreja Zdraviča, pobjednika pretprošlogodišnjeg Splitskog festivala. Najviše filmova dolazi iz SAD-a, Velike Britanije, Nizozemske, Njemačke i Kanade, a nema nijednog hrvatskog filma. Široj publici najzanimljiviji će biti program *Tranzicija u fokusu*, koji naglasak stavlja na kinematografije i društva u tranziciji, a predstavlja 27 filmova od kojih su većina dugometražni i mnogi iznimno cijenjeni (*Lagrimas Negras* F. Bauluza i R. Franca, *Highway Society* Mike Kaurismakija, *Adopted Son* Aktana Abdykalykova, *Simon the Magician* I. Enedya, *Kud plovi ovaj brod* Želimira Žilnika). Zanimljiva su dva dokumentarna filma: hrvatski *Profession Refugee* Svebora Kranjca (sjećamo ga se kao odvjetnika iz filma *Mondo Bobo*) i australski *Rule 61 – A Case Against Radovan Karadžić* Ive Buruma. Program *Slika* predstavlja dokumentarce o autorima pokretnih slika, među kojima su film Chrisa Markera o Tarkovskom i film M. Epsteina *Hitchcock, Selznik and the End of Hollywood,* a od tri retrospektivna programa izdvajamo onaj posvećen eskimskom videu. Posebnu nagradu dobit će austrijska organizacija Sixpack films.

U vrlo zanimljivu sekciju *Novi mediji* ove godine vratili su se performansi, uz koje ćemo vidjeti i brojne instalacije, internetske projekte, CD-Romove i jedan DVD-projekt. Tu su i dva hrvatska rada. I ove godine bit će organizirana *Videogalerija* koja će nuditi mogućnost gledanja radova s ostalih festivala te okrugli stol *Pristup europskoj filmskoj i videobaštini i njezino očuvanje*. U svakom slučaju, bogat i raznovrstan program, zbog kojeg ovaj festival dobiva sve važnije mjesto na karti europskih filmskih (medijskih) manifestacija.

Radionice Lažne stvarnosti

Dina Puhovski

U sklopu *Prvoga istarskoga međunarodnoga transdisciplinarnog umjetničkog festivala* koji se pod kraćim nazivima *Transart 2000* i *Lažna stvarnost* održava u Labinu te još na nekim lokacijama u Istri od 26. kolovoza do 24. rujna Švicarac Yan Marussich održat će intenzivnu radionicu za nekoliko mladih plesača iz Hrvatske na temu *Autoportret*. Cilj je radionice povezati dva medija: slikarstvo i ples. Radionica će trajati od 18. do 23. rujna, dok će se od 20. do 25. rujna u sklopu istog festivala održati i međunarodna radionica *Media Art Theory Week.* Ovu radionicu organiziraju Udruga *LABinary* i net-club *m.a.m.a.*, a njezini sudionici će se baviti poviješću medijske umjetnosti i propitivanjem suvremene prakse u trima medijskim umjetnostima: eksperimentalnom filmu, *videoartu* i *netartu*. Daljnje informacije se mogu dobiti u labinskom društvu *Labin Art Express.*

skupovi

Plesolozi u Korčuli

O dometima etnokoreologije u javnosti se ne zna mnogo

Povodom 21. simpozija Studijske skupine za etnokoreologiju ICTM-a, održanog od 2 – 8. srpnja 2000. u Korčuli

Tvrtko Zebec

U srpanjskim brojevima *Zareza* oglasili su se etnolozi glasnije nego inače. O dometima još jedne uže stručne specijalnosti – etnokoreologije u javnosti se ne zna mnogo. Ono što je poznato odnosi se uglavnom na scensku prezentaciju folklora, hrvatski profesionalni ansambl *Lado*, nastupe amaterskih folklornih ansambala i skupina ili održavanje lokalnih i međunarodnih smotri folklora. O dobrim iskustvima s uspješno održanog međunarodnog skupa etnokoreologa isplati se stoga prozboriti i nakon ljetnog odmora.

Tema mačevnih plesova

ICTM, Međunarodni savjet za tradicijsku glazbu (International Council for Traditional Music), međunarodna je nevladina organizacija koja okuplja znanstvenike (etno)muzikologe i (etno)koreologe iz cijeloga svijeta. Prema različitim interesima istraživači se unutar ICTM-a dijele prema studijskim skupinama. Tako npr. uz studijsku skupinu za ikonografiju glazbe, skupinu za istraživanje glazbe Mediterana i nekoliko drugih usko specijaliziranih muzikoloških, skupina za etnokoreologiju okuplja etnologe i antropologe plesa, odnosno etnokoreologe. Iako su početkom devedesetih naglašavali međusobne razlike prema načinu i metodama istraživanja i interpretacije, ples ih je kao predmet interesa unutar promatranih plesnih zbivanja uspješno okupio, a tu studijsku skupinu učinio jedinstvenom i zasada najbrojnijom unutar ICTM-a.

Prihvativši inicijativu Turističke zajednice Korčule, organizatora *Festivala mačevnih plesova* tijekom posljednjih triju godina, gospođa Elsie Ivancich Dunin, umirovljena profesorica plesne etnologije sa Sveučilišta u Los Angelesu (UCLA), u suradnji sa zagrebačkim Institutom za etnologiju i folkloristiku, pokrenula je prije pune dvije godine organizaciju ovoga etnokoreološkog skupa. Izbor Korčule za održavanje skupa nije bio nimalo slučajan. Na tom otoku uz korčulansku gradsku bojevnu igru *morešku* – sukob *bilih* i *crnih vitezova* postoji i pet različitih varijanti lančanih mačevnih plesova *kumpanija (moštra)* u selima Pupnat, Čara, Blato, Smokvica i Žrnovo. Prije četiri desetljeća ti su plesovi i običaji bili predmet istraživanja etnokoreologa Ivana Ivančana, a ove godine su zaokupili pažnju mnogo većeg broja stručnjaka.

Zanimljivost korčulanskog okupljanja te poseban razlog za brojan odaziv sudionika iz cijelog svijeta naslovi su tema kojima je skup posvećen: mačevni plesovi i zbivanja u kojima se ti plesovi tijekom godine izvode te obnova (revival), rekonstrukcija i revitalizacija. Zahvaljujući izboru tema ovogodišnji skup "plesologa" u Korčuli najbrojniji je do sada. Za razliku od dosadašnjih bijenalnih skupova (spomenimo nekoliko posljednjih: Varšava – Poljska 1992; Nafplion – Grčka 1994; Trešt – Češka 1996; Istanbul – Turska 1998) gdje je bilo uobičajeno da sudjeluje između dvadeset i trideset stručnjaka, korčulansko okupljanje može se pohvaliti s gotovo trostrukim brojem sudionika. Održano je 58 referata. Uz referente na skupu je bilo nazočno i nekoliko članova koji su pozvani kao diskutanti. Posebno je organizirana i sekcija koja se bavila aktualnom temom o zaštiti autorskih prava, o svijesti zajednice, odnosno poimanju i prihvaćenosti plesne tradicije u društvu.

Teme skupa u mnogim su se izlaganjima međusobno čvrsto prožimale, pa zanimanje svih sudionika od početka skupa nije popuštalo sve do posljednjeg izlaganja. Unatoč bogatoj korčulanskoj turističkoj ponudi i svim blagodatima Jadranskoga mora i sunca koje su očarale osobito naše mediteranske kolege, sudionici su gotovo bez iznimke zainteresirano pratili sva izlaganja.

Znanstvenici iz Kanade, Sjedinjenih Američkih Država, Meksika, Tajvana, Malezije i skoro svih europskih država razmijenili su iskustva i saznanja o plesu iz vlastitih zemalja, kao i onih u kojima su istraživali kao stranci (*outsideri*) – npr. u Iranu, Mozambiku, Japanu, Koreji i Gvatemali. Od ikonografskih i povijesnih istraživanja mačevnih plesova, zatim kritičkih teorijskih osvrta na različite istraživačke metodologije, preko ukazivanja na nove funkcije i kontekste "starih" plesnih oblika, do sasvim novih prijedloga o razvijanju strategije istraživanja karnevalskog kompleksa običaja i obreda (kojem najčešće pripadaju i mačevni plesovi) putem kompjutorskih Web-stranica, do primjera suvremenog stvaranja tradicije (koreografije i izvedbe mačevnog plesa u nekim mjestima Belgije i Britanije o kojima postoje tek kratke vijesti da su se takvi plesovi izvodili prije više stotina godina).

Moreška i Les Bouffons

Predstavljanje hrvatskih etnologa i folklorista, koreologa i muzikologa, većinom iz Instituta za etnologiju i folkloristiku, inozemni stručnjaci ocijenili su s neskrivenim zadovoljstvom. Naime, želja da se s različitih aspekata (danas rado kažemo "interdisciplinarno") osvijetli pojava mačevnih plesova u nas, uspjela je posebno kad je riječ o otoku Korčuli.

Uz prikaze različitih vrsta mačevnih plesova i zbivanja u kojima ih ljudi u nas izvode (u referatima Vide Bagura, Gorana Matoša, Ive Niemčić i Tvrtka Zebeca te njihove glazbene pratnje, referenata Joška Ćalete, Gorane Doliner i Grozdane Marošević) potpuniji dojam o tradicijskim običajima u kojima se ti plesovi obično izvode mogao se dobiti i zahvaljujući izlaganjima Ivana Lozice o biranju kralja i Jasne Čapo Žmegač o ritualnom žrtvovanju vola u tradiciji i suvremenosti, osobito s obzirom na lanjske negativne odjeke u medijima. Osim predavanja, sudionici skupa u plesnoj su radionici Gorana Oreba mogli naučiti neke figure korčulanske *moreške*, a od Barbare Sparti iz Italije i figure francuskog *Les Bouffons* iz 16. stoljeća. S velikom znatiželjom pratili su i *Festival mačevnih plesova* u Korčuli (5. i 6. srpnja) na kojem su uz korčulanske skupine nastupile i *bijele maškare* s Pelješca (iz Putnikovića), *pokladari* s Lastova, *slavonske kraljice* iz Donjih Andrijevaca, samostreličari s Raba i dvije gostujuće folklorne skupine iz Češke.

Posebno dojmljivi bili su susreti s kumpanijama u Smokvici i Pupnatu te susreti s *bijelim maškarama* Putnikovića na Pelješcu i izvođačima poskočice linđa u Slanom.

U prostorijama hotela Liburne prigodno su izloženi dijelovi fascinantne građe našeg renomiranog etnokoreologa Ivančana koja je uspješno poslužila u obnovi pupnatske kumpanije, ponajviše zahvaljujući folkloristu Vidu Baguru. Premijerno prikazivanje dokumentarnog filma *Ples od boja* Hrvatske radiotelevizije o obnovi pupnatske kumpanije i razgovor s *kumpanjolima* dodatno su zorno svjedočili o procesima obnove i osjećajima identiteta u suvremenom hrvatskom društvu.

Inozemni sudionici skupa s neskrivenim zadovoljstvom su izrazili zahvalnost organizatorima, a mi smo poželjeli da nam se korčulansko sunce i more osmjehnu i u trenucima skupljanja tekstova održanih referata i njihovoj pripremi za tisak u zborniku.

razgovor

Je li ti se u životu ikada dogodilo nešto što bi mogao smatrati čudom, makar malim, majušnim, čudom? Ili čudo danas nazivamo "slučajem", "placebo- efektom"...?

Stanko Andrić, pisac i povjesničar

Čuda su moguća

Meni se čini da istraživač treba biti što otvoreniji prema govoru dokumenata koje proučava i lišiti se svih preduvjerenja

Dušanka Profeta

Što je danas čudo? Mijenja li se čudo usporedno s razvojem civilizacije ili mi i danas vjerujemo u ista čuda, slična onima o kojima svjedoče dokumenti vezani uz Svetog Ivana Kapistrana (ozdravljenja, oslobađanje iz sužanjstva...)?

— Po mom mišljenju, čudo je danas, kao i u Kapistranovo doba, kao i u bilo koje drugo doba, u osnovi stvar perspektive, odnosno kuta i načina gledanja, svjetonazora i svojevrsne inspiracije. U zaključku knjige pokušao sam objasniti da čudo nije objektivna materijalna činjenica, nego zapravo percepcija ili interpretacija. Ono je psihološka i društvena činjenica koja posredstvom određenih mehanizama iskorištava određene stvarne, materijalne događaje: bolesti i ozdravljenja, zarobljeništva i oslobođenja, itd. Naravno da ni te "stvarne" činjenice nisu sasvim neproblematične: svaka bolest, i onda kad nije "umišljena" ili psihogena, sastoji se kako od organskih tako i od psiholoških i društvenih komponenata. Neki tumači fenomena čuda skloni su naglasiti tu psihološku dimenziju bolesti, odnosno objasniti čudo gotovo isključivo u psihosomatskim i srodnim terminima; meni se čini vjerojatnijim da većina bolesti što se opisuje u svetačkim čudesima ima u jezgri organske, tvarne poremećaje i tegobe, ali da sadržaj "aporije" pred koju čudo stavlja znanstveni razum zapravo nije banalno pitanje: kako je ozdravljenje bilo moguće ako je bolest bila stvarna? Ispravno pitanje što ga valja postaviti glasi: zašto su *mirakulati* (tj. ljudi kojima se dogodilo čudo) spremni u svojim ozdravljenjima, izbavljenjima itd., vidjeti čudo? Ukratko, čuda su moguća i događaju se danas manje-više isto onako kako su se događala u srednjem vijeku, ona su po svemu sudeći jedan od žilavijih i ustrajnijih sastojaka religije.

Stanko Andrić rođen je 1967. u Strizivojni. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je francuski i latinski jezik i književnost. Magistrirao je i doktorirao na Odsjeku za srednjovjekovne studije Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti. Njegova doktorska disertacija *Čudesa svetoga Ivana Kapistrana* objavljena je 1999. godine, a planira se i objavljivanje njezina engleskog prijevoda. Prozni opus Stanka Andrića čine knjige *Povijest Slavonije u sedam požara* (1992), *Enciklopedija ništavila* (1995) te *Dnevnik iz JNA i druge glose i arabeske* (2000). Zaposlen je u Hrvatskom institutu za povijest, u Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Koliko se mogu prisjetiti, nikada nisam doživio nešto što bi me natjeralo da se pokolebam u svojoj temeljnoj skepsi prema čudu. Štoviše, teško mi je zamisliti što bi se to moglo dogoditi pred čime bih se morao zaustaviti i konstatirati: ovo je čudo. Ono što se naziva hirovima sudbine, slučaja, sreće i nesreće, sasvim je dovoljno širok okvir da u nj mogu smjestiti i najbizarnije događaje koje opažam oko sebe. U stvari, razlika između onih koji vjeruju i onih koji ne vjeruju u čuda možda nije toliko u sadržaju njihova poimanja svijeta koliko u stanovitu okviru kroz koji se gleda na nj: pomalo paradoksalno, "vjernici" oštro razgraničavaju "natprirodnu", čudesnu sferu i onu nižu, u kojoj se sve zbiva po ustaljenim, predvidljivim zakonitostima; "nevjernici", pak, takvu granicu ne povlače, njima je svijet sam po sebi potencijalno čudotvoran, neobjašnjiv do kraja, otvoren. Jednima je čudo uljez, božansko upletanje; drugima je ono nerazmrsivo utkano u tkanje svijeta u kojem živimo.

Tko su sveci?

Naslov knjige upućuje da će predmet tvoga interesa biti svečeva čudesa. Koliko su čudesa odvojiva od ostatka svečeva životopisa? Drugim riječima, formira li se na margini bavljenja svecem i jedna obična, ljudska biografija?

— Glavni predmet kojim se bavim u knjizi Kapistranova su čudesa, i to u prvom redu posmrtna čudesa. Na neki način sve te priče koje nalazimo u čudesima mogu se uzeti kao da zajedno oblikuju svečevu drugu, posmrtnu biografiju. Dakako da se ona odvija na nekoj drugoj razini, podliježe drugim zakonima, na njezin sadržaj svetac kao konkretna i jedinstvena osoba koja je donedavno živjela ovozemnim životom više nema mnogo utjecaja: sada je oblikuju mnogobrojni vjernici koji se svecu utječu za pomoć i pritom iskazuju svoje predodžbe o nadnaravnom, onostranom, svetom, kao i o samoj svečevoj osobi, a tu su i njihove konkretne potrebe i doživljaji. Tu drugu "biografiju" odabrao sam iz nekoliko jednostavnih i zapravo očitih razloga: prvo, upravo je priča o Kapistranovim posmrtnim čudesima (kao i donekle ona o zaključnom razdoblju njegova života) ujedno priča o kasnosrednjovjekovnom Podunavlju, o tom ugarsko-slavonskom prostoru kojim se i inače bavim; drugo, zbirke upravo tih čudesa iznimno su, čak iznenađujuće bogate i uz to uglavnom neistražene, dok istodobno priče o Kapistranovim čudesima *in vita* (tj. učinjenim za života) nisu toliko krcate zanimljivim pojedinostima; napokon, Kapistranova "prava" biografija već je vrlo temeljito istražena (rad J. Hofera koji je tome posvetio gotovo cijeli svoj istraživački život), a čak i da nije, mene ni Kapistranova osoba ni žanr povijesne biografije ne zanima dovoljno da bih se latio tog mukotrpnog i dugotrajnog posla. U svakom slučaju, Kapistran je bio iznimna osoba koja je odigrala utjecajnu ulogu u povijesti 15. stoljeća. Nekih crta njegova psihološkog portreta dotičem se u knjizi, očito se radi o slojevitu karakteru koji su resile različite "vrline i mane", ukratko – o živoj osobi koja je nužno različita od plošnih predodžaba o svetosti zasnovanih na idealiziranoj ikonografiji i hagiografiji, na litanijama svetih. Dakle, je li Kapistran uopće svetac? Kao povjesničar mogu odgovoriti jedino protupitanjem: svetac *za koga*? Što se mene osobno tiče, ne znam niti sam o tome puno razmišljao. No, svaki teolog ili povjesničar kršćanske duhovnosti i "predodžaba o svetosti" reći će nam da stvarna svetost i nije bestjelesna slika, nego ishod nesmiljene borbe kojoj je trajno polazište stvarna osobna i društvena situacija sa svim svojim ograničenjima.

Čuda su moguća i događaju se danas manje više isto onako kako su se događala u srednjem vijeku

U proznim fragmentima objavljenima u Quorumu pišeš: U crkvi, u staklenom kovčegu, leži metalna figura u redovničkom habitu. Koga (i od čega) štiti stakleni kovčeg?

— Stakleni kovčeg omogućuje vjernicima da vide svečevo tijelo, ali ne i da ga izravno dotiču. Svetačka tijela u pravilu se tako ili slično zaštićuju jer bi ih pobožni vjernici, oni koji vjeruju u njihovu čudotvornost s vremenom, bez sumnje, komadić po komadić, doslovce raznijeli, sveli na ništa. Doduše, u iločkom slučaju to ne bi bilo lako, jer ondje nije Kapistranovo tijelo (koje je izgubljeno) ili ono što je od njega ostalo, nego metalna lutka. Nju se vjerojatno ne bi moglo raskomadati, ali bi je se moglo lišiti odjeće i svega što je na njoj. Prema tome, ta Kapistranova efigija zaključana u staklenom kovčegu nije samo pomalo groteskna imitacija postupka sa stvarnim tijelom, nego i doista potrebna i opravdana zaštita replike svetog tijela, jer je ta replika – prema logici predodžaba o prostornoj i materijalnoj sakralnosti – i sama na neki način sveta.

Teleportacija u drugi svijet

Kažeš da je možda glavni razlog zbog kojeg si se u okvirima historiografije opredijelio za srednji vijek oskudica pisanih izvora, koja pruža mogućnost potpune iscrpnosti. S druge strane, srednjovjekovne teme postale su omiljeni predmet istraživanja niza humanističkih znanosti. Poništava li bogatstvo referenci užitak koji pruža mogućnost potpunog iscrpljivanja primarne građe?

— Stanovita moda srednjega vijeka, koja u različitim humanističkim disciplinama traje već prilično dugo, svakako ima svoja suvremena kulturološka objašnjenja. Jean-Claude Schmitt negdje je napisao da srednjovjekovlje svoju privlačnost za nas (Europljane) duguje činjenici da je ono nama najbliži kulturalni Drugi – dakle nešto poput geografski dalekih "primitivnih" društava koja proučavaju antropolozi – a koji je u isti mah i naš neposredni predak. Dakako da nam je, gledano u cjelini, srednjovjekovlje ostavilo golemu količinu tekstova i svakovrsnih dokumenata. Pa čak i kad je riječ o ovdašnjem srednjovjekovlju, sačuvane građe u pravilu ima mnogo više nego što se obično i paušalno pretpostavlja. No, kada god izaberete za predmet istraživanja određenu, da tako kažem, *prirodnu* cjelinu (naselje, ustanovu, osobu i slično), obično se pojavljuje taj relativno ograničeni okvir, uglavnom posve sagledliv totalitet raspoložive građe. On može varirati od samo nekoliko dokumenata do nekoliko desetaka ili možda stotinjak, ali sve je to uvijek količina koju možete kontrolirati, u kojoj se ne utapate i koja vam dopušta – čak zahtijeva od vas – vrlo detaljno čitanje i tumačenje, zadržavanje na svakoj pojedinosti. To je strpljiv posao nalik na slaganje rasutih rbina neke dragocjene stare posude, u kojem to jasnije vidite skladan suodnos dijelova što više vremena provedete razmišljajući o njima. To je, također, *samopospješujući* posao: što više novih činjenica spoznajete to brže rješavate nove probleme, što ste ih više prije toga već riješili, što ste više podataka ranije povezali u mrežu.

Povijesno istraživanje pretpostavlja, kako pišeš, oslobađanje od horizonata što nam ih zadaje vlastito vrijeme. Počiva li književnost kojoj je polazište povijesna građa upravo na upisivanju horizonta vlastitog vremena u povijesnu građu?

— Zapravo, nisam rekao da povijesno istraživanje *pretpostavlja* takvo utopijsko "oslobađanje". Kao istraživač i pisac historiografske studije čovjek je neizbježno uvjetovan mnogostrukim sastojcima svoje intelektualne i kulturne okoline (zvalo se to svjetonazorom, metodologijama, diskursima, epistemom ili kako drukčije). Logika moje tvrdnje je obrnuta: "Upravo zbog tog oslobađanja od horizonata što nam ih zadaje vlastito vrijeme, povijesno istraživanje može biti vrlo osvježavajuće i obogaćujuće." Dakle, pažljivo proučavanje dokumenata nekog drugog vremena može nam pribaviti neku vrstu "teleportacije" u svijet drukčijih kulturnih, misaonih i emocionalnih obzora, u neki drugi "mentalni krajolik". Meni se čini da istraživač treba nastojati biti što je moguće otvoreniji prema govoru dokumenata koje proučava, lišiti se svih preduvjerenja, pokušati usvojiti njihovu logiku i osluškivati što oni doista primarno govore. Dakako da taj "iskonski" govor dokumenata ima i svjesnu ("što je autor htio reći") i nesvjesnu ("što je autor i ne hoteći rekao") razinu: povijesno istraživanje jest, po mom sudu, upravo uporaba različitih manje ili više dovitljivih metoda u nastojanju da se dopre do što je moguće potpunijeg sadržaja dokumenata. Književni postupak, s druge strane, ima veću slobodu izbora: strategija romanopisca koji bi se nadahnjivao uvidima u druge "mentalne krajolike" oslanjajući se pritom na vlastita istraživanja ili istraživanja drugih povjesničara čini mi se podjednako legitimnom kao i postupak onog koji bi slobodno manipulirao povijesnim gradivom za potrebe svojih unaprijed zamišljenih "svjetova". Zapravo, ta dva pristupa vjerojatno ne bi bilo lako razgraničiti u konkretnim primjerima književnih obrada ili prerada povijesti.

Mogu li se kao prototipovi postupaka koje navodiš uzeti Hadrijanovi memoari Marguerite Yourcenar i Šotolina Družba Isusova?

—Eto, našla si odlične primjere.

Izazovi slavonskog srednjovjekovlja

Diplomirao si francuski i latinski jezik i književnost. Kako je tekao zaokret s filologije i književnosti u historiografiju?

— To da sam se na koncu zatekao u historiografiji bilo je, zapravo, izravno pripremljemo navedenim filološkim studijima. Proučavajući francusku književnost i kulturu, a posebice zahvaljujući predavanjima Nenada Ivića o francuskom i europskom srednjovjekovlju, imao sam priliku donekle upoznati znamenitu francusku *Nouvelle histoire* ili "školu" časopisa *Annales ESC* (sada *Annales HSS*). Moj prvi eksperiment na tom tragu bila je knjižica *Povijest Slavonije u sedam požara*, dovršena 1990. i objavljena dvije godine kasnije. Koliko je odjek *Nove povijesti* u tome eseju objektivno prepoznatljiv, drugo je pitanje. Studiranje latinskog, pak, opremilo me za nešto manje bespomoćno ogledanje s raznolikim primjercima medijevalnog latiniteta – sve do Kapistranovih *miracula*. U svakom slučaju, ubrzo sam mogao primijetiti da se čitanjem i tumačenjem srednjovjekovnih povelja i kronika mogu baviti s više lakoće negoli većina kolega medijevista koji su studirali povijest, ali ne i latinski. A čitavo to vrijeme postojao je, i zapravo narastao, izazov upravo slavonskoga srednjovjekovlja, uvelike neistraženog, nepoznatog, koje mi se sve više činilo nalik na potonulu lađu s blagom. Zatim se, nepredviđeno, 1993. godine pojavila mogućnost poslijediplomskog studija na Odsjeku za srednji vijek Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti i stvar je krenula manje-više uobičajenim tokom, koji je konačno potvrđen kad mi je ponuđen posao u slavonskoj podružnici Hrvatskog instituta za povijest. Sve je to možda stjecaj okolnosti, ali svakako kombiniran s mojim afinitetom koji se postupno definirao. Više mi se dopada biti profesionalni povjesničar medijevist, negoli recimo profesionalni kritičar ili teoretičar književnosti ili pisac.

Čini mi se da ćeš posljednjom rečenicom ražalostiti veliki broj kritičara koji te smatraju jednom od najvećih nada hrvatske proze.

— Izrazi poput "velika nada",

"autor koji obećava" i slični pomalo mi idu na živce, iako mi ni samom nije posve jasno zašto. Možda je, na kraju krajeva, razlog u tome da u biti odbijam preuzeti odgovornost za svoj izbor. Radije vjerujem da je moj odabir povijesti umjesto književnosti determiniran nekim jačim razlozima i logičnim predispozicijama. Ali, da se nisam upustio u istraživanje slavonskog srednjovjekovlja, ne bih li do sada iza sebe imao barem jedan veći književni projekt, po svoj prilici roman? Čovjekova aktualna biografija isključuje druge koje su se mogle dogoditi, one su unaprijed mrtve – ili se možda ostvaruju u nekim paralelnim kvantnim svemirima.

Onkraj granica jezika i prostora

Ima li tvoja želja da budeš profesionalni povjesničar-medijevist osim osobnog afiniteta i veze s kontekstom, to jest sa suvremenom književnom produkcijom i kritikom koja se o njoj piše?

— Mislim da nema, iako to nije jednostavno pitanje. Gledamo li na stvari idealistički, tko piše crpeći iz nekakva autentičnog izvora, potrebe ili nadahnuća, nije pretjerano ovisan o neposrednom književnom okruženju. Potrebu za suputnicima i srodnim dušama, ako je ima, a obično je ima, čovjek može zadovoljiti i onkraj granica vlastita jezika i vlastita malena vremena i prostora. Uostalom, i u tom ograničenom krugu mogu se naći poneki vrlo zanimljivi pisci i poneke dragocjene knjige ili barem stranice, sasvim dobri poticaji, potpore, uzori, učitelji. Čak i ako bih shvatio da sam u neizlječivu nesporazumu s duhom vremena, da književnost koju pišem danas i ovdje nikoga ne zanima, mogao bih vjerovati da pišem za buduće čitatelje, da će se u budućnosti ukusi promijeniti. To bez sumnje ne bi bilo lako, tako da se ipak vraćamo na društveni kontekst i njegovu relevanciju. Pisati roman u sredini koja uključuje mnogo šire i slojevitije čitateljstvo, u kojoj objavljivanje uspjele i zanimljive knjige ima mnogo zamjetniju i bogatiju društvenu rezonanciju i u kojoj jednostavno možete računati s mnogo više čitatelja do čijeg vam je mišljenja stalo, vjerojatno bi bilo stimulativnije.

Bibliografija u Čudesima svetoga Ivana Kapistrana sadrži jedinice na nekoliko stranih jezika. S druge strane, u tekstovima se često baviš etimologijom i značenjskim slojevima riječi. Privlači li te više svijet pojedinih riječi ili savladavanje nepoznatoga jezika?

— Vjerujem da ćeš se složiti da je istraživanje svjetova pojedinih riječi i njihovih međusobnih veza lagodniji i uzbudljiviji posao nego što je sustavno svladavanje novog jezika s njegovim cjelovitim fonetičkim, gramatičkim i leksičkim razinama. Za to drugo potrebno je jako puno discipline i napornog, neselektivnog rada. Upravo se pokušavam prisiliti da prionem sustavnom učenju mađarskog jezika (kojim se donekle čitalački služim) i pritom imam priličnog uspjeha jedino u nalaženju uvjerljivih razloga da taj važan zadatak neprestano odgađam.

Jedan tvoj tekst nosi naslov Cancer invictus (Nepobjedivi rak). Ton je prilično tjeskoban, daje naslutiti da mogućnost oboljenja užasava i autora. Tješi li autora otkriće genoma? Ili je riječ o otkriću koje otvara puno dublje ponore od onih s kojima smo naučili živjeti?

Dobro si primijetila, taj je tekst doista napisan tijekom jednog razdoblja koji bih danas s lakoćom mogao nazvati privremenim buđenjem intenzivne hipohondrije (i koji se, nekim slučajem, podudario s jednim boravkom u Parizu). No, ironizacija vlastite hipohondrije jest dosjetka koju je vrlo simpatično iskoristio i razradio Zoran Ferić, tako da tu temu ne bih dalje razglabao. Onoliko koliko mi vrijeme i skromna predznanja dopuštaju, sa zanimanjem pratim novosti i napretke u prirodnim znanostima. Dekodiranje genoma očito je jako važan pomak, ali, poput mnogih sličnih proboja, ono nešto rješava i u isti mah otvara "ponore" novih zagonetaka. Tako da na toj trasi očito ostaje još jako puno posla koji treba obaviti, svakako i u vezi s mogućnošću liječenja raka. Na nešto općenitijoj razini, zanimljiva mi je recentna kontroverzija oko budućnosti znanosti: na temelju strelovitog napredovanja i množenja znanstvenih spoznaja u posljednjih stotinjak godina optimisti vjeruju da će se ta brzina, ili čak akceleracija, održati i u desetljećima koja slijede, a pesimisti misle da je znanost u posljednje vrijeme "zapela", da zaostaje za projekcijama, da pomaci, doduše brojni, postaju raspršeni, sitni ili čak infinitezimalni i da nema novih fundamentalnih proboja, kao da je cijela temeljna matrica ove znanosti potrošena. Budućnost mi se čini tako neizvjesna i zanimljiva da bih bez dvoumljenja, unatoč svojoj povijesnoj struci, radije odabrao putovanje sto ili tisuću godina u budućnost negoli isto toliko u prošlost.

Privatno groblje ideja

Niz autora i djela koja citiraš tvore vrlo neobičan niz i, pretpostavljam, biblioteku. Je li riječ o mnoštvu interesa ili o potrebi da se određeni problem, tema ili pojam sagleda iz što je moguće više perspektiva?

— Prilično se lako zainteresiram za neku novu temu, autora, čak i disciplinu. Tada neko vrijeme nastojim skupljati literaturu, kompletirati dosjee. Zatim se pojavi nešto novo, često iz sasvim nepredvidljivog izvora, i ona se prethodna potraga uglavnom obustavlja. Ritam tih ažuriranja interesa otprilike je jedna nova tema mjesečno. U neku ruku to je prilično izluđujuće, ali me održava u stanju neprestano žive znatiželje i napetosti. Uostalom, interesi iz prošlosti obično se ne gube sasvim i, kako vrijeme prolazi, sve više konstatiram da im se na ovaj ili onaj način vraćam, zadovoljan što dolazim na donekle pripremljeno i poznato tlo.

Sudeći prema fragmentima iz* Dnevnika iz JNA *u vojsci si imao puno ideja za neke buduće priče. Je li stalo samo na idejama?

— Zapravo da. U tom smislu taj je "dnevnik" malo privatno groblje ideja. Upamtio sam jednu rečenicu Pavla Pavličića, svoga učitelja na nekadašnjoj SKUC-ovoj Radionici kreativnog pisanja. Ona otprilike glasi: "Pišem romane jer mi je žao pustiti da dobre ideje propadnu". Takvu sposobnost pretakanja ideja u romane ja mogu samo sanjati, tako da obično zapisujem samo ideje.

Nakon boravka u Zagrebu i Budimpešti preselio si se na Sveučilište u Osijeku. Znači li to nastavak istraživanja potopljene lađe s blagom slavonskog srednjovjekovlja ili tek zaustavljanje da se upozna jedan djelić Srednje Europe?

— Ne vidim zašto ne bih mogao odgovoriti: i jedno i drugo. Ali ako tvoje pitanje podrazumijeva drugo potpitanje, naime je li mi Osijek trajan ili tek privremen izbor mjesta življenja, onda je to pitanje na koje bih u ovom trenutku i sam volio od budućnosti dobiti odgovor. Na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Osijeku zasad sam samo vanjski suradnik, a na tome će zasigurno još neko vrijeme i ostati. Mukotrpan i neizvjestan pothvat izgradnje Odsjeka za povijest na tom Fakultetu, koji je započeo prije nekoliko godina, vrlo je zamršena i opširna tema pa ju je bolje ovom prilikom ne načinjati.

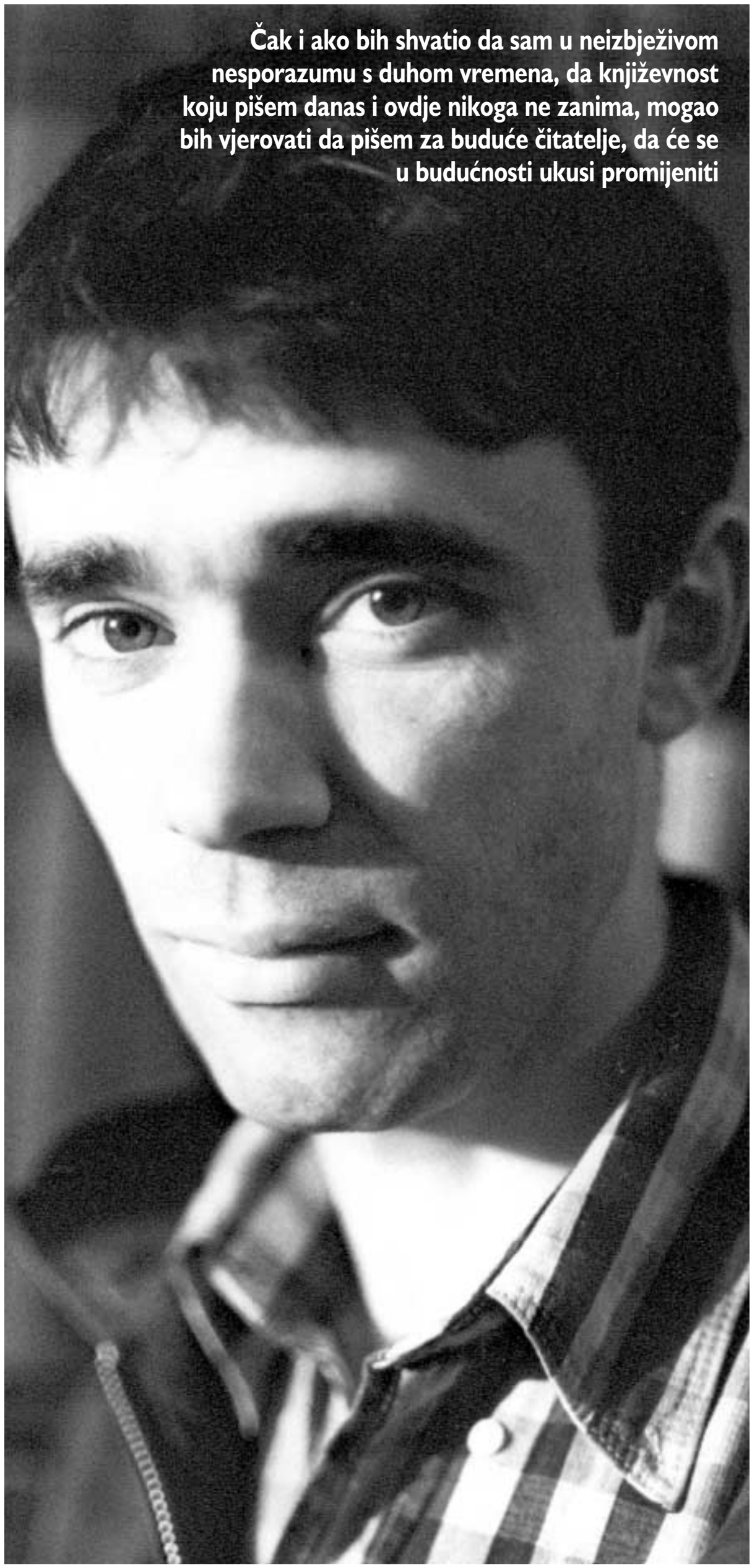

u'žarištu

Požari: Trsteno

Izgorio je krajolik

Ako nitko i nije kriv, mnogi su odgovorni

Andrea Zlatar

Dva dana nakon što je gorio Arboretum u Trstenom nazvao nas je telefonom Danijel Dragojević da pita kako smo, što se zapravo dogodilo. "Dobro smo", kažem ja, "nije nam izgorjela kuća, mislim, sve drugo je katastrofa, ali kuća nije izgorjela." Na to će Dane: "Izgorjela je vama kuća, izgorjela – jer vama je kuća bila cijelo Trsteno, cijeli park, pa niste tamo dolazili zbog vlastite kupaonice." Ta Dragojevićeva rečenica svojom lucidnošću pogađa osjećaje u svima onima koji poznaju Arboretum i vole Trsteno, najtočnije formulira ono što sami nismo bili u stanju oblikovati u misao: užas i očaj zbog onoga što se dogodilo, što je izgorjelo, iako su prve službene informacije uvijek nudile pozitivni saldo katastrofe, u prepoznatljivoj formuli "nije stradao nijedan stambeni *objekat*, nije bilo ljudskih žrtava". I jedan je akademik jezičnih znanosti, kojega sam slučajno srela po povratku u Zagrebu, lakonski minorizirao štetu: "Pa što pretjerujete, sačuvan je najstariji dio parka, ljetnikovcu se nije ništa dogodilo." Usporedbe radi, zamislite požar u biblioteci hrvatske književnosti, u kojemu je nastradala "samo" novija književnost, negdje od 1850. do danas, svaka travka i svaki literarni cvjetić, uključujući i ogromne Nazorove borove ili Krležina stabla. Sumnjam da bi i jedan šumar rekao da to nije nekakva šteta, jer da je ostala sačuvana starija književnost, od Držića do Gundulića. Stručnjak za oblikovanje krajolika Bruno Šišić iz Dubrovnika (koji je i sam bio sredinom šezdesetih godina upravitelj Arboretuma) štetu je procijenio vrlo precizno: "Nanesena je golema šteta, posebno zato što je potpuno izgorio oblikovani perivoj s kraja prošlog i početka 20. stoljeća, koji je oblikovan u romantičarskom, dijelom u historicističkom stilu. Jasno, stradala je i prirodna vegetacija, masline na terasastom zemljištu koje su se tu uzgajale od pamtivijeka. To je golema kulturološka šteta jer je Gučetićev posjed jedinstven po tome što je bio očuvan u svojoj cjelini, dakle dvorac i oblikovani vrt uz njega, što je bio sastavni dio ladanjskog života. Velik dio tog posjeda predstavljalaje prirodna vegetacija koja se kasnije razbujala jer su terasasta tla prije bila potpuno kultivirana." (Izjava za *Večernji list*, 29. srpnja 2000.)

Was ist das HAZU?

Gore spomenuti akademik samo je jedna mala točka u liniji indirektno i direktno odgovornih za stradavanje Arboretuma i normalno je – u Hrvatskoj je to još uvijek najnormalnije ponašanje – da nitko ne želi preuzeti nikakvu odgovornost, nego jedino zadržati vlastitu poziciju, neokrnjenu i nenarušenu. Sve je to ponašanje istoga tipa: kao što akademiku M. M.-u na pamet ne pada da, na primjer, izgovori umjerenu rečenicu "To je velika šteta, ali Akademija doista nije imala sredstava za bolju zaštitu", tako se i tajnik iste Akademije dan poslije požara u prvome redu zabrinuto raspitivao jesu li u požaru izgorjele i cijevi za gašenje koje je Akademija nedavno nabavila. "Was ist das *HAZU*?" – pitala je jedna gospođa koja živi u Njemačkoj, a redovito ljetuje u Trstenom – "zašto na svim kanticama za vodu piše HAZU?" Te kantice, zapremnine oko 7-8 litara, prije crvene boje, a sada uglavnom karbonizirane, našle su se na stranicama gotovo svih novina koje su pisale o požaru u Arboretumu. HAZU, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, vlasnik je Arboretuma i njime upravlja: sadašnji direktor mr. Petar Đurasović postavljen je na to mjesto još daleke 1975. godine i odonda nesmetano vodi park u pravcu koji je nepogrešivim slijedom stigao do točke požara.

Kriva strategija

O tome je najjasnije govorila mr. Maja Kovačević, botaničarka koja u parku također radi četvrt stoljeća: "Najveći je problem dugogodišnja strategija vođenja i održavanja parkovnih površina, nedovoljna zaštita i neadekvatna valorizacija pojedinih dijelova Arboretuma. Neodržavanje tih površina dovelo je čak i u najstarijem dijelu parka do stvaranja potpuno zagušenih guštara. Površina koja je izgorjela bila je povezana s okolnom prirodnom vegetacijom bez ikakve zaštitne zone ili slobodne površine koja bi omogućila gašenje vatre."

Svima koji poznaju park i koji su danima prije pratili kako se požar postepeno širi od hercegovačkih brda iznad Slanoga – prvo prema Slanome, pa Majkovima, pa Dubravici, Brsečinama – svima su u mislima bile prisutne dvije naizgled suprotne tvrdnje. Prva je: "To se nije moralo dogoditi" i druga "Mogao je izgorjeti i cijeli Arboretum." I jedna i druga su nažalost točne. Mogao je izgorjeti i cijeli park skupa sa svim kućama u Trstenom, da u posljednjih nekoliko desetaka metara prije nego što bi vatra zahvatila "najvredniji" dio naprosto nije stao vjetar. Bura je pala, okrenulo je lagano jugo i kanader je napokon mogao početi gasiti. Kao da je Bog mahnuo rukom i rekao: "Sada je dosta, dovoljno su kažnjeni." Bilo je već devet i dvadeset ujutro, vrijeme kad nitko ne očekuje da će mu gorjeti kuća. Svi su se bojali noći, a jutro je donijelo strahotu. Kad gore više od stotinu godina stari čempresi i borovi, guste uljene lovorike, tada plamen seže i više od četrdeset metara u zrak. Zbog gustoga dima vatri se sa zemlje nije moglo pristupiti na bliže od dvije stotine metara.To je bila krajnja točka katastrofe u kojoj se moglo samo gledati i korak po korak odmicati cestom južnije, prema Orašcu. Mještani su do posljednjih trenutaka ostajali kod svojih kuća, polijevali tlo, rezali stabla šipka koja su im dodirivala krovove... pokušali su sve. Ti isti mještani koji su cijelu proteklu noć držali vatru na uskoj prosjeci, oko kilometar i pol udaljenosti od središta parka. Čime su bili opremljeni? Malim brojem cijevi (bez cisterni!) i brentačama koje su silom morali oduzeti od upravitelja parka, koji je čak zvao policiju da napravi zapisnik kako su mu mještani "otuđili sredstva za gašenje". Odakle se po njegovu mišljenju (ako se to uopće može zvati "mišljenjem") trebao gasiti Arboretum? Vjerojatno iz samoga središta parka, iz ribnjaka, ispred ljetnikovca, s vidikovca. Taj isti upravitelj, za kojega u Šumarskom leksikonu iz 1996. piše da će njegovo ime biti "zlatnim slovima upisano" u anale Arboretuma Trsteno već danima po medijima daje izjave kako šteta nije velika jer će "za godinu-dvije prirodnim slijedom izniknuti makija u parku". Tako će posjetitelji Arboretuma Trsteno imati iznimnu priliku da za male novce (svega 10 kuna za ulaznicu) mogu šetati između izgorjelih stabala i niske makije, u parku za čije je ograđivanje visokom željeznom ogradom sa šiljcima u prošle dvije godine navodno potrošeno 250.000 – 300.000 njemačkih maraka iz donacije Svjetske banke. Toliko o nedostatku novaca, prioritetima u održavanju parka, činjenici da Trsteno nema vodovod i akademskoj brizi za kulturno nasljeđe.

Ograditi se od požara

Kada se približite ogradi, podignutoj točno na prosjeku tako da otežava prolazak gasitelja, na jednom se mjestu pruža sasvim tragična slika. Gledajući s mora na lijevoj strani ograde, prema Brsečinama, stoje još uvijek živi, neizgorjeli borovi. Na desnoj strani, unutar ograde Arboretuma, sve je izgorjelo. Kao da je ograda štitila da vatra ne izađe izvan parka. Tih nekoliko sačuvanih kvadrata šume posljedica su, naravno, slučajnosti jer je cijela obala od Trstenoga do Neuma nalik na pejzaž nenaseljene planete. Zbog izuzetno visoke temperature požara u kojemu je – doslovno – gorjelo i kamenje, krajolik je sasvim neprepoznatljiv. Od pepela sivo-bijele stijene nakon prve kiše pokazale su svoje pravo lice, tamno i nagorjelo: pod svakom stopom odlamaju se krhotine kamena, zemlja je ispucana pukotinama dugim po nekoliko metara, jer je ispod zemlje još danima gorjelo korijenje. Kamena fontana, kamene klupe i okrugli stolovi za kojima su sjedili dubrovački gospari s konca prošlog stoljeća raspukli su se u desetke komada, tako da za njima suvremeni uglednici neće imati prilike uživati. Među lokalne viceve ide i pitanje mr. upravitelja: "Tko je razbio zdenac?" Čekićem? Sjekirom? Vlastitom glavom, od očaja?

Budući da je velik dio površina koje su sada izgorjele gorio i 1991. zapaljen od JNA, a prema znanstvenim istraživanjima poznato je da se prirodnim putem vegetacija ne može obnoviti nakon drugog požara, jedino što preostaje obnova je ljudskom rukom. Točnije, tehnologijom i desecima, možda stotinama ljudskih ruku. Ove, 2000. godine nisu još bili uklonjeni ni tragovi požara iz 1991. Iz makije su stršala gola spaljena stabla.

A sada prosječni šetač više uopće ne može, osim visokih kostura čempresa i borova, ni prepoznati što je gdje prije raslo. Park se može rekonstruirati jedino na temelju botaničkih karti s popisom biljaka, a cijelo Dubrovačko primorje – koje više ne postoji u krajobraznom smislu na temelju fotografija i prisjećanja.

O odgovornosti

Istovremeno kada je pala prva kiša u južnoj Dalmaciji i tako napokon odmaknula akutnu opasnost od rasplamsavanja stalno tinjajućih požara, u novinama su se pojavila imena uhapšenih, osumnjičenih, privedenih itd. osoba koje su prouzročile požare. "Srbi ili piromani, pitanje je sad" – tako su nekako zvučali naslovi u novinama i naša na rasizam neosjetljiva javnost prilično se razočarala kad je ministar unutarnjih poslova Šime Lučin izjavio da je od 34 uhapšena samo jedan srpske nacionalnosti. Što ćemo sada? Gdje su krivci? HDZ je tražio sazivanje izvanredne sjednice Sabora "zbog katastrofalne situacije s požarima", prešućujući da su upravo oni prije šest mjeseci ostavili zemlju sa samo 4 kanadera i 4 letačke ekipe. Tko je kupio onaj avion – challenger. Nije li to bio predsjednik njihove stranke i naše/njihove države? Tko je raspustio lokalnu samoupravu i zapostavio oblike dobrovoljnog organiziranja vatrogasnih društava? Čime je nadomještena civilna zaštita? Na poziv gradonačelnika Dubrovnika Vida Bogdanovića "da se svi oni koji se osjećaju sposobnima" jave u pomoć za gašenje požara na području Županije, javilo se prva tri dana petnaestak ljudi. Toliko o duhovnom stanju nacije.

Zbog maloga broja vatrogasaca i slabe opreme naputak koji su vatrogasci imali za gašenje mogao bi se sažeti u jednu rečenicu: "Čuvajte ljude i kuće. Za drugo nemamo snaga." Takva strategija bila je pogubna za cijelo Dubrovačko primorje i posebno za Arboretum u Trstenom, jer je to jedno od mjesta gdje se "kuće" i "ono drugo" ne mogu dijeliti. "Neka gore brda" smrtna je presuda Arboretumu, jer je on, ponavljam izjavu Maje Kovačević, bio

Arboretum Trsteno

Daleke 1494. godine dubrovački plemići Baltazar Bassegli Gozze i njegov sin Vito naručili su prve dijelove za gradnju ljetnikovaca u Trstenom, a gradnja je dovršena 1502. Obitelj Gučetić (Gozze), u uvjetima nacionalizacije, darovnicom je 1948. vlasništvo ljetnikovca i parka prenijela na JAZU, današnju HAZU. Renesansni vrt iz 16. stoljeća koji je okruživao ljetnikovac jedini je preživio ovogodišnji požar u Arboretumu, a sve drugo, sađeno i njegovano u 18. i 19. stoljeću, izgorjelo je. Prve procjene govore da je izgorjelo oko 60 % od 25 hektara površine parka, a u tome dvadesetak endemskih vrsta. Šteta je, čini se, još veća od one koju je arboretum 1991. nanijela JNA granatiranjem i bacanjem fosfornih bombi. Tada su stradali ljetnikovac, glorijeta, staklenici i po prvi put, romantički dio perivoja. Z

povezan s prirodnom vegetacijom bez ikakve zaštitne zone i slobodne površine koja bi omogućila gašenje. A za to je odgovoran upravitelj Arboretuma i njemu nadređena HAZU. Sva je sreća da je u tom požarno najtežem tjednu za Dubrovačku županiju u njoj boravio predsjednik Stipe Mesić. Ne samo što je svojim prisustvom davao podršku mještanima i gasiteljima, već više zbog realnosti njegovih izjava – o kozama i brštenju, o kanaderima i potrebi preleta na područje BiH. U noći kad je vatra prešla Brsečine i približila se Trstenom dao je izjavu za medije koju ću pamtiti cijeloga života. Novinarski glas s vidljivim optimizmom i očekivanjem spasonosnog rješenja pita "Predsjedniče, kakva je situacija?" A predsjednik: "Ovo je katastrofa. S ovom opremom koju imamo mi ovo ne možemo držati. Nemamo ni brentače." Novinarski glas nije više znao što će pitati. Naučeni na političare koji licemjerno kamufliraju stvarnost i, recimo to grublje, naprosto lažu, novinari ne znaju što će s predsjednikom koji govori direkno i iskreno.

Građanska inicijativa

Dok ovo pišem, prolaze dani u kojima bi uprava HAZU trebala odlučiti što će sa svojim mr. upraviteljem Arboretuma. Hoće li ga možda ostaviti da u miru dočeka penziju u Arboretumu? Hoće li možda dati službenu izjavu u kojoj će valorizirati rad Arboretuma i stanje u njemu posljednjih deset ili pet godina? Što će napraviti Grad i Županija, koji, iako nisu pravni vlasnici, znaju da Arboretum u Trstenom pripada njima? Ministarstvo za zaštitu okoliša i prostorno uređenje do sada se pokazalo najagilnijim u djelovanju. Kao najmlađe Ministarstvo, koje nije imalo nikakve ingerencije ni vremena za prevenciju, prepoznalo je u požarima prvenstveno svoj problem: problem zaštite okoliša. Arboretum je bio spomenik prirode i spomenik kulture, a pitanje zakonskih ingerencija tu nikada nije bilo dobro riješeno. I uprava Hrvatskih šuma i Ministarstvo kulture trebali bi dati svoj doprinos u procjeni šteta i obnovi izgorjelih površina.

Znam da nitko ne voli riječ *krivnja*. Akademik Padovan, predsjednik HAZU ponovio je jučer (5. rujna 2000) primajući 100.000 kn donacije Zagrebačke banke za obnovu Arboretuma da "nitko nije kriv" za ono što se dogodilo. Dobro, ako nitko i nije *KRIV*, mnogi su odgovorni. A odgovornost ne znači ništa drugo, nego raditi pošteno svoj posao, pod pretpostavkom da za taj posao imaš potrebne sposobnosti i kvalifikacije.

Nama drugima kojima je stalo ne samo do Arboretuma, nego do cijeloga Dubrovačkog primorja i naše obale preostaje jedna mogućnost. Mogućnost da se angažiramo i osnujemo građansku udrugu koja bi pomogla u skupljanju sredstava za obnovu izgorjeloga. Ne govorim to zato što se bojim da ne možemo imati povjerenja u spomenute institucije – hoće li one obavljati svoj dio posla ili ne – nego zato što je šteta tako velika da treba pomoć mnogih. Pretpostavljam da nijedna od tih institucija ne može u ovogodišnjem budžetu izdvojiti veća sredstava ni za raskrčivanje i odvoz spaljenih stabala. Onda slijedi vodovod, požarna prevencija, pa tek onda sađenje mladica. Za taj posao potrebni su mnogi, od šumara i ekologa, do zaštitara spomenika i povjesničara umjetnosti. Možda bi neke tvrtke darovale pumpe za more kojima se priobalni požari na nedostupnim područjima mogu gasiti iz malih brodova? Koliko postoji Arboretuma na svijetu koji bi možda mogli uputiti neku pomoć? Koliko studenata šumarstva i botanike koji bi rado proveli 2-3 tjedna na radu u parku? Koliko običnih ljudi koji bi voljeli vidjeti da i njihovo stablo raste negdje na našoj obali, svejedno da li u Zatonu kod Dubrovnika ili u Zatonu kod Šibenika, jer je gorjelo sve. I gorjet će ponovno, sljedeće godine ono što je preostalo od ove, a za 2-3 godine i makija izrasla na ovogodišnjim zgarištima, ako do onda ne shvatimo da smo sami odgovorni za ono što imamo. Za pogled sa svojeg prozora, za plastične vrećice odbačene po uvalama, za vlastitu sreću i njoj suprotan užasan osjećaj nemoći koji nas je pratio cijelo ovo vatreno ljeto.

Istovremeno kada je pala prva kiša u južnoj Dalmaciji i tako napokon odmaknula akutnu opasnost od rasplamsavanja stalno tinjajućih požara, u novinama su se pojavila imena uhapšenih, osumnjičenih, privedenih itd. osoba koje su prouzročile požare.

u'žarištu

Zlatko Uzelac, pomoćnik ministra u Ministarstvu za zaštitu okoliša i prostorno uređenje

Potpuno devastiran krajolik

HAZU se nije pokazao dostojnim da upravlja sa punom sviješću o vrijednosti Arboretuma

Katarina Luketić

Kako komentirate ovogodišnje požare u dubrovačkom kraju i Dalmaciji?

Požar u Trstenom točka je na *i* na sve ono što se dešavalo u devastaciji cijelog krajolika Dubrovačkog primorja od Konavala do Stona u nekoliko zadnjih godina. Dio toga prostora izgorio je u ratu, a dio u nizu požara poslije rata. Radi se o tome da su devastirani cijeli krajolici, pa dubrovački prostorni okviri sada djeluju kao Golanska visoravan. To su opustošeni krajolici - Rijeka dubrovačka, Rožat, crkva na groblju u Rožatu s nekadašnjim čempresima ili, recimo, krasna zelena šuma na ulazu u Cavtat koja je izgorila u ratu. Potrebno je sada raditi obnovu krajobraza kao projekt, s time da postoje još neke teme kao što su na primjer padine Srđa u Dubrovniku koje su oduvijek trebale biti krajobrazna tema, ali to nikada nije postavljeno na pravi način.

To su ključne teme koje mi kao Ministarstvo želimo potaknuti i već smo nešto učinili i prije ovih požara. Naime, postoji projekt financiran međunarodnim sredstvima za obnovu šuma izgorjelih na području Jadrana, osobito Dubrovnika. Koordinator toga projekta je Jela Bilandžija u Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva. Međutim, projekt se ne realizira na ispravan način zbog toga što Hrvatske šume kao javno poduzeće taj projekt interpretiraju na tendenciozni način, tako što tvrde da su ta sredstva namijenjena obnovi onih šuma koje su u vlasništvu hrvatske države, dakle onih kojima upravljaju Hrvatske šume. Međutim, Hrvatske šume slijedom Zakona o šumarstvu također upravljaju i privatnim šumama. Nadalje, riječ je o programima za ponovno pošumljavanje. Međutim, mi tvrdimo da se ne radi o pošumljavanju u klasičnom smislu, već da treba napraviti ozbiljan program po kojemu bi se obnavljali najvredniji dijelovi krajobraza, a ne pošumljavale površine. Recimo, za ovu godinu Hrvatske su šume odredile površinu sjeverno od aerodroma u Konavlima koja je kvantificirana i ta bi površina - koju je znači netko u Hrvatskim šumama odredio flomasterom - trebala biti pošumljena. To je naopaki pristup pri čemu se velika sredstava iz međunarodne donacije ne koriste na adekvatan način. Umjesto toga trebala bi se odabrati najosjetljivija mjesta koja su devastirana i onda po takvom programu krenuti u obnovu.

Kakav je odnos vašeg Ministarstva prema tome?

Tvrdimo da se treba obnoviti krajobraz bez obzira na vlasništvo. Ako su padine Srđa privatno vlasništvo, to ne znači da po međunarodnom programu njih ne treba pošumiti. Ili, ako je zemljište na ulazu u Cavtat privatno, to se nas ne tiče. Taj program mora obuhvatiti ono što je bitniji dio toga krajobraza. Važnije je pošumiti takve dijelove, jer je riječ o težoj devastaciji nego što su sjeverene padine planinskog lanca u Konavlima.

Tko po vama snosi glavninu odgovornosti za ove požare?

Očito je da obrana od požara nije dobro organizirana i da se u Dalmaciji sve očekuje od kanadera, a da preventiva nije dobro riješena. Da bi se preventiva dobro riješila, gospodarenje šumama mora biti postavljeno na drukčiji način. Nije riješena preventiva, ali nema ni svijesti o krajobrzu kao uređenom prostoru. Dubrovački krajolik je bio humanizirani uređeni krajolik, to nije bila makija. Bilo je jasno i takvih dijelova, ali ključni dio nije bio takav.

Na koji način se to može riješiti? Treba li nadležnost iz Hrvatskih šuma preći na neka druga ministarstva?

Naše je Ministarstvo već povuklo neke inicijative da se ova nepovoljna konstelacija promijeni, da se promijene neki stavovi koji nisu primjereni i utemeljeni. Insistirat ćemo na tome da se napravi ozbiljan projekt obnove prostora kao kultiviranog krajolika, kao prostornog okvira grada Dubrovnika. Recimo, Župa dubrovačka nekada je bila iznimno kultivirani prostor, danas je to totalno poharano područje u kojemu buja bespravna gradnja, u kojem se grade alpske kuće, u kojemu je očajno stanje. To je težak gubitak za cjelokupnu hrvatsku kulturu prostora.

Treba li po vama ravnatelj Arboretuma i uopće HAZU snositi odgovornost za ovaj požar?

Apsolutno. HAZU se nije pokazao dostojnim da upravlja sa punom sviješću o vrijednosti Arboretuma. Pritužbi na ravnatelja bilo je i prije, a ako je netko potrošio dvogodišnji budžet tek na ogradu, znači da nešto nije u redu. Treba ozbiljno porazmisliti da se Arboretum u Trstenom stavi u isti rang kao što je Lokrum, ali moram reći da ako uprava koja sada vodi Lokrum ostane i dalje, onda je i Lokrum u priličnoj opasnosti.

Mi izravno nemamo nadležnosti nad Arboretumom i Lokrumom, međutim naša Uprava za zaštitu prirode slijedom zakona ipak ima ingerencija i borit ćemo se da se obnova krajobraza i uopće zaštita prirode u dubrovačkom kraju postavi na bitno drukčije osnove. Naše Ministarstvo će se rukovoditi vodećim principima Vijeća Europe temeljem kojih treba integralni krajobraz čuvati kao vrijednost, obnavljati i uređivati. Ne radi se o prostornom uređenju u smislu prostornog razvoja, nego o čuvanju i kultiviranju cjeline krajobraza. To zahtijeva potpuno drukčiji odnos svih prema cjelini; to traži svijest o tome da je taj prostor bitan, da nam je on glavni resurs. I to ne prostor kao takav, već slika tog prostora. Imamo fotografije kako je izgledao Rožat prije rata i prije požara i po tim fotografijama one vrijednosti koje su izgubljene trebamo obnavljati... Dakle, to nije pitanje pošumljavanja, već uopće izgleda krajobraza, onoga kako Dubrovnik treba izgledati, to je planiranje, uređenje... Dakle, tema mora biti postavljena na bitno drugačijoj razini.

To onda povlači neke smjene i uopće promjene unutar strukture odlučivanja, nadležnosti..?

Točno. Nitko ne kaže da baš Hrvatske šume trebaju voditi taj posao; njega treba staviti na javni natječaj i neka se jave tvrtke koje će biti u stanju raditi taj posao i obnavljati na taj način, ako već Hrvatske šume kao javno poduzeće to nisu u stanju i ako one i dalje misle da šume ili uopće zelenilo na privatnim parcelama ne treba obnavljati.

TEMA

Premosnica do boljih dana

U burnim prvim mjesecima novog Ministarstva kulture neke stvari u kulturi krenule su ipak nabolje, koliko se to, naravno, može u uvjetima sveopće besparice i komatoznog gospodarstva

Davorka Vukov Colić

Prijedlog Zakona o kulturnim vijećima ušao je u proceduru, a proširena su prava na oslobađanje od poreznih obveza, čime se djelatnicima u kulturi omogućilo korištenje onih prava koja im je zakon do sada uglavnom jamčio u teoriji, ali je praksa bila sasvim drukčija. To je ono što ministar kulture Antun Vujić ističe kao najbitnije, kada je na nedavno sazvanoj konferenciji za tisak sažimao rezultate prvih intenzivnih mjeseci rada svoga Ministarstva.

U tim burnim mjesecima neke stvari u kulturi krenule su nabolje, koliko se to, naravno, može u uvjetima opće besparice, beznadne nezaposlenosti i komatoznog gospodarstva. Izdvajanja za nju ove godine prvi put prelaze jedan posto ukupnog državnog proračuna (1,1 posto ili 537 milijuna kuna) što odgovara europskom standardu. Programskim je djelatnostima namijenjeno 498,5 milijuna (33 posto više no prethodne 1999. godine), a programu kulturnog razvoja 181,3 milijuna (125 milijuna prošle godine). Proračunom su riješeni i dugovi za zdravstvo i mirovinsko osiguranje samostalnih umjetnika za 1999. godinu (8,5 milijuna), te u cijelosti podmirene sve ugovorne obveze za prošlu godinu (28 milijuna kuna). Za 2000. godinu odobreno je više od 3.000 programa, a za prvih šest mjeseci podmirene i obveze tih potreba, dakako, srazmjerno ostvarenim sredstvima.

Ukratko, gledajući financijski, Ministarstvo je na komotnoj pozitivnoj nuli, a gledajući strateški, pred njim su vrlo ozbiljni izazovi: kako oblikovati učinkovit i demokratičan proces odlučivanja; kako (zakonski) omogućiti da kultura samostalnije opstane s manje izravne državne potpore, a više alternativnih načina financiranja. Otuda i toliki interes medija za proširenje poreznih olakšica, otuda toliki naglasak ministra na donošenju Zakona o kulturnim vijećima.

Odluke stručnjacima

– Zakon o kulturnim vijećima jedan je od temeljnih akata kulture – kaže ministar Vujić – jer je zakonski okvir onoga što dugo vremena činimo politički, a to je usmjeravanje odlučivanja u kulturi k suodlučivanju, što pretpostavlja veću ulogu stručnjaka i kulturnih djelatnika. Razumije se, dok postoji državni proračun, postojat će uprava koja mora djelovati, a putem Vijeća može donositi samo obrazložene odluke, i to javne, što onoga koji ih potpisuje ili ne potpisuje, te onoga tko u Vijeću odlučuje, pred javnošću stavlja u položaj suodgovornosti. Vjerujem da je to jedan od temeljnih iskoraka, ne samo u pacificiranju odnosa u kulturi, nego i odnosa u područjima u kojima je kultura bitan društveni odnos. Doista vjerujemo da će to biti ključan poticaj demokratizaciji odlučivanja u kulturi.

Vlada također priprema niz zahvata u decentralizaciji uprave, pa i u kulturi, ali ovo Ministarstvo, kaže Vujić, na stajalištu je da decentralizacija ne znači samo teritorijalnu razdiobu nadležnosti unutar odlučivanja, već funkcionalnu i stručnu. Pod decentralizacijom smatra ono što treba i mora onemogućiti monopolizaciju u odlučivanju.

Kad je pak riječ o osiguravanju uvjeta za poboljšanje materijalnog položaja, od 1. lipnja do sada, u dogovoru s Ministarstvom financija, uvedeno je niz inovacija, čime je znatno prošireno oslobođenje od PDV-a, kako na samostalne umjetnike i njihove organizacije tako na sve što se proizvodi u umjetnosti i što se prema vani javlja kao tržišna vrijednost (umjetnička djela, ulaznice za koncert, kazalište, muzej itd.). Osim knjige, izmjenom Zakona o porezu na dodanu vrijednost nultom je stopom oporezovan i CD. Novost su također porezna oslobođenja određenih dobara koja se uvoze u kulturne svrhe.

No, pod inovacijama ne podrazumijeva se donošenje novih odredbi kojih do sada u zakonu nije bilo – kako je u medijima nerijetko krivo shvaćeno – nego izbjegavanje ambivalentnosti u tumačenju postojećih zakonskih odredbi. Drugim riječima, *Zakon o pravima samostalnih umjetnika i poticanju kulturnog i umjetničkog stvaralaštva* sadržavao je odredbe koje su predviđale mogućnost oslobođenja od plaćanja poreza na dodanu vrijednost na donacije i sponzorstva, ali se jednostavno nisu primjenjivale ili su se primjenjivale tek rijetko i sporadično. Hadezeovska logika bila je, naime, vrlo jednostavna: imamo zakone, a primjenjivat ćemo ih kada to nama bude odgovaralo.

Leci u pričuvi

Sve je tako ovisilo o volji Ministarstva financija, što najbolje ilustrira jedan detalj: Ministarstvo kulture svojedobno je tiskalo letke s detaljnim uputama o poreznim olakšicama za moguće sponzore i donatore u kulturi. Bilo je to objašnjenje odredbi Članka 21 *Zakona o samostalnim umjetnicima i poticanju kulturnog i umjetničkog stvaralaštva*, donesenog 1996. godine, koje fizičkoj osobi priznaju kao poreznu olakšicu poticanje kulturnog i umjetničkog stvaralaštva bez naknade u visini do 5.000, a pravnoj osobi do 15.000 kuna, dok za veće iznose moraju tražiti potvrdu od ministra kulture. Nešto letaka čak je odaslano kulturnim institucijama, na što je vrlo brzo stigla uputa tadašnjeg ministra financija da se s time ne ide u popularizaciju, jer je prvi i jedini prioritet punjenje budžeta.

Otuda valjda i porazan podatak (bez obzira na opću besparicu i činjenicu da u nas ima donatora samo u sportu) da je u 1998. godini Ministarstvo kulture izdalo samo pet, a u 1999. tek četiri potvrde donatorima u svrhu umanjenja porezne osnovice za njihove donacije. Slično je bilo i sa Člankom 20. istoga Zakona (kojim se utvrđuje neoporezivi dio dohotka samostalnih umjetnika, te porezna oslobođenja za dnevnice i troškove službenih putovanja za suradnike ustanova kulture i druge osobe koje obavljaju kulturnu i umjetničku djelatnost), kao i sa Člankom 22 (određivanje neoporezivog dijela umjetničkoga autorskog honorara).

Možda baš ta priča o lecima – kaže ministar Vujić – jest primjer koji najbolje objašnjava značenje sadašnjih dogovora između dvaju ministarstava.

Premosnica

No svi ti zahvati tek su premosnica do cjelovitog, transparentnog rješenja kojemu je potreban novi zakonski okvir. Na nedavnom susretu predstavnika Vlade, sindikata i poslodavaca na Plitvicama, na kojemu se govorilo o gospodarskim strategijama do 2003. godine, između Vlade i Ministarstva kulture postignut je dogovor da će se sva pitanja vezana za kulturu unijeti u porezne zakone (u novi Zakon o porezu na dohodak i, poglavito, u Zakon o porezu na dobit), a više neće nestati u okvirima onih koje porezni obveznici ne čitaju ili u praksi djeluju manje obvezno u odnosu na porezne zakone. Na Plitvicama je prihvaćen i načelni tekst tih zakona, za kulturu povoljnijih i od sadašnjeg sustava, a prođu li proceduru ove jeseni i budu li usvojeni, primjena treba otpočeti prvoga siječnja 2001. godine.

– Ono što sada rješavamo tumačenjima, uputama poreznim upravama i dogovorima između Ministarstva kulture i Ministarstva finacija to će od početka sljedeće godine biti jednoznačno i jasno riješeno propisom, i to, što je najvažnije, poreznim propisom – kaže Jadran Antolović, pomoćnik ministra kulture za pravna pitanja. – Velika je stvar što to ulazi u porezne zakone – objašnjava Antolović – jer se time izbjegava ono što se dogodilo ne samo sa *Zakonom o slobodnim umjetnicima i poticanju stvaralaštva u kulturi*, nego i sa *Zakonom o sportu* i *Zakonom o braniteljima*: budući da se odbijalo da određeni propisi uđu u porezni sustav, išli su kroz posebne zakone koje porezna tijela ne uzimaju "za ozbiljno". Zbog toga su potrebna posebna tumačenja, primjena je nejedinstvena i dolazi do zbrke u praksi. Međutim, u slučaju kada postaju dio poreznih propisa, sastavni su dio poreznog sustava, što znači da su pravilo, a ne iznimka.

Iako u Ministarstvu kulture rade na pripremi Zakona o financiranju u kulturi, s njim ne žure, čekajući najprije da vide kako će proći porezni zakoni, jer će tek nakon njihovih izmjena i dopuna, kao i nakon donošenja Zakona o kulturnim vijećima, moći, kažu, raditi na uravnoteženom pristupu financiranju u kulturi. Dodatni oprez potreban je i stoga što se takav novi zakon sadržajno i formalno treba prilagođivati zakonima EU-a kako bi se danas-sutra lakše uklopili u Zajednicu.

Svrha od slobode

Sve to samo po sebi hrvatskoj kulturi, dakako, ne jamči znatno bolje dane, kao što ni izuzetno povoljna nulta stopa PDV-a za knjigu (predizborni poklon HDZ -a na odlasku) ne jamči sama po sebi procvat izdavaštva. Tek su porezne pogodnosti – veli ministar kulture – pokazale da nema ni donacija, ni sponzorstava, ni mecenatstva, jer naprosto nema novca. Stoga na komentar u jednim dnevnim novinama "kako je sve to što Ministarstvo radi lijepo, ali nije najvažnije", budući da su donacije ionako samo pet ili šest posto prihoda naših kulturnih institucija, ministar odgovara:

– To što radimo upravo je ono najvažnije što jedno ministarstvo za kulturu može učiniti. Njegov zadatak je da odlučivanje u kulturi usmjerava prema struci i meritornosti, kao i da kulturi pruži uvjete da se počne oslobađati ovisnosti o državnom proračunu i odlukama Vlade. To je posao administracije, a samom kulturom neka se bave i moraju se baviti stvaraoci.

Ministarstvo se time, naravno, ne odriče rješavanja konkretnih problema i zadataka. Jedno od ključnih je – kako stoji u izvješću – očuvanje kulturne baštine i podizanje kulturne infrastrukture. Za infrastrukturu ove godine baš nije bilo novca, no zato na temelju Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara u razdoblju od 1. siječnja do konca lipnja ove godine doneseno 3.276 upravnih akata, novoustrojena inspekcija zaštite kulturnih dobara provela je 58 nadzora, odobrena su 324 programa zaštitnih radova na nepokretnim i pokretnim kulturnim dobrima, radi se na mreži restauratorskih radionica (otvorene su nove u Dubrovniku, Zadru i Osijeku), posebno se računa vodi o područjima od posebne državne skrbi, o ratom devastiranim područjima i ulaganjima u kulturne objekte na otocima... Prati se rad i izvedba programa šesnaest državnih i više od dvjesto ostalih muzeja i galerija te muzejskih zbirki. Ministar Vujić posebno ističe radove na dovršenju izgradnje Muzeja na nalazištu krapinskog pračovjeka (za sadržaj kojega, kaže, više ineteresa pokazuje *National Geographic* nego domaća javnost)

Kultura u poreznom sustavu

Porezne pogodnosti u okviru Zakona o porezu na dodanu vrijednost

Izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dodanu vrijednost (Narodne novine broj 54/00), koje su stupile na snagu 1. lipnja 2000. godine, proširena je porezna pogodnost oslobađanja od plaćanja PDV-a na isporuke dobara i usluga samostalnih umjetnika i umjetničkih organizacija te usluge prikazivanja filmova. Do sada je navedena pogodnost korištena samo za usluge i isporuke dobara javnih ustanova u kulturi i to: muzeja, galerija, arhiva, knjižnica, kazališta, kinematografa, orkestara i drugih glazbeno-scenskih te konzervatorskih, restauratorskih ustanova, te ustanova za zaštitu spomenika kulture. Pogodnost se odnosi na sve umjetničke organizacije koje pripadaju korpusu kulturnih ustanova registriranih u Ministarstvu kulture ili se bave programskim aktivnostima koje Ministarstvo financira putem natječaja, što znači da također obuhvaća časopise i novine za kulturu. Zbog specifičnosti poslovanja veoma različitih umjetničkih djelatnosti Ministarstvo kulture predložilo je Ministarstvu financija da se umjetnicima i umjetničkim organizaciijama omogući samostalna odluka hoće li s isporukama dobara i usluga postupiti kao s oporezivim isporukama ili ostaju izvan sustava PDV-a, odnosno na isporuke dobara i usluga neće plaćati PDV. Sugestija je prihvaćena te je odredbama Pravilnika o izmjenama i dopunama Pravilnika o porezu na dodanu vrijednost (Narodne novine broj 63/00) propisana iznimka prema kojoj se javne ustanove u kulturi, umjetničke organizacije i umjetnici mogu odlučiti hoće li s isporukama dobara i usluga koje obavljaju postupiti kao s oporezivim isporukama (o čemu su dužni izvijestiti nadležnu ispostavu Porezne uprave).

Navedenim izmjenama Zakona o porezu na dodanu vrijednost proširena je i prilagođena zahtjevima vremena strogo definirana i usko ograničena pogodnost vezana uz oporezivanje knjige. Pogodnost plaćanja poreza po stopi od nula posto (što znači neplaćanje poreza) na knjigu proširena je tako da se kao ostale nositelje teksta podrazumijeva i CD, video i audiokaseta i disketa. Novost su također porezna oslobođenja određenih dobara koja se uvoze u kulturne svrhe, a to su: dobra koja su kao donacija dana kulturnim ustanovama, kao i dobra koja kulturne ustanove kupuju u inozemstvu, ali se plaćaju iz primljenih stranih novčanih donacija; dobra koja kao vlastita djela iz inozemstva unesu književnici i umjetnici. Daljnjim izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dodanu vrijednost objavljenim u Narodnim novinama broj 73/00 od 21. srpnja ove godine uređena je pogodnost plaćanja poreza po stopi od nula posto za usluge javnog prikazivanja filmova, a koja se primjenjuje od 1. rujna ove godine. Odredbama Pravilnika o izmjenama i dopunama Pravilnika o porezu na dodanu vrijednost (Narodne novine broj 80/00) objavljenog 9. kolovoza ove godine oslobođene su od plaćanja poreza na dodanu vrijednost usluge i isporuke dobara koje obavljaju ustanove za trajnu naobrazbu i kulturu u skladu s posebnim propisima, a koji se odnose na djelatnost muzeja, kazališta, knjižnica i sl.

te Arheološkog muzeja na nalazištu Narona u Vidu kod Metkovića, poslije Salone najznačnijega arheološkog rimskog lokaliteta.

Spomenik Domovinskom ratu

Hoće li sadašnji sastav Ministarstva doista uspjeti u tako nemogućem zadatku kao što je reorganizacija i poboljšanje rada nacionalnih kazališnih kuća koje užurbano pripremaju, za što su osigurali podršku intendanata svih nacionalnih kuća, a nastoje dobiti i neku vrst društvenog konsenzusa? Hoće li uspjeti tako velik zalogaj kao što je novi Zakon o kazalištu ili možda još veći, Zakon o kinematografiji i filmu, u osmišljavanju kojega se, između ostaloga, mora voditi računa i o rješavanju problema kao što je pitanje *Jadran filma* i sudjelovanje HRT-a u proizvodnji?

Ministar Vujić je, kaže, zadovoljan kvalitetom programa, kritikama i posjećenošću najvećih ljetnih festivala, kako Ljetnih igara u Dubrovniku i Splitskoga ljeta tako i Festivala hrvatskog igranog filma u Puli (prvi put u deset godina pulska je Arena bila ispunjena do posljednjeg mjesta). Premda će, o odnosima Grad – Ministarstvo, o učincima dubrovačkog polemičkog vatrometa i ostavki usred sezone tek biti riječi na skorašnjoj sjednici Vijeća Igara. I premda Festivala u Puli vjerojatno ne bi ni bilo da samo Ministarstvo, suočeno s alternativom neodržavanja zbog nedostatka naslova, nije odigralo ulogu glavnog producenta, omogućivši dovršenje čak četiri igrana filma.

Srednjoročni ciljevi su pak izlazak iz investicijskog vakuuma, što podrazumijeva i tako veliku investiciju kao što je sudjelovanje u izgradnji Muzeja suvremene umjetnosti (suinvestitor Grad Zagreb), za kojega se trenutno čeka lokacijska dozvola. Dovršit će se također radovi na kazališnim zgradama u Šibeniku i Karlovcu. No, za Ministarstvo je po svoj prilici mnogo osjetljiviji izazov, na Vladi usuglašen, prijedlog o gradnji središnjeg spomenika Domovinskom ratu, pri čemu će – obećava Vujić – ova Vlada i ovo Ministarstvo znati izbjeći negativne polemike koje se redovito javljaju kada je riječ o nacionalnoj kulturi. Sve što će se raditi, kaže, radit će se *lege artis*, na bazi javnih natječaja i javnog pretresanja problema, od lokacije, do izgleda spomenika.

Naglašavajući opetovano potrebu za javnošću i transparentnošću rada, Ministarstvo je izdalo prvi broj tromjesečnika *Kulturni razvitak*, kojim informira javnost o djelovanju, a to nastoji dokazati i u *cyber spaceu*. Uz osnovne informacije i novosti o tekućim zadacima i poslovima na njegovom WEB-u odnedavna su po prvi put objavljeni i financijski podaci o potporama koje daje na natječajima odabranim programima. Zainteresirani tako više za to ne moraju kao nekada zivkati i moljakati podređene i nadređene, kao da je riječ o strogo kontroliranim tajnama.

skupovi

S Hegelom i protiv njega

Neki su izlagači Hegelu pristupali "školski", nerijetko i dogmatski, ali su good guys Hegela promatrali u proširenom horizontu

23. kongres Međunarodnoga Hegelovog društva, Zagreb, 30. kolovoza 2. rujna 2000.

Hrvoje Jurić

Međunarodno Hegelovo društvo (*Internationale Hegel-Gesellschaft*) institucija je koja je od svoga osnivanja 1948. godine imala za cilj okupljanje filozofa iz čitavoga svijeta na platformi Hegelove filozofije. U vrijeme hladnoga rata i oštre političke podjele svijeta to je nastojanje imalo osobitu vrijednost. Na skupovima Hegelova društva u to su se vrijeme susretali filozofi iz Zapadne i Istočne Njemačke, s Dalekog istoka i iz Amerike, iz kapitalističke i komunističke Europe… No, čini se da ni danas, u doba novih i drukčijih podjela i ujedinjavanja, ovakvi susreti nisu izgubili na zanimljivosti i korisnosti. Oni sada mogu poslužiti svojevrsnoj decentralizaciji svjetskih filozofskih zbivanja, što Hegelovo društvo i čini, nastojeći organizirati svoje kongrese, koji se održavaju svake dvije godine, i izvan Njemačke kao neupitne *filozofske velesile*. Nakon Španjolske i Nizozemske priliku za organizaciju ove hegelijanske manifestacije dobila je i Hrvatska.

Tajna diplomacija

No, kako su više puta u novinskim razgovorima istaknuli vodeći ljudi hrvatskog organizacijskog odbora Kongresa Davor Rodin i Goran Gretić, put do organiziranja skupa u Zagrebu nije bio jednostavan. Osnovni, a možda čak i jedini razlog tome bilo je sumnja velikog broja inozemnih članova Hegelova društva prema Hrvatskoj, onakvoj kakvom ju je u posljednjem desetljeću izgrađivala i predstavljala tadašnja politička struktura. No, zahvaljujući svojevrsnoj »tajnoj diplomaciji« – koja je, u svakom slučaju, kao jedan od argumenata mogla upotrijebiti prisutnost i ugled pojedinih naših filozofa u krugu europskih istraživača Hegela – na prethodnom je kongresu, 1998. godine u nizozemskom Utrechtu, hrvatska kandidatura ipak potvrđena, što je, vjerojatno i u sprezi s ovogodišnjim političkim promjenama kod nas, u Zagreb privuklo doista respektabilan broj svjetskih filozofa. Izraženo brojkama, prijavljeno je oko 150 referata, od kojih su golemu većinu predstavljali inozemni izlagači, od Japana i Sjedinjenih Država, preko Njemačke, do Srednje i Istočne Europe. Zagrebački kongres zajednički su organizirali Međunarodno Hegelovo društvo i Hrvatski organizacijski odbor, u kojemu su većinu članova predstavljali profesori s Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

Tema ovogodišnjeg kongresa

bila je omeđena Hegelovim glavnim djelom, *Fenomenologijom duha*. No, poznavatelji *Fenomenologije duha* znat će da *omeđavanje* ovdje, zbog obuhvatosti Hegelova pokušaja i dubine njegove izvedbe, ni u kom slučaju ne znači ograničavanje simpozija na jednu usku temu. Upravo suprotno! *Fenomenologija duha* prema mnogima je jedno od najznačajnijih i »najtežih« djela u povijesti filozofije, a u svakom slučaju predstavlja nezaobilazno filozofsko djelo, koje od Hegelova doba pa sve do danas uvijek iznova izaziva pažnju onih koji filozofiraju ili se bave filozofijom, a da svi njegovi aspekti u svakom novom vremenu još uvijek nisu iscrpljeni. Zagrebački *Hegel-kongres* tu je činjenicu još jednom potvrdio.

Jutarnji sat

Prvo od plenarnih predavanja, koja su održavana u jutarnjem terminu u kongresnoj dvorani FER-a, bilo je ono Heinza Kimmerlea, njemačkoga filozofa s profesurom u Rotterdamu, koji je uvijek intrigantnu temu vremena razmatrao pod naslovom *Može li se vrijeme poništiti?*. Iza njega je izlaganje naslovljeno *Noćni sunčani sat* održao profesor na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu Davor Rodin, pri čemu je tematizirao temu osjetilnosti i osjetilnog opažanja, dakako, s obzirom na Hegela. Plenarna predavanja drugoga dana održali su američki filozof Tom Rockmore, čije je predavanje posvjedočilo da Hegelova filozofija izaziva pažnju i u onim sredinama koje se inače, u filozofskom smislu, smatraju antieuropskima te francuski stručnjak za klasični njemački idealizam Jean-Louis Vieillard Baron o izgradnji filozofije religije u *Fenomenologiji duha*. Pretposljednjeg dana kongresa sudionici su u jutarnjim satima mogli slušati Waltera Jaeschkea, inače direktora Hegelova arhiva u Bochumu te Klausa Mariju Kodallea, koji će biti jedna od ključnih osoba organizacije sljedećeg *Hegel-kongresa*, 2002. u Jeni s temom *Vjerovanje i znanje*. Jaeschke se ovom prilikom posvetio jednoj od najmarkantnijih tema Hegelove *Fenomenologije*, naime *apsolutnom znanju*, dok je Kodalle razmatrao pojam *oprosta* u rasponu od Hegela do mislitelja našega vremena. Posljednja plenarna predavanja, koja su ujedno bila i zaključna izlaganja skupa, održali su Zvonko Posavec sa zagrebačkog Fakulteta političkih znanosti koji je u naslovu izlaganja postavio pitanje *Je li država prema svome najvišem određenju – prošlost?* te Rüdiger Bubner, jedno od najznačajnijih imena suvremene njemačke filozofije, čije je predavanje *Hegel na prijelazu stoljeća* u kojemu je zavidnom predavačkom snagom Hegelovu misao promatrao u doista širokoj perspektivi koja obuhvaća i filozofiju i umjetnost i povijest i politiku svakako bilo najbolje, dakle najugodnije i najuvjerljivije predavanje koje je pisac ovih redaka slušao na Kongresu.

Svečana predavanja, koja su, kao i ona plenarna, održali neki od najcjenjenijih današnjih poznavatelja Hegelove filozofije, bila su upriličena u večernjim satima, u dvorani Hrvatskog glazbenog zavoda. Tako je 30. kolovoza ugledni njemački filozof Herman Lübbe govorio o *fenomenologiji civilizacijske ekumene*, a Francuz Jean Franois Kervegan o *patnji pojma*.

Za svakoga ponešto

No, najveći broj predavanja održan je u okviru sekcija. Organizatori su nastojali da referati u okviru jedne sekcije budu tematski srodni, no ako im to povremeno i nije uspijevalo, opet je tu bilo *za svakoga ponešto*, naravno pod uvjetom da posjetitelj ima barem minimum interesa za Hegela i barem okvirno poznavanje njegove filozofije. Najuočljivija skupina među ovim izlagačima bili su oni koji su se bavili arhitektonikom Hegelova sustava, pojedinim aspektima i odlomcima *Fenomenologije duha*, od kojih se određeni broj »odvažio« istraživati i pozadinu Hegelove *Fenomenologije*, odnosno promatrati Hegelovo djelo u odnosu na mislitelje koji su bili ili njegova prethodnica ili pak njegovi suvremenici (Aristotel, Kant, Fichte, Schelling i dr.). Drugi su se bavili posthegelovskom recepcijom Hegela, pa smo tako mogli čuti različita čitanja Hegelove *Fenomenologije*: uz pomoć Marxa, Heideggera, Kojevea, Blocha i nekih drugih hegelijanaca i antihegelijanaca. Znatan broj predavanja, koji zato valja i posebno istaknuti, bavio se etičkim, pravnim i političkim pitanjima i konzekvencijama Hegelove filozofije, među koja spada, primjerice, i aktualna tema globalizacije. Ova okvirna podjela impozantnoga broja predavanja odnosila se na teme kojih su se izlagači poduhvatili. No, zanimljivijom se čini jedna druga podjela, koju se također moglo uočiti u širem pogledu na održana izlaganja, a koja je prisutna i uopće u recepciji Hegela i drugih mislitelja njegova formata. Tako su se u kongresnoj raznovrsnosti pristupa Hegelu i njegovoj *Fenomenologiji duha* dale zamijetiti dvije osnovne skupine izlagača. Prvi su bili oni koji su Hegelu i, još uže, *Fenomenologiji duha* pristupali "školski", nerijetko i dogmatski, što znači da nisu ni pokušavali misliti Hegela ili pak misliti s Hegelom na Hegelovoj razini. Drugi koje ovdje svjesno prikazujemo kao *good guys* Hegela i *Fenomenologiju* promatrali su na jedini mogući filozofski odgovoran način: u proširenom horizontu, s Hegelom i protiv njega, kroz Hegela i iznad njega. Slijedeći zahtjev samoga Hegela za filozofskim bivanjem u *ovdje i sada*, ova (nažalost ne tako brojna) skupina izlagača na kongresu *posuvremenjenjem* Hegela nastojala je odgovoriti na pitanje što nam Hegel znači danas.

Još jednom riječ-dvije o organizaciji Kongresa. Iako zahtjevnost organizacije ovakvog skupa oslobađa organizatore dijela počinjenih propusta, nekoliko prigovora ovdje bi se ipak moralo navesti, tim više što se i u međusobnim razgovorima sudionika kongresa s nezadovoljstvom ponavljalo uglavnom nekoliko istih stvari. One sitnije odnose se na odustajanje određenog broja sudionika, što samo po sebi ne može predstavljati prigovor, ali postaje problemom ako se izmjene programa ne najave pravodobno. Tako je povremeno, u sekcijskom dijelu predavanja, dolazilo do prave zbrke u hodnicima FER-a, budući da su zbunjeni sudionici uzaludno nastojali pronaći mjesto i vrijeme u kojima se održava predavanje za koje su se odlučili. Sličan prigovor odnosi se i na ona predavanja koja su održana na francuskom jeziku, što u nekoliko slučajeva nije bilo unaprijed najavljeno, tako da je izlazak iz dvorane velikog broja sudionika Kongresa, prvenstveno orijentiranih na njemački, izazivao u najmanju ruku osjećaj nelagode s obje strane katedre. Nešto krupniji prigovor odnosi se na nedovoljnu količinu pisanih materijala kojima je trebalo popratiti kongres, a koji bi bili od velike koristi i sudionicima i posjetiteljima i novinarima. Posljedica toga bila je vidljiva u sekcijskim zasjedanjima kada su slušatelji bili uskraćeni i za najosnovnije podatke o govornicima (odakle su? gdje predaju? čime se bave?), što su prisutni pokušavali nadoknaditi međusobnim došaptavanjem. Takvi su podaci mogli biti objavljeni u popratnome materijalu ili barem predočeni usmenim putem prije svakog predavanja, što se jednako tako često nije događalo, jer na pojedinim zasjedanjima sekcija nisu bili osigurani njihovi moderatori.

No, ni navedeni prigovori ne mogu umanjiti značaj Kongresa za našu filozofsku sredinu, tako da iz njih treba izvući pouku za sljedeće slične prilike kojih će, nadamo se, već uskoro opet biti.

Nasmiješeno lice Hrvatske

Sve u svemu 23. *Hegel-kongres* nesumnjivo predstavlja najznačajniji filozofski skup koji je održan u Hrvatskoj (barem) u posljednjih desetak godina, što sâmo po sebi i ne bi bilo nešto osobito ako ne bismo uvažili činjenicu da su kongresi Hegelova društva važna točka i na karti svjetskih filozofskih događanja. Bodove koje su Zagreb i Hrvatska organizacijom kongresa dobili sada bi trebalo na pravi način iskoristiti, što znači višestruko umnožiti. Stoga bi, *u tom strašnom času*, kada Hrvatska – evo, i na polju filozofije – svim silama svijetu nastoji pokazati i svoje nasmiješeno lice, valjalo ostaviti po strani zapitkivanja pojedinih domaćih filozofa o tome koliko glomazna filozofska druženja kao što je *Hegel-kongres* uopće još imaju smisla.

razgovor

Yayori Matsui, inicijatorica međunarodnog ženskog suda za japanske ratne zločine protiv žena u Drugom svjetskom ratu

Japanske kuće za utjehu

Metoda japanskog ratovanja na azijskom kontinentu bila je «taktika spaljene zemlje» – nakon osvajanja, velik broj stanovnika je pobijen, sela spaljena, a, sistematsko silovanje bilo je planirano i provođeno kao dio taktike

Igor Marković

Sustav "kuća za utjehu", odnosno prisilnih centara za silovanje i seksualno ropstvo za vrijeme Drugog svjetskog rata do nedavno je bila jedna od najvećih tabu tema u suvremenom Japanu. "Kuće" su se pojavile 1931. godine, nakon japanske invazije na Mandžuriju. U prvo vrijeme radilo se o malom broju "klasičnih" vojničkih bordela, u kojima su uglavnom radile japanske prostitutke, međutim nakon masakra u Nanjinu 1937. godine broj "kuća za utjehu" naglo je porastao i postalo je uobičajeno da se otvaraju u svim zemljama u kojima je japanska vojska vršila ratne operacije. Metoda japanskog ratovanja na azijskom kontinentu bila je «taktika spaljene zemlje» – nakon osvajanja, velik broj stanovnika je pobijen, sela spaljena, a, smatraju neki autori, sistematsko silovanje (slično nedavnim zbivanjima u BiH) bilo je planirano i provođeno kao dio taktike. Širenjem osvojenih područja postalo je jasno da broj «domaćih» prostitutki neće biti dovoljan da zadovolji potrebe preko dva milijuna carskih vojnika, te se otpočelo sa prisilnim odvođenjem žena iz okupiranih zemalja u seksualno ropstvo.

Procjenjuje se da je oko 300.000 žena na taj način bilo podvrgnuto masovnom silovanju i seksualnom ropstvu, a većina (oko 80 posto) bilo je iz Koreje. Nije se radilo o posebnom "ukusu" japanskih vojnika, već o dijelu cjelovitog projekta za uništavanje korejske kulture koji je uključivao mijenjanje prezimena, uvođenje japanskog kao službenog jezika u škole, ali i agresivne metode poput rušenja hramova, raseljavanje Korejanaca u Sibir, kao i sustavno masovno silovanje.

Iako se danas može čuti da se radilo o dobrovoljnom prostituiranju, istina je, prema službenim dokumentima drugačija. Prema izvješćima japanskih liječnika koji su pregledavali otete žene prije no što su slane u "kuće za utjehu", radilo se o ženama koje nisu bile prijenosnice veneričnih bolesti, a Asso Detsuo, jedan od preživjelih liječnika, utvrdio je da se u najvećem broju slučajeva radilo o ženama koje nisu imale seksualna iskustva i čija je starost bila između petnaest i devetnaest godina. Iako je postojao i manji broj mlađih – najmlađa je "žena za zabavu", prema Detsuu, bila tek jedanaest godina stara. Nakon otmica u selima i gradovima žene bi uz dobro naoružanu pratnju bile sprovedene do područja u kojemu su trebale služiti za zadovoljavanje "potreba" carskih vojnika, a neposredno pred dolazak bile bi brutalno silovane te prepuštene stacioniranoj vojsci. Svaka žena morala je dnevno opslužiti više od dvadeset vojnika, bile su vrlo strogo čuvane, a u slučaju zaraze nekom od spolnih bolesti dobivale su tzv. injekciju 606, koja je između ostaloga sprečavala začeće. U slučaju da je bolest već uznapredovala, žene bi jednostavno bile pogubljene u blizini logora. Po završetku rata, japanski vojnici jednostavno su nestali, ostavljajući žene da se same snađu, uglavnom u nepoznatoj zemlji. U ekstremnim slučajevima, kada su japanski vojnici počinjali ritualno samoubojstvo, od žena se zahtijevalo da učine isto. Japanska vlada nikada nije službeno priznala postojanje "stanica za utjehu", a tek krajem osamdesetih, kada su prve preživjele progovorile i iznijele činjenice, službeni je Tokio promijenio priču i priznao postojanje sustava sistematskog seksualnog robovanja, ali tvrdeći da se radilo o "običnoj" prostituciji i da su žene u "stanicama" bile dobrovoljno, te da su bile plaćene.

Na Konferenciji o stalnom međunarodnom sudu u Rimu 1998. jasno je definirano da je prisilna prostitucija, silovanje, i seksualno robovanje zločin protiv žena i protiv čovječnosti

Yayori Matsui, umirovljena novinarka, predsjednica je organizacije VAWW-NET Japan (Violence Against Women in War Network), suosnivačica Asia-Japan Women's Resource centra, inicijatorica Ženskog ratnog suda za zločine japanske vojske u Drugom svjetskom ratu i jedna od najistaknutijih feminističkih aktivistica u Japanu. Autorica je više knjiga o ženama u Aziji, među kojima su posebno zapažene *Women's Asia.* 1989. i *Women in the New Asia.* 1999.

Pravni odgovor na zlostavljanje

Yayori Matsui, jedna od najpoznatijih i najaktivnijih ženskih aktivistica u Japanu, jedna je od inicijatorica osnivanja Međunarodnog suda za japanske ratne zločine protiv žena, na kojemu će uz svjedočenja preživjelih žrtava međunarodni pravnički tim iznijeti niz prijedloga za promjene u međunarodnom zakonodavstvu vezano uz nasilje nad ženama u ratu.

Vaša najpoznatija inicijativa poticaj je za osnivanje Međunarodnog suda za ratne zločine japanske vojske protiv žena u Drugom svjetskom ratu. O čemu se radi?

Dvadeseto stoljeće svakako je stoljeće rata i nasilja. Drugi svjetski rat donio je čovječanstvu nevjerojatnu skalu razaranja i genocida pri čemu je ogroman broj žena bio žrtvama seksualnog nasilja. Nažalost, lekcije tog iskustva još uvijek nisu naučene, jer diljem svijeta vidimo međuetničke i međunarodne sukobe u kojima su žene i dalje žrtve. Japanski sustav seksualnog roblja – poznat kao sustav "žena za utjehu" – prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata jedan je od najstrašnijih oblika ratnog seksualnog nasilja nad ženama ne samo u ovom stoljeću. Japanske žene smatraju da ne smijemo i ne možemo ući u naredni milenij bez pravnog i pravednog odgovora na to zlostavljanje. Predložile smo održavanje Ženskog međunarodnog suda za ratne zločine japanske vojske, koji će se održati u Tokiju u prosincu ove godine, dakle u posljednjem mjesecu ovoga milenija. Osnovni je cilj pojasniti da je sustav "žena za utjehu" bio ratni zločin nad ženama i zločin protiv čovječnosti, kao i natjerati japansku vladu da preuzme zakonsku odgovornost. Također nam je želja poslati poruku o nasilju nad ženama u ratnim uvjetima i pokušati spriječiti ponavljanje takvih slučajeva. Stoga ćemo dan ranije imati seriju svjedočenja žena žrtava seksualnog nasilja danas u svijetu, uključujući i žene iz bivše Jugoslavije.

Usprkos mnogim zabilježenim pojedinačnim slučajevima, tek od nedavno se o tom problemu počelo ozbiljnije govoriti kao o organiziranom sustavu nasilja?

Početkom devedesetih, dakle nakon gotovo pola stoljeća, žene žrtve seksualnog nasilja u Koreji razbile su zid šutnje i otvoreno progovorile o svojem stravičnom iskustvu. Slijedile su ih preživjele iz drugih dijelova Azije, kao i iz Nizozemske. Mi žene u Japanu, dakle zemlji koja je odgovorna za te zločine, duboko smo dirnute njihovom hrabrošću da progovore i smatramo da je naša moralna odgovornost da odgovorimo na apel preživjelih. Osim toga, žene koje su progovorile odigrale su povijesnu ulogu u prokazivanju užasa rata i ohrabrile druge žene žrtve seksualnog nasilja u ratu – primjerice u bivšoj Jugoslaviji, Alžiru i Ruandi - da progovore. Njihovom zaslugom bilo je moguće da ratni zločini nad ženama postanu predmet i tema i globalnog ženskog pokreta i međunarodnog pokreta za ljudska prava.

Japan odbija odgovornost za zločine

U Pekingu 1995. godine na UN-ovoj konferenciji o ženama podržani su zahtjevi "žena za utjehu" za isprikom, naknadom i kažnjavanjem počinitelja, očekujući od japanskih vlasti da ih ispune. Na toj konferenciji usvojena je i Akcijska platforma koja jasno kaže da su sustavno silovanje, seksualno ropstvo i drugi oblici nasilja nad ženama u oružanim sukobima ratni zločini i zločini protiv čovječanstva. Također se zahtijevalo od svih vlada i međunarodne zajednice da pokrenu istrage, suđenja počiniteljima i osmisle sustav kompenzacije.

Radhika Coomaraswamy, posebna izvjestiteljica UN-a o nasilju nad ženama, 1996. godine preporučila je Japanskoj vladi da preuzme punu odgovornost za sustav "žena za utjehu". Dvije godine kasnije Gay McDougall, posebna izvjestiteljica o sustavnom silovanju i seksualnom robovanju, podnijela je završni izvještaj s analizom pravne odgovornosti Japana za "centre za silovanje", kako je ona nazvala "stanice za utjehu", kao i preporuke za uspostavljanje mehanizama za osiguravanje pravnog procesuiranja okrivljenih.

Japanska vlada nije prihvatila nijednu od tih preporuka?

Iako je prošlo skoro deset godina od kada je međunarodna zajednica prepoznala problem, Japanska vlada odbija bilo kakvu pravnu odgovornost za počinjene zločine. Iako je predsjednik Vlade 1993. godine priznao moralnu odgovornost Japana za te zločine, kompenzacija ili procesuiranje počinitelja i dalje se odbijaju. Dosad je podneseno osam pojedinačnih tužbi japanskim sudovima – tri iz Koreje, dvije iz Kine, te po jedna iz Filipina, Tajvana i Nizozemske – zahtijevajući odštetu. Za sada su donesene četiri presude i sud je odbacio zahtjeve po tri osnove. Međunarodni zakon ne prepoznaje pravo pojedinačne žrtve da traži kompenzaciju od države; slučajevi su pokrenuti gotovo pedeset godina nakon završetka rata, pa je došlo do zastare slučaja; prema japanskom zakonu Japan kao država zakonski nije obvezna pružiti kompenzaciju žrtvama iz Drugog svjetskog rata. To su službena stajališta Japanske vlade i sud ih je samo podržao. Time je jasno da postoje samo teorijske mogućnosti da žrtve dobiju naknadu sudskim putem. Drugi pokušaj je kampanja japanskih odvjetnika i nevladinih organizacija za promjenom legislative vezane uz ratne kompenzacije. U stvarnosti za to je vrlo malo šanse, jer većinu u Parlamentu čine predstavnici konzervativne stranke koja odbija i samu pomisao na ikakve odštete.

Napadi desnice

Kampanje i procesi uglavnom se vode o pitanju naknade žrtvama. Što je s gonjenjem počinitelja?

Dvadeset sedam korejskih "žena za utjehu" podnijelo je 1994. godine zahtjev državnom tužitelju za gonjenje počinitelja. Bazirano na zdravom razumu i osjećaju za pravdu one su tražile od Japanske vlade istragu i kažnjavanje počinitelja. Tužitelj ne samo

da nije pokrenuo istragu, već je odbacio njihov zahtjev. Zapravo, nije samo Japanska vlada protiv bilo kakvih akcija, već je to i velik broj onih koji su sudjelovali u akcijama. Takva akcija bi, prema njima, mogla antagonizirati japansku javnost i ugroziti državnu sigurnost zbog, navodnih, mogućih napada radikalne desnice. Zbog toga se, za sada, zahtjevi žena baziraju na zahtjevima za kompenzaciju.

Međutim, Japan je nakon poraza 1945. potpisao Potsdamsku konvenciju o gonjenju pojedinačnih ratnih zločinaca?

Istina, i savezničke snage, predvođene SAD-om, uspostavile su Sud za ratne zločine na Dalekom istoku, takozvani Tokijski proces, na kojem je procesuirano dvadeset osam optuženih za ratne zločine. Sedam od njih je osuđeno na smrtnu kaznu koja je izvršena. Međutim, nakon Tokijskog procesa isti je postao meta kritike radikalne desnice i od tada nijedan slučaj nije pokrenut. Upravo suprotno, u javnosti se Tokijski proces smatra čistom osvetom zapadnih snaga. Na primjer, film *Ponos* – snimljen 1998. godine koji kritizira Proces i u kojemu je tadašnji premijer Tojo, militaristički vođa za vrijeme rata prikazan kao nacionalni heroj – imao je nevjerojatnu gledanost.

Nasuprot tome, poznato je da je u Istočnoj i Zapadnoj Njemačkoj nakon Nürnberga istraženo preko sto tisuća slučajeva, a preko šest tisuća počinitelja proglašeno je krivima. U Francuskoj 87-godišnji Maurice Papon osuđen je na deset godina zatvora 1998. godine zbog zločina protiv čovječnosti. U Engleskoj travnja prošle godine bivši zapovjednik Gestapoa zbog zločina u Bjelorusiji osuđen je na doživotni zatvor. Sjedinjene Države imaju stalnu instituciju koja istražuje njemačke i japanske ratne zločince. Očito je da se od japanske vlasti očekuje isto, međutim pozitivne reakcije nema.

S obzirom na zapadne standarde u gonjenju ratnih zločinaca, što je, po vašem mišljenju, bio problem da se sustav "žena za utjehu" i sudionika u njemu nađe na Tokijskom procesu?

Nekoliko je razloga za to. Ponajprije, savezničke snage činile su kolonijalne države koje nisu imale nikakvog osjećaja za narode Azije, posebno za žene. Iz toga je jasno i zašto se nizozemski ratni sud u Indoneziji, jedino suđenje za ratne seksualne zločine, bavio samo slučajevima Nizozemki, dok nijedan slučaj indonezijskih žena nije došao do suda. Drugo, sastav suda bio je uglavnom iz vojnih redova koji nisu imali osjećaj za ozbiljnost ratnih zločina nad ženama. Treće, međunarodni zakon u to vrijeme nije prepoznavao silovanje u ratu kao kršenje ljudskih prava.

Međutim, početkom devedesetih, u isto vrijeme kada su mnoge "žene za utjehu" javno progovorile, tisuće žena u bivšoj Jugoslaviji i Ruandi bilo je izloženo seksualnom nasilju u ratu, masovnim silovanjima i slično. Narastajući globalni ženski pokret pokrenuo je kampanju za ženska ljudska prava, posebno nasilje protiv žena, na UN-ovoj konferenciji o ljudskim pravima u Beču 1993. godine. To je rezultiralo činjenicom da je po prvi put seksualno nasilje procesuirano na međunarodnom sudu za ratne zločine u Ruandi. Osim toga na Konferenciji o stalnom međunarodnom sudu u Rimu 1998. jasno je definirano da je prisilna prostitucija, silovanje, i seksualno robovanje zločin protiv žena i protiv čovječnosti.

Žene koje su progovorile odigrale su povijesnu ulogu u prokazivanju užasa rata i ohrabrile druge žene žrtve seksualnog nasilja u ratu – primjerice u bivšoj Jugoslaviji, Alžiru i Ruandi – da progovore

Povratak dostojanstva

Zašto je onda potreban Ženski međunarodni sud?

Međunarodni sud, čak i ako bude uspostavljen nakon što ga šezdeset zemalja ratificira, neće biti nadležan za zločine počinjene u prošlosti. Kao što sam rekla, iluzorno je očekivati da japanski sudovi nešto poduzmu. Što onda učiniti da žrtve dobiju obeštećenje, i da zločinci budu kažnjeni? Na to ozbiljno i hitno pitanje odgovorilo se osnivanjem organizacije VAWW-NET Japan (Violence Against Women in War Network) koja je proizašla iz zaključaka međunarodne konferencije o nasilju nad ženama u ratu, održane u Tokiju 1998. godine. Podrška je stigla iz svih zemalja jugoistočne i istočne Azije, kao i od mnogih međunarodnih institucija i organizacija. Radi se o međunarodnom, nevladinom pokušaju prokazivanja zločina japanske vojske nad ženama, što znači da sud neće imati nikakve moći implementacije presuda ili kažnjavanja počinitelja, ali osnovna ideja je ne samo pokazati da su ratni zločini vršeni, već i dokumentirati pojedine slučajeve. Iako zvuči vrlo simbolički, značajno je da se poznati slučajevi iznesu u javnost, jer sve jača desnica u Japanu provodi vrlo nasilnu medijsku kampanju da bi uvjerila mlađe generacije da se nije radilo ni o kakvim zločinima, već o čistoj prostituciji.

Što u tom kontekstu očekujete kao rezultat rada suda?

Ponajprije povratak dostojanstva i povjerenja u pravdu žrtava i međunarodni pritisak na Japansku vladu da preuzme odgovornost za rat i poratna zbivanja. Zatim, promovirati ženska ljudska prava, razviti i poboljšati međunarodne zakone iz rodne perspektive i spriječiti ponavljanje takvih zločina u budućnosti, i treće, izgraditi prostor za budućnost u Aziji na bazi pomirenja. Treba spomenuti i da pripremni proces za održavanje suda već ima vrlo značajne edukacijske uspjehe na područjima ljudskih prava, međunarodnih zakona i tako dalje. Žene postaju sve svjesnije i sigurnije da mogu ponovno pisati povijest i mijenjati društvo.

Niste aktivni samo na povijesnim problemima. U sklopu Asia-Japan Women's Resource centra bavite se problemom prostitucije u Japanu?

Uobičajeno je za japanske biznismene da poslovne partnere "počaste" pićem i ženama. Tvrtke, posebno velike, poštuju tu praksu i smatraju je troškom reprezentacije. Osim toga, vrlo je čest slučaj da kompanije, kao nagradu, organiziraju "seks ture" u inozemstvo. Takav sustav zahtijeva veliku migraciju žena iz siromašnih zemalja Azije u Japan. Trenutno u japanskoj seksualnoj industriji, koju većim dijelom kontroliraju yakuze, radi preko 150.000 žena iz inozemstva, od kojih je oko 50 posto s Filipina, a 40 posto iz Tajlanda. Mnoge od tih žena nasilno su u prostituciji, dovedene kao "zabavljačice" i potom prisiljene na pružanje seksualnih usluga posjetiteljima. Pri tome nemaju apsolutno nikakvih prava i zapravo se radi o suvremenom robovlasničkom sustavu s blagoslovom vlasti.

Ljubitelji knjiga

iskoristite prednosti Interneta i posjetite najnagrađivaniji hrvatski web

Moderna vremena Online

http://www.moderna-vremena.hr

knjižara & antikvarijat nude vam najugodniji i najpovoljniji način kupovine novih i antikvarnih knjiga

&
Nakladnički info-servis

http://www.moderna-vremena.hr/nakladnici

donosi sve potrebne informacije o hrvatskim nakladnicima i njihovim izdanjima

A svaki dan od 9-21 h dostupni smo i na lokaciji - Teslina 16, Zagreb, tel./fax 01 4810 742

e-mail: moderna-vremena@zg.tel.hr

Dvjesto dana kulturne politike

Kulturna globalizacija? Da!

U razvijenim demokracijama kulturom sve više upravljaju stručnjaci za kulturu i umjetnici izvan državne administracije

Biserka Cvjetičanin

U proteklih dvjesto dana Ministarstvo kulture nastojalo je ostvarivati zacrtane pravce djelovanja koji obuhvaćaju afirmaciju shvaćanja kulture kao razvojne snage društva, jačanje demokratizacije i decentralizaciju odlučivanja u kulturi, otvaranje kulture inovacijama te alternativnoj kulturi i kulturi mladih, potporu procesima ulaska u europske i druge integracije, poticanje drugačijih načina financiranja npr. putem sponzorstva i donatorstva, kao i inovativnih oblika međunarodne kulturne suradnje i razmjene, osobito putem novih tehnologija komuniciranja i umrežavanja. Detaljniji pregled rada, odnosno način na koji se ovi zacrtani pravci ostvaruju, nalazi se na Web-stranici Ministarstva (*www.min-kulture.hr*), te je dostupan svim zainteresiranima za njegovo djelovanje. Osobito je važna informacija o stavljanju u proceduru prijedloga Zakona o kulturnim vijećima. U razvijenim demokracijama kulturom sve više upravljaju stručnjaci za kulturu i umjetnici izvan državne administracije, te je osnivanje kulturnih vijeća važan korak u tom pravcu.

Na Web-stranici objavljeni su, prvi put, financijski podaci o potpori Ministarstva kulture za knjige i časopise (natječaj za otkup knjiga i potporu izdavanja knjiga otvoren je do kraja godine), a uskoro će se objaviti financijski podaci o svim programskim aktivnostima, što će biti dragocjen doprinos otvorenosti rada Ministarstva. Sugestije, analize i komparacije na bazi objavljenih podataka pridonijet će poticanju onih programskih aktivnosti koje će otvoriti nove razvojne perspektive kulturnim stvaraocima i unijeti u kulturni život novu dinamiku.

CultureNet Croatia

Internet je doista u vrlo kratkom razdoblju radikalno izmijenio način na koji ljudi rade i dolaze do informacija. Internet je postao jedan od najdostupnijih i najpropulzivnijih informacijskih kanala u svijetu, pa se tako u dokumentu Europske unije ("*eEurope 2002 – An Information Society for All*" navodi potreba za brzom digitalizacijom kulturnih sadržaja. Stoga projekt virtualnog centra za kulturne informacije *CultureNet Croatia*, koji su zajednički inicirali Institut Otvoreno društvo – Hrvatska i Ministarstvo kulture, polazi upravo od potrebe uspostavljanja informacijskog središta koje bi objedinilo hrvatske kulturne resurse, promicalo različite teme iz kulture i omogućilo kulturnim stvaraocima i kulturnim djelatnicima u najširem smislu (obuhvaćajući znanost i obrazovanje) da se uključe u globalnu komunikaciju i razvijaju nove oblike međunarodnog partnerstva i suradnje. Projekt će se temeljiti na inovaciji i umrežavanju, znači na strategijskim elementima koji danas na svjetskoj razini predstavljaju prioritete.

Hrvatska u 2l. stoljeću

Uz ovu inicijativu valja istaknuti i trogodišnji ugovor o suradnji koji su zaključili Vlada Republike Hrvatske i Institut Otvoreno društvo – Hrvatska, vezan uz strategiju razvitka Republike Hrvatske *Hrvatska u 21. stoljeću*. Suradnja obuhvaća četiri područja, među njima područje kulture: kulturni identitet, kulturnue politiku i međunarodnu suradnju. U kontekstu kulturne globalizacije ova je tema nezaobilazna. Danas više ne postoji dilema – kulturna globalizacija, da ili ne? Taj se proces odvija i pitanje je na drugoj razini, kako se u njega uključiti sa svojim vlastitim identitetom, svojim specifičnostima, baštinom i suvremenim stvaralaštvom. Istražit će se također cjelokupna problematika posebnih kulturnih politika u pojedinim područjima, npr. u likovnoj i plesnoj umjetnosti. Istraživanje je dio strategije kulturnog razvitka Hrvatske definirane u preambuli "kao doprinos pozitivnom razvojnom odgovoru na (nove) izazove" (Vjeran Katunarić). Takav razvojni odgovor započeo je u ovih dvjesto dana, što pokazuje i konstatacija predstavnika Vijeća Europe na nedavnom skupu u Bukureštu, iznesena nakon izlaganja hrvatskog predstavnika Jasminke Lokas o novoj kulturnoj politici: "Prije dvije godine pohvalili smo istraživanje hrvatskih stručnjaka o kulturnoj politici Republike Hrvatske kao jednom od najboljih u Europi, sada naše pohvale idu samoj hrvatskoj kulturnoj politici."

O kulturnim politikama raspravljat će se i na skupu koji u drugoj polovici rujna organizira UNESCO u nastojanju da uspostavi mrežu opservatorija za kulturne politike, što će biti još jedan poticaj intenzivnijem međunarodnom komuniciranju i suradnji.

ESEj

Modernitet i barbarstvo

Je li barbarstvo nikad do kraja neisključeno naličje moderne ili je pak moderna uistinu nezavisan projekt?

Srđan Vrcan

Postoji u tekućim raspravama o Europi u nas i u povremenim referencijama na Europu i europsko kao takvo jedna slika Europe i europskog koja se nameće kao jedina legitimna, pa i nedvojbeno neupitna i općeprihvaćena. Sugerira se, naime, slika Europe koja kao da je u kulturnom smislu manje-više jednoznačno određena i homogena i o kojoj, stoga, nema više velikih sporova i rasprava. To je zapravo slika Europe koja kao da je sama sebe i u društvenom i u kulturnom smislu, već posve jednoznačno definirala i sada uživa u sigurnosti i izvjesnosti svog i neupitnog samorazumijevanja, jer su već nađeni konačni i zadovoljavajući odgovori na sva ključna i mučna pitanja oko identiteta Europe i njezine budućnosti. Međutim, ta i takva slika daleko je od zbilje. Suvremenu Europu barem na razini duhovnih i kulturnih gibanja daleko više obilježava stalno postavljanje teških pitanja i otvaranja novih rasprava o Europi i europskom uopće nego konačno zatvaranje takvih pitanja. To se već očituje na razini jednostavnih političkih formula o Europi kao zajednici nacionalnih država, Europi zajednici nacija, Europi zajednici regija i Europi zajednici građana – pojedinaca. Slično se može ustvrditi i za pojam globalizacije. Taj se pojam u nas najčešće predočuje kao da je njegov sadržaj posve neupitan, neprotuslovan i jednoznačno određen, te kao takav i opće prihvaćen. Dapače, tako kao da je posve izvjesno kako sadržajno globalizacija praktično ne dolazi po pravilu u programskim paketima različitog političkog i ideološkog sadržaja s veoma različitim mogućim društvenim konzekvencijama. To ide do te mjere da se ponekad globalizacija predočuje kao politička formula sa svojstvima prave mantra – formule. To je, dakako, daleko od zbilje.

Idu li napredak i barbarstvo zajedno?

Jedno od takvih sličnih važnih pitanja koje barem za suvremenu europsku misao nije skinuto s dnevnog reda niti je definitivno stavljeno *ad acta* i arhivirano kao za današnju Europu zastarjelo i beznačajno pitanje jest i teško pitanje, o odnosu između moderniteta i barbarstva. A to znači i o Europi u nekoj-manje više stalno prisutnoj napetosti između barbarstva i moderniteta, barbarstva i civilnosti. Tom pitanju je bila posvećena prije nekog vremena veoma sustavna rasprava u okviru Njemačkog sociološkog udruženja u kojoj su sudjelovala gotovo sva prva imena suvremene europske sociologije. To su Zygmunt Bauman s prilogom *Nasilje – moderno i postmoderno*; Shmuel Eisenstadt s prilogom *Barbarstvo i moderna*; Hans Mommsen *Modernitet i barbarstvo*; Ralf Dahrendorf s radom *Protuslovlja moderniteta*; Niklas Luhmann sa studijom *S onu stranu barbarstva*; Claus Offe s radom *Moderno barbarstvo. Prirodno stanje u malom formatu?*; Ulrich Beck s *Kako su susjedi postali Židovi. Prilog političkoj konstrukciji tuđinca u refleksivnoj moderni* i M. Rainer Lepsius s prilogom *Modernitet i barbarstvo. Zaključne primjedbe*. Moglo bi se zapravo s dobrim razlozima ustvrditi da popis sudionika sam po sebi pokazuje da bi bila uključena sva prva imena suvremene europske sociologije kad bi se tim imenima eventualno još pridodala imena Anthonyja Giddensa i Pierrea Bourdieua.

Nema dvojbe da je središnja tema rasprave iznimno aktualna kako sa stajališta razumijevanja i objašnjanja zbivanja u svijetu koji nas okružuje tako i sa stajališta suvremene sociologije. I to ponajprije u onoj mjeri u kojoj je sociologija definitivno napustila pretenziju da se bavi otkrivanjem i prepoznavanjem navodno univerzalnih zakonitosti društvenog života koje vrijede od pamtivijeka do danas i odavde do vječnosti već se dosljedno zamišlja i prakticira kao znanost koja nastoji dati teorijski plauzibilnu i iskustveno dobro utemeljenu dijagnozu svog vremena. Isto tako u onoj mjeri u kojoj je danas na djelu nastojanje da se sociologija oslobodi do sada dominantnog mišljenja o društvu u isključivim okvirima "društvenog steznika" (U. Beck). Isto tako nema dvojbe da je pitanje o odnosu između moderniteta i barbarstva ili još više o eventualnom barbarskom potencijalu moderne i moderniteta i dalje aktualno i goruće pitanje. To, dakako, najdrastičnije izlazi na vidjelo kad se dogodi poneka masovna tragedija s onim koji pokušaju neovlašteno ući u Europu, ne poštujući *šengensku* krutost i nepropusnost njezinih granica.

Ako je ikada nečeg u povijesti nedostajalo, neprijatelja nikad nije nedostajalo: konstrukcija neprijatelja ili barem slike neprijatelja kao da su se povijesno pokazale neiscrpivim

Naravno, aktualnost rasprave sama po sebi pokazuje da su napušteni ili se napuštaju okviri dviju utjecajnih tradicija u sociologiji i u društvenim znanostima koje su obje bile obilježene pretjeranim povijesnim optimizmom, a koji se u sučeljavanju s društvenim realitetom pokazao da je bio bez iskustvenog pokrića. I to, na prvom mjestu, od tradicije prosvjetiteljstva koje je vjerovalo da širenjem znanja i umnosti automatski napreduje civilizacija i civilnost, te se tako moderna pokazuje kao beskrajni napredak u znanju koji vodi rastućem društvenom i moralnom boljitku, pa se postupno ali i nužno sužavaju i uklanjaju prostori za barbarstvo. Na drugom mjestu, i od tradicije koju je pregnatno izrazio Norbert Elias svojim tezama o sigurnom napretku civilizacije i civilnosti koji se temelji na stalnom širenju učinkovite kontrole nad afektima i porivima, te, stoga, i nad nekontroliranim nasiljem kao glavnim izvorom mogućeg barbarstva. Nasuprot tome, ključno otvoreno pitanje koje se sada postavlja jest da li je moderna samo u znaku sigurnog napretka koji isključuje barbarstvo ili pak idu zajedno i napredak i barbarstvo. Na to pitanje naznačena su tri načelna moguća odgovora. Prvi je – civiliziranje je načelo modernog društva i moderniteta dok je barbarstvo izravno suprotno tom načelu. Stoga, barbarstvo je nešto što stoji ili prije ili izvan moderne, odnosno u modernoj ostaje i dalje, ali samo kao relikt prošlosti. Drugi je odgovor – barbarstvo je naličje moderne koje se nikad ne može ukloniti, te su, stoga, i lomovi i prekidi civiliziranosti unaprijed ugrađeni kao mogućnost u procesima modernizacije. Treći mogući odgovor je onaj po kojem su moderna i modernitet u osnovi projekt koji se tek postupno ozbiljuje, ali samo tako što moderna postaje svjesna svog potencijala za barbarstvo i nastoji ga prevladati, pa tako civilizacijski proces moderne nužno uključuje i načelo stalnog samoispitivanja i samokritike te time uključuje i mogućnost prepoznavanja rušilačkih potencijala modernog društva, ali i mogućnosti da se s njima iziđe na kraj.

Predcivilizirano i postcivilizirano barbarstvo

U spomenutim raspravama to je jasno već istaknuto početnom tezom Reemtsme da barbarstvo nije više samo nešto što je bilo dato 'prije' ili 's onu stranu' civilizacije, nego je ono što civilizacija sama sa sobom donosi. I to ne donosi samo u stanju svog mogućeg kolapsa i uzmaka, nego i u svom hodu. U tom smislu Nunner-Winkler ističe da se moderna uistinu hvasta time što je nasilje stavila pod kontrolu, ali ipak je tvrda činjenica da je ovo stoljeće bilo svjedokom pravih orgija nasilja kakve su povijesno posve jedinstvene. Stoga se kao ključno postavlja pitanje o tome je li barbarstvo samo nikad do kraja neisključeno naličje moderne ili je pak moderna uistinu nezavisan projekt, kojega se temeljne linije daljnjeg razvoja mogu već prepoznati. Još na izrazitiji način Bauman dovodi u vezu barbarstvo i modernu, i to ne na slučajan način. On polazi od činjenice da se od početka u modernoj radilo o tome da se svijet prisili biti drukčijim nego što je bio i što jest a to pak nije moguće bez nasilja. Naime, bez moći nema nastojanja oko poretka, a bez toga moderna je jedva sposobna preživjeti. Pored toga, barbarski potencijal Bauman vidi dodatno u težnji moderne prema čistoći tj. težnji da sve na neki način bude čisto i jednoznačno određeno, a ne ambivalentno, konfuzno, nečisto itd. Eisenstadt ide još dalje i naglašava da je barbarstvo sve samo ne novina u modernoj, pa su tako vrste i načini na koje se barbarstvo manifestira u modernoj postali ekstremni, te su se proširili s razvojem i širenjem upravo modernih tehnologija destrukcije i komunikacije. Pri tome Eisenstadt naglašava da se potencijal za barbarstvo u osnovi zameće u širokim preobrazbama moderne programatike koja se iskristalizirala iz prosvjetiteljstva i iz velikih modernih revolucija, i to unutar utopijskih vizija koje dominiraju u europskoj civilizaciji ponajprije u znaku negacije drugih, te ponajviše kolektivnih, i po Eisenstadtu, primordijalnih drugih. Tako se otkriva povezanost između prosvjetiteljstva i velikih modernih revolucija za koje se općenito smatralo da su bile ponajprije u znaku suzbijanja barbarstva i u znaku raskida s barbarstvom, pa se ukazuje na njihov izvorno programatski barbarski potencijal.

Bauman upozorava da je najviše zastrašujuća ona vladavina nasilja koja se prakticira pod krinkom mučeništva

Dakako, vidljive su razlike u shvaćanju same naravi barbarstva. Tako Offe ističe razliku između barbarstva prije civilizacije i barbarstva poslije civilizacije. Barbari su izvorno bili oni koji su stajali negdje izvana i s kojima se praktično nije dolazilo u dodir. Za predmoderno ili predcivilizirano barbarstvo bitno obilježje leži u tome što je barbarstvo vezano isključivo za ono što stoji negdje izvan civilizacije i što je na neki način od nje udaljeno. Barbarstvo pak u modernoj ili postcivilizirano i unutarcivilizatorsko barbarstvo nešto je što je unutarnje i veoma blisko: ono, dakle, uključuje načine barbarskog ponašanja i nakon razvoja i uspostave civilizacije i unutar visoko kulturnih oblika vlasti.

Slika neprijatelja

U raspravama se nastoji jasno i razgovijetno definirati barbarstvo u modernoj. Dva momenta se pri tome izričito naglašavaju: prvo, barbarstvo je najprije i ponajviše nekontrolirano nasilje i, drugo, to je sustavno i temeljito isključivanje drugih, odnosno nasilno isključivanje ili isključivanje drugih, uz prijetnju nasiljem. Eisenstadt pak govori da se barbarstvo legitimira u obliku apsolutizirajućeg isključivanja dijela stanovništva koje je prije s onima koji sada izvode isključivanje stvaralo zajedničke okvire života, a sada se definiraju kao 'posve drugi' i nerijetko isključuju gotovo iz bilo koje kategorije ljudskog. Za Offea je pak barbarsko djelovanje necivilizirano djelovanje kojim jedna grupa unutar vlastitog društva pada ispod do sada dosegnutih mjerila civilnosti. Sadržajno pak barbarski postupci su oni učinak kojih je uvijek teško oštećivanje simboličkog ili fizičkog integriteta pojedinaca ili grupa osoba, ali uz osobitu motivaciju tih postupaka. I to tako što akteri sami sebe oslobađaju postojeće obveze da svoje postupke opravdavaju ili objašnjavaju budući da uzimaju u obzir, na primjer, 'pravo jačega', dakle suprotnost prava. Sustavno isključivanje Beck nastoji još preznije konkretizirati. Stoga u političko-kulturnoj konstrukciji 'drugog' ponajprije kao "tuđinca" i zatim kao "neprijatelja" vidi bitnu pretpostavku za barbarstvo i barbarsko djelovanje u okviru moderne. U tom smislu otvara se problem u kojoj je mjeri slika neprijatelja nužna i u modernoj kao što je bila u predmodernoj da bi se ostvarila potrebna homogenizacija te osigurala potrebna mobilizacija i pribavio neupitni legitimitet i to na nenegocijabilni način. Naime, ako je ikada nečeg u povijesti nedostajalo, neprijatelja nikad nije nedostajalo: konstrukcija neprijatelja ili barem slike neprijatelja kao da su se povijesno pokazale neiscrpivim. Slike neprijatelja pri tome imaju veoma osobitu funkciju: "Slike neprijatelja primijenjene unutarpolitički stvaraju, sadrže i otvaraju izvore izvandemokratskog i antidemokratskog pristanka. Njihovo njegovanje omogućava s konsenzusom postati nezavisan od konsenzusa… i u demokracijama postoje dvije vrste legitimiteta: jedna polazi od puka, druga od neprijatelja" (Beck).

Novo nasilje u modernoj

Naposljetku, otvara se pitanje o modernoj s obzirom na protuslovne procese uključivanja i isključivanja. Zapravo, moderna na neki način izvorno teži univerzalnom uključivanju, te se, stoga, i proces razvoja moderniteta očituje i prepoznaje i kao proces postupnog uključivanja onih koji su do tada na ovaj ili onaj način bili društveno isključeni. Međutim, paradoks je u tome što moderna istodobno sama stvara i uvodi novo isključivanje, stoga i novo nasilje. U tom smislu posrijedi je izravni protustav poznatoj tvrdnji da su granice kao takve zapravo preduvjet slobode: one doista jesu preduvjet slobode za jedne, ali i preduvjet neslobode za druge. Offe pak govori o regresivnim fenomenima koji vode tome da se pojedinci i grupe, poradi nezadovoljavajućeg ispunjenja preduvjeta moderne participacije, na neki način 'iz-sortiraju' i tako diskvalificiraju kao pripadnici moderne društvene zajednice. Pri tome on prepoznaje tri procesa takve naravi: a)"prema dole": tj. marginalizacija i razgraničenje nove potklase u procesima kojima se nužno obilježavaju tri tipa osoba koje moderna proizvodi: dobitnici, gubitnici i nekompetenti, odnosno neovlašteni na participaciju, te zapravo društveno "suvišni" pri čemu ta trodijelna unutarmoderna podjela funkcionira i projicirana je na svijet u cijelosti, b) "prema van": tj. migracije i vanjski problemi, i c)"unutar": tj. modernizacija kao protuslovni proces s Ahilovom petom političkog moderniteta koja se sastoji u tome što moderna jamči građanima pravnu jednakost unatoč razlika-

ma, ali i razlikama koje moderna sustavno produbljuje. Gissen to ističe posve jasno tvrdnjom da se" projekt moderne može shvatiti kao pokušaj da se granice otvore prema onima koji stoje vani i da se barbarstvo prevede u civilizaciju. Svaki pak takav pokušaj moderne u nadmašivanju i preobrazbi barbarskog ipak producira neizbježno nove granice i novije i rafiniranije oblike barbarstva". I tu se pojavljuju gotovo nužno u različitim modalitetima ponajprije granice između "jednog svetog unutarnjeg svijeta i jednog demonskog vanjskog svijeta" .

Država i nasilje

Iz priloga različitih sudionika u raspravi mogu se prepoznati i neke ključne sporne točke u odnosu moderniteta i barbarstva. Prvo je sporno pitanje odnosa države i barbarstva u modernoj što se u osnovi svodi na pitanje o značenju razlikovanja između legitimnog i nelegitimnog nasilja kao mogućeg ishodišta barbarstva u modernoj.

Jedna linija argumentiranja slijedi u osnovi Hobbesovu tradiciju po kojoj je država kao jedini posjednik legitimnog monopola nad nasiljem siguran jamac protiv barbarstva i neutralizator mogućeg barbarstva, odnosno ponovnog pada u tzv. prirodno stanje "rata sviju protiv svih" za koje se drži da se temelji i manifestira upravo u nekontroliranom i nelegitimnom privatnom nasilju. Država je zapravo ta koja osigurava obećavajuću deprivatizaciju nasilja i tako jamči sigurnost svima. Zapravo pad u stanje rata svih protiv svih temelji se na temeljitoj reprivatizaciji nasilja. Slijedeći pomalo neočekivano tu liniju argumentiranja, Offe izričito tvrdi da su za suvremena razmatranja o odnosu modernizacije, civilizacije i barbarstva relevantni ponajprije nedržavni oblici rasizma, isključivanja, deciviliziranja i nasilja, odnosno ono što se javlja kao suvremeno "prirodno stanje", ali sada pretežno "u malom formatu". Stoga je njegovo tumačenje manifestacija suvremene neobuzdane i nerazlikujuće nasilnosti u tome što drži da su posrijedi sukobi koji se događaju ne u intaktnim državama, nego ponajprije u ruševinama država i na ruševinama državnosti. Stoga Offe tvrdi da je "u Bosni, Gruziji, Somaliji, Libanu i Ruandi rušenje vanjskih zidova državne sile otvorilo polje za rat bandi koji se, stoga, ne može nazvati građanskim ratom jer državna vlast koja bi mogla dati ili oduzeti građanska prava više ne postoji. Sudjelujući akteri nisu po-državljeni nego su iz-državljeni". Zaključak je da je "samo postojanje organizirane državne vlasti danas više zaštita nego opasnost za minimum civilnosti".

Druga linija polazi od konstatacije da koncentrirano nasilje u državi, u kojoj se monopol nad nasiljem pojavljuje kao pretpostavka za poredak i sigurnost te za slobodu od nasilja, samo po sebi može postati barbarsko, pa pod određenim uvjetima i postaje barbarskim. Stoga, moderne institucije ne predstavljaju same po sebi jamstvo civilnosti, nego istodobno zadržavaju i svojstva veoma opasnih prisilnih aparata, djelovanje kojih pod datim okolnostima proturječi već dostignutim mjerilima civilnosti. Naime, teško danas netko može prihvatiti kao neupitne tvrdnje da središnja vlast, državne i nedržavne konstelacije društvene moći imaju samo pozitivne i poželjne civilizirajuće učinke. Na taj način se klasifikacija nasilja u legitimno i nelegitimno nasilje tumači ponajprije i kao način kako se mogu opravdati i uistinu se opravdavaju i najgrozniji barbarski postupci. I to ponajprije kad se prizna da je temeljno svojstvo legitimiteta upravo u tome što se legitimitet ne postiže nasiljem i ne temelji na nasilju. U sličnom duhu Lepsius naglašava suvremeno značenje upravo onog barbarstva koje se vrši instrumentalno i po veoma osobitim racionalnim kriterijima, koje nije spontano, ne rađa se iz emocija, niti izvire iz jednog pukog interaktivnog odnosa, nego je zapravo intencionalno i programirano. Upravo su stoga grozote koje se pripisuju pojedincima danas postale tako masovne jer su dobile oprost odgovarajućim naredbama, te su bile opravdavane ideološki i socijalno ponajprije odobrenim ukidanjem sankcija za povrede moralnih standarda.

Međutim, ukazuje se da je teorijski spornije pitanje objašnjavanja barbarstva u modernoj koje se odnosi na pozivanje na pojave i procese koji su sami po sebi univerzalne naravi, te koji stoga stoje u nekom veoma složenom odnosu naspram barbarstva u modernoj. To na primjer vrijedi za veoma uobičajene tvrdnje o povezanosti barbarstva s diferencijacijom, diskriminacijom, isključivanjem, potčinjavanjem u borbi oko društvene raspodjele. Naime, upozorava se da su sve to pojave koje se stalno događaju i koje su posvuda prisutne, te su na neki način dobile status normalnih društvenih pojava. A to pak znači da same po sebi nužno i uvijek ne dovode do oduzimanja ili uskraćivanja ljudskih prava i do nasilničkog isključivanja. Stoga se zaključuje da se kao temeljno nameće pitanje kada i pod kojim uvjetima te pojave manje-više nužno vode u barbarstvo ili koji su društveni i kulturni okviri omogućuju veći ili manji stupanj imunizacije modernih društava protiv mogućih barbarskih stanja.

Barbarstvo je ponajviše nekontrolirano nasilje te sustavno i temeljito isključivanje drugih

Život u karnevalu grozota

Naposljetku, u pojedinim prilozima raspravama o barbarstvu i modernitetu bile su formulirane i zanimljive usputne teze i ideje na koje vrijedi upozoriti. Takva je na primjer Dahrendorfova tvrdnja da je najveće prepreke opasnostima barbarstva koje moderna nosi u sebi pružila ne do kraja i dosljedno razvijena i izvedena moderna, nego naprotiv tek nepotpuna moderna. Stoga su se tek ona suvremena društva pokazala kao uistinu stabilna otvorena društva koja su uspjela ostvariti ne radikalnu i dosljednu realizaciju moderne, nego su postigla značajnu kombinaciju moderne i predmoderne. Iz toga bi slijedio zaključak da moderna sama po sebi nije projekt koji je bio sposoban održati se ne-barbarski i učvrstiti se na svojim vlastitim osnovama i samo svojim vlastitima snagama, nego je sposoban to postići tek pozajmljujući nužnu potporu iz svijeta predmoderne i pred-modernosti. Posrijedi bi, dakle, bila ona logika koju je Hobsbawm kritički opisao tvrdnjom da je "najučinkovitiji način da se izgradi industrijska ekonomija, utemeljena na privatnom poduzetništvu, bio da se kombinira s motivacijama koje nemaju ništa zajedničkog s logikom slobodnog tržišta npr. s protestantskom etikom, s obiteljskim obvezama i povjerenjem, ali ne i s antinomičnim pobunama pojedinaca". U tom smislu veoma je jasna razlika između Dahrendorfa i Becka. Dok za Dahrendorfa upravo dosljedno i temeljito izvedena moderna inheretno prekarna i puna velikih pogibelji pada u barbarstvo, dotle je to za Becka tek prva moderna jer se uvijek javlja kao kombinacija moderne i protumoderne, a koja se očituje u uspostavljanju i održanju neupitnosti. U tom smislu upravo prisutnost protumoderne u modernoj čini prvu modernu načelno bremenitom barbarstvom i to na nužan način jer je "protu-modernizacija integralni projekt moderne". U prvom slučaju (Dahrendorf) društveno djelatne neupitnosti koje zajamčuje tek prisutnost predmoderne predočuju se i tretiraju kao strukturalni preduvjet za stabilnost otvorenog društva i za blokiranje mogućeg pada u barbarstvu; u drugom slučaju (Beck) društveno djelatne neupitnosti koje sadrži i sa sobom donosi predmoderna pokazuju se kao preduvjet za orgije barbarstva u modernoj.

Na sličan način zanimljive su ideje Baumana koji tvrdi da danas živimo u stalnom karnevalu grozota, jer su slike grozota prešle iz svojega izoliranog, posebnog rezervata u glavnu struju svakodnevnog iskustva ili kada pak ukazuje na novo shvaćanje rata, koje se očituje u tome što se rat prije opisivao kao borba dok je sada postao više srodan i sličan onome što se ranije opisivalo kao čista egzekucija, kaznena ekspedicija ili policijska racija. U tom smislu najmodernija oružja i najmodernije strategije zapravo su strategije pokolja, a ne prave borbe. U istom duhu Bauman upozorava da je najviše zastrašujuća ona vladavina nasilja koja se prakticira pod krinkom mučeništva te navodi Cioranovu tezu da uvijek "blistave oči daju naslutiti krvavu kupku", pa tako što je profetizacija nebuloznija to su oči blistavije, ali za tim nužno slijedi i tim krvaviji pokolj. Na sličan način mogu se spomenuti i tvrdnje Offea da su moderni barbari i svi oni koji druge proglašuju za predmoderne barbare sa svim konzekvencijama koje iz toga proizlaze ili pak njegova tvrdnja da je civilizacija u kojoj participiramo takva da možemo u njoj tako dugo participirati samo dok smo zapravo spremni odreći se (za druge i nas same) na uvjerljiv način njezinih tekovina prvom zgodnom prilikom, a to znači da možemo postati barbari.

Naravno, ove rasprave pokazuju da je i samostalno kritičko ispitivanje vlastitih stajališta jedno od onih svojstava koji zapravo određuju današnju Europu.

KNJIŽEVNOST

Književnost i mediji

Stroj za usporavanje

Osloboditi čovjeka njegova plemena, vratiti svakome vlastiti glas mogu učiniti upravo mediji zato što imaju funkciju činiti suprotno

Govor Régisa Debraya održan 9. rujna 2000. u Ljubljani u sklopu pjesničkog skupa Vilenica 2000

Régis Debray

Književnost i mediji? Teško pitanje na koje mogu pokušati odgovoriti samo na brzu ruku, u svojstvu pisca, čak i filozofa, ali sigurno ne mediologa. Unatoč zvučnosti, neologizam *mediologija* koji sam skovao 1979. i koji danas pokriva široku lepezu istraživanja ne odnosi se na sociologiju masmedija, već na proučavanje odnosa (nikad jednostavnih) između tehničkih i kulturnih činjenica od izuma pisma. Moje se uvodne napomene ne mogu dakle osloniti ni na kakvu ekspertizu. To su samo pogledi prilično smetenog pisara, profesora filozofije u Francuskoj, koji je mogao napisati nekoliko romana, eseja, dugačku odgojnu pripovijest, a s vremena na vrijeme također i, treba li reći jao, novinske članke.

Mala zasebna kolibica

Ni u kojem razdoblju za nekoga nije bilo lako da postane osoba ili da u tom širokom svijetu stvori "prostor za sebe", da umakne dresuri. U religioznim društvima postojao je vjeronauk, u ideološkim propaganda, u tržišnim demokracijama novinarstvo. Mi na medije (radio, tisak, televiziju) spontano prebacujemo brigu pronalaženja pravih riječi, kao što svoju mogućnost kretanja prebacujemo na

automobil ili računanja na ručne kalkulatore, ne misleći zlo. To je olakšanje koje nam nudi industrija. Zašto se njime ne koristiti? Svi se personaliziramo s ekonomijom, štedeći trud da izmišljamo, prilagođujemo i premještamo se u odnosu na već rečeno i već poznato. Rastemo na račun drugoga, a ne autora, praveći svojima epitete, stereotipe, klišeje i razglednice koje kruže našom sredinom. To je prilično blag komfor. U našim javnim glasilima tražimo i pronalazimo zaštitničku čahuru i amortizer postavljen između neobičnog i nas, što odgovara našim očekivanjima i našim željama. Ona odgovaraju najbolje što znaju, zbog toga su tu. To je vidljivo: jednako kao što tehnika nema ničeg tehničkog (ili, ako nam je draže, kao što amerikanizacija nema ničeg američkog), kažimo da mediji nisu medijski svojom supstancom. To je instrument danas stavljen na raspolaganje našoj drevnoj i nepobjedivoj tendenciji života u harmoniji s nama sličnima da što je više moguće smanji našu teškoću postojanja, a u isto vrijeme i naše površine dodira sa sredinom koja nas okružuje. U pravom smislu obrambena i životna tendencija, vječna kao i instinkt za održanjem, no ima protivnika starog gotovo kao i ona sama: pisca. Ništa kao romanopisac ne može transparentno učiniti sjenovitim, neku priču iz crne kronike neobičnom, a ono što manžeta ili *cover* zatvara u nekoliko jednostavnih i definitivnih riječi složenim, podvojenim ili otvorenim. Književnost igra na slobodu nasuprot sigurnosti. Ona promiče otklon od norme. Ta igra nema kraja kao ni ona koja bdije nad zadovoljavanjem naših potreba da se podčinjavamo bez suvišnih priča. Ta dva protivnika vode rat u svakom od nas. Svaki zamjetan napredak snaga prilagodbe izaziva napredovanje snaga razdvajanja. Što više svijesti eksproprirate uz pomoć industrije sna ili informacije, više im izazivate želju da im malu zasebnu kolibicu sagrade obrtnici koji sve ručno izrađuju, kao što su književnici.

Svaki književni jezik je asocijalan po tome što je više od *sredstva* komunikacije. On transcendira svoju instrumentalnu funkciju, postaje oblik po sebi, sposoban preživjeti nestajanje svoga predmeta, istrošenost političkih strasti, postepeno nestajanje motiva. "Novinar", onaj koji daje svoju poruku i odlazi; "pisac", onaj koji se, da bi ostao, jednako zanima za način, kao i za materiju. Logika potražnje (kolektivna) protiv logike ponude (osobne). Po čemu čovjek medija ohrabruje, ako pisac vrijeđa? Prvi svoje usluge daje svojoj skupini jer "predstavlja zbilju u prosuđenom obliku"; drugi nas stavlja pred zbilju, ali svakog za sebe, ništa nije riješeno.

Staklo za naočale

Ne znam snosimo li odgovornost univerzuma, kao što je smatrao Sartre kad je u činu pisanja vidio poziv na slobodu čitatelja po tome što ovaj otkriva čitav jedan svijet koji treba promijeniti. Odgovornost za sebe već predstavlja prilično teško učenje. Literatura je njezin najbitniji dio, koji nastaje jedino procesom suprotnim od masovnosti jezika, deindustrijalizacijom kulture, potičući nas snagom primjera da uzmaknemo pred okolinom, da sami izradimo naša stakla za naočale. Osloboditi čovjeka njegova plemena, vratiti svakome vlastiti glas, otkidajući ga, pa makar samo i od mrmljanja kolektivnog i potrebe da bi mu naznačili da postoji neki dio nezamjenjivog – to upravo mediji mogu učiniti jednostavno zato što imaju funkciju činiti suprotno. Emancipatorska snaga rada na riječima mjeri se sve u svemu svojom snagom *razrješenja*. Ona jedina može prekinuti moralno zastrašivanje kao metodu misli, pogurati nasilje općih ideja koje krše jedinstvenost bića i situacija rastopljenu u primjerenom pretjerivanju merkantilnog agitpropa. Književnost bi onda nesvjesno imala misiju da proizvodi kronično neprilagođene masovnoj potrošnji. Nemoralna misija, ako hoćemo, u odnosu na konsenzus, ali duboko etička u odnosu na savjesti. Ta mogućnost depolitizacije ovisi o tretmanu, ne o subjektu. Kad Nabokov piše o leptirima, pomaže nam da preuzmemo upravljanje samima sobom. Kad se novinarsko škrabalo sažali nad rudarskim radnicima, odgovarajuće lamentacije produljuju otuđenje. Tako Nabokov ima čitatelje, a autor bestselera svoju klijentelu.

Za tijela i duše borba sporosti protiv brzine, istinski ulog preživljavanja, u našoj civilizaciji ima sklopljen sporazum s mogućnostima književnog *tempa* da odoli stroboskopskim halucinacijama slike i zvuka. Živjeti svijet kao pitanje, čemu vodi cijela malo produljena književna vježba, zahtijeva minimum slobodnog vremena. U civilizaciji slobodnog vremena imamo ga, paradoksalno, sve manje i manje: mediji koji nas okružuju ne prestaju *ubrzavati*. U sveopćim vijestima zabranjena digresija, odvraćanje od besposličarenja, *time is money*. Uz slikarstvo i kiparstvo, književnost se javlja kao jedan od naših najuspješnijih *strojeva za usporavanje*. Unatoč formulama čitanja koje se zove brzo, formulama izbora uzoraka ili čeprkanja, unatoč *digestima* i "izvacima", vrijeme čitanja na sreću ostaje neumanjivo, poput vremena okretanja mjeseca ili sunca. Da bismo otišli u Pariz ili Madrid, potrebno nam je sto puta manje vremena nego suvremeniku Cervantesa, ali da bismo pročitali Don Quijotea od početka do kraja potrebno nam je približno isto vremena. Unutarnje vrijeme poetske meditacije postojanja, u kojemu Kundera upravo vidi bit zapadnog romana, umaklo je napretku sredstava kretanja. Taj monstruozni, nepopravljivi otklon ne čini, naravno, čitanje klasika vrlo ugodnim, ali može ga putem kontrasta učiniti privlačnim i sve vrednijim za ponovno uspostavljanje fizičke i mentalne ravnoteže naših organizama destabiliziranih slabošću srca i uzrujanošću. Sadašnjost se napuhala. Postala je pretila. Progutala je prošlost i budućnost. Njezino ispuhivanje postaje potreba i užitak.

Labavi trenutak

Mediji djeluju stimulacijama bez memorije i utjecajima bez budućnosti; književnost olabavljuje trenutak i sintaksu stavlja tamo gdje smo navikli, na rapsodiju iznenađenjâ bez izlaza i posljedica. Računalo smanjuje dubinu vremena, autorskoj knjizi se ne žuri. To je maksimum trajanja u minimumu volumena – s odnosom vrijeme/prostor, ili kako se kaže kvaliteta/cijena, a koji dosad nije pobijeđen.

Nemojmo ovdje retoričkom lakoćom suprotstavljati čovjeka kulture i čovjeka tehnike. Sve je tehničko – i abeceda je formalni stroj, uređaj izmišljen jednako kao i katodna cijev ili mikrofon. Ako s mediolozima definiramo komunikaciju kao prijenos informacija u prostoru, a transmisiju kao prijenos informacija u vremenu, književnost možemo promatrati kao najbolju mnemotehniku, odličnu tehniku *transmisije*, a radioteleviziju kao odličnu tehniku *komunikacije*. Industrije za ubrzano obnavljanje komunikacija je hitro dohvaćaju institucije sa sporim ritmom transmisije, nova geografija mreža zadržava i fascinira šaljući u drugi plan krute lance kontinuiteta. Začuđujući mediji sveprisutnosti (mondijalizacija) deklasiraju medije koji su više ili manje zadihani historicitetom (svako kulturno pamćenje). Sve bolje umijemo *udomaćivati prostor*, a sve lošije *udomaćivati vrijeme*. Naš se teritorij širi, naš se kalendar sužava; horizont se povlači, dubina se poništava, a nove generacije lakše plove *Webom* nego kronologijom, tako da u trenutku kad čitava zemlja može istodobno pratiti Svjetsko nogometno prvenstvo na televiziji, naše različite književnosti školarcima postaju mrtvo slovo na papiru. Dioba zajedničke povijesti postaje sve manje lagodna, dok se stvaranje zajedničkih informativnih prostora čini sve lakšim. Širenje zone pokretljivosti i sužavanje povijesnog polja. Evo nas, bolje smo spojeni, ali smo manje sudionici nego prije. Bliži daljem, ali dalji od onoga što nam je blisko.

U tom kontekstu opća književnost prestaje biti luksuz. Ona je za svaku od naših zemalja postala najneophodniji predmet. Na početku prošlog stoljeća jedan je talijanski futurist pjevao o "trkaćem automobilu, ljepšem od Nike Samotrake". Na početku našeg stoljeća jedan bi Europljanin, progresivan i u želji da Europi dâ budućnost, bez sumnje morao rehabilitirati stare krntije pisanja, neophodne za prijenos značenja kroz vrijeme i ne zanimati se previše za bolide u obliku formule jedan koji se u prostoru vrte u krug.

Barok u standardu

Nasuprot uraganu nerazlikovanja, iznova pronaći umjetnost razlikovanja. Od zemlje do zemlje mladi su sve sličniji jedni drugima. Sve bolje imitiramo jedni druge. Ili radije, budući da je taj mimetizam usmjeren, najslabiji i najsiromašniji žele oponašati najjače i najbogatije: govoriti isti jezik, grickati hamburgere, posjetiti Disneyland, maskirati se u bundevu za *Halloween* i požuriti pogledati *American Beauty* (*Vrtlog života*). Ta promocija niskog imitacijom visokog čudnovato infantilizira čitav svijet (kako je adolescent potrošač *par excellence*, po njemu se upravlja kulturno i medijsko tržište). Tada literarna invencija ne uspijeva u jednom zavidnom zadatku: rascjepkanosti McDonald'sa. Ubaciti barok u standard. Fragmentirati globalno selo tako da svaka četvrt Europe (i planete) može postati vlastito nadvojvodstvo, a ne još jedna od nebrojenih provincija metropole. Govoriti vlastiti jezik, nositi vlastite boje, slabosti, neobičnosti, humor i sram. Postati ponosan na svoju istrošenu neeleganciju. Izmisliti mjesta, razdaljine, zaborave. Stvoriti zemljopisnu kartu teritorijem. Kad izgubimo kompleks manje vrijednosti, nemamo više potrebu surađivati sa svojim kolonizatorom.

Ne zaboravivši, naravno, da autohtono nikad nije argument, već odskočna daska. Umnožiti bjegunce zajedničkog društva, odlučno odagnavši poziv na folklor, na turističku zatvorenost koja može samo potvrditi *Središte* u njegovoj središnjosti: to se danas čini kao nezamjenjiva odgo-

Ulje i voda

Igor Štiks

U tradiciji je međunarodnog književnog okupljanja *Vilenica*, osim čitanja pjesama i proznih odlomaka te dodjela nagrada, otvorena rasprava na zadanu temu. I dok se prethodnih godina diskutiralo, između ostalog, o vezi intelektualca, politike i rata, o slobodi imaginacije ili kraju stoljeća, u sklopu *Vilenice 2000* održani su okrugli stolovi posvećeni *Značenju i ulozi književnosti danas* i odnosu *Književnosti i medija*. Tako je u Sežani 8. rujna upriličen okrugli stol na prvu temu koji su otvorili njemačka spisateljica Friederike Kretzen i slovenski pjesnik i esejist Nike Grafenauer: u Ljubljani je sljedeći dan, 9. rujna, održan susret urednika kulturnih priloga nekih europskih novina, a raspravu o naravi odnosa između književnosti i medija započeli su francuski filozof, književnik i mediolog Régis Debray i filmolog i novinar Zdenko Vrdlovec.

Njihovi eseji okupljeni su u prigodno tiskanoj knjižici, a originalne verzije pojavljuju se i u prijevodima na njemački, francuski, slovenski i engleski jezik. Friederike Kretzen svoje je stajalište da je uloga književnosti prvenstveno u skupljanju iskustva demonstrirala poluautobiografskim tekstom, a s njom se u mnogo čemu složio i Niko Grafenauer napominjući individualistički karakter književnosti te suprostavljanje osobnog iskustva datom povijesnom trenutku. Zdenko Vrdlovec bavio se nerazvijenošću slovenskih medija u usporedbi s europskim te ga je posebno zaintrigirao prostor koji književnost u njima zauzima. Najviše pozornosti očekivano je izazvao nastup Régisa Debraya, tvorca termina "mediologija" i autora nekoliko književnih djela, koji se tako pokazao pravom osobom za temu odnosa književnosti i medija, prvenstveno tiskanog. Usporedivši njihove različitosti, govoreći o "tempu književnosti" i onom medija, kao i o prožimanju književnosti i, prije svega, novinarstva, okarakteriziravši ih "intimnim neprijateljima", njihovom je odnosu dometnuo zgodnu usporedbu u odnosu ulja i vode: sastojcima bez kojih ne ide, ali se ipak nikada ne miješaju.

vornost književnog zanata. Svaka će kultura tim profitabilnije dijalogizirati s drugima što više bude vlastito središte. Trebalo bi imati vremena, da budemo precizni, da se relativizira suprotnost medija i književnosti. Svatko zna da postoji jadna fikcija i čarobne reportaže, a da se prava književnost ruga čistoj humanistici. Modernitet se može definirati kao praksa oslobođena nečistog, radosni hibrid prolaznog i trajnog, letećeg i postojanog. Zamislimo novinara pisca (kod Francuza, recimo, Vialattea ili Lacouturea). Zamislimo pisca novinara (kod Engleza, recimo, prvog Hemingwaya ili posljednjeg Mailera). François Mauriacu, književnom nobelovcu, događalo se da bude još više melankoličan ili da više šapće u tjednicima nego u romanima. Modernog umjetnika, za kojega je Baudelaire govorio da mora vječno izvući iz nepostojanog, nije sram služiti obama gospodarima. On napreduje šepajući. Kula od slonovače, uostalom, nikad nije bila garancija otpornosti na nepogode (nije li pisac pamfleta poput Vallèsa više ostario nego parnasovski purist kao što je Lecomte de Lisle, njegov suvremenik?). Nemoguće je porušiti mostove između knjige i novina jednim vatrenim plamičkom. To bi za XIX. stoljeće značilo zaboraviti sve ono što književnost duguje invenciji drvene celuloze, rotacijskog tiska ili željeznice: roman feljton, kroniku, kritiku, osvrt, karikaturu, bilješku. To bi za XX. stoljeće značilo zaboraviti sve što je umijeće pisanja dobilo (a ne samo izgubilo) s invencijom "intelektualca", obavezno novinara, javnog radnika koji po prirodi objavljuje, koji je osrednje ovisan i koji se uvijek loše osjeća za govornicom (bez dnevnika *L'Aurore* nema Émilea Zole, i upravo iz njegova otvorena pisma predsjedniku Republike 1898. datira invencija imenice intelektualac). Oni koji prihvaćaju imati neprijatelje; oni koji ne žele uvijek pisati da ništa ne rade; oni koje nije sram sići s konja bit će skloniji od drugih od vremena do vremena prihvatiti željezni zakon novinarskog stila – kratkog, jednostavnog i brzog.

Pijev sirena

To ipak predstavlja moralni, a ne samo estetski rizik: jednostavnost i manihejstvo čekaju sve one koji pokleknu pred sirenama društvene *Komunikacije.* Svatko se snalazi kako zna i umije, nema recepta. Uz neizbježan rizik raspršivanja, mrvljenja ili demagogije. Jer hrabrost se ne nalazi uvijek tamo gdje je očekujemo. Aktualnost može služiti kao alibi eksploatatorskoj lijenosti, pisac može bježati od svoje istine u javnom prostoru, i takvo eklatantno pozicioniranje može maskirati strah da iz dana u dan mora silaziti u svoj crni "unutarnji prostor".

Centrifugalni mediji prijete centripetalnoj koncentraciji, čak egocentričnoj, o djelu koje treba napraviti ili slijediti? Neka. Dnevnik je sve ono što će umrijeti tijekom dana, a književno djelo ono koje će preživjeti dnevno? Jasno. Ali bilo bi uzaludno koristiti se običnim cjedilom. Ako je štampa neprijatelj, ona je intimni neprijatelj. U nama pjevaju sirene. U tom dijelu nas samih koji želi biti čitan, a ne hvaljen; možda kritiziran, ali raspravljen; nevoljen, ali priznat. Iskušenje je sada tim veće što Amerika nadvladava Europu u Europi samoj i što prestiž medijatizacije isključuje prestiž samotnog ponosa. Plemenito i trivijalno, aristokratsko i trivijalno su permutirali. Prvo slika, zatim originalnost. Otad je sve teže okrenuti leđa svojoj sjeni, svom dvojniku. Koji se stvaralac može hvaliti da u sebi samom ne ugošćuje osobu koja nije nikad sanjala da jednog dana zazvoni, odjekne – da se sviđa najvećem broju uz najmanji napor… Mediji: nemoguće je živjeti s njima, ali i bez njih. Definicija paklenog para (ili ukratko, para): ne podnosim je i ne mogu bez nje.

Objavit ćete knjigu – teško. Uložili ste u nju mjesece, godine rada. Vaš izdavač daje iz svog džepa. Pristao je dati vam predujam. Ne morate li platiti vaš dug? Nemate li osobito želju da pronađete nekoliko stotina, pa čak i tisuća čitatelja? Onda vam govore o promociji, marketingu ili službi nakon prodaje. Problem: književna kritika, "izvještaji" koji se sažimlju u medijima (čak i u takozvanom ozbiljnom tisku) poput šagrenske kože. Tamo gdje se održavaju funkcioniraju kao zatvoreni krug, kad nije u rukama suparničkog ili otrovnog klana… Pa kako dakle tu i tamo odbiti ako nam predlože klasični "intervju" (koji novinama, radiju ili televiziji omogućuju da se ne izjašnjavaju ni za ni protiv)? Tako ćete biti pozvani da odgovarate na pitanja koja uopće ne smatrate važnima i koja se prilično malo ili nikako tiču teme i stila vaše knjige.

Ulje i voda

Postajemo (opet Kundera) "briljantni saveznik svojih pogrebnika". Paradiramo, štitimo, brbljamo. Govorimo o politici, skandalu, duhu vremena. Okrećemo stroj. Re-personaliziramo se i *besposličimo*. Flaubert je o romanopiscu govorio da njegov lik mora nestati iza njegova djela, "kao Bog u univerzumu koji je svugdje prisutan i nigdje vidljiv". Minimum društvene vidljivosti koja je potrebna u videosferi svakome tko želi biti čitan sada obvezuje svakog malog "Boga" da zauzme scenu, bilo to samo i figurirajući na njoj. Što ima za rezultat da se djelo zabašuri iza osobe ili radije iza stereotipne slike koja će ga učiniti pretvorivim u novac i potrošivim za uglavnom nepismenu publiku. Ta inverzija vrijednosti, taj preokret dubine/oblika nije manje katastrofičan za romanopisca ideja zvanog filozof nego za romanopisca. Treba li zaključiti: da bismo živjeli plodno, živimo skriveno? Možda, no onda bismo trebali i preuzeti posljedice: naši će manuskripti dobiti na originalnosti, ali će vjerojatno ostati u našim ladicama. Tko će se odati njihovu objavljivanju? Filantrop?

Aporije, rastrzanost, nekoherencija: u početku sam rekao da sam zbunjen. Čini mi se da imam razloga biti. Ono što je naprotiv sigurno jest da su književnost i mediji ulje i voda. Zasigurno je potrebno i jedno i drugo da pokrene automobil ili karijeru, ali dva se sastojka ne miješaju. Sve u svemu, nije li tako bolje za svaki od njih? *Never explain, never complain*. I bit će što bude…

Preveo s francuskoga Srđan Rahelić

Vilenica 2000

Međunarodni susreti pisaca, Lipica, Sežana, Lokva, Ljubljana, Štanjel

Rade Jarak

U Sloveniji je od 6. do 10. rujna održana pjesnička manifestacija Vilenica 2000, inače petnaesta po redu. Ovo pjesničko okupljanje praćeno prigodnim programom – čiji je vrhunac spuštanje u krašku špilju Vilenica gdje se dodjeljuju nagrade – osnovano je sredinom osamdesetih u bivšoj državi, u sklopu ondašnje male kulturne «revolucije» i otvaranja prema Europi i svijetu. Danas Vilenica opstaje kao projekt slovenskog Ministarstva kulture, a u stanovitom smislu i nastavlja s tradicijom pozivanja pjesnika iz Srednje Europe, pa u tu svrhu ima i specijalnu nagradu, Kristalnu Vilenicu. Među dobitnicima ove srednjoeuropske nagrade ima nekoliko poznatih imena, na primjer: Gregor Strniša, Dubravka Ugrešić, Aleš Debeljak, itd. Glavnu nagradu Vilenica dobili su, između ostalih, ova još zvučnija imena: Fulvio Tomizza, Peter Handke, Milan Kundera, Libuše Moníkova, Josip Osti. Također, u zadnjih petnaest godina na Vilenici su sudjelovali (bar tako piše u katalogu) i Wislawa Szymborska, Bohumil Hrabal, Drago Jančar, Danijel Dragojević, Tomaš Šalamun, Danilo Kiš, Antonio Tabucchi, György Konrád, Branko Čegec, Michal Viewegh, Tonko Maroević, Slobodan Šnajder te mnogi drugi. Dakle, radi se o manifestaciji koja bi se mogla karakterizirati kao stanoviti mainstream festival, sudeći prema kriterijima po kojima se pozivaju pjesnici i prosudbama žirija. Tu su također zastupljene različite generacije, od onih najmlađih od dvadesetak godina do onih od osamdeset pa i više, stoga je atmosfera bila prilično uštogljena, upravo zbog starosnih ako ne zbog jezičnih razlika. Također, Vilenica poziva i pjesnike iz čitavog svijeta, ove su godine u toj kategoriji bili zastupljeni Georgiu Konstantinov (Bugarska), Angelina Polonskaya (Rusija), Sudeep Sen (Indija), Ronny Someck (Izrael) – čije smo čitanje imali prilike čuti na Ljubljanskom gradu. Pohvalio bih Izraelca čija nam se poezija prilično dopala. Glavnu nagradu ove godine dobio je i hrvatski pjesnik Slavko Mihalić koji je već nekoliko puta sudjelovao na Vilenici, a jednom je bio dobitnik Kristalne nagrade. Uzgred, istu je ove godine dobio Mađar Istvan Vörös. I što još reći? Ovo je pjesničko okupljanje pokušaj male Slovenije da se afirmira i prodre na svjetsko kulturno tržište. To im je prilično uspjelo, a iz njihova primjera mogli bismo ponešto naučiti.

Ronny Someck

Bloody Mary

Pjesma je gangsterova djevojka

na zadnjem sjedištu američkog automobila,

oči joj škilje kao okidač, kosa joj puca

na vrat plavim mecima.

Recimo da se zove Mary, Bloody Mary,

riječi joj štrcaju iz usta kao sok iz utrobe rajčice

osakaćene u zdjeli za salatu.

Ona zna da je gramatika jezična policajka

i zna prepoznati njezinu sirenu miljama daleko

uz pomoć antena vlastitog sluha.

Kotači je vode od upitnika

k točki. Uskoro

otvorit će vrata

i stati uz cestu kao metafora

za kurvu.

Ronny Someck izraelski je pjesnik, rođen je 1951. u Bagdadu, kao dijete preselio se u Izrael. Objavio je sedam knjiga poezije. Nastupio je u kategoriji Pjesnici iz Svijeta.

Istvan Vörös

Brojalica

U dva dana ostavile su me dvije žene.

Jednoj sam uzalud kupio kolač od maka

velik kao tanjur. Dozvolila mi je sve

ali nije tražila ništa.

Na trolejbuskoj stanici samo smo se rukovali.

Druga je bila moja stara ljubav. Iz njenog stana

s trećom sam odnio svoj poplun

nekoliko dana kasnije.

Okrenuo sam dva broja, jedan prema drugom,

broj tri i broj četiri. Između njih

ostao sâm sam. Da bi mi pokazala

kako stvari stoje, kad je sišla dolje

pred mene, donijela je vreću smeća.

Odonda, prošla je godina.

Istvan Vörös rođen je u Budimpešti 1964. Objavio je nekoliko zbirki poezije, prevodi sa češkog. Također, piše kratke priče i eseje. Dobitnik je ovogodišnje Kristalne Vilenice 2000.

(Prijevod s engleskog: Rade Jarak)

Slavko Mihalić

Ptica ili oko

I kada više nikog nema

a nervozno nebo navlači spokojstvo,

ispred prozora proleti oko

čiji pogled ostaje u zraku

satima, danima.

Je li to bila ptica

ili sam ja budio samog sebe

sklupčanog u kavezu?

Slavko Mihalić rođen 1926, pjesnik i predsjednik DKH, dobitnik je nagrade Vilenica 2000.

KRITIK'A

Lakoće i teškoće tumačenja

Memoari ministara otkrivaju: postoje knjige u kojima je količina srca mjerljiva

Grozdana Cvitan

Je li točno da su trojica ministara Vlade demokratskog jedinstva 1991/92. bila žrtvovana u trenutku kad su zbog promidžbenih razloga poslani u Dubrovnik u vrijeme žestokih bombardiranja grada kasne jeseni 1991? Odnosno petorica, jer dvojica su poslani u Osijek. Zasad su dvojica od njih dobivene potvrdne odgovore zapisali u svojim knjigama, objavljenim ove godine. To su knjige Davorina Rudolfa i Petra Kriste (treći je u Dubrovniku boravio Ivan Cifrić, a u Osijeku Milan Ramljak i Ivan Tarnaj). Spomenuta crtica o žrtvovanju i jedina je dodirna točka tih dviju knjiga, iako su posvećene istom vremenu i vjerojatno obje napisane s mišlju "da se ne zaboravi". Zbog čega ne žele zaborav ono je u čemu se temeljito i razilaze.

Knjiga Davorina Rudolfa *Rat koji nismo htjeli* – završena prije dvije godine (autor to napominje uz primjedbu kako je naknadno dodao nekoliko sitnih intervencija), a objavljena tek u predizborno vrijeme posljednje Nove godine – neodoljivo podsjeća na dugogodišnju praksu bivše vladajuće stranke posebno izmišljenu za prigode izbora. Naime, u predizborno vrijeme pojavljivale su se bogato uređene knjige pismenijih dužnosnika stranke. Posebna specijalnost krila se u činjenici da su knjige predstavljane zadnjih dana predizborne kampanje, a makar jedna obvezatno je sačuvana za subotu – vrijeme predizborne šutnje, pa su snimke s predstavljanja knjige te uobičajeno živa aktivnost predsjednika stranke baš tih predizbornih subota nadoknađivale redoviti promidžbeni obrok glasačima. Zadnji izbori dogodili su se u ponešto izmijenjenoj praksi, ali knjige sa svrhom moguće je prepoznavati. Njihovo glavno postojanje u nastojanju je autora da izbjegne "nepodobne" teme, ne nanese štetu stranci te pokaže zasluge određenog čovjeka sa svitom koji "su nam stvorili domovinu", pa im za to trebamo biti zahvalni (iako kod Rudolfa ta formulacija ima ponešto drukčiji oblik i sugerira, kako je poznato, da je sve odlučio pojedinac, kao i tko je taj pojedinac). Knjiga Davorina Rudolfa samo nekoliko mjeseci kasnije dobila je i nešto što bi se moglo zvati njezinim memoarskim zrcalom, a u svakom slučaju postala je zanimljivijom kao komparativno nego kao samostalno memoarsko štivo.

Podsjećanje, ponavljanje, iščitavanje

Davorin Rudolf, *Rat koji nismo htjeli*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1999. ISBN 953-167-124-9

Rat koji nismo htjeli s podnaslovom *Hrvatska 1991.* izuzetno je uredna knjiga o teškom vremenu i nekim njegovim rezultatima. Ona je dozirana analiza sasvim određenih tema i posredan odgovor na neka politička pitanja, posebice ona što su se o ratu i osamostaljenju javljala početkom 90-ih godina. Onih, zbog kojih je Hrvatska posljednjih godina tonula u izolaciju u toj knjizi nema. Prema osobnom priznanju, autor Davorin Rudolf (u novije vrijeme često spominjan veleposlanik koji činjenicu da je piculiran iz veleposlanstva u Rimu nije znao prihvatiti elegantno i dostojanstveno – karakteristike do kojih mu je izuzetno stalo) bio je ponukan knjigom *Izvori jedne katastrofe* posljednjeg američkog veleposlanika u Beogradu pokojnoj državi Warrena Zimmermanna. Rudolfova knjiga stoga nam se prikazuje kao odgovor jednom od nekolicine američkih veleposlanika (o čijim bi se ulogama u posljednjem desetljeću dalo ispisati puno knjiga. Mogla bi ih pisati pera u svim novonastalim državama, možda zbog sličnosti, ali i razlika kako veleposlanika tako i njihova načina djelovanja). Ipak, odgovor Zimmermannu nije isključivo izravan, iz zbivanja i razmišljanja ili odluka donesenih u Hrvatskoj 1991. godine. Rudolf strukturira neke njegove teze tako da na njih odgovara pomnjivo analizirajući još dvojicu autora, točnije knjige *Komadanje Jugoslavije* i *Poslednji dani SFRJ, izvodi iz dnevnika* Borisava Jovića i *Moje viđenje raspada* Veljka Kadijevića. Poziva se on i na neke druge autore i stajališta, na knjige i izjave (od Garašanina do Miloševića, od Bakera do Huntingtona i Holbrookea) te odgovara i komentira mnogo od onog što mu može pomoći u dokazivanju osnovnih teza: Hrvatska nije htjela rat, nije se za njega pripremala, insistirala je na miru, a osim njezine politike to dokazuju i neki zanimljivi zapisi nastali izvan hrvatskih granica.

Osim spomenute postoji i druga literatura na koju se Rudolf naslanja i s kojom korespondira, a pripada njemu samom. Po već oprobanom sustavu sastavljanja memoara različitih domaćih političara i Rudolf koristi samog sebe kroz razgovore koje je tijekom prošlih godina davao uglavnom *Vjesniku* (ne zaboravljajući napomenuti ako ih je još netko prenio u cijelosti ili dijelovima, posebice ako je to učinio *Novi list*). Te svoje razgovore pretiskao je u knjizi (cijele ili djelomično), koristeći pri tome neke od vlastitih izjava kao moto većih cjelina, poglavlja. U namnoženoj memoarskoj literaturi to je sasvim nova vrsta upotrebe vlastita teksta čije je stilsko značenje u skladu s onim u prosjeku rijetkim memoarskim stranicama njegove knjige koje ne ispuštaju pohvale izrečene na autorov račun u raznim prigodama (pa i kao posvete u darovanim knjigama). Uglavnom podcrtavanje samog sebe i drugih u knjizi Davorina Rudolfa događa se zaista diplomatski: to nije knjiga tragedije, borbe, strasti, razočaranja ili ushita. Ona je prije udžbenik (što je i njezina vrijednost) mirne analize tema koju je bivši profesor pomorskog prava strukturirao na način da ostavlja dojam mirne i trijezne rasprave koja svojim različitim poglavljima odgovara ili tumači neka od pitanja hrvatske samostalnosti onima koji se o tome u zemlji i svijetu pitaju na dobar, loš ili jednostavno znatiželjan način.

Diplomacija kratkih primjedbi

I sve to bi bilo jednostavno da nije tolikih godina između njegova podnaslova *Hrvatska 1991.* i stvarnosti Hrvatske 2000. u kojoj nije moguće čitati *uglancana* memoarska štiva na način starih pjesnika što su davno ispisivali razne *gartlice za čas kratiti*. U knjizi u kojoj je sve s mjerom i ukusom, kao slika mrtve ili polumrtve prirode što krasi najveći zid građanskog stana, sve je uglavnom decentno: ima i kreativnog nereda i iskrica duhovitosti u ponekom pomaku kista. Ili da se vratimo

Uglađenost i uokvirenost tema što ih Rudolf izabire za analizu neodoljivo podsjeća na knjigu Hrvoja Šarinića

umjetnosti riječi, postoji rečenica koja nešto kaže o suverenu koji je odlučivao apsolutno sve, postoji i rečenica koja sugerira da poslije razdoblja Vlade demokratskog jedinstva Hrvatske više nije bilo lako biti Hrvat i hrvatski diplomat u svijetu, a ima i drugih diskretnih sugestija. One najčešće idu od nekih, uobičajeno, ženskih primjedbi o modi, šarmu, skupoći. Čini se da je gospodin Rudolf zapamtio sva odijela i ostalu odjeću što su je sugovornici u različitim prigodama pred njim prošetali, pa uspijevamo doznati tko nosi konfekciju, tko odjela po mjeri i s mjerom, a tko bez mjere... Tako shvaćamo da je inače elegantni Tuđman krivo procijenio odlučnost Veljka Kadijevića za rat, a mnoge ministre zapamtio je po njihovim konfekcijskim odijelima 1991! Saznajemo ukratko da on nije uvijek diplomatski suzdržan jer ga muči pitanje što će biti s njegovom obitelji u Splitu ako JNA krene u bombardiranje gradova. Kao da su svi drugi otišli iz tog grada pa i grad sam iz sebe.

Uglađenost i uokvirenost tema što ih Rudolf izabire za analizu, a onda to radi na elegantan način za koji je teško povjerovati kako se događa u ratu i stradanju, neodoljivo podsjeća na knjigu Hrvoja Šarinića *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem 1993-95. (98)*. Teško se oteti dojmu kako su precizno odabrani okviri i jednom i drugom omogućili knjige po ključu: *sa svakijem fino, sa nikijem iskreno*, ne zaboravljajući kako opširan rukopis svakom bivšem ministru sigurno predstavlja i opširniji honorar. Postoji i notica koja pokazuje Rudolfovo uvažavanje ne samo Šarinića i njegova mišljenja, nego uglavnom svih ministara u vladi Franje Greguića, koje je bio član. Diskretno će priznati i zaslugu za pojavljivanje u vladi Zvonimira Šeparovića, čini se po logici: čovjek ima pojavu pa nek' se pojavi. Ostavit će otvorenim zašto nije nastavio s radom na mjestu ministra vanjskih poslova, jer mu je to nuđeno, posebice zato što ostaje neodoljiv dojam čitatelju da je taj ministarski posao cijenio mnogo više od onog u Ministarstvu (najprije) pomorstva (a zatim) i prometa i veza. Otvara i pitanje članstva u HDZ-u kao nečeg čemu je dugo odolijevao, a čitalac baš nije siguran da je i odolio. Nije bilo razumijevanja za žurna i važna pitanja koja je on narodu trebao objasniti preko HTV-a – i o tome u knjizi primjer, komada jedan. Ta dodatna diplomacija pisanja koja dotiče i osobnost autora, događaje u kojima sudjeluje i koje zapisuje rijetko (za knjigu od 400 stranica gdje pojava memoara počinje na kraju prve petine i relativno je rijetka u postotku cjeline) upućuje na specijalni zadatak zapisanog. Jer analize su onaj dio štiva koji potkrepljuje prava, rezolucije, konferencije... Osobnost je ono što treba smjestiti u kontekst događenog i odrađenog da bi se moglo s uspjehom i pohvalom efikasno (korisno) poentirati. Rudolf će rijetko nešto dva puta ponoviti, osim možda podcrtanih "teških trenutaka u životu" kao što je bio odlazak na pregovore u Žitomislić. Što bi tek trebali o teškim trenucima zapisati oni koje se na takvim pregovorima i na tome mjestu razmjenjivalo. Zato izgleda sasvim vjerojatno kako je memoarsko-udžbenička knjiga Davorina Rudolfa zaista bila promidžbeni materijal čovjeka koji je bio daleko od pomisli kako mu se karijera primiče kraju. Prije bi bilo moguće povjerovati u skrivene namjere vješta diplomata da elegantnom i diskretno pozitivnom pričom između znanosti i pohvale svoju osobu učini neodoljivom za nešto što bi ponovno moglo naići na višim razinama vlasti, višim od veleposlaničke u trenutku kad prilike u Hrvatskoj teže promjeni ma kakva bila.

Mimo tog (memoarskog) računa ostaje struka koja precizno i pregledno daje objašnjenja. Ne s podjednakim uspjehom (primjerice u analizi razloga za neproglašavanje ratnog stanja), ali s izravnim pozivanjem na budućnost u kojoj će se otvoriti arhivi, pa će sve biti jasnije, naravno u onim pitanjima gdje danas postoje sumnje u jasnoću ili djelovanje. Obimna, šarmantna i skladna knjiga Davorina Rudolfa za naše je prilike izuzetno tiskarski precizna (hvalevrijedan rad lektorice i korektorice Boženke Bagarić). Ali, precizna je i ljudski. Izuzevši citate iz literature koju zasigurno velika većina Hrvata nije pročitala, ona govori o ministru i diplomatu koji je uvijek znao ostaviti dojam, a odlučio je to i zapisati. Svjedoči i o profesoru koji pregledno, prihvatljivo i šarmantno analizira teme koje je sam odabrao.

Ministar bez rukavica

Petar Kriste, *Iznevjereni grad, Dubrovnik '91*, Golden Marketing, Zagreb, 2000. ISBN 953-212-028-9

Za razliku od Rudolfove šarmantne i diplomatske knjige pred ljeto se pojavila knjiga Petra Kriste, njegova kolege u dvije vlade, također ministra s početka hrvatske države. Pa ako je Rudolfov *Rat koji nismo htjeli* moguće prepoznati kao parafrazu poznatog

naslova odnosno *nepodnošljivu lakoću tumačenja*, Kristinoj knjizi *Iznevjereni grad, Dubrovnik '91* odgovarao bi jedan drugi naslov svjetske književnosti preveden kao *krik i bijes* (jer buka je davno i za ministrima i za nama, dok bi se bijes itekako dao analizirati i u sadašnjosti). Bez diplomatskog zamaha Petar Kriste uspoređen s Rudolfom pokazuje se kao regionalac koji ne zaboravlja ni zadaću ni izbornu bazu. On je od onih političara koji su s juga poslani gori "da potežu za nas doli". A to znači da dolaskom u Zagreb ne zaborave mjesta iz kojih su krenuli i da u Zagrebu pokušaju napraviti nešto za svoja mjesta, za zavičaj. Kako u miru tako, pretpostavlja Kriste, i u ratu. Jer rat nas je sustigao nespremne, a oni koji su objašnjavali da ga neće biti nisu imali rješenja za slučaj da im se povjerenje u kolege JNA iz davnih dana ne pokaže točnim. I sam Kriste sudjelovao je u farsi pretvaranja pred javnim mnijenjem kojem se poručivalo da rata neće biti. Ali kad su jedni mislili kako samo igraju igru, a drugi i vjerovali, počeo je razlaz između stvarnosti i umišljaja. Petar Kriste Ministarstvo obrane zamijenio je ministarstvom trgovine, a život koji zna biti ciničan omogućio mu je bavljenje obranom upravo u vrijeme dok je bio zadužen trgovinom. Jer bilo je to vrijeme kad se obranom bavio tko je htio, a trgovinom – posebice ratnom – izabrani. U ono vrijeme čudili smo se kako nas stranci ne razumiju. Danas nam je razmisliti jesmo li zaista sami sebe razumjeli. Posebice ono ničim garantirano povjerenje kako valjda netko daleko od očiju javnosti ipak priprema obranu.

Bivši ministri i danas vole reći kako nam je agresor bio četvrta armija u Europi. (Rudolf, istina navodi i Zimmermannovu procjenu o desetoj armiji u Europi). Svaka koja nas je napala bila je ogromna jer mi vojske nismo imali. I jačali smo slabljenjem one druge. Što je uglavnom rijetko tko spominjao. Petar Kriste jedan je od onih ministara koji je prihvatio dužnost misleći kako bi svi trebali raditi svoje poslove da bi ostvarenje cilja bilo moguće i što bezbolnije. Promatrao je, analizirao, osluškivao... Sve to zbrajao je sa službenom istinom i formirao sliku koja u knjizi rezultira sjećanjima punim nelagode i razočaranja. Iako je u središtu njegove knjige borba za Dubrovnik, teško je ne zamijetiti da Kriste samo ispisuje prvu od mogućih knjiga sjećanja koja bi govorila o Domovinskom ratu na drugačiji način od kod nas uobičajenih. Posebice kad su ministri u pitanju.

Iako knjiga nosi naslov *Iznevjereni grad, Dubrovnik '91* njegova sjećanja uvijek su u kontekstu ukupnog stradanja, posebice zaustavljena i fokusirana kroz tragediju Vukovara. Sva pitanja koja su kritički raspoloženi građani postavljali, ne zbog kritičkog raspoloženja, već strepnje i općeg sudioništva u tragediji, Kriste još jednom nabraja u kontekstu ne zaboravljajući junake koji su preko noći službeno postali izdajnici režima, ne zaboravljajući naglasiti kako je državu stvorio narod, a potom je i branio u ratu. Vođama ne ostavlja prevelik prostor jer tamo gdje je gorjelo – doslovno ili preneseno – svejedno bila to bojišnica ili neka od asocijacija vlasti, njih uglavnom nije bilo. U odlučnim trenucima, kao primjerice onaj u kojem vlada Franje Gregurića zasjeda u trenutku dok pada Vukovar, odsutni su predsjednik države i ministar obrane. Naravno, prema jednostavnoj formuli o tome na koga svaliti krivicu ne bude li danas dobro odlučeno. Barem su tako osjećali prisutni. Odsutni su znali rješenje unaprijed: zapovjednici u zatvor jer grad je pao. To kako se grad žrtvovalo, bit će uskoro jasno, ali oni koji su onemogućavali da vlada radi svoj posao sve su više stezali obruče autoritarnosti i totalitarizma. Ministri su u prividu odlučivanja bili zbunjeni kao i drugi. Samo što je njih za razliku od drugih snimala televizija i prikazivala narodu. Otada smo suvlasnici slika beskrajnih riječi koje u obliku odluka dnevno poništavaju jedna drugu, a samo oni koji ih više nisu slušali i nisu o njima vodili suviše računa pokušali su vidjeti što sami mogu učiniti, pa što bude.

Kulise i poze

Brzo je osjetio što znači i kako je sve moguće tumačiti angažmanom po principu koliko možeš. Za neke je to značilo sve, za druge mnogo manje od mogućeg. Formulirat će to Marin Vidić Bili, ali nažalost kad osim formule o događenom Vukovaru, više nije ostalo ništa. Nekima u Hrvatskoj ostalo je sve. Neki su uskoro imali i puno više. U sustav *uradi sam* Petar Kriste pokušao se priključiti preko pomoći obrani Dubrovnika. Bilo je to vrijeme kad su ljudi iz ugroženih dijelova Hrvatske stizali u Zagreb i kucali od vrata do vrata tražeći neko naoružanje, posebice teže. Ispraćani su obećanjima i s, eventualno, ponešto metaka. A bilo je i slučajeva kad su meci obrane zalutali u branitelje. Tako su se rađale priče o nerazjašnjenim okolnostima u kojima su stradali mahom dobri borci i organizatori obrane. Pričalo se o tome ispotiha i puštalo vremenu zaborava i miru groba. Bilo je to vrijeme u kojem se malo znalo o psihologiji rata i traumi koju ili treba liječiti ili će nas dočekati u budućnosti. Zajedno s mrtvima koji imaju ime, prezime, rodbinu i sudbinu, koji nastavljaju živjeti u srcima jednih i nemiru drugih. Petar Kriste spominje se dubrovačkog branitelja Miljenka Bratoša, sekretara Općinskog sekretarijata za narodnu obranu. Čovjek koji se nedvojbeno stavio u obranu Dubrovnika, za kojeg Kriste koristi riječi hvale, upucan je u "čudnim okolnostima" (svatko u sjećanju čuva svog Paradžika), a onda zaboravljen i on i način njegove pogibije. Istodobno, Vlada financira TO čiji je predsjednik iskazao povjerenje Beogradu i on ne smeta nikom toliko da bi bar bio uklonjen i onemogućen u svom poslu. Što li sve skriva, ali i čuva zaborav? Možda ovaj narod ni ne piše ni ne čita dovoljno, ali za mnoge je i ono što se pojavljuje previše.

Za razliku od "nerazjašnjenih okolnosti" u kojima su mrtvi ostajali i nakon susreta naših i "naših", postoje itekako razjašnjene okolnosti u kojima su TV kamere bilježile svaki pokret "važnih i odgovornih" koji su cijeli Domovinski rat shvatili kao veliku scenu na kojoj treba biti zabilježeno njihovo silaženje među puk. O "bogolikima" po osobnom izboru Kriste će izreći zanimljive opaske, a još više opisati situacije u kojima je njihova buka bila glasnija i od neprijateljskih topova, a njihova su uloga u operetskoj strani rata nametala kao vrhunski čin obrane. Kako je izgledala plovidba brodom *Libertas*, a kako život u gradu kad umjesto bliceva gore vatre starih greda i prozora, kad ljudi i baština nestaju između brojnih dogovora koji zaustavljaju akcije i

Petar Kriste uspoređen s Rudolfom pokazuje se kao regionalac koji ne zaboravlja ni zadaću ni izbornu bazu

onemogućavaju obranu, kad zapovijedi preustrojavaju neustrojenu vojsku, kad nepodnošljiva lakoća odlučivanja jedne šalje u vatru, a druge u šverc... Ima ljudi kojima je uvreda i spomenuti ime. Nakon prve trojice ministara (Cifrića, Kriste i Rudolfa) u Dubrovnik trebaju stići dvojica drugih: Pavletić i Jurlina. Stiže S. P. Novak, a Jurlinin čovjek nije se trijeznio, pa mu Kriste ni ime ne spominje: možda u strahu da se taj ni ne sjeća gdje je bio pa što mu pričati ako se u međuvremenu otrijeznio. Uostalom, sve je to samo mali prilog ogromnoj i mučnoj lekciji o kadrovima o kojoj ionako znamo previše.

Lako naoružanje i teške primjedbe

Čime se branio Dubrovnik? I tko ga je sve branio? Što je od toga stiglo iz Ministarstva obrane, a što iz ušteđevine građana? Tko je napuštao grad, a tko u njega stizao? Osim podsjećanja na glasine Kriste podsjeća i na umjetnost njihova proizvođenja, vjerojatno i danas još zbunjen od razmišljanja komu su one u ono vrijeme koristile, jer obrani svakako nisu. A u tu obranu stizali su meci u sasvim pristojnim količinama. Sve drugo u oskudnim ili nikakvim. Zašto? Možda još važnije: zašto se pristiglo naoružanje i prikazane isporuke ne slažu? Što je poseban prilog vjerodostojnosti dokumenata, čak i kad su izvorni? One falsificirane, kasnijih datuma, Kristina sjećanja još ne poznaju. Uostalom, rat je trajao dugo, pa se sofisticirano moglo djelovati u raznim pravcima, uglavnom interesnim. U tom kontekstu možda je posebno zanimljivo sjećanje na suradnju s Janezom Janšom, koji kao ministar susjedne države insistira na papiru s potpisom da bi isporučio potrebno oružje. Potpis uskraćuje Gojko Šušak, a novce Dubrovčana koje uskraćuje Jozo Martinović spreman je uplatiti Neven Barač, (uostalom, jednom će netko zapisati kako je Janšino oružje bilo daleko jeftinije od onog što su ga obrani priskrbljivali veliki domoljubi, a isporuke nisu "nestajale" na sve manjem broju slobodnih kvadratnih kilometara tadašnje Hrvatske). U faktografskim porukama knjige moguće su i usporedbe: primjerice, koja je razlika između nenaoružanih ljudi u

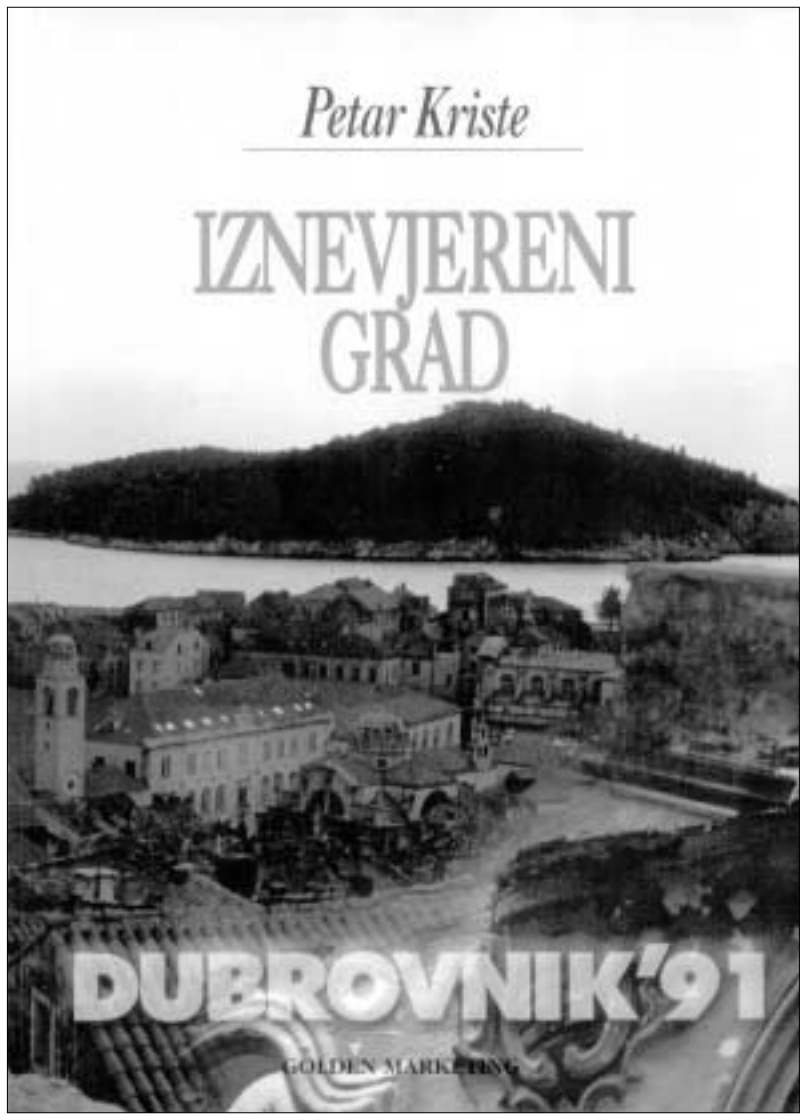

malim brodicama u konvoju *Libertas* i onih odgovornih i dobro naoružanih u Metkoviću koji ne žele poslati pomoć Dubrovniku?

Sve su to razlozi zbog kojih Kriste piše svoju knjigu *nelagode i razočaranja*, gorka sjećanja na vrijeme u kojem su emotivci potrošili živote, a profiteri poneko nesuvislo objašnjenje. Političar koji je najprije ponio svoj teret nasilnog silaska s vlasti u Hrvatskom proljeću u Domovinskom ratu teško će prihvatiti činjenicu da idealizam rodoljuba još jednom gubi pred mafijom, a činilo se kako su svi jedinstveni u zajedničkom zadatku i u Vladi demokratskog jedinstva...

Poslije svega

Što je poslije svega uglavnom zavisi od činjenice kad je komu poslije svega. Danas u Hrvatskoj poslije svega znači mnogo toga, ali posebno u kontekstu Domovinskog rata poslije svega ostaje jedno gorko pitanje kao vertikala na koju se sve naslanja i odnosi se na dogovore Franje Tuđmana sa Slobodanom Miloševićem. (Kasniji mogući trojni dogovori druga su tema, koja je još samo u slutnjama). Procjena o činjenici koliko je tko o njima znao i preko njihovih rezultata odrađivao svoj dio Domovinskog rata posebno je važna u "ministarskim" memoarima, jer je sigurno kako je bilo malo upućenih, ali može se vjerovati kako je bilo puno više onih koji su naslutili. Zato čudi da i danas postoje mnogi koji se još prave kao da ne shvaćaju o čemu je riječ. Počevši od onog koji im je i memoare posvetio. Pisati knjigu '92. ili '99. nije isto i autori to uglavnom shvaćaju. Kad ne shvaćaju, onda je to zbog računa, a ne zbog zapisanog.

"Ministarske" knjige Davorina Rudolfa i Petra Kriste ogledna su štiva o tome, kao i njihovi današnji položaji iz kojih su se na sjećanja odlučili. U tom smislu i danas vrijedi ona definicija Marina Vidića Bilog o davanju... Ali i zato što su ta dva ministra "trošili" svoje mandate u istim vladama i, uglavnom, u istim okolnostima. Previše, a da bi se preko zapisa i sjećanja susreli samo na onoj zajedničkoj slici o žrtvovanju odlaskom u Dubrovnik!

Petar Kriste s mnogo je emocija stvarao knjigu svojih sjećanja, ne opraštajući moćnima ponajprije njihovu bešćutnost prema nemoćnima. Ne opraštajući nedostatak spremnosti na žrtvu u trenutku kad su mnogi dali sve. U tom kontekstu on će i Davorina Rudolfa podsjetiti na neke kukavičluke i poteze kojih se Rudolf u svojim memoarima (diplomatski?) ne sjeća. Kriste posebice ne oprašta onima koji su kao dodatni neprijatelj u predstavi domoljublja odigrali važne uloge i dobili *oskare* moći, bogatstva i nedodirljivosti. Ili se tako činilo. Ima li vremena za ispravke? Malo i samo u nekim slučajevima. Zato nelagoda i razočaranje tog bivšeg ministra ne gube svoj intenzitet s godinama. A on sam nije u prilici praštanja, već preživljavanja nakupina s kojima nije računao kad je sunce bilo u zenitu, a pauzu za odmor imali su oni koji su je sami uzimali. Ali je zapamtio kako se stvarala država za koju su jedni ginuli, a drugi je pretvarali u izolirani poligon opširne i moćne mafijaške organizacije koja se ne predaje lako i čiji su stvarni dosezi moći u Hrvatskoj i dalje vrlo značajni.

Diplomacija ne pozna tu snagu emocija, teških riječi i teških sjećanja. Ona elegancijom tumačenja ostavlja uredan okoliš nakon odrađenih poslova. I ona je svjesna uloga koje se bilježe za razliku od onih koje su odigrane u kutovima scene i zaborava. Memoari ministara ipak otkrivaju: postoje knjige u kojima je količina srca mjerljiva.

razgovor

Milan Popović i Jovica Trkulja

Tko od gotovog radi veresiju

O nesporazumima između vladajuće koalicije u Crnoj Gori i opozicije u Srbiji koji su nastali nakon odluke Podgorice da bojkotira izbore u Saveznoj Republici Jugoslaviji razgovaraju Milan Popović, profesor Pravnog fakulteta u Podgorici i Jovica Trkulja, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu

Omer Karabeg

Šta stoji iza nesporazuma između srpske opozicije i crnogorske vlasti?

— Popović: Opozicija Srbije na ovim predstojećim takozvanim saveznim izborima Crnu Goru ne percipira kao federalnu jedinicu, kao ravnopravnu državu, nego je percipira kao neki rezervoar svojih glasova, odnosno mandata. Ona jednostavno ne može da shvati da Crna Gora na ove takozvane savezne izbore jednostavno ne može izaći. Šestojulskim ustavnim udarom Crna Gora je izbrisana kao ravnopravan faktor ove države, mada je i do tada to više bila na papiru nego u praksi i izlazak Crne Gore, odnosno njene vladajuće koalicije, na takozvane savezne izbore jednostavno bi bio jedna vrsta političkog i ustavnog samoubistva. Zbog toga je bilo potpuno nerealno očekivati da Crna Gora, odnosno njena vladajuća koalicija, izađe na ove izbore. Svojim produženim nerazumijevanjem demokratska opozicija Srbije samo demonstrira da je ekspanzionistički konsenzus, koji je, po mom dubokom uvjerenju, bio i ostao temeljni stub Miloševićeve vladavine tokom ovih deset godina, ostao do današnjeg dana netaknut, čak i u onom dijelu demokratske opozicije Srbije za koji ja inače mislim da je bolje da dođe umjesto Miloševića. Ne toliko što mislim da je srpska opozicija ideološki i politički mnogo drugačija i da je stvarna alternativa režimu, nego više zbog toga što mislim da bi tada šanse za miran rasplet crnogorsko-srpske krize bile veće.

Spala knjiga na dva slova

Da li je ekspanzionistički konsenzus i dalje na djelu i pored svih poraza koje je Srbija doživjela u proteklim godinama?

— Trkulja: Moram da priznam da imam rezerve prema tom stavu, mada izuzetno respektujem tu tezu kolege Popovića. Ali bih mog prijatelja i kolegu Popovića želeo da upozorim da su se stvari ipak u tom pogledu jako promenile u drugoj polovini ove decenije. Ogroman broj građana Srbije, a da ne govorim o Srbima van matice, na svojoj koži oseća poraze te politike, tu pre svega mislim na Srbe iz Krajine i Srbe s Kosova. Moja je teza nešto drugačija. Ja sam taj, kako ga kolega naziva, ekspanzionistički konsenzus smeštao u kontekst nacional-populizma koji je u periodu od 1988. do 1993. godine bio noseći stub uspona i etabliranja Miloševićeva režima. No, počev od sredine devedesetih godina, naročito nakon Daytona i Kumanovskog sporazuma, taj stub je definitivno otpao i mislim da se iz Miloševićeve retorike i uopšte retorike vladajuće koalicije u Srbiji jasno vidi da je tu napravljen otklon i da oni na nacional-populizam kao stub režima više ne mogu računati. Ocena demokratske opozicije u Srbiji koju je dao kolega Popović tačna je u onom delu u kome on govori da ona, na žalost, nije stvarna alternativa Miloševiću, ali mislim da nije sasvim tačno da ta opozcija još uvek igra na kartu nacional-populizma. Naime, otklon od nacional-populizma ili od onog što kolega naziva ekspanzionističkim konsenzusom očigledan je bar u vodećim snagama demokratske opozicije.

Popović: Nadmoćna većina je ili za nezavisnu ili za konfederalnu Crnu Goru

Trkulja: U Miloševićevoj taktici proizvođenja neprijatelja nakon Slovenaca, Hrvata, Muslimana i Albanaca na red su došli Crnogorci

— Popović: Složio bih se u potpunosti sa kolegom Trkuljom da je veliki deo srpskog naroda izvan Srbije bio i ostao ne manja žrtva ekspanzionističkog velikosrpskog konsenzusa nego što su to nesrpski narodi u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i na Kosovu. Međutim, ja se ne slažem sa drugim dijelom ocene kolege Trkulje. Naime, dobar dio demokratske opozicije u Srbiji - tu izdvajam Građanski savez, Socijaldemokratsku uniju, vojvođanske partije, naročito Ligu socijaldemokrata Vojvodine Nenada Čanka i druge, pa možda i jedan deo Demokratske stranke Zorana Đinđića - odustao je od ekspanzije prema Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini ne zbog uviđanja njenih tragičnih posljedica, nego zbog novouspostavljenih vojno-političkih realnosti. Ali, kada je reč o Crnoj Gori, na nju se gleda kao na jedinu preostalu teritoriju na kojoj se može egzercirati ekspanzionistički konsenzus i to zaključujem ne samo po ponašanju takozvane Vojske Jugoslavije, koja ovih dana po Crnoj Gori, oko Budve i drugih gradova raspoređuje tešku artiljeriju, isto onako kako je to radila oko Sarajeva i drugih gradova u Bosni i Hercegovini, nego i po izjavama i intervjuima kandidata demokratske opozicije Srbije doktora Vojislava Koštunice u kojima on nerijetko naglašava da mora ostati pri svojim - mi znamo kojim - nacionalnim i političkim uverenjima zbog kojih je svojevremeno i nazvan, dodao bih s pravom, Šešeljem u fraku. Retorika Vojislava Koštunice o Crnoj Gori otprilike je onakva ka-kva je retorika Socijalističke narodne partije, glavne promiloševićevske snage u Crnoj Gori i Srpske narodne stranke, jedne ultranacionalističke, vanparlamenta-rne crnogorske stra-nke. To je na žalost belodana činjenica.

Jedan interes, jedna država

Gospodine Trkulja, dijelite li vi mišljenje gospodina Popovića o retorici Vojislava Koštunice?

— Trkulja: Moram da kažem da imam određene rezerve. Ali prvo nešto da pojasnim o ekspanzionističkom konsenzusu. Kolega Popović insistira da je to još uvijek platforma sa koje deluje i dobar deo demokratske opozicije u Srbiji. Ja bih želeo da preciziram da je taj konsenzus, koji je svojevremeno postojao i bio vezivan za nacional-populizam, bio taktika Slobodana Miloševića za dolazak na vlast i za etabliranje na vlasti. Taj taktički manevar on pokušava da koristi i u Crnoj Gori. Naime, u Miloševićevoj taktici proizvođenja neprijatelja nakon Slove-naca, Hrvata, Muslimana i Alba-naca, na red su došli Crnogorci. Sada ostaje da se vidi da li će crnogorsko rukovodstvo i političke snage u Srbiji imati mudrosti da ovo neprijateljstvo ne okončaju ratom i pogibelji. Retorika koja se čuje poslednjih meseci u Crnoj Gori, a od toga nije daleko ni ovaj način kako je kolega Popović go-vorio o Koštunici, bojim se da nas više približava nego udaljava od te taktike. U tom smislu usudio bih se da govorim o onim stavovima kolege Koštunice koji se odnose na njegove stručne i teorijske analize donošenja Ustava Savezne Republike Jugoslavije 1992. godine. To su tekstovi koje je on objavljivao u poslednjih nekoliko godina i on je sada zapravo sažeto izneo te svoje stavove koji su ob-javljeni u knjigama. Ja moram reći da te njegove stavove respektujem. Naime, on je pokazao nešto što je, da upotrijebim izraz kolege Popovića, belodano jasno, to jeste da je Ustav Savezne Republike Jugoslavije iz 1992. godine donet na osnovu nagodbe oligarhija dvaju političkih partija, crnogorske Demokratske partije socijalista i srpske Socijalističke partije. Ja dosta odgovorno mogu reći da kolega Koštunica spada u krug stručnih ljudi koji su vrlo argumentovano ukazali na deficite i legitimnosti i legalnosti tog Ustava. On je dosta razgolićeno pokazao taktiku tadašnjeg crnogorskog rukovodstva na čelu sa Momirom Bulatovićem i Milom Đukanovićem i, tako da kažem, ortakluk u koji se tada ušlo i čiji je nesrećni izraz bio Ustav Savezne Republike Jugoslavije iz 1992. godine.

Ono na šta ovih dana Koštunica upozorava i što je blisko pameti jeste da, u situaciji kada Milošević ponovo primjenjuje taktiku proizvođenja novih neprijatelja, ne dozvolimo da nelegitimne partijske oligarhije ili neodgovorni lideri ponovo uđu u ortakluk zarad očuvanja svojih pozicija. Moram reći da je meni blisko stanovište da su odnosi između dva naroda i postavljanje temelja legitimne državne i političke zajednice toliko ozbiljna stvar da ne smiju biti prepušteni političkim oligarhijama i pojedincima, ma koliko oni umišljali da izražavaju istorijski, državni i narodni legitimitet. Držim da retorika Vojislava Koštunice koja upozorava na to nije mnogo povezana sa nacional-populizmom ni sa ekspanzionističkim konsenzusom o kome govori kolega Popović, nego da je reč o razložnom upozoravanju da se maksimalno moraju poštovati principi legitimiteta i legaliteta u odnosima između srpskog i crnogorskog naroda, posebno u pokušaju da se njihov zajednički interes izrazi u zajedničkoj državi.

Jugoslavija u Marici

— Popović: Osjećam obavezu da preciziram ono što sam maloprije rekao o Vojislavu Koštunici da to ne bi ostalo kao neka moja lična ili politička mrzovolja. Kada sam to rekao, imao sam na umu intervjue i pisane izjave Vojislava Koštunice u svojstvu kandidata Demokratske opozicije Srbije. Ukoliko je vjerovati medijima preko kojih sam ja došao do sadržaja tih stavova Vojislava Koštunice, onda ja, na žalost, moram da zaključim da je u odnosu prema Crnoj Gori Vojislav Koštunica ostao na pozicijama, rekao bih, agresivnog i za Građanski savez Srbije, Socijaldemokratsku uniju i druge partije građanske orijentacije u Srbiji kompromitujućeg ekspanzionističkog konsenzusa. Vojislav Koštunica je još prije više godina rekao: "Svaku Jugoslaviju u mutnu Maricu", to nije nepoznata izjava. Ne vjerujem da je Vojislav Koštunica evoluirao do te mjere da bi sada prihvatio Jugoslaviju. Jugoslavija je očigledno i za njega maska za ekspanzionistički konsenzus. Novije izjave to potvrđuju, prije svega njegova izjava u kojoj vrlo oštrim rečima optužuje vladajuće partije u Crnoj Gori zbog toga što ne žele da izađu na takozvane savezne izbore i time priznaju šestojulski udar na Ustav i na državnost Crne Gore. Optužuje ih da time pomažu Miloševiću i ne rade za mir na ovom prostoru. Prije nekoliko dana, kada sam prolazio pored Budve, prijatelji su mi skrenuli pažnju na one haubice, koje sam već pomenuo, i nije mi bilo prijatno, moram da priznam, kada sam čuo takve optužbe Vojislava Koštunice i kada sam to povezao sa njegovim članstvom u Savetu ovdašnje Srpske narodne stranke, čiji predsednik drži ministarstvo bez portfelja u takozvanoj saveznoj vladi Momira Bulatovića. Dovoljno je uporediti njegove izjave koje je davao u posljednje vrijeme sa izjavama i stranačkim saopštenjima promiloševićevske Socijalističke narodne partije i Srpske narodne stranke, pa vidjeti da tu ima mnogo sličnosti. Ja moram da kažem još i ovo. Ovih dana su mi neki prijatelji rekli da možda na taj način Vojislav Koštunica nastoji da odlomi dio biračkog tijela Socijalističke narodne partije u Crnoj Gori, odnosno od Srpske radikalne stranke u Srbiji. Možda je to pragmatizam koji može donijeti neki pozitivan rezultat, ali ja lično nemam toliko širine da bih mogao da opravdam tu vrstu pragmatizma.

— Trkulja: Usuđujem se reći da je Đukovanović u ovoj deceniji vrlo dugo bio u poziciji suvozača Miloševićevu režimu. I dan-danas Milošević u mnogo čemu dobro dođe Đukanoviću. Tako da mi njegov sadašnji stav ne samo da nije iznenađujući, nego je i vrlo razumljiv. Naime, zašto bi predsednik Đukanović i njegova partija od gotovog pravili veresiju. Ukoliko na septembarskim izborima pobedi Milošević, to će biti novi vetar u leđa Đukanovićevu režimu u smislu podrške spoljašnjeg sveta kretanju ka secesiji. Ako se nekim čudom desi, u što ja baš previše ne verujem, da pobedi demokratska opozicija Srbije, onda će i Đukanović uživati u plodovima te pobede i tu je već utrt teren za neku vrstu novog dogovora i nagodbe, verovatno između partijskih oligarhija DPS-a i demokratske opozicije Srbije što bi možda otvorila mogućnost za novu deceniju vladanja kakvo je bilo i u ovoj protekloj deceniji.

Političko samoubojstvo

— Popović: Slažem se sa dijelom onoga što je kolega Trkulja rekao. Tose naročito odnosi na predistoriju novije političke dinamike Crne Gore, onu od 1992. do 1997. godine i na profil Mila Đukanovića u tom periodu. Složit ću se također da je i pored nekih značajnih demokratskih iskoraka monopolistički i oligarhijski kompleks još uvijek izuzetno snažan. Nemam, dakle, iluzija te vrste. Moje neslaganje sa kolegom Trkuljom odnosi se na ono što bih nazvao redukcijom problema Crne Gore na problem Mila Đukanovića i Demokratske partije socijalista. Ja to primjećujem ne samo u ovome što je kolega Trkulja rekao, nego i kod najvećeg broja ne samo političara, nego i intelektualaca i analitičara u Beogradu i Srbiji. Meni je žao što je tako, ali to je činjenica. Ta redukcija se sastoji u tome što se iz vidnog polja eliminiše čitav jedan novi kompleks koji je u posljednje tri godine izrastao u Crnoj Gori i pored neospornog postojanja monopolizma oligarhijskog karaktera. Crna Gora nije Milo Đukanović i Demokratska partija socijalista. Ta partija jeste najveća politička snaga, ali ne tolika da može samostalno vladati. Navest ću podatke iz ispitivanja javnog mnijenja podgoričkog Centra za demokratiju i ljudska prava koja su rađena posljednjih nekoliko mjeseci. Prema tim ispitivanjima trećina stanovnika se izjašnjava za nezavisnu Crnu Goru, trećina za konfederaciju prihvatajući Platformu vlade Crne Gore, dok je samo jedna trećina spremna da produži život u zajednici ustrojenoj na Ustavu iz 1992. godine ili u unitarnoj zajednici zasnovanoj na velikosrpskoj ideji Vojislava Šešelja. Drugim rečima, nadmoćna većina je ili za nezavisnu Crnu Goru ili za konfederalnu Crnu Goru, nikako ne za onu koja je napravljena po Ustavu iz 1992. godine. Milo Đukanović i Demokratska partija socijalista ne ponašaju se ovako kako se danas ponašaju zbog ovoga ili onoga, nego zbog tačno određenih razloga. Oni znaju da bi veoma brzo izvršili političko samoubistvo ukoliko ne

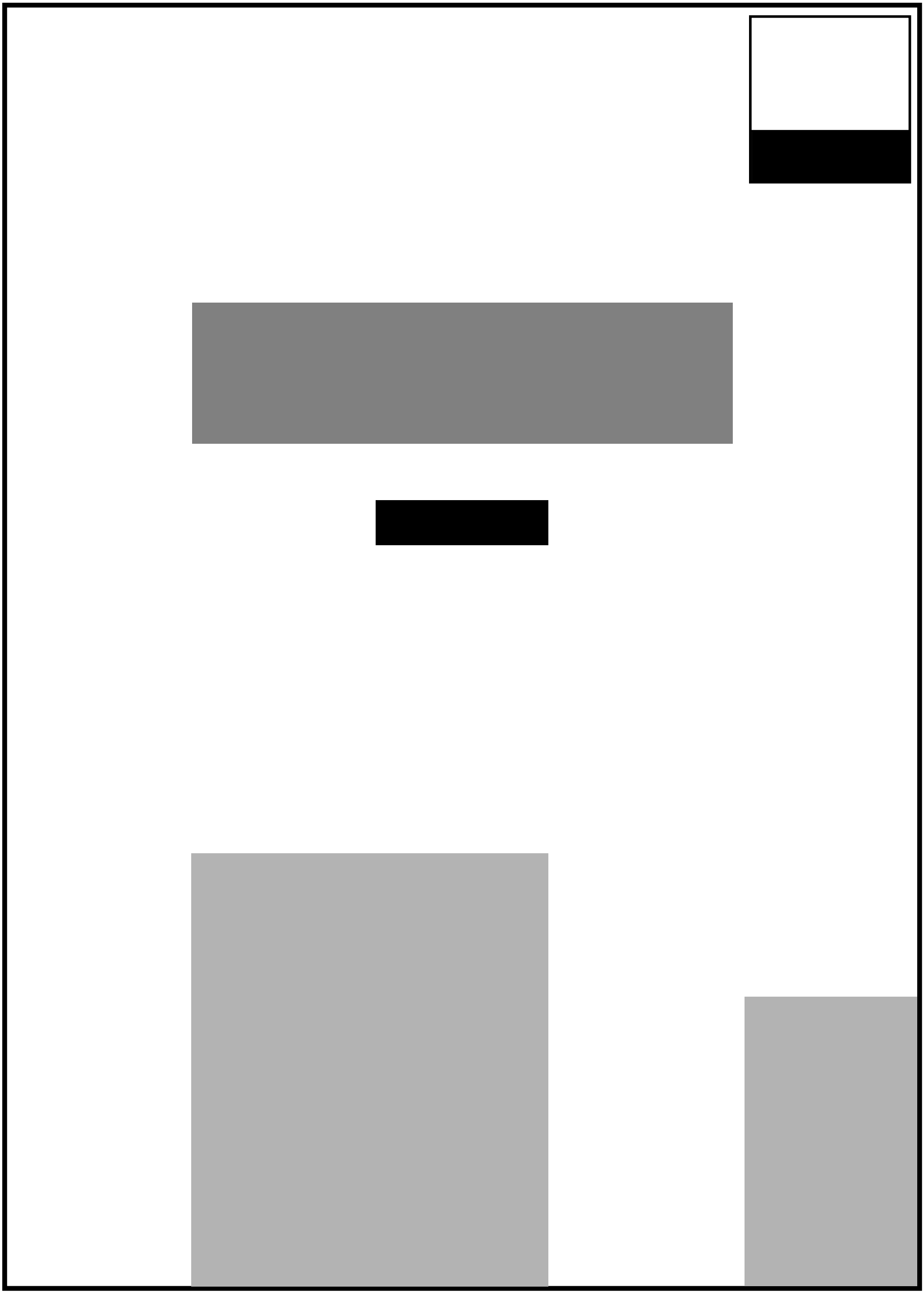

PRAVO NA PRIČU

Pravo na pripovijedanje

Književnost na britanski način

Kolonizirani su uvijek odgajani tako da misle kako se ono što je važno uvijek događa negdje drugdje

Andrea Zlatar

U jednom romanu Malcolma Bradburyja (autora koji se kao i David Lodge iz prostora književne teorije i povijesti povukao – točnije, evakuirao – u prostor literature) glavni lik dolazi na simpozij u Bugarsku (možda Rumunjsku ili Madžarsku?) vjerujući kako dolazi na simpozij o engleskoj književnosti kao najvećoj svjetskoj književnosti. Ono što glavni junak spoznaje tijekom "rada simpozija" jest da je "engleski" glavni svjetski jezik, ali glavni *drugi* svjetski jezik. Najveći dio današnje svjetske populacije govori engleski kao drugi jezik (drugi u odnosu na prvenstvo materinjeg jezika), a taj im se "drugi" jezik nerijetko ispostavlja kao *prvi* – ako žele studirati, ako žele objavljivati i prodati svoje knjige, ako žele koristiti mogućnosti elektronske komunikacije, ako žele čitati knjige na desecima stranih jezika koji su svi prevedeni upravo i samo na engleski. Ne znati engleski na intelektualnom tržištu doista znači biti hendikepiran. Jedna od predstavljenih spisateljica Ada Soueif, egipatskog porijekla, naglasila je i važnu marketišku razliku: dok niste prodani na američkom tržištu, svejedno je koliko ugleda imate na engleskom.

Znanje je moć, novac je moć. 91% svih poruka na svijetu koje se upućuju e-mailom na engleskom je jeziku. Nestajanje čvrstih intelektualnih uporišta zamijenjeno je stvaranjem komercijalne mreže, mreže centara tržišne moći.

Tko je čija kolonija?

Književni seminar u Cambridgeu *Suvremeni britanski pisac* održava se već više od četvrt stoljeća. Njegova je svrha u početku bila potpuno jasno formulirana: propagirati englesku literaturu putevima visokoga obrazovanja. Akademsko okruženje funkcioniralo je sve do osamdesetih godina bez problema, a tada su probleme stvorili upravo profesionalci – književni teoretičari. Christopher Bigsby, profesor na sveučilištu *University of East Anglia* i jedan od voditelja seminara komentirao je to vrlo duhovito: "Osamdesetih godina mi naprosto više nismo mogli pronaći engleske pisce koji bi htjeli doći na književni seminar, čitati svoje tekstove i onda slušati komentare i pitanja o dekonstrukciji teksta, smrti autora i decentriranju pripovjednog subjekta. Odlučili smo postepeno promijeniti strukturu sudionika seminara." Posljedice te odluke vrlo su vidljive i zanimljive: prosječni sudionik seminara ima oko četrdeset godina, ne mora biti usko vezan za englesku književnost, u smislu nastave, već se njome može baviti na različite i posredne načine – kao prevoditelj, kao urednik, kao pisac, kao novinar.... Što se tiče zemljopisne raspodijeljenosti najveći udio u seminaru imaju kolege iz bivšeg cjelovitog Commonwealtha tj. iz prostora bivših kolonija u kojima engleski jezik još uvijek nerijetko funkcionira kao službeni jezik, jezik administracije i studiranja. Filipini, Indija, Singapur .... S druge strane, tu su i Kanađani i Australci koji s gorčinom priznaju kako sve do prije dvadesetak godina nisu bili svjesni autonomnosti vlastite književnosti već su, kako je primijetio Kanađanin Greg, književnost uvozili "poput naranči, jer ni ona (književnost) ni one (naranče) kod njih ne rastu niti će ikada moći rasti". Kolonizirani su uvijek odgajani tako da misle kako se ono što je važno uvijek događa negdje drugdje: gledati u knjižarske izloge Londona i Pariza jedino je rješenje za literarno kolonizirane narode.

Prostor transformacije

1983. godine na književnom seminaru u Cambridgeu sudjelovao je Salman Rushdie koji je svrhu i smisao seminara popratio esejem *Književnost Commonwealtha ne postoji,* prijevod kojega je objavljen u posljednjem broju *Europskog glasnika*. U tom je eseju Rushdie vrlo otvoreno postavio pitanje koliko kategorije poput "književnost Commonwealtha", "britanska književnost", "angloamerička književnost" (termin koji je, čini se, u Europi poznat više nego na američkom kontitentu!) u sebi nose zamke koloniziranja, iako su smišljeni upravo iz suprotnog razloga da bi ukinuli hijerarhiju, polja razlike, distance, odvojenosti između različitih nacionalnih književnosti koje – kao jezik književne egzistencije – koriste nadnacionalni engleski jezik.

Engleski je jezik u kojemu su literarno školovani, na kojemu su naučili spoznavati i izražavati misli i osjećaje koje ne mogu spoznati/izreći na materinskom jeziku jer u njemu oni naprosto civilizacijski ne postoje. engleskom jeziku oni se osjećaju slobodnije, točnije: slobodno, nesputano religijskim, ideologijskim, nacionalnim okvirima vlastitih literatura. Nije li iz sličnih razloga i mladi hrvatski prozaik Roman Simić u razgovoru za *Feral* ustvrdio da svojim likovima nije mogao dati imena "Mate" ili "Ante" jer Mate i Ante ne mogu misliti i osjećati onako kako osjećaju njegovi likovi, pa se onda Simićevi likovi zovu Fen, Maureen, Jaime, Nemesio itd...

Nekadašnji termin "književnosti Commonwealtha" zamijenili su danas termini postkolonijalne kritike i postkolonijalne književnosti, kulture translacije i tranzicije. Misliti u literaturi znači misliti politički, imati političku svijest o mjestu i konzekvencijama vlastitoga teksta. Uz Edwarda Saida najcitiraniji autor svakako je bio indijski teoretičar, i sam gost seminara posljednjeg dana, Homi Bhabha. Središnji pojam njegova predavanja predstavljala je ideja "translacije kulture ili kulture translacije". Za Homi Bhabu termin "kultura translacije" (kultura prenošenja/prevođenja) najtočniji je opis specifičnosti devedesetih godina. Umjesto pojačavanjem opozicijskih parova, od kojih je opozicija središte-margina bila najjača, Homi Bhabha smatra da se treba baviti spoznavanjem *prijelaza, nijansi*, malih razlika koje ostaju jukstaponirane. Umjesto glorifikacije margine i marginalnosti, što je obilježilo literaturu i teoriju osamdesetih, Bhabha upućuje na prostor kulturnih prijenosa i unutarnjih kulturalnih razlika, kulturnih međudodira. Za prostor indijske i engleske indijske književnosti to bi značilo da pisci ne trebaju birati između indijskog i engleskog u smislu isključivog "ili-ili", već doista pustiti svoj pripovjedni glas da postoji *između* drugih glasova, među glasovima drugog jezika.

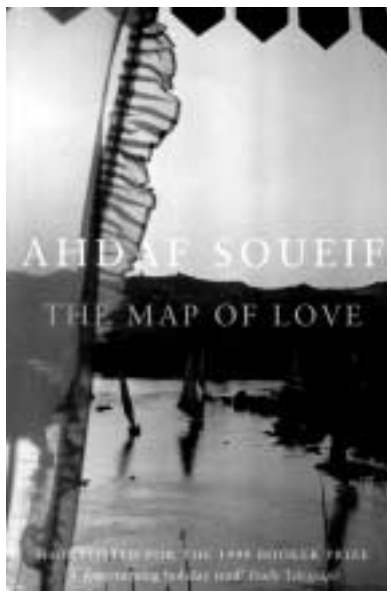

Najbliži Istok: Istočna Europa

Ako bi se nešto moglo zamjeriti seminaru *Suvremeni britanski pisac* to je da ni u jednoj referenci nije upućivao na odnose suvremene britanske i ne-britanske literature, odnosno da nije ni naznačio mjesto i odnose britanske književnosti spram različitih europskih ne-engleskih literatura. Ta pitanja nije načelo ni inače odlično predavanje njemačko-engleskog prevoditelja Davida Constantinea koji se zadržao na filološkim temama i specifičnim problemima prijevoda Hölderlina na engleski. No, taj je nedostatak nadoknadilo dvoje pisaca porijeklom i odgojem vezanih za Europu, kao što su "multikulturalna" dramatičarka Timberlake Wertenbaker i slavni George Steiner.

Timberlake Wertenbaker, s iskustvom polaženja baskijske osnovne škole, definirala je književnost kao prostor u kojemu se može dati glas onima koji inače nemaju pravo glasa. Mnogi ljudi iz malih i neautonomnih kultura prestaju govoriti svoj vlastiti jezik jer im nadređena kultura govori: "Vaš jezik je loš i ispast ćete glupi (to znači: neobrazovani, nekulturni, necivilizirani) ako ga govorite." Što imamo za posljedicu: potisnuta kultura, potisnuti jezik vrlo često rezultiraju nasiljem. Ako se ne možete izraziti govorom, energija će pronaći neki drugi put. *Silence makes violence.*

George Steiner svoje je predavanje ustvari uputio zamišljenom "mladom piscu iz Istočne Europe", a mnogi su takvi sjedili u predavaonici. Evo koje su osnovne osobine te spisateljske vrste: 1.literarno je odgojen na angloameričkoj prozi ne baš vrhunske kvalitete (prijevodi bestselera koji napučuju Istočnu Europu samo smanjuju razinu kvalitete njezine literature, smatra Steiner); 2. spreman je naučiti radije pisati na engleskom nego gubiti vrijeme i novce s prevoditeljima; 3. odriče se vlastitih literarnih afiniteta (poezija, esejistična proza) u korist marketinški prikladnijih žanrova; 4. emocionalno je osiromašen, a da toga nije ni svjestan; 5. očajnički želi dosegnuti ekonomske standarde Zapadne Europe; 6. konačni san svakog takvog istočnoeuropskog pisca američki je izdavač ili distributer.

Mnogo je iskričavih primjera bilo u Steinerovu predavanju, od uočavanja katastrofalne činjenice da danas u Indiji i Pakistanu Rushdieja čitaju na engleskom, do slabe valorizacije poezije Brodskoga na engleskom, no više od svega ostali su upamćeni savjeti o potrebi održavanja duhovne ravnoteže između nacionalnih literatura i nadnacionalnog, globalnog literarnog iskustva koje dobivamo kroz medij engleskoga jezika.

Ništa bez Shakespearea

Kako je i red na seminaru o britanskoj literaturi, najčešće spominjan i navođen autor bio je – da, naravno – William Shakespeare. Koji njegov stih? Onaj iz drame *Oluja* u kojemu se Kaliban s gorčinom obraća svome gospodaru: "Naučiste me jeziku, a moj probitak / od toga jest da znadem psovati." Analiza koju je ponudio književni teoretičar Terence Hawkes nije bila negativna ni po Shakespearea ni po engleski. Pojednostavljeno, glasila bi ovako: Dao si mi jezik i moja korist je u tome da sada mogu govoriti svojim vlastitim glasom.

Probitak seminara u Cambridgeu nije bio samo u tome da bolje upoznamo i "naučimo" glas suvremene britanske književnosti, već mnogo dalekosežniji: da nam pomogne da govorimo vlastitim.

Tko je "suvremeni britanski pisac"?

U Cambridgeu je od 5. do 14. srpnja ove godine održan 26. književni seminar The *Contemporary British Writer*. Seminar je (već prema tradiciji) organizirao British Council, a u njegovu je radu sudjelovalo više od šezdesetoro učesnika iz 35 zemalja svijeta. Pisci, prevoditelji, profesori engleske i komparativne književnosti, urednici i novinari pratili su predavanja i sudjelovali u diskusijama koje su u temelju bile vođene pitanjem: "Što znači biti britanski pisac 2000-te godine?" U Zarezu možete pročitati komentar seminara te ulomke iz recentnih knjiga nekolicine od impresivnog niza autora i autorica koji su svojim tekstovima i čitanjima oblikovali seminar. Bili su to (redom): pjesnici Sean O' Brien, Wendy Cope, Patience Agbabi i Lachlan MacKinnon; prozaici Muriel Spark, Ahdaf Soueif, Ian McEwan, Livi Michael, Doris Lessing, Ali Smith, Rose Tremain; dramatičari Biyi Bandele, Timberlake Wertenbaker, Christopher Fry (naravno Shakespeare); teoretičari George Steiner, Homi Bhabha, Richard Holmes, Terence Hawkes; književnici/teoretičari Davide Lodge i Malcolm Bradbury; prevoditelj David Constantine; književna kritičarka Maya Jaggi i urednik *The Independenta* Boyd Tonkin... Napraviti reprezentativan izbor iz već selektiranog – reprezentativnog – niza uopće nije jednostavno. Ukratko, prevesti barem desetak stranica svakoga od predstavljenih autora/ica bio bi dobitak za hrvatsku književnost. Iz jednostavnog razloga što svaki od tih autora svojim pisanjem potvrđuje kako "pravo na govorenje/pripovijedanje" pripada temeljnim ljudskim pravima, a užitak čitanja ovisi o talentu pripovjedača. British writers ne oskudijevaju ni u čitateljima ni u darovitosti.

Prostor transformacije

Ulomak romana The Map of Love (2000)

Gdje je granica između plavog i zelenog? Sa sigurnošću možeš reći samo: "ovo je plavo, a ovo zeleno". Ali ove karte, ovi materijali ti pokazuju prijevaru, razlijevanje, promjenu, nemogućnost da zaustaviš svoj prst i jasno izjaviš "Na ovoj točki završava plavo, a započinje zeleno". Ti ležiš, ležiš u prostoru promjene – izvijaš svoje ruke na svaku od strana. U ovome trenutku: tvoja desna ruka je u plavom, tvoja lijeva u zelenom. A ti? Ti si između, u prostoru transformacije.

Potisnuti diskurzi

Tekst ugledne njemačke slavistice Renate Lachmann *Uloga tajnih znanja u fantastičnoj književnosti* objavljujemo dijelom kraćen i s redakcijskom opremom

Renate Lachmann

Kada se sukobe pojačana želja za prosvjećivanjem i protuprosvjetiteljske tendencije, ili, kako formulira Reinhard Koselleck, "prosvjetiteljstvo i tajna nastupaju poput povijesnog para blizanaca", potisnuti diskurzi tajnoga znanja dobijaju za književnost uznemirujuću virulenciju. Upravo se fantastična književnost suočava s ovim blizancima. Na čudnovato znanje, označeno povratkom potisnutog, tajnovitog znanja iz tradicija nadvladanih uz pomoć prosvjetiteljstva, kao i na aktualno, tajnom obavijeno i u tajnosti čuvano – dakle na sumnjivo, na ono čemu treba razjašnjenje, fantastika predromantizma i poromantizma odgovara tekstovima u kojima se rasvjetljenje i zatamnjenje potiru. Studij arkanskih učenja, osobito alkemije, ali i glasine, prešućene prakse i rituali kojima se okružuju slobodni zidari, kao i znanja i dvosmislenosti koje prate mesmerizam pomažu autorima fantastične književnosti u pronalaženju dvojbenih objekata. U brojnim se tekstovima fantastike tematiziraju očuđujuća stajališta iz učenja tajnih tradicija; debatira se o prirodnoj objašnjivosti fenomena što ih proizvode, ili o mogućnostima slučaja, obmane osjetila i prijevare, ili o na kraju neobjašnjivom prodoru natprirodnoga. Budući da književnost istovremeno izvješćuje i o pozicijama javnoga mišljenja kao i o pozicijama prirodnih znanosti, medicinskim ili psihijatrijskim, ona djeluje kao integrativni faktor u smisaonom kontekstu kulture.

Tajna i njezini rituali

Što, međutim, aficira autore fantastičnih tekstova? Čini se da su to sljedeći momenti: ekskluzivnost tajne, rituali njenoga čuvanja i prenošenja, obećanje spoznaje. Ali i određene procedure i neodrediva djelovanja što ih prouzročuju tajne prakse. Pri tome u prvom planu stoje: premještanje u neko drugo stanje, preobražaj (metamorfoza), moment ekstremnoga, kompleksni simbolički jezici i spekulativni potencijal.

Navedene se funkcije i postupci u književnome tekstu podređuju onim zakonima što ih potiču pripovjedne konvencije; to znači da se oni uvijek prilagođuju pripovjednoj logici koja slijedi vlastiti kontekst i da se aktiviraju u za svaki slučaj specifičnoj izgradnji značenja. U raspravi što slijedi navest ću tekstove E. T. A. Hoffmana, Puškina, Odojevskog i E. A. Poea kao prominentne uzorke književne fantastike u kojima proces izgradnje značenja stoji u neposrednoj svezi s preradbom folija tajnoga znanja.

U polju napetosti između prosvjetiteljstva i protuprosvjetiteljstva fantastična književnost upravo u konsekventnoj primjeni spekulativnih pokušaja slijedi estetiku *chiaroscuro*. Ona programatski radi s višeznačnošću, dopušta ambivalentnost ishoda, nudi komplicirane zaključke, operira konstrukcijom kriza, katastrofa i ekscesa te rabi efekte strave.

Pri tome konstitutivnu ulogu igra žudnja za predstavljanjem odsutnoga (onostranosti), neiskazivoga, zaboravljenoga i nerazjašnjivoga.

Povezivanje estetskoga zadovoljstva i intelektualne zabavnosti podržava se uz pomoć proizvodnje određenih efekta, koji se kreću od oduševljenja preko potresenosti do zgražanja, te od čitatelja zahtijevaju da se prepusti tajni nekog natprirodnog otkrića ili da se s obzirom na nemogućnost njezina razrješenja prepusti očaju. U većini fantastičnih tekstova prosvjetiteljstvo zadobiva glas koji ga pokušava izdići iznad protuprosvjetiteljske pozicije, ali ga poente samoga teksta često preglasavaju. U posljednjem se slučaju pripovjedna logika teksta odlikuje prelaskom s jedne značenjske razine na drugu: ona dopušta pojavljivanje fantazma koje se više ne daju razriješiti racionalnim razlozima. Pitanje što je stvarno ostaje kao izvor uznemiravanja.

U fantastičnoj književnosti postoje posvećeni znalci, istraživači, eksperimentatori, skeptici, praznovjerni; zajednički objekt sviju njih jest nerazjašnjeno što se proteže između prosvjetiteljstva i protuprosvjetiteljstva. Fantastika se koristi zatamnjivanjima koja proistječu iz neznanja, a iz pokušaja se razjašnjenja nerazjašnjenoga uz pomoć prirodnih znanosti s jedne i njegova osujećenja s druge strane razvija upravo onaj nerazjašnjivi ostatak koji proizvodi tajnu teksta.

U povezivanju eksperimentiranja izvanljudskom prirodom s eksperimentima koji se dotiču ljudske razvija se radoznalost koja stimulira fantastiku. Tajne ljudskoga fizisa, tjelesne i psihičke funkcije počivaju istovremeno na posljednjim pitanjima: smrti i besmrtnosti. Rasplamsavaju se strahovi od raspadanja i žudnja za besmrtnošću. Ako se u alkemiji, prema recepcijskome sustavu devetnaestoga stoljeća, s predodžbom o proizvođenju besmrtnosti i o uspostavljanju kontakta sa carstvom smrti povezuje zahvat u samu prirodu (pretvaranje metala u zlato ili ponovno stvaranje) i na kraju prosvjećivanje duše, u slučaju su mesmerizma vezivni faktori terapeutski efekt magnetičkoga liječenja i somnambulizam.

Alkemija duše i alkemija jezika

Na primjeru *Der Sandmann* (1814), pripovijesti iz zbirke *Die Nachtstücke*, jednom od najviše interpretiranih tekstova njemačke romantike, želim pokazati da se alkemija kao nositelj značenja dvostruko legitimira: kao alkemija duše i alkemija jezika. Ili, drukčije rečeno, Hoffmann alkemiju kao tajnu spekulaciju i kao tajnu tehniku čini dvostrukom metaforom – s jedne strane, kao psihički proces, naime paranoju, a s druge, kao jezičku proizvodnju teksta.

Nathanael, glavni lik, realizira ovu dvovršnu metaforu. On je zapisivač jednoga fantastičnoga teksta, u kojemu razobličuje tajnovitu potisnu snagu svoje uobrazilje, uz pomoć koje on, zapisivač, mutira u "fantoma svoga vlastitog Ja". Paranoja je odgovor na nerazumnost moći uobrazilje. Ona se završava smrtonosno. Samo se pisanje pričinja alkemijskom praksom koja se koristi metaforikom preobrazbe i predočuje alkemijski stil. Ovaj prolazi kroz stadije koji se daju usporediti s onima što ih alkemija pokušava slijediti u pretvaranju i taljenju metala s jedne i u proizvodnji umjetnih ljudi s druge strane. Pri tome su odlučujući aspekti taljenja, metamorfoze i proizvodnje izradaka.

U Nathanaelovum se fantastičnom tekstu radi o paru dvojnika koji se sastoji od njegovoga oca i čudnoga gosta, advokata Coppeliusa. Taj par pokušava proizvesti čovjeka zaobilazeći maternicu.

Nathanaelov tekst pripovijeda i o jednome drugome paru dvojnika, u kojemu se Coppelius pojavljuje kao iz mrtvih ustali Coppola (u jeziku alkemije Coppola označava probnu posudu za taljenje) a izranja i stanoviti profesor Spallanzani. Obojica su proizvela automat, lutku Olimpiju. U profesorovu se imenu može prepoznati talijanski prirodnjak Lazzaro Spallanzani (1729-1799) koji je prvi eksperimentirao s prenošenjem sjemena kod životinja.

Ne samo u Nathanaelovom tekstu, već i u značenjskoj izgradnji cjelokupne pripovijesti osobito mjesto zauzima motiv oka. Oči se bacaju u fantazmatični vrtlog krvi i vatre. Kažnjavaju se, čupaju, ljuju, zamračuju zrncima pijeska, vještački proizvode, ispadaju, a iza njih se pojavljuju crne rupe.

Vatra je središnji faktor u svim procesima preobrazbe u alkemiji. Doduše, Hoffmann okreće prosvjetljujuću snagu vatre koja održava život u jednu divlju neukroćenu moć, kakva se može sresti kod neuspjelih alkemijskih eksperimenata.

Kroz perspektiv, što ga trgovac tlakomjerima Coppola nudi na prodaju, Nathanaelove se oči navode na pogrešno gledanje. Oči, što ih alkemijski konstruktori na umjetni način nisu uspjeli proizvesti, predstavljaju, poput optičkih uređaja koji omogućuju izoštren pogled u dubinu i daljinu, precizni i sondirajući pogled prosvjetiteljstva. Ovdje se, međutim, pervertiraju u metaforu prijevarnoga pogleda koji ništa ne vidi onakvo kakvo odista jest. Mašti nisu potrebne oči. Ona zatvorenih očiju proizvodi lažne slike i omogućuje da jezik pretvori jedno u drugo. Tako nastali fantazmi slijepi su za realnost, a sam se tekst pričinja alkemijskom probnom posudom za taljenje. *Coniunctio*, međutim, ne uspijeva – kemijsko vjenčanje, alkemijski koitus između Nathanaela i Clare, odnosno Olimpije, se ne realizira, njih dvoje ne konjugiraju.

Stvarnost je alkemije jednaka stvarnosti pjesništva: mašti. I ona, poput alkemije, eksperimentira sa stvarnošću. Pravljenje jednoga jezičkoga djela (*poiesis*) postaje jednako konstrukciji automata. Ovaj se, lutka Olimpija, raspada u dijelove, kao što se i smisaona povezanost pripovijesti postupno dekomponira i raspada, križanjem razine pripovjedne stvarnosti s pripovjednim fantazmima, u provokativnoj nejednoznačnosti.

Mesmerizam kao Luciferov čin

Uz pomoć se mesmerizma u tekstovima fantastike razvijaju drukčije spekulacije. Starije tradicije pojavljivanja duhova, povratka mrtvaca iz onostranosti, drugih lica i fenomeni vidovitosti povezuju se s mesmerizmom (koji upravo ulazi u modu) u novu terapeutsku disciplinu, čije se djelovanje smatra znanstveno dokazanim. Na taj se način natprirodnim fenomenima daje novi ugled, ali se istovremeno pojačava i skepsa koja iza svega sluti prijevaru i maštu. Messmerov je terapeutski koncept počivao na pretpostavci stanovita sveprožimajućeg strujanja, fluida, koji magnetizer prenosi na pacijenta. Ovaj nakon tretmana pada u "ljekovitu krizu". Liječenje pojedinačnih pacijenata provodi se magnetskim "ubodima", grupna terapija uporabom magnetske kante, *baquet*, u kojoj je fluid pohranjen. Uz sve dolazi opskrba prostora ogledalima, muzika u pozadini, te ljubičasti talar iscjelitelja Messmera. No, ne iscjeljuje magnet, već jedna druga sila koju magneti tek dalje provode. Ta je sila "životinjski magnetizam", iscjeliteljska moć za koju je Messmer vjerovao da je i sam posjeduje.

U *Der Magnetiseur* (1813) iz zbirke *Phantasiestücke in Callots Manier* Hoffmann se posvetio psihomanipulatorskoj strani Messmerova magnetizma, pri čemu mu je bilo stalo pokazati aspekt provođenja nasilja nad somnambulnom osobom (ženskim medijem) od strane magnetizera. U komplicirano vođenoj pripovijesti (u kojoj se križaju različita vremena pripovijedanja) on se vezuje za književne tradicije koje bez ograničenja operiraju čudesnim. To mu omogućuje da lik svog magnetizera demonizira, predstavljajući ga kao suparnika koji uzrokuje nesreću. O magnetičko-somnambulnim zbivanjima raspravljaju suprotstavljeni glasovi. Tumačenja se kreću između ekstrema: šarlatanskih prijevara i djelovanja natprirodnoga. Do izražaja dolaze i popularne teorije toga vremena koje, nasuprot Messmerovu insistiranju na fizikalnome, za objašnjenje čudesnih zbivanja koriste psihološku argumentaciju, poput autosugestije. Messmer i njegov zbog iznimnih uspjeha u liječenju čuveni francuski učenik Puysegur navode se poimence, kao i ne manje poznati šarlatan Cagliostro. Pred očima i skeptičnih i oduševljenih promatrača sprovodi se prenošenje u somnambulno stanje. Manipulacija nervno oboljelom bolesnicom (očito se radi o slučaju histerije) rezultira terapeutskim uspjehom, ali je izvjesno da je bolest prizvao sam magnetizer kako bi stekao moć nad pacijenticom. Ona se predaje erotskoj moći iscjelitelja te čezne za stapanjem s njim.

Pripovijest kruži oko neobjašnjivosti efekta prizvanog magnetičkom manipulacijom. Hoffmanov kontekstni okvir tvore povijesti slučajeva što ih je notirao Schubert. U njima se radi o nepoznatom djelovanju što ga proizvodi fluidima izazvana komunikacija između liječnika i pacijenta. Hoffmanna fascinira psihomotorika, proizvodnja jedne vrste psihičkog izvanrednog stanja. On podiže moment ovisnosti do ekstremne točke samouništenja. Magiziranjem i demoniziranjem postupka Hoffmann ne interpretira takozvani simpatički

raport uspostavljen između somnambulne i njenog magnetizera u teraupetskom ključu; za njega taj efekt posjeduje kobno djelovanje. Iz okova dubokog sna tobože oslobođena pacijentica pada mrtva pred samim vjenčanim oltarom skupa sa svojim nedemonskim mladoženjom – kraj u stilu romantike strave kojim se osujećuju i fiziološki i psihološki pokušaji objašnjenja. Mesmeriziranje se pojavljuje kao drski Luciferov čin.

Komunikacija živih s mrtvima

Duga je karijera mesmerizma, u prvoj, a nakon toga i u drugoj polovici 19. stoljeća u velikoj je mjeri povezana s usponom spiritizma. On se služi fizikalnim objašnjenjima kako bi ustanovio da se pojave duhova daju materijalizirati. Koalicija sa spiritizmom oduzima mesmerizmu u očima prosvijećene javnosti i ostatak njegova prirodnoznanstvenoga prestiža.

U recepciji 19. stoljeća mesmerizam prerasta u praksu koja objektivira pojave duhova i komunikaciju živih s mrtvima. U Engleskoj se i Americi šire izvješća o Njemicama koje u mesmeričkom transu uspostavljaju živahan kontakt s onostranim. Duhovima se mrtvih pripisuje sposobnost uporabe magnetizma, uz čiju pomoć djeluju na medije iz ovostranosti. Iskustvena izvješća mesmeriziranih osoba potvrđivala su ove pretpostavke. Sredinom se 19. stoljeća budi nada da bi mesmerizam mogao otkriti tajnu besmrtnosti. Ovo je vrijedilo osobito za američku scenu u četrdesetim godinama. U Philadelphiji je nastalo tri stotine magnetičkih kružoka koji su, prema izvješćima, u komunikaciji s mrtvima ostvarivali zapažene uspjehe. Pripovijesti *Mesmeričko otkrivenje* i *Činjenice u slučaju Valdemar* E. A. Poea valja promatrati u tome svjetlu.

Liječnikom izvjestiteljem u Poevoj pripovijesti *The Facts in the Case of M. Valdemar* (1845) upravljaju žeđ za znanjem i kažnjiva radoznalost. On želi spoznati nešto nepoznato, gotovo stravično: kako mesmerizam djeluje na umirućega u samom procesu umiranja, u "articulo mortis"? Daje li somnambulno stanje, u koje je premješten, informaciju o rubnom iskustvu ili umirući može otkriti nešto s onu stranu granice, iz područja-poslije-smrti? Messmerova se metoda predstavlja kao odmjerena primjena tzv. "magnetičkih poteza" koji uspostavljaju energetski protok, fluidni kontakt između liječnika i pacijenta. Pacijent, Waldemar, tuberkulozni je bolesnik kojemu je preostalo tek nekoliko sati života. Liječnik ga prebacuje u duboki san.

Somnambulno mu stanje omogućuje odgovoriti na pitanja o osjećajima tijekom samoga čina umiranja. Umirući ostaje u somnambulnome stanju, neodlučnome lebdenju između života i smrti, a njegovi se odgovori odnose i na ovostranost i na onostranost. Glas više ne pripada ovome svijetu, njime se artikulira nešto što ne može reći ni umirući ni mrtvac: "I am dead", iskaz koji ne posjeduje jasan govorni subjekat, te je stoga jezički nemogućna rečenica. Mesmerizirani moli za spasenje iz magnetičkog dubokog sna. Buđenje iz mesmeričkog transa jest munjevita, umjetno odlagana preobrazba tijela u prirodno stanje. Prizor izaziva stravu: pred očima mesmeričkog liječnika preobražena tjelesna masa pruža se u gnjilost i truljenje.

Liječnik u Poeovoj pripovijesti, koja, stilizirana u izvješće o činjenicama, do kraja zadržava trijezan ton (pri čemu odvratnost truljenja proizvodi snažan efekt strave), svojom je u znanstveno-prosvjetiteljsku masku prerušenom *Curiositas* pokušao prekoračiti granice. Poeovim se činjenicama o jednoj "povijesti bolesti" spekulativni potencijal mehanizma dovodi do krajnjih granica. Hibris liječničkoga zahvata završava u fantazmagoriji jeze koja zagonetku materija-duh konfrontira sa činjenicom truljenja. Komunikaciju s onostranošću Poe onemogućuje, shvativši je kao opasni fantazam. Metamorfoza somnambulnoga u truli leš jest nezaobilazan odgovor teksta.

Neuspjeh je mesmerizma samo jedan sloj teksta. Pogleda li ga se točnije, iz njega se mogu očitati znaci koji ukazuju na jedan prikriveni sloj, naime na alkemiju. Osobito dvije riječi – bilo ponavljanjem, bilo poentiranim položajem – privlače pažnju: *dissolution* i *putridity*. *Dissolution* se u izvješću navodi dva puta kako bi se opisala nastupajuća smrt pacijenta, a *putridity* je posljednja riječ pripovijesti. Oba se izraza nadovezuju na središnje pojmove u alkemijskom učenju o oplemenjivanju i preobrazbi.

Disolucija znači rastapanje, raspad na sastavne dijelove, dekompoziciju, dezintegraciju, solucija predstavlja pretvaranje čvrstog u tekuće; putrefakcija rastvaranje supstancije, konverziju metala u jednu masu (alegorijski predstavljenu kao ubijanje ili umiranje), a shvaća se kao ona faza u kojoj nastaje *negritudo*, tamna tekućina koja je kao proizvod truljenja materije nužna za izradu novoga života.

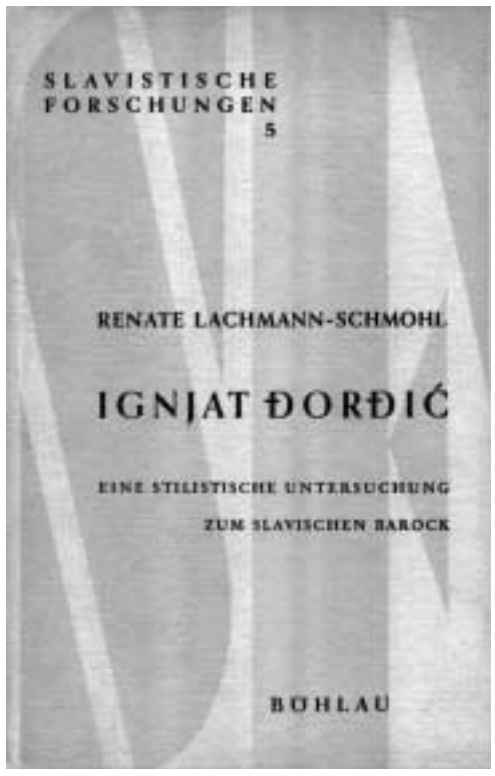

Ovom bi se alkemističkom poentom ukinuo mesmerički neuspjeh, a jedna bi se starija folija znanja prizvala kao obznanjivanje novoga života. Naravno, mračni prema užasu orijentirani tekst ni u kojem slučaju ne dopušta razvijanje ovakvih pomirljivih tonova.

Skrivanje i otkrivanje slobodnog zidarstva

Eksluzivnost znanja, tajni rituali čuvanja i prenošenja, obznanjivanje spoznaja, oplemenjivanje i usavršavanje, kompleksni simbolički sustavi, hijerarhijski koncepti poretka, momenti su sslobodnog zidarstva (u nekim od njegovih raznolikih izražaja) koji se objektiviraju u fantastičnoj književnosti.

Puškinova pripovijest *Pikova dama* (1833) u izgradnji značenja i narativnoj konstrukciji pokazuje rafinman, koji potiskivanjem, razmještanjem i obrtanjem elemenata slobodnozidarsku foliju istovremeno pokazuje i prikriva. Svoje poznavanje unutarnje strukture loža Puškin (samo njegovo primanje u neku od ruskih loža ostalo je nerazjašnjeno) duguje pripoćenjima poznanika iz izrazito slobodnozidarskog okoliša. Izgradnja samih loža u Rusiji 18. i početka 19. stoljeća bila je od iznimnog značaja za intelektualnu i političku klimu toga vremena. Literati i mistici, državnici i revolucionari organizirani su u suparničkim ložama. Lože koje zastupaju prosvjetiteljske ideje polemiziraju s mističkim, kabalističkim i alkemističkim strujanjima drugih slobodnozidarskih sustava (naprimjer rozenkrojceri).

Puškin pripovijeda povijest jednog osujećenog lovca na tajne (njegov je lov popraćen brojčanim i slikovnim simbolima) koji, poput njegovih djelovanja, ciljaju na legendu o osnutku slobodnih zidara, njihov inicijacijski ritual i obvezu čuvanja njihove tajne. I površinski i dubinski radi se o tajni karata koju junak, ruski inženjer njemačkoga podrijetla Hermann German, saznaje slušajući anegdotu za kartaškim stolom. U anegdoti se radi o zgodi, povezanoj s pripovjedačevom bakom, koja se zbila u sedamdesetim godinama osamnaestoga stoljeća u Parizu. U njoj se kao grofičin ljubavnik pojavljuje alkemičar i kabalist, poznat iz povijesti francuskih skandala – Saint Germain. On joj povjerava tajnu karata. Ali ne samo Saint Germain, koji se u anegdoti dodatnim ukazivanjem na Casanovine memoare predstavlja i kao špijun, već i druge povijesne, ne manje sumnjive osobe dovode se u vezu s groficom, poput vojvode od Orleansa, brata Ljudevita XV, velikoga majstora jedne francuske lože. Proračunato postavljenim akcentima Puškin stvara razgovornu atmosferu u kojoj alkemisti i kabalisti, slobodni zidari i Messmerove pristaše postaju predmet razgovora prije kao avanturisti nego kao nosioci tajni. Hermann se kontrapunktno razvija kao onaj koji anegdotu doslovce shvaća, te je stoga potpuno opsjednut postojanjem tajne.

Upravo na ovome mjestu, višeznačno mistificirajući, Puškin uvodi elemente slobodnoga zidarstva. Tako, na primjer, grofica, čiji nakit u obliku ruže ukazuje na simbol ruže kod slobodnih zidara, predstavlja instanciju koja čuva tajnu; poput Hirama, legendarne ličnosti iz početnoga mita slobodnoga zidarstva (on predstavlja ponovno rođenje, vječiti život i pritajenost), i ona umire, ne otkrivši tajnu. Hermann prodire u mračni prostor njenoga budoara poput inicijanta koji traži i ispituje, kojega zatvorenih očiju vode kroz hram. Položen na katafalk mrtvac postaje majstor koji u procesu inicijacije umire simboličnom smrću. Pokrene li se majstor, kojega inicijant treba gledati, tada je inicijant sam kriv zbog remećenja inicijacije. Grofica se okreće i namiguje Hermannu koji pada u nesvijest.

Namigivanje razbija simboliku jednako kao i noćno pojavljivanje mrtvaca koji Hermannu obznanjuje pobjedničke karte. Fantazma viđenja duhova ima, međutim, drugoga skrbnika: (od strane Kanta osuđenog) vizionara Swedenborga. Swedenborg je, koga Puškin uvodi kao neidentificiranog autora epigrafa u jednome motu, bio inženjer i vidjelac poput Hermanna i zapisivao je, kao što će to i ovaj napraviti nakon posjete noćne utvare, svoje vizije. (Taj se zapis, opet, može shvatiti kao ispovijed, tj. samooptužba koja opet proizlazi iz prijemnoga rituala učenika.)

Očuvana je i kabalističko-slobodnozidarska simbolika brojeva: karta tri obilježava stupanj učenika, sedam majstora. (3 i 7 se pokazuju strukturalnim elementima pripovijesti.) U hazardnoj igri faraon Hermann iz prikrivene hrpe karata dva puta izvlači predskazane karte i odnosi ih svome protivniku, čije ime odzvanja imenom stanovitoga ruskoga slobodnog zidara. Kod treće karte pravi kobnu grešku, umjesto asa izvlači pikovu damu i bankar oglašuje njegov poraz. Karta s ružinom damom oživljuje, to je grofica koja mu posprdno namiguje.

Za razliku od svoga imenjaka Saint Germaina, on ne posjeduje moć nad znakovima. Ludi. Zašto? Zbog gubitka dobiti na kartama ili zbog spoznaje da je tajna prazna, da je ona omot bez sadržaja?

Primjena i premještanje simbolike u konkretne trenutke teksta i narativiziranje konstitutivnih makar i probranih elemenata rituala loža posjeduje parodijske osobine, koje povezivanjem erotskih i nekrofilnih elemenata zadobivaju groteskna obličja (inicijant se zamišlja kao ljubavnik, kao skelet apostrofirane prastare grofice). Upotrebom se samih fantazmi (makabrističko namigivanje iz kovčega, nastup umrle kao utvare i njezina pojava kao igraće karte) proizvodi kriptički kontekst koji istovremeno prekriva i parodističke i metaforičke kretnje teksta, alkemijskih pretapajući neoživljeno u oživljeno. Ako je skepsa u odnosu na tajnu jedna od poenti pripovijesti, druga je poetološka. Pripovjedna se igra ne može prozreti gledanjem u karte. Puškinov tekst posvjedočuje preciznu hermetiku.

Alternativna kozmologija

Zapostavljajući za (normalnu) prozu važeće predstavljačke kriterije i stavljajući na tešku probu kauzalno mišljenje fantastika istovremeno proizvodi alternativne kozmologije i antropolsogije. Takvi nacrti koji odstupaju od normi svijeta i čovjeka zadobivaju u fantastičnoj književnosti, implicitnim ili eksplicitnim ukazivanjem na pojačano djelovanje tradicije tajnoga znanja, stanovitu paralogičku strukturu. Otvaraju se novi prostori značenja u kojima se zbivaju preobražaji i pokusi s nemogućim, dodirivanje onostranoga. Nijedan od navedenih autora ne slijedi doslovce implicitna pravila tajnih učenja ili ostavlja njihove simbole i rituale netaknutima. Fantastični tekstovi ne oslikavaju, ne dokumentiraju, već premještaju, rastaču, radikaliziraju i vode u aporijske spekulacije. U metaforiku teksta utkana arkana koja stimulira nastajanje fantazma ne dopušta ni u kojem slučaju ponovno prevođenje u polazišne kontekste. U raznolikim pripovjednim tokovima oni preuzimaju drugo obličje, književno. No i ono čuva, višeslojno i nejednoznačno, svoju kriptičnu konfiguraciju. Izgleda kao da se struktura tajne spekulativnih tradicija znanja približava strukturi teksta. U fantazmima koji se poigravaju značenjima između objašnjivog i neobjašnjivog, faktičkog i imaginarnog proizvodi se ona općinjenost koja je tekstove Hoffmanna, Poea, Odojevskog i Puškina načinila izazovima interpretaciji.

S obzirom na svoju "antropologiju" fantastika slijedi znakovitu dvostruku strategiju. S jedne se strane, izmiče pozitivnom zahtjevu prosvjetiteljstva kojim se čovjek kao objekt na kraju čini razjašnjivim i analitički protumačivim, a kao subjekt misli i djeluje prosvijetljeno. Nositelji radnje kao ekscentrici, luđaci, demoni ili demonskome izručeni posvjedočuju ovu negativnu antropologiju. S druge strane, ona dopušta skeptičke intervencije te opunomoćuje pripovjedača ili nekog od junaka koji nije aficiran fantazmom za potvrđivanje prosvjetiteljskih stajališta. Ali ovo na kraju uvijek ostaje ili bez posljedica za daljnji razvoj ili ishod pripovijesti ili biva, zbog premoći fantazma, razoreno. Hoffmanova Klara, prosvijetljena poznavateljica duša (psihoanalitičarka *avant la lettre*) pokazuje Nathanaelu da je, u njegovim tekstovima na tako silovit način izražena, paranoja posljedica traumatskoga doživljaja proistekla iz alkemijske djelatnosti oca i njegova neobičnog kompanjona, te ga pokušava, bezuspješno, podvrgnuti terapiji argumentacijom. Unatoč početnom oštroumnom poricanju nadprirodnih sposobnosti sumnjivog magnetizera Albana, Bickert na kraju podliježe telepatskom djelovanju zla koje iskorjenjuje njemu blisku obitelj. Mudre ograde kritičara fantastike, koje Odojevski navodi u okvirnoj pripovijesti *Improvizatora*, ne mogu doprinijeti razjašnjenu događaja što Cypriana tjeraju u bijedu i ludilo. Liječnika iz Poeove gotske priče strave, koji se isprva pojavljuje kao prirodoslovac zainteresiran djelovanjem magnetizma, njegov pacijent, živi mrtvac Valdemar, primorava na pogled u odurne dubine tjelesnoga raspada. Puškinov pripovjedač vodi igrača Germana, u njegovoj svezi sa čudnim, k gubitku razuma, istovremeno odustajući od trezvene argumentacije koja bi osnažila jednu protupoziciju. Svi ovi primjeri neuspjelih ili napuštenih pokušaja stvaranja transparencije u vezi s čovjekom i njegovom sudbinom dokazuju povlačenje fantastike s područja disciplinirnog, pozitivnog znanja o čovjeku.

preveo Davor Beganović

Pismo iz Indije

Salman Rushdie

Četvrtak, 6. travnja: Mnogo sam puta odlazio iz Indije. Prvi put s trinaest godina, kad sam otišao u internat u Rugbyju u Engleskoj. Majka to nije željela, no ja jesam. Na zapad sam odletio u siječnju 1961, sav uzbuđen i ne znajući da činim korak koji će mi zauvijek izmijeniti život. Nekoliko godina poslije otac je ne rekavši mi iznenada prodao vilu Windsor, naš obiteljski dom u Bombayu. Onog dana kad sam to čuo, kao da mi je tlo nestalo pod nogama. Mislim da ocu nikad nisam oprostio što je prodao tu kuću jer da nije, ja bih sasvim sigurno i danas u njoj živio. Otada su likovi u mojim romanima često odlazili iz Indije na zapad, no autor joj se iz romana u roman u mislima vraćao. Vjerojatno se na to misli kad se spominje ljubav prema zemlji: njezino je obličje i tvoje, obličje tvojih misli, osjećaja i snova. Ne možeš je nikada do kraja napustiti.

Moji su se roditelji preselili iz Delhija na jug prije nego što su, zbog podjele 1947, započeli masakri, pravilno računajući da će u sekularnom, kozmopolitskom Bombayu biti manje nevolja. Tako sam ja odrastao u tom tolerantnom, liberalnom gradu čiju specifičnu značajku – nazovite je slobodom – sve ot ada nastojim uhvatiti i uzveličati. *Djeca ponoći*, objavljena 1981, bila su moj prvi pokušaj da kroz književnost povratim zemlju. Premda sam živio u Londonu, htio sam opet naći Indiju; a ushićenje s kojim su indijski čitatelji prigrlili knjigu, strast s kojom su, zauzvrat, prisvojili mene jedna je od najdragocjenijih uspomena iz mog spisateljskog života.

S avansom za novi roman planirao sam 1988. kupiti kuću u Bombayu. No, bio je to roman *Sotonski stihovi*, a nakon njegovog objavljivanja svijet se za mene izmijenio i više nisam mogao kročiti u svoju zemlju, glavno vrelo mog umjetničkog nadahnuća. Kad god sam se raspitivao o dobivanju vize (premda sam po rođenju indijski državljanin, sada imam britanski pasoš), redovito su stizale poruke da mi ona neće biti odobrena. Ništa me tih mučnih godina, u tom mračnom desetljeću koje je uslijedilo nakon *fatwe* ajatolaha Homeinija, nije toliko zaboljelo kao taj raskid. Osjećao sam se kao odbačeni ljubavnik, sam sa svojom nepodnošljivom ljubavlju.

Raskid je bio dubok. Indigo je bila prva zemlja koja je zabranila *Sotonske stihove*; i prije no što je stigla u zemlju, knjigu je bez redovitog zakonskog postupka zabranila slaba vlada Kongresne stranke na čelu s Rajivom Gandhijem, u očajničkom i neuspješnom pokušaju da zadobije muslimanske glasove. Indijske su vlasti poslije toga katkad ostavljale dojam kao da na ranu žele dodati sol. A, zabrana *Sotonskih stihova*, naravno, još uvijek je na snazi.

Britanska i iranska vlada sklopile su 24. rujna 1998. sporazum kojim se zapravo ukida Homeinijeva *fatwa*, pa se stav prema meni počeo mijenjati i u Indiji, te sam dobio vizu na pet godina. Istog su trenutka zaprijetili muslimanski tvrdolinijaši poput imama Bukharija iz delhijske džamije Jama, ali još me više zabrinulo što su mi i neki komentatori rekli da ne dolazim u Indiju jer bih mogao ispasti pijun hindunacionalističke vlade stranke Bharatiya Janata, B.J.P. Nikad nisam bio čovjek te stranke, no nju to ne bi spriječilo da me iskoristi za vlastite uskogrudne ciljeve.

"Egzil je", napisao sam u *Sotonskim stihovima*, "san o slavnom povratku". No, san blijedi, a zamišljeni se povratak više ne ćuti tako slavnim. Sanjar se budi. Skoro sam se bio okanio Indije, zamalo pa uvjeren da je ta ljubavna priča zauvijek gotova. A, ipak nije. Kako stvari stoje, uskoro ću, nakon jaza od dvanaest i pol godina, krenuti za Delhi. Sa mnom ide i moj dvadesetogodišnji sin Zafar. U Indiji je posljednji put bio kao trogodišnjak i sad je jako uzbuđen. No, u usporedbi sa mnom, on je utjelovljenje mira i spokoja.

Petak, 7. travnja: Zvoni telefon. Delhijska je policija krajnje nervozna zbog mog dolaska. Biste li mogli pripaziti da vas ne prepoznaju u avionu? Vašu je ćelavu glavu vrlo lako uočiti; biste li mogli staviti šešir? I oči su vam vrlo prepoznatljive; biste li mogli staviti naočale? Oh, da, i vaša vas brada nedvosmisleno izdaje; biste li je mogli ogrnuti šalom?

Ukazujem na to da je temperatura u Indiji oko 37 stupnjeva; možda bi mi bilo malo vruće kad bih se ogrnuo šalom.

Oh, ali ima i pamučnih šalova.

U Indiju odlazim zato što je situacija sada bolja i zato što ako ne odem, nikad neću znati jesam li trebao ići. Idem zato što je udica ljubavi, usprkos svemu što se između Indije i mene dogodilo, preduboko zasjekla. No, prvenstveno idem zato što je Zafar rekao da želi ići sa mnom. Krajnje je vrijeme da se opet upozna sa svojom drugom domovinom.

Dakle: letim do Delhija i pri tome me nitko ne vidi. Evo nevidljivog čovjeka na svom mjestu u poslovnoj klasi. Evo ga, gleda novi film Pedra Almodovara na malom priručnom ekranu, dok avion prelijeće, hm, Iran. Evo nevidljivog čovjeka, spava s maskom na očima i hrče.

Osjećam potrebu da poljubim zemlju, to jest plavi tepih u jednom od aerodromskih "rukavaca", no u tome me ometaju budne oči male vojske tjelohranitelja. Ne poljubivši tepih, s terminala izlazim na žarku, suhu delhijsku vrućinu, tako različitu od one u mom rodnom Bombayu koja je vlažna poput mokrog ručnika. Vruć dan obavija nas poput zagrljaja. Ulazimo u tijesni bijeli hindustanski 'ambasador', automobil koji sam po sebi predstavlja udar prošlosti, britanski morris Oxford, u Britaniji odavno pokojan, no živ i zdrav u svojoj indijskoj verziji. Klima-uređaj u automobilu ne radi. Vratio sam se.

Subota, 8. travnja: Indija navire iz svih pravaca, uvlači me u samu srž svojih beskrajnih rasprava, bučno traži svu moju pažnju. Kupite zamke za žohare Chilly! Pijte mineralnu vodu Hello! Brzina uzbuđuje, ali i ubija! vrište plakati. Ima i novih poruka. Predbilježite se za Oracle 81. Diplomirajte na Javi. I, kao dokaz da su prošle duge godine protekcionizma, povratak Coca-cole u punom sjaju. Kad sam posljednji put bio u Indiji, Coca-cola je bila zabranjena, što je samo otvaralo prostor odvratnim lokalnim imitacijama, Campa-coli i Thums- upu. Sada se reklama za crvenu Coca-colu može vidjeti svakih stotinjak metara. Coca-colin slogan dana napisan je latinicom na jeziku hindi: Jo Chcho Ho Jaaye. Što bi se doslovno moglo prevesti kao, "Dopusti da ti se dogodi sve ono što želiš".

"Molimo trubite" zahtjev je koji se koči na stražnjem dijelu milijuna kamiona koji blokiraju cestu. Svi ostali kamioni, automobili, bicikli, skuteri, taksiji i tandrkave rikše na vlastiti pogon oduševljeno odgovaraju, iskazujući Zafaru i meni dobrodošlicu energičnom izvedbom tradicionalne simfonije indijskih ulica.

Čekaj na mjesto! Oprosti i zbogom! Fatta Boy!*

I vijesti su jednako kakofonične. Indija i Pakistan su, po običaju, međusobno ogorčeni. Bivši pakistanski premijer Nawaz Shafir upravo je osuđen na doživotni zatvor i to nakon suđenja koje je jako nalikovalo montiranom procesu, koje je upriličio najnoviji vojni diktator na vlasti. Povezujući tu priču s priznanjem Pakistana da ima novu raketu, cijela vojska bučnih indijskih komentatora tmurno upozorava na pogoršanje odnosa između dvije zemlje. Plus ca change.

Tek sam se vratio, a svi me sugovornici već zasipaju mišljenjima o novim obrisima indijske politike. Ako je Bombay indijski New York – glamurozan, blještav, vulgarno šik, trgovački grad, grad filmova, *slumova*, nevjerojatno bogatih, grozno siromašnih – onda je Delhi njezin Washington. Politika je jedini sport u gradu. Odavno već nitko ne priča ni o čemu drugome.

Nekoć su indijske manjine tražile zaštitu od lijevo orijentirane Kongresne stranke, tada jedinog organiziranog političkog aparata u zemlji. Sada se posvuda uočava rasap stranke i njezino skretanje udesno. Pod vodstvom Sonie Gandhi nekoć moćan stroj propada i hrđa. Ljudi koji godinama poznaju Soniu preklinju me da ne progutam priču o tome da je politika nikad nije zanimala te da je na angažman u vodstvu pristala samo zbog brige za stranku. Portretiraju je kao ženu koju je moć potpuno zavela, a koja se njome ne zna služiti, ženu koja nema ni znanja ni šarma ni vizije, koja je isključivo gladna vlasti. Oko nje su laskavci, dvorani dinastije Nehru-Gandhi, koji nastoje spriječiti pojavu novih vođa koji bi svojom svježinom i voljom mogli oživjeti stranku, no ne može im se dopustiti da prisvoje ulogu vođe koja, po mišljenju klike Sonie Gandhi, pripada isključivo njoj i njezinoj djeci.

Posljednji sam put bio u Indiji 198, na četrdesetu godišnjicu nezavisnosti. Nikad neću zaboraviti Red Fort, u starom Delhiju, i zapanjujuće dosadan govor Rajiva Gandhija na iskrivljenom školskom hindiju te publiku koja je masovno odlazila. Sada na televiziji gledam njegovu udovicu, koja govori još iskrivljeniji hindi, ženu uvjerenu u svoje pravo da vlada koja, međutim, u to ne može uvjeriti nikoga osim same sebe.

Sjećam se jedne druge udovice koju sam upoznao te 1987, Ravel Kaur, pripadnice naroda Sikha. Muža i sinove su joj pred očima ubile bande koje su, svi su to znali, predvodili i organizirali ljudi iz Kongresne stranke. Nedugo prije toga Indiru Gandhi ubili su njezini tjelohranitelji Sikhi, za što je platila cijela zajednica Sikha u Delhiju. Vlada Rajiva Gandhija nije nikoga tužila za ta ubojstva, usprkos brojnim čvrstim dokazima protiv većine ubojica.

Za mog prijatelja Vijaya Shankardassa, koji je Rajiva znao godinama, bili su to dani gubitka iluzija. Vijay je jedan od najglasovitijih indijskih odvjetnika, ponosan na brojne pobjede nad cenzurom. On i njegova žena sklonili su susjede Sikhe u vlastiti dom da bi ih zaštitili. Posjetio je Rajiva sa zahtjevom da nešto učini kako bi zaustavio ubijanja i duboko ga je šokirala Rajivjeva tobožnja ravnodušnost: "Salman, bio je tako miran". Puno je manje miran bio jedan od Rajivovih bliskih pomoćnika, Arjun Das. "*Saalon ko phoonk do*", zarežao je. "Smaknite gadove". Kasnije je i sam ubijen.

Ovih dana Kongresna stranka ima čudne saveznike. Njezino se propadanje možda može najbolje izmjeriti po nekvalitetnim saveznicima. Među njih spada bizarna politička dvostruka igra Lalooa Prasada Yadava i njegove žene Rabri Devi u državi Bihar. Laloo je prije nekoliko godina, kad je bio prvi ministar države, bio upleten u krmnu prevaru. Bili su zatraženi veliki iznosi državnih subvencija za uzgoj nepostojećih krava. Laloo je završio u zatvoru, no uspio je prije toga na mjesto prvog ministra dovesti suprugu, pa je iz zatvorske ćelije bezbrižno nastavio voditi državu preko opunomoćenika.

Do danas je nekoliko puta izlazio iz zatvora i u njega se vraćao (premda nikad nije osuđen). Sada je u zatvoru, a njegova supruga je i dalje, makar formalno, na mjestu vozača, no pojavio se još jedan sočni korupcijski skandal. Porezna uprava želi doznati kako Laloo i Rabri uspijevaju živjeti na tako visokoj nozi (imaju golemu kuću) od plaća koje su relativno skromne, čak i kad se radi o visokim ministrima. Laloo i Rabri bili su vrlo daleki uzori za potpuno fiktivne i bjesomučno korumpirane bombayske političare Piloo i Golmatola Doodhwala u mom romanu *Zemlja pod njezinim nogama*. Piloo, indijska "vara-baba deluxe", manipulira državnim subvencijama za nepostojeće koze.

Nedjelja, 9. travnja: Sa svojih dvadeset godina, Zafar je visok, blag mladić koji, za razliku od oca, ne otkriva osjećaje. No, duboko je osjećajan i počeo se ozbiljno i pažljivo upoznavati s Indijom, stvarati vlastitu predodžbu o njoj koja bi u njemu mogla probuditi još nepoznato drugo ja. Isprve primjećuje isto što i svi posjetitelji koji dođu prvi put: siromaštvo obitelji koje žive uz željezničku prugu u kantama za smeće i kontejnerima, ljude koji prose na ulici, "užasno" nekvalitetan indijski MTV i "grozne" holivudske filmove. Prolazimo kroz raštrkano vojničko naselje i on pita jesu li oružane snage i ovdje politički faktor kao i u susjednom Pakistanu. Prilično je impresioniran mojim odgovorom da indijska vojska nikad nije posegnula za političkom vlašću.

Ne mogu ga nagovoriti da odjene indijsku nacionalnu odjeću. Što se mene tiče, čim smo došli, navukao sam hladnu, komotnu kurta-halju, no Zafar se buni. "To jednostavno nije moj stil", uporan je i ostaje u svojoj uniformi mladog Londončanina: majici, širokim hlačama i tenisicama. (Tijekom posjeta ipak je na sebe navukao bijelu halju, ali ne i kurtu; i to je određeni napredak). Zafar nikad nije došao dalje od prva tri poglavlja *Djece ponoći*, usprkos posveti u toj knjizi ("Za Zafara Rushdiea koji se, protivno svim očekivanjima, rodio poslijepodne"). Zapravo, do kraja je pročitao samo *Harun i more priča* i zbirku priča *Istok, Zapad*. Djeca pisaca su obično takva. Za njih su roditelji roditelji, a ne pisci. Na policama svoje sobe Zafar uvijek ponosno drži komplet mojih knjiga, ali čita Alexa Garlanda i Billa Brysona, a ja se pretvaram da me za to nije briga. A sada jadni momak mora proći ubrzani tečaj iz mog djela i života. Poslije podjele, moju strinu i strica je, kao i mnoge druge muslimane, vojska morala u Red Fortu štititi od nasilja koje je bjesnilo izvan utvrde; taj sam događaj opisao u romanu *Shame*. A, ovdje, iz prometne glavne ulice starog Delhija uličice zavijaju u stare muslimanske mahale (ili četvrti). Tu su živjeli moji roditelji prije preseljenja u Bombay. Na istom su se mjestu Ahmed i Amina Sinai, roditelji pripovjedača u *Djeci ponoći*, suočili s olujom koja je prethodila nezavisnosti. Zafar dobro podnosi cijeli ovaj književni turizam. Gledaj, tu je Purana Qila, stara utvrda koja je navodno sagrađena na mjestu legendarnog grada Indraprastha. Tu je Ahmed Sinai ostavio vreću s novcima kako bi udobrovoljio bandu palikuća i ucjenjivača. Gle, tu su majmuni poderali vreću i razbacali novac. Gle, ovdje u Na-

PRAVO NA PRIČU

cionalnoj glaleriji moderne umjetnosti vise slike Amrite Sher-Gil, napola indijske, napola madžarske umjetnice koja je bila nadahnuće za lik Aurore Zogolby u *Posljednjem Moorovom uzdahu*... U redu, tata, dovoljno je, sigurno misli on, no previše je pristojan da bi to i rekao. U redu, pročitat ću ih, ovaj put sigurno hoću. (Vjerojatno neće).

Oznake u Red Fortu reklamiraju večernji *son-et-lumiere show*. "Da je mama s nama", kaže on iznenada, "sigurno bi ga htjela pogledati". Zafarova vedra, prelijepa majka, moja prva supruga Clarissa Luard, vrlo ugledna voditeljica književnog odjela engleskog Umjetničkog vijeća, anđeo čuvar mladih pisaca i malih časopisa, umrla je u studenome prošle godine od raka dojke u dobi od pedeset godina. Zafar i ja bili smo do samog kraja uz njezino uzglavlje. On je njezino jedino dijete.

"Pa", kažem ja, "znaš da je ona već bila ovdje". Clarissa i ja samo 1974. više od četiri mjeseca putovali Indijom, stanujući u jeftinim hotelima i vozeći se neudobnim međugradskim autobusima. Putovanje smo financirali od avansa za prvi roman "Grimus", a novac smo nastojali što više rastegnuti. Počinjem Zafaru govoriti što je njegova majka mislila o ovome ili onome – koliko je voljela spokoj ovog mjesta ili graju glavne ulice. Ono što je započelo kao mala ekspedicija oca i sina poprima novu dimenziju.

Oduvijek sam znao da će ovaj prvi posjet biti najdelikatniji. Nemoj se zalijetati, mislio sam. Ako on prođe dobro, sve će se smiriti. Drugi posjet? "Rushdie se opet vratio", i nije neka vijest. A treći – "O, evo ga opet" – to više zbilja nije novost. Navika, pa čak i dosada, korisno su oružje na dugom putu do "normalnosti". Ljudima u Indiji počeo sam govoriti, "Toliko ću dodijavati Indiji da će me na kraju prihvatiti". Situacija se u Engleskoj i Americi popravila, pa sam se odviknuo od problema koje sa sobom donosi zaštita. Zato mi se zbog ovih događaja u Indiji čini kao da sam ušao u vremeplov i vratio se u loša stara vremena kad su stizali napadi iz Irana.

Ne bih mogao zamisliti bolji ili djelotvorniji tim od tima mojih tjelohranitelja, no, zaboga, mnogo ih je i nervozni su. Posebno su razdražljivi u starom Delhiju, gdje živi mnogo muslimana, a naročito onda kad netko, unatoč nevidljivosti s kojom sam se zakrinkao, počini *faux pas* i prepozna me.

"Gospodine, netko vas je prepoznao! Prepoznali su vas!" tuže se moji zaštitnici.

"Gospodine, čuo sam vaše ime! Netko je izgovorio vaše ime!"

"Gospodine, molim vas, šešir!"

Beskorisno je ukazivati na to da me ljudi tu i tamo prepoznaju zato što se izgledom razlikujem od drugih; ili da je reakcija osoba koje su me "prepoznale" uvijek prijateljska. Moji tjelohranitelji imaju u glavama grozomoran scenarij – pobješnjele mase, itd. – koji stvarnost ne može izbrisati. Ništa me u posljednjih nekoliko godina nije toliko isfrustriralo. Ljudi – novinari, policajci, prijatelji, stranci – svi oni pišu scenarije za mene, a ja sam jednostavno uhvaćen u zamku tih maštarija. No, nijedan scenarist nije nikad iznio mogućnost sretnog završetka – postupnog savladavanja problema s kojima sam suočen i nastavka uobičajenog književnog života, premda je to sve što sam oduvijek želio. A ipak se događa upravo ta posve nepredviđena priča. Ovih me dana najviše mori to što moram čekati da se svi riješe svojih noćnih mora i uhvate korak sa činjenicama.

Večeram s umjetnikom Vivan Sundaram i Geetom Kapurom, u njihovom domu u četvrti Shanti Niketan u južnom Delhiju. Vivan je nećak slikarice Amrite Sher-Gil. Na zidovima njegova doma vise neke od njezinih najboljih slika kao i njegov sjajan portret Amrite i njezine obitelji.

"Dakle, je li se što promijenilo?", pita Vivan, a ja odgovoram, "Ne onoliko koliko sam mislio. Ljudi se ne mijenjaju, duša zemlje je ista". No, promjene su ipak uočljive. B.J.P. na vlasti. Procvat nove tehnologije koji je indijskim buržujima donio još veći zamah i bogatstvo.

Posjet Billa Clintona potkontinentu poklapa se s mojim, a Geeta i Vivan opisuju predsjednikov posjet kao odlučujući trenutak za bogate Indijce koji su u razdoblju od mog posljednjeg posjeta doživjeli esponencijalni rast potaknut novom tehnologijom. Četrdeset posto svih novih projekata u Silikonskoj dolini djelo je ljudi indijskog porijekla, a novo elektronsko doba i u samoj je Indiji stvorilo mnoge bogataše. Clintonu je jako stalo do tog procvata nove tehnologije i posjetio je Hyderabad, jedan od gradova koji su se naglo razvili upravo zahvaljujući tehnologiji. Za indijske bogataše njegov je dolazak predstavljao i potvrdu i apoteozu.

"Ne bi vjerovao koliko mi je bilo drago", kaže Geeta. "Da toliko ljudi čezne da se pokloni i kaže, gospodine, gospodine, mi jednostavno volimo Ameriku".

"Indija i Sjedinjene Države dvije su velike demokracije", dodaje Vivian. "Indija i Amerika su ravnopravni partneri. To je bio moto koji se izgovarao bez ikakve ironije".

Indija koja i dalje robuje najekstremnijim, srednjovjekovnim vjersko-etničkim sektašenjima; Indija koja u Kashmiru gotovo vodi građanski rat; Indija koja svoje stanovnike ne može prehraniti, obrazovati niti im pružiti dostojnu medicinsku skrb; Indija koja građane ne može opskrbiti pitkom vodom; Indija u kojoj nedostatak najobičnijih zahoda tjera žene da kontroliraju prirodne funkcije sve do mraka, jer se tek tada mogu olakšati – te *Indije* nisu paradirale pred predsjednikom Sjedinjenih Država. Žestoka nuklearna Indija, bogataška poduzetnička Indija, nadnaravno bezvezna kompjutorska Indija, Indija *glam-rocka* i života na visokoj nozi, sve su te *Indije* lepršale i kružile pod reflektorima međunarodnih medija koji svuda prate vođu slobodnog svijeta.

Ponedjeljak, 10. travnja: Saznao sam da mi šef British Councila u Indiji Colin Perchard neće dopustiti da krajem tjedna u njihovoj dvorani održim konferenciju za novinare. Osim toga, čuo sam da je Foreign Office naputio visokog britanskog povjerenika Siar Roba Younga da se drži podalje od mene – "da se ne izdvaja iz grupe". Robin Cook, britanski ministar vanjskih poslova, stiže u Indiju na dan mog odlaska, a čini se da pazi da ga ne povežu sa mnom. Uskoro bi trebao otputovati u Iran, a taj posjet, naravno, ništa ne smije dovesti u pitanje.

Idemo u obilazak jer mladiću želimo pokazati brojne prizore: Jaipur, Fatehpur Sikri, Agru. Meni je sama ta cesta oduvijek bila glavna atrakcija. Čini mi se da kamiona ima više nego prije, puno više, treštavih i smrtonosnih koji često voze pogrešnom stranom ceste, ravno prema nama. Svakih nekoliko kilometara vidimo olupine automobila, posljedice frontalnih sudara.

Gledaj, Zafar, to je hram poznatog muslimanskog sveca; svi vozači kamiona staju tu i mole za sreću, čak i Hindusi. Onda se vraćaju u kabine i stavljaju na kocku kako svoje, tako i naše živote. Gledaj, Zafar, eno traktorske prikolice pretovarene ljudima. U izborno vrijeme *sarpanch* ili vođa sela dužan je osigurati takve prikolice za političke skupove. Sonia Gandhi navodno traži da svako selo osigura deset takvih prikolica. Na skupove inače ne bi nitko došao svojom voljom. Gledaj, kako u polju dime dimnjaci peći za pečenje opeka. Zrak je izvan grada manje zagađen, ali ne i čist. No, zamislite samo, između prosinca i veljače avioni zbog smoga često ne mogu sletjeti u Bombay ili uzlijeću prije 11.00 ujutro.

U redu, stiglo je Novo doba. Zafar, da znaš hindi, sad bi čitao nove riječi Novog doba, fonetski transliterirane u pismo Devanagari tog jezika: Milenijske gume. Mobiteli Oaza. Moderni kineski "fastfood".

Zafar, pogledaj te nerazmljive akronime i kratice. Što je G.I.S.? Što je H.S.I.D.C.? Ima i jedna koja predstavlja pravi korak naprijed. Možete je vidjeti svakih stotinjak metara: S.T.D. / I.S.D. P.C.O. P.C.O. je Ured za javne pozive i sada svatko može ući u jednu od tih kabinica, telefonirati po cijeloj Indiji ili po svijetu i platiti na izlasku. To je prava indijska komunikacijska revolucija.

Zafar želi učiti hindi i urdu, a želi se i vratiti u Indiju bez svih onih parafernalija kojima smo trenutačno okruženi: bez, recimo to otvoreno, mene. Dobro. Virus ga je, dakle, zahvatio, Kad te Indija jednom ubode, nikad se ne izliječiš.

Bill Clinton posjetio je Amber, utvrdu palaču na vrhu brijega izvan Jaipura, no njegovi mu tjelohranitelji nisu dopustili da se prepusti čuvenim lokalnim turističkim užicima. U podnožju brda Amber nalazi se niz taksi-slonova. Kupite kartu u uredu za iznajmljivanje slonova i zatim se uspnete na leđa svog iznajmljenog debelokošca. Zafaru i meni pošlo je za rukom ono što predsjedniku nije. Drago mi je što – u trenutku Schadenfreudea – znam da netko podliježe strožim i ograničenijim sigurnosnim propisima od mene. Rajasthan je slikovit, šaren. Ljudi nose šarenu odjeću, plešu slikovite plesove, na šarenim slonovima jašu do slikovitih starih palača: to bi jedan predsjednik trebao znati. Trebao bi znati i da su na obližnjem probnom poligonu u rajasthanskoj pustinji Thar, indijski stručnjaci uveli Indiju u nuklearno doba. Rajasthan je, stoga, kolijevka nove Indije koja se mora smatrati ravnopravnim partnerom Amerike. No, Clintonu nisu ukazali na to da Rajasthan umire od žeđi, pritisnut nagorim sušama u posljednjih sto godina – jer ta činjenica nema što tražiti ni u šarenoj, turističkoj Indiji sa slonovima-taksijima ni u novoj, probitačnoj, poduzetničkoj Indiji internetskih milijardera koja se sada prodaje svijetu. Nisu mu ukazali ni na to da je molba koju je premijer Atal Behari Vajpayee uputio Indijcima – da u borbi protiv golemih šteta prouzročenih sušom pomognu dobrovoljnim prilozima, "koliko god mali oni bili" – apsurdna dok indijska vlada troši bogatstvo na proizvodnju još jednog rajasthanskog oružja za masovno uništenje.

Vruće je: gotovo 42 stupnja. Kiša nije pala već dvije godine, a ostalo je još dva mjeseca do sljedećeg monsuna. Bunari presušuju, a seljani su prisiljeni piti prljavu vodu od koje dobivaju dijareju koja, pak, dovodi do dehidracije i tako se začarani krug zatvara. Kako se ponor između obilja imućnih i gladi siromašnih bude širio, stabilnost zemlje sve više će biti na kocki. Njušim neku razliku u zraku i premda nevoljko u riječi uobličujem puki instinkt, osjećam da su ljudi eksplozivniji, da ispod površine sve pršti od bijesa, osjećam naprasitost.

Utorak, 11. travnja: Zafar je sinoć za večeru pojeo pokvareni škamp. Ja sam za to kriv. Trebao sam ga upozoriti na osnovna pravila za putnike u Indiju: uvijek piti flaširanu vodu, s tim da se boca otvara pred vašim očima tako da uočite pečat na boci; nikad ne jesti salatu (neće biti oprana u flaširanoj vodi); nikad ne stavljati led u piće (jer nije dobiven od flaširane vode)... i nikad, baš nikad ne jesti ribe i školjke, osim ako ste na samoj obali. Zafara je pustinjski škamp oborio s nogu. Nije oka sklopio: povraćanje, proljev. Jutros izgleda grozno, a pred nama je dug i težak put po neravnim i krivudavim cestama. Moramo usto paziti da ne dehidrira. No, za razliku od seljana koji ostaju za nama, mi imamo obilje flaširane vode i odgovarajuće lijekove. Osim toga, mi odlazimo.

Dan koji treba preživjeti. Dugo, naporno putovanje do Agre, a zatim natrag u Delhi. Zafar trpi bolove, ali ostaje postojan. Preslab je za šetnju oko veličanstvenog fatehpura Sikrija, a nekako se uspijeva dovući do Taja i kaže da je manji nego što je očekivao. Laknulo mi je tek kad sam ga smjestio u udoban hotelski krevet.

Negdje dvadesetih godina dvadesetog stoljeća, djed po ocu, Mohamed Din Khaliqi, uspješan delhijski poslovni čovjek, kupio je obiteljski ljetnikovac, skromnu kamenu kolibu u lijepom gradiću Solan u brdima Simla. Nazvao ju je vila Anis, po jedinom sinu Anisu Ahmedu. Taj sin, moj otac, koji je kasnije uzeo prezime Rushdie po arapskom filozofu Ibn Rushdu (Averroesu), poklonio mi ga je na moj dvadeset prvi rođendan. Vlada države Himachal Prades preuzela ga je jedanaest godina poslije bez ikakvih suvišnih formalnosti.

U Indiji se privatna imovina ne može tek tako oduzeti, čak i kad je u pitanju vlada jedne države. Da bi se dokopale vile Anis, lokalne su je vlasti lažno proglasile "imovinom evakuirane osobe". Zakon koji se odnosi na imovinu evakuirane osobe bio je smišljen nakon podjele kako bi državi omogućio da preuzme domove pojedinaca i obitelji koji su otišli u Pakistan. Taj se zakon nije odnosio na mene. Bio sam indijski državljanin, zatim sam postao naturalizirani britanski državljanin i nikad nisam imao pakistanski pasoš niti sam živio u toj zemlji. Vila Anis bila je nezakonito oduzeta i to se moglo dokazati.

Solan je zbližio mene i Vijaya Shankardassa. U moje je ime tužio vlasti države Himachal. Postupak je trajao sedam godina i mi smo pobijedili. Oba dijela te rečenice impresivno zvuče. Sedam godina je nevjerojatno brzo po indijskim standardima. A pobijediti vlast, čak i onda kad je pravo nedvojbeno na tvojoj strani, za to se zbilja treba pomučiti.

Vlasnici vile u Solanu opet smo postali u studenome 1997. Otada je popravljen krov, kuća je počišćena i oličena, a jedna kupaonica osuvremenjena. Ima struje, voda i telefon rade. Za naš posjet iz obližnje su trgovine na tjedan dana iznajmljeni pokućstvo i oprema i to po nadrealnoj cijeni od sto dolara za kuću sa šest soba. Na imanju živi kućepazitelj s obitelji. Solan više ne mogu prepoznati, no pogled iz vile na brdu još uvijek je čist i nenarušen.

Zafar će napuniti dvadeset i jednu za par tjedana. Posjetom Solanu s njim zatvara se krug. Ujedno se izvršava obveza prema uspomeni na mog oca koji je umro 1987. Vidiš, Abba, vratio sam kuću. Sada se tu mogu sastati četiri naraštaja naše obitelji, živih i mrtvih. Jednog će dana pripasti Zafaru i njegovom malom bratu Milanu. Ovako iskorijenjenoj i raštrkanoj obitelji kao što je naša mnogo znači ovaj komadić kontinuiteta.

Da biste došli do Solana, trebate se najprije voziti tri sata u klimatiziranom "sjedaćem vagonu" Shatabdi-ekspresa od New Delhija do Le Corbusierova grada Chandigarha, zajedničkog glavnog grada država Punjab i Haryana. Otuda se vozite još sat i pol u brda. No, sve to u slučaju da niste ja. Policija ne želi da idem vlakom. "Gospodine, previše ste izloženi". Uznemireni su jer je netko iz hotela u Jaipuru izbrbljao Reutersu da sam tu. Vijay je uspio na trenutak utišati Reuters, no oklop nevidljivosti polako se haba. U Solanu će tajna sigurno izaći na vidjelo, to i policija priznaje. Svi očekuju da odem baš tamo. Prekjučer je indijska državna televizija Doordarshan poslala u vilu Anis ekipu da pronjuška naokolo i ispita kućepazitelja Govinda Rama koji je dostojanstveno šutio. No, kad se tamo doista pojavim, od tajne neće ostati ništa.

Tu je i jedan prilično neugodan događaj: policijski šefovi koji svakih pet minuta telefoniraju Aksheyu Kumaru i raspituju se kako stvari stoje stekli su predodžbu da smo Vijay i ja 'zaslužni' za curenje vijesti iz Jaipura. Ta klica sumnje uskoro će se razviti u pravu bolest. Zafar se osjeća bolje, no ne želim ga opterećivati sedmosatnim putovanjem automobilom. Smještam ga na vlak, sretnika jednog. U pratnji moje neupadljive

"autoprocesije" od četiri crne limuzine naći ćemo se na stanici Chandigarh.

Iz Delhija ide još jedan vlak i to za Lahore u Pakistanu. Otkrivam, međutim, da toj pruzi prijeti gašenje. Pakistan se žali da Indija ne osigurava svoj dio voznog parka. Indija se, što je ipak opasnije, žali da Pakistan koristi taj vlak za krijumčarenje droge i krivotvorenog novca u Indiju.

Droga je, naravno, golemi problem, no ni krivotvoreni novac nije ništa manji. Ovih dana u Nepalu nerado primaju indijske novčanice od pet stotina rupija, toliko je krivotvorenog novca u optjecaju. Nedavno je diplomat iz pakistanskog visokog povjerenstva u Delhiju platio školarinu za sina mješavinom pravog i lažnog novca. Dječak je izbačen iz škole i, premda je kasnije vraćen, uspostavljena je očita veza između pakistanske vlade i lažnog novca.

U Chandigarhu se nalazim sa Zafarom i krećemo u brda. Srce mi poskakuje. Planine znaju razvedriti stanovnike nizina. Zrak postaje svježiji, sa strmina se naginju visoki četinari. Sunce zalazi, a u sumraku pred nama svijetle prve brdske stanice. Mimoilazimo vlak za Shimlu na njegovu sporu i slikovitu putu uskotračnom prugom. Za mene je ovo emocionalni vrhunac putovanja, a vidim da je i Zafar ganut. Večeramo u *dhabi* blizu Solana. Vlasnik mi kaže da mu je jako drago što sam ovdje, netko dolazi po autogram. Ignoriram zabirnuti izraz na licu Aksheya Kumara. Premda sam ovdje rijetko bio, a posljednji put kad mi je bilo dvanaest godina, osjećam se kao kod kuće.

U vilu stižemo po mraku. Da bi došli do nje, sa ceste se moramo spustiti niz sto dvadeset dvije stepenice. Na dnu su vratašca, a na njima stoji Vijay, također vrlo uzbuđen, i izriče službenu dobrodošlicu u dom koji je vratio mojoj obitelji. Istrčava kućepazitelj, a Zafar ostaje zapanjen jer se on saginje da bi mu dodirnuo stopala. Nisam praznovjeran, ali osjećam na ramenu prisutnost djeda koji je umro prije nego sam se ja rodio i roditelja iz njihovih mladih dana. Nebo plamti od zvijezda. Odlazim u stražnji vrt. Moram biti sam.

Četvrtak, 13. travnja: U 5 ujutro budi me glasna muzika i pjevanje iz *mandire*, hinduističkog hrama s druge strane doline. Odijevam se i šetam oko kuće u svjetlu zore. Sa strmim ružičastim krovovima i kutnim tornjićima kuća je ljepša nego u mom sjećanju, ljepša nego na Vijayovim fotografijama, a pogled je čaroban, točno kako je i obećano. Vrlo je čudno šetati oko kuće za koju ne znaš da ti na neki način pripada. Treba nam neko vrijeme, meni i kući, da urastemo jedno u drugo, no dok se ostali ukućani tek bude, ona je već moja. Dan uglavnom provodimo bazajući po imanju, sjedeći u vrtu u sjeni velikih starih četinara i jedući Vijayovu posebnu kajganu. Sada znam da je putovanje vrijedilo truda: znam to po izrazu Zafarova lica.

Poslijepodne idemo na izlet u obližnji grad, bivši britanski ljetni glavni grad. Zvao se Simla, ali je sada opet Shimla. Vijay mi pokazuje sud na kojem se borio za vilu Anis, a idemo i do bivše potkraljevske lože, velikog starog zdanja, poprišta presudne konferencije održane 1945, prije stjecanja nezavisnosti, u kojem je sada istraživački zavod imenom Indijski institut za napredne studije.

Zafar s ozbiljnim izrazom lica obilazi konferencijski stol za kojim sjede sjene Gandhija, Nehrua i Jinnaha, no kad smo izašli pita, "Zašto onaj kameni lav još uvijek drži englesku zastavu?" Moguće je, kažem, da to nitko dosad nije primijetio. Indija je već preko pola stoljeća nezavisna, no zastava Svetog Jurja još uvijek je na krovu.

Institut za napredne studije vodi lokalni B.J.P.-ovac i ja se malo igram skrivača kako ga ne bih sreo. Jao, ne smijem se uhvatiti u zamku da sam B.J.P.-ov čovjek. Zbog rukovanja koje bi zacijelo bilo fotografirano nije teško malo prohodati. Za razliku od V.S. Naipaula (koji je, čini mi se, isto u Indiji), porast hindu-nacionalizma ne smatram velikim izljevom indijskog kreativnog duha. Smatram ga negacijom Indije u kojoj sam odrastao, pobjedom sektaštva nad sekularizmom, mržnje nad prijateljstvom, nakaznosti nad ljubavlju. Istina je da premijer Vajpayee nastoji stranku povesti umjerenijem smjerom i da je on sam iznenađujuće popularan među muslimanima, no nije uspio u pokušaju da stranku preoblikuje po vlastitoj slici. B.J.P. je političko očitovanje ekstremističkog hindu-pokreta R.S.S. (Rashtriya Swayamsevak Sangh), kao što je u Sjevernoj Irskoj Sinn Fein politički izdanak Provisional I.R.A.-e. Da bi promijenio B.J.P., Vajpayee bi morao pridobiti vodstvo R.S.S.-a. Nažalost, događa se upravo suprotno. Relativno umjerenog šefa R.S.S.-a profesora Rajendraa Singha zbacio je tvrdolinijaš koji je za početak upozorio Vajpayeea da se drži linije R.S.S.-a.

Premijer nema puno opcija na raspolaganju. Mogao je popustiti i razbuktati plamen vjerskih sukoba. Mogao je učiniti ono što je briljantno pošlo za rukom Indiri Gandhi 1969, kad su je utjecajni kongresmeni pokušali pretvoriti u svoju marionetu. (Istjerali su je iz stranke da bi u Kongresu osnovala vlastitu frakciju, privukla članove parlamenta na svoju stranu i kasnije raspisala opće izbore na kojima je zgazila staru gardu). Ili bi, što se čini i najvjerojatnijim, mogao gurati do izbora i tada se povući. Tada će spasti i *umjerenjačka* maska B.J.P.-a, Kongresna stranka više neće moći održati svojevrsnu široku koaliciju koja je sada podupire i, znajući u kakvom je rasulu sada ta stranka, Indija će ući u još jednu fazu frakcijskih, nestabilnih vlada. To nije sretna prognoza, no sve ukazuje na takav razvoj događaja. Osim toga, to je dovoljno dobar razlog da se držim podalje od aparatčika B.J.P.-a, na koliko god niskoj razini bili.

Moja preobrazba iz promatrača u promatranoga, iz Salman kojeg znam u "Rushdiea" kojeg skoro ne prepoznajem, naočigled se nastavlja. Posvuda se čuju glasine o mom dolasku. Duboko sam potišten kad čujem da se nekolicina islamskih organizacija zaklela da će napraviti probleme, a problemi su vijest, pa bi se to možda moglo protumačiti i kao svrha mog dolaska u Indiju, što bi doista bilo jako, jako tužno i loše.

Na večeri smo u restoranu Himani u Solanu. Upravo navaljujem na pikantnu indijsku verziju kineske hrane kad mi se približava TV reporter imenom Agnihotri koji ovdje gore provodi odmor s obitelji. I eto ti ga na: dobio je svoju ekskluzivu i vijest je procurila. Dok si trepnuo okom, stiže novinar lokalnih novina i postavlja mi par prijateljskih pitanja. Nije to ništa previše neočekivano, ali kao rezultat tih slučajnih susreta, živčanost policije prerasta u pravu gungulu.

A u vili Anis Vijaya na mobitel zove policajac Kulbir Krishan iz Delhija. Krishan je negdje u sredini nevidljivog zapovjednog lanca operativaca iz delhijske baze, no zbog njegovih riječi Vijay gubi prisebnost, prvi put otkad ga poznam. Gotovo se trese dok mi govori, "Optužili su nas da smo pozvali novinare u restoran. Taj čovjek kaže da nismo džentlemeni, da nismo održali riječ, da smo se, možeš li vjerovati, 'zaletjeli'. Na kraju je rekao, 'Sutra će u Delhiju doći do nereda i ako budemo morali pucati na masu i ako bude mrtvih, njihova će krv pasti na vašu dušu".

Užasnut sam. Odmah mi je jasno da problem ima dvije razine. Prva, i manje važna je da smo optuženi za nepošteno ponašanje i kršenje date riječi nakon tjedan dana podvrgavanja svakovrsnim ograničenjima i sigurnosnim zahtjevima. To je uvredljivo i nepravedno, ali makar nije opasno. Druga se tiče života i smrti. Ako je delhijska policija sada toliko laka na obaraču da je spremna ubijati ljude, onda je moramo zaustaviti prije nego što bude prekasno. Nije vrijeme za finese.

Zafar zbunjeno gleda kako vičem na jadnog, pristojnog Aksheya Kumara (koji uopće nije kriv) i govorim mu da ću, ukoliko Kulbir Krishan odmah ne nazove, ne ispriča se osobno Vijayu i meni i uvjeri me da nitko ne planira sutra ubijati ljude, zahtijevati da me noću odvezu do New Delhija kako bih ujutro mogao dočekati premijera Vajpayeea pred vratima njegova reda i zamoliti ga da osobno riješi problem.

Neko vrijeme tako bjesnim – "Otići ću do britanskog visokog povjerenika! Sazvat ću konferenciju za novinare! Napisat ću članak za novine!" – pa nesretni Kulbir doista naziva i priča o "nesporazumima" te obećava da neće biti ni pucanja ni mrtvih.

"Ako sam govorio izvan konteksta", nezaboravno zaključuje, "onda se doista duboko ispričavam". Čista apsurdnost njegove formulacije izaziva kod mene provalu smijeha i spuštam slušalicu. No, ne spavam mirno. Smisao cijelog ovog putovanja odredit će događaji u sljedeća dva dana i, premda sam uvjeren da policija pretjeruje, ne mogu biti do kraja siguran. Delhi je njihov grad, a ja, ja sam Rip van Winkle.

Petak, 14. travnja: U zoru odlazimo iz Solana i vozimo Zafara i Vijaya na stanicu u Chandigarhu. (Ja ću automobilom). Zafar se oporavlja od nasrtaja škampa, no Vijaj izgleda smoždeno, iznemoglo. Nekoliko puta ponavlja da nikad nitko s njim nije tako osorno razgovarao i stalno po tome čačka. Vidim da mu je dosta policije, cijelog tog putovanja, a vjerojatno i mene. Sutra navečer, kažem mu, sve će ovo već biti prošlost, a ti ćeš opet biti odvjetnik i nećeš morati više misliti na Salmana Rushdiea i njegove probleme. Preko volje se nasmiješi i uđe u vlak. Putujem u Delhi na poziv organizatora književne nagrade Commonwealtha koji danas priređuju banket. No, ne razmišljam o nagradi. Cijelim putem do Delhija pitam se čiji će se nagon pokazati istančanijim: moj ili onaj mojih čuvara. Kako će završiti ovaj moj povratak domaćeg sina: sretno ili nesretno? Uskoro ću doznati.

U dvanaest i pol imam sastanak u četiri oka s R. S. Guptom, posebnim povjerenikom za sigurnost cijelog Delhija. On je miran, uvjerljiv, naučen da sve bude po njegovome. Predočava mi sumornu sliku. Muslimanski političar Shoaib Iqbal planira se u petak pridružiti vjernicima na podnevnoj molitvi u glavnoj gradskoj džamiji Jama u starom Delhiju i pozvati ih da podrže demonstracije protiv mene i indijske vlade koja mi je dopustila da uđem u zemlju. Vjernici će se mjeriti u desecima tisuća, a ako imam te džamije Bukhari podupre poziv na demonstracije, demonstranata bi moglo biti toliko da će moći blokirati grad. "Pregovaramo s njima", kaže Gupta, "kako bi broj demonstranata bio što manji, a događaj što mirniji. Možda ćemo i uspjeti".

Nakon nekoliko sati vrlo nervoznog iščekivanja tijekom kojih sam praktički zatvoren – "Gospodine, molim vas, bez ikakvih pokreta" – stižu dobre vijesti. Marširalo je samo dvjesto ljudi (a dvjesto demonstranata je u Indiji manje od nule) i sve je prošlo glatko. "Na sreću", kaže mi gospodin Gupta, "uspjeli smo s tim izaći na kraj".

Što se danas doista dogodilo u Delhiju? Sve policije ovog svijeta uvijek nastoje sačuvati i ovce i novce. Da su demonstracije bile masovne, rekli bi, "Vidite, sva naša nervoza bila je itekako opravdana". No, takvih marševa nije bilo pa su mi rekli, "Uspjeli smo spriječiti nevolju zahvaljujući dobrom predviđanju i stručnosti". Možda. No, možda se radi i o tome da je za golemu većinu indijskih muslimana polemika oko *Sotonskih stihova* sada stara priča, pa demonstracije nisu uspjele nikoga zainteresirati, usprkos naporima jednog političara i jednog imama (a obojica su održala govore prepune krvi i gnjeva). Što, neki će pisac večerati u gradu? Kako se zove? Rushdie? Pa što onda?

Vruć dan u Delhiju, a puše i vruć vjetar. Gradom bjesni oluja od prašine. Doznajemo da su jedinu današnju oluju izazvali meteorolozi; sad možemo odahnuti. Scenarij u glavama ljudi upravo se nanovo ispisuje. Predviđeni se završetak nije ostvario. Umjesto toga dogodilo se nešto izvanredno, nešto što je duboko dirnulo i Zafara i mene i daleko premašilo čak i buru s kojom su dočekana *Djeca ponoći* prije gotovo dvadeset godina. Nije provalilo nasilje, nego radost.

Navečer, u četvrt do osam, Zafar i ja idemo na prijem povodom Commonwealthove nagrade u hotel Oberoi i tog trenutka počinje veličanje koje ne prestaje do odlaska iz Indije. Okružuju nas novinari i fotografi, lica razvučenih u *najnenovinarskije* osmijehe. Prijatelji provaljuju medijski zid i grle nas. Glumac Roshan Seth, koji se nedavno oporavio od ozbiljnih srčanih problema, grli me i kaže, "Gledaj nas, yaar, obojica smo trebali biti mrtvi, no još uvijek smo živi i zdravi". Ugledna kolumnistica Amita Malik, obiteljska prijateljica još iz starih bombayskih dana, brzo se oporavlja od neugodne situacije u kojoj je Zafara zamijenila za mog tjelohranitelja i prekrasno priča o prošlosti, hvali oštroumnost mog oca, njegov dar da odmah smisli odgovor, i priča o mom obožavanom ujaku Hameedu koji je umro vrlo mlad prije mnogo, mnogo godina. Jedan od velikih indijskih romanopisaca engleskog izričaja Nayantara Sahgal prima me za ruke i šapće, "Dobro došao kući". Osvrćem se i vidim Zafara koji za televiziju tečno i dirljivo govori o tome koliko je sretan zbog dolaska. Osjećaji me jednostavno preplavljuju.

Subota, 15. travnja: U svih razgovorima s novinarima nastojao sam izbjeći otvaranje starih rana, reći indijskim muslimanima da nisam njihov neprijatelj niti sam to ikada bio, da sam u Indiji da bih obnovio popucane veze i da bih, tako reći, započeo novo poglavlje. Mediji se sada slažu sa mnom. "Okrenimo stranicu" piše *Asian Age*. Dan nakon mog odlaska Dileep Padgaonkar iz *Times of India* izrazit će to na dirljiviji način: "Pomirio se s Indijom i Indija s njime... Dogodilo mu se nešto uzvišeno što bi mu trebalo omogućiti da nas i dalje hipnotizira svojim nevjerojatnim pričama. Vratio se ondje gdje mu je srce uvijek bilo. Vratio se kući". Uvodnik u *Hindustan Timesu* naslovljen je "Razmislite još jednom o zabrani". Taj stav nailazi na odziv u svim medijima. *Times of India* otkriva da ukidanje zabrane podržava jedan islamski učenjak, ali i drugi intelektualci. Ankete u elektronskim medijima pokazuju da je sedamdeset pet posto ispitanih za to da se *Sotonski stihovi* konačno slobodno objave u Indiji.

Vijay mi priređuje oproštajnu zabavu. Tu je i iznenađenje: doveo je dvije moje tetke, glumice Uzru Butt i njezinu sestru Zohru Segal, ali i moju rođakinju Kiran Segal, Zohrinu kćer i jednu od najistaknutijih učiteljica indijskog klasičnog plesa u školi Odissi. One su otkačeno krilo obitelji, oštre na jeziku i vragoljastog pogleda. Uzra i Zohra su doajenke indijskog kazališta, a u Kiran smo svi prije ili kasnije bili zaljubljeni. Kiran je šezdesetih živjela s majkom u Hampsteadu, a kad sam bio u internatu u Rugbyju, katkad bih provodio praznike u njihovoj gostinskoj sobi, tik do Kiranine sobe na čija je vrata bila pribijena velika upozoravajuća slika mrtvačke glave s prekriženim kostima. Doznajem da su u istoj sobi, u istom razdoblju, odsjedali Vijay i Roshan Seth. Svi smo čeznutljivo zagledali mrtvačku glavu i prekrižene kosti mimo kojih nijedan od nas nije uspio proći.

"Nisam te godinama vidio kako plešeš", kažem Kiran.

"Vrati se brzo", kaže ona. "Onda ću plesati".

prevela Mira Gregov

Kulturalne razlike

Određivanje kulturalnih razlika uvodi oblike identiteta koji su zbog svoje stalne primjene u različitim sustavima simbola uvijek "nepotpuni" ili otvoreni za kulturalno prevođenje

Homi K. Bhabha: The Location of Culture, Routledge, 1994.

Homi K. Bhabha

Kulturalne razlike ne smiju biti shvaćene kao slobodna igra suprotnosti u homogenom praznom vremenu nacionalne zajednice. Ovdje pokušavam pratiti sukob značenja i vrijednosti proizvedenih u procesu kulturalnih interpretacija koje su posljedica zbrke života u ograničenom prostoru nacionalnih društava. Kulturalne razlike kao oblik intervencije dio su logike dopunske subverzije koja je slična strategijama manjinskog diskurza. Pitanje kulturalnih razlika suočava nas s dispozicijom znanja i distribucijom običaja koji žive jedan pokraj drugoga, određujući tako oblik društvene kontradikcije ili antagonizama o kojima treba pregovarati. Razlike između rastavnih točki u društvenom životu moraju biti ocrtane, ostavljajući ujedno otvorenim sva neusporediva značenja i prosudbe nastale unutar procesa transkulturalnih pregovora.

Analiza kulturalnih razlika transformira scenarij ovog postupka, ne samo da bi se razotkrio razlog političke diskriminacije. Time se mijenja položaj izjave i odnosa govora unutar nje: ne samo što je rečeno, nego i gdje je to rečeno, ne samo logika jezika, nego i *topos* izjave. Cilj proučavanja kulturalnih razlika nanovo je artikulirati zbroj svih znanja iz perspektive označiteljskog položaja manjine koja odolijeva totalizaciji, gdje ponavljanje ne znači nizanje istoga, nego rezultira političkim i diskurzivnim strategijama u kojima dodavanje ne znači i konačan zbroj, nego remeti kalkulaciju moći i znanja, otvarajući tako nove prostore značenja. Tema diskurza o kulturalnim razlikama dijaloška je i transferencijalna, pa po tome slična psihoanalizi. Ustanovljuje se pomoću lokusa Drugog, što znači da je objekt identifikacije ambivalentan, a učinak identifikacije nikad nije jasan ili holistički, nego uvijek nastaje u procesu supstitucije, premještanja i projekcije.

Tragovi različitih diskurza

Kulturalne razlike ne predstavljaju samo natjecanje među suprotnim sadržajima ili antagonističkim tradicijama kulturnih vrijednosti. Unutar procesa kulturalnog prosuđivanja i interpretacije kulturalnih razlika uvodi se iznenadni šok nesinkronijskog vremena označavanja ili prekid dopunskog pitanja koje sam prethodno elaborirao. Sama mogućnost pobijanja, sposobnost pomicanja polja znanja ili uplitanja u "rat pozicija", označava ustanovljenje novih normi značenja i strategiju identifikacije. Određivanje kulturalnih razlika uvodi oblike identiteta koji su zbog svoje stalne primjene u različitim sustavima simbola uvijek "nepotpuni" ili otvoreni za kulturalno prevođenje. *Tajanstvena* struktura kulturalnih razlika bliska je Lévi-Straussovu razumijevanju "nesvjesnog koje čini opći i pojedinačni karakter društvenih činjenica... ne zato što sadrži naše najskrovitije sebstvo, nego zato što nam omogućuje podudaranje oblika aktivnosti koji pripadaju *u isto vrijeme i nama i drugima.*" (naglasak autora, a ne izvornika).

Nije dovoljno samo osvijestiti semiotičke sustave koji proizvode znakove kulture i uzrokuju njihovo širenje. Daleko je važnije suočiti se s izazovom iščitavanja tragova svih ovih različitih diskurza i institucija znanja koji sačinjavaju sliku i kontekst kulture u sadašnjosti. Takav kritički proces zahtijeva kulturalnu svjetovnost koja je ujedno i rastavna i spremna za artikulaciju oblika aktivnosti koji su u isto vrijeme naši i drugih.

Koristim riječ "tragovi" kako bi naznačio posebnu vrstu interdisciplinarne transformacije kakvu zahtijeva analiza kulturalnih razlika. Ući u interdisciplinarnost kulturalnog teksta znači da pojavni oblik ne možemo staviti u kontekst i locirati u okvirima neke unaprijed zadane diskurzivne uzročnosti ili porijekla. Moramo uvijek držati otvoren suplementarni prostor za artikulaciju kulturoloških znanja koja su nadopunjiva, ali ne moraju biti akumulativna, teleološka ili dijalektička. "Različitost" kulturalnih znanja koja pridodaje, ali ne čini jedinstven zbroj, suprotstavlja se implicitnoj generalizaciji znanja ili homogenizaciji iskustva koje Claude Lefort definira kao glavne strategije blokade i zatvaranja u modernoj buržujskoj ideologiji. Interdisciplinarnost znači priznavanje novih znakova kulturalnih razlika proizvedenih u ambivalentnom kretanju između pedagoškog i izvedbenog govora. Pozitivizam prethodno zadane disciplinarne ili simboličke *pojave* nikada nije umnožen jednostavnim harmoničnim zbrajanjem sadržaja ili konteksta. U neprestanoj težnji za prevođenjem kultura hibridna uporišta značenja u jeziku kulture otvaraju rascjep koji sugerira da sličnost simbola, koji se javlja u različitim kulturalnim okvirima, ne smije zakloniti iz vida činjenicu da je ponavljanje znaka u svakoj pojedinačnoj društvenoj uporabi ujedno i različito i razlikovno sredstvo. Rastavna igra simbola i znaka čini interdisciplinarnost instancom graničnog momenta prevođenja koji Walter Benjamin opisuje kao "stranost jezika". "Stranost jezika" jezgra je neprevodivog koja nadilazi prijenos sadržaja između kulturalnog teksta ili prakse. Prijenos značenja između sustava znakova ili unutar njih samih nikada ne može biti potpun jer "jezik prijevoda obavija sadržaj poput kraljevske haljine bogatih nabora... to je jezik uzvišeniji od izvornog, pa je zato neprilagođen sadržaju, složen i stran."

Prečesto se djelomični gubitak značenja slavi kao izražavanje razlika na štetu ovog uznemiravajućeg procesa nadjačavanja sadržaja označiteljem. Brisanje sadržaja u nevidljivoj, ali čvrstoj strukturi lingvističkih razlika ne vodi nas k uopćenom i formalnom prepoznavanju funkcije znaka. Nezgrapna haljina jezika otuđuje sadržaj tako da mu uskraćuje neposredan pristup stabilnim ili holističkim referencama "izvan" sebe samog. To znači da se i društvena značenja ugrađuju u sam čin izjave, u rastavni, ne ekvivalentni rascjep na *énoncé* i *énonciation*, potkopavajući time podjelu društvenog značenja na unutrašnje i vanjsko. Sadržaj postaje *mise-en-sccne* koja otkriva značenjsku strukturu lingvističkih razlika: proces nevidljiv sam po sebi, ali naznačen u preklopu ili naborima Benjaminove kraljevske haljine ili u dodiru sličnosti simbola i različitosti znaka.

Benjaminova raprava može biti razrađena unutar teorije o kulturalnim razlikama. Samo se bavljenjem onim što on naziva "čišći lingvistički zrak" – znakom kao prethodnikom bilo kojeg aspekta značenja – može nadjačati stvarni efekt sadržaja, što onda čini sve jezike stranima samima sebi. Iz ove otuđene perspektive postaje moguće opisati specifični lokalitet kulturalnih sustava – njihovu neusporedivu razliku i preko razumijevanja tih razlika provesti čin kulturalnog prevođenja. U tom prevođenju "zadani" sadržaj postaje stran i otuđen i tako ostavlja jezik prijevoda uvijek suprostavljen s dvojnikom i neprevodivim, koji je tuđ i stran.

Stranost jezika

Sada moram dati mjesta *glasu naroda*, relativno nepoznatoj tradiciji kolonista, postkolonista, migranata, pripadnika manjina, lutajućih naroda koji se ne daju zatvoriti unutar *Heima* nacionalne kulture i njezina jednoobrazna diskurza. Upravo oni su znak promjenjive granice koja pomiče okvire moderne nacije. Oni su Marxova rezervna vojska migracijskih radnika koji izgovarajući tu stranost jezika razdvajaju

Imigrantska tišina izaziva rasističku fantaziju o čistoći i proganjanju koja se uvijek vraća i otuđuje sadašnji trenutak života metropole

patriotski glas jednoobraznosti i postaju Nietzscheova pokretna vojska metafora, metonimija i antropomorfizama. Oni utjelovljuju smrt-u-životu ideje o imaginativnoj zajednici naroda; izlizane metafore blistavog života nacije, koja sada postaje priča o ulaznim dozvolama, putovnicama i radnim dozvolama koje ujedno čuvaju i šire, poštuju i krše ljudska prava naroda. U povijesti Zapada postoje narodi koji progovaraju diskurzom melankolika i migranata. Njihov glas otvara prazninu sličnu onom što Abraham i Torok opisuju kao radikalnu *antimetaforu*: "destrukciju u mašti samog čina koji stvara metaforu – uobličenja početne oralne praznine u riječ, čin introjekcije." Izgubljeni objekt – nacionalni *Heim* – ponavlja se u praznini koja odjednom i preoblikuje i prisvaja "jednoobrazno". Objekt gubitka ispisan je na tijelima naroda dok se ponavlja u tišini kojom progovara stranost jezika. Turski radnik u Njemačkoj, riječima Johna Bergera: "Njegova seoba je poput događaja u snu koji sanja netko drugi. Putnikova namjera prožeta je povijesnim uvjetovanostima kojih nisu svjesni ni on ni ljudi koje susreće. Zato njegov život kao da je san nekog drugog... Napušta metaforu... Oni promatraju geste i uče ih oponašati... i ponavljanjem (precizno, ali neumoljivo), gomila gesti raste iz minute u minutu, iz sata u sat iscrpljuje ih. Opseg posla ne ostavlja vremena za pripremu. Tijelo gubi svoj razum u gestama. Kako je neprozirna krinka riječi... Odnosio se prema riječima nepoznatog jezika kao da su one tišina. Naučio je dvadeset riječi novog jezika. Ali na njegovo zaprepaštenje, one su mijenjale svoje značenje kad bi ih izgovarao. Naručio je kavu, a riječi su barmenu značile da on traži kavu na mjestu gdje to ne bi smio. Naučio je riječ za djevojku. Kada ju je izgovarao, ta je riječ značila da je pohotan. Je li moguće prozreti neprozirnost značenja riječi."

Preko neprozirnosti riječi suočavamo se s povijesnim pamćenjem zapadne nacije koja "mora zaboravljati". Započevši ovo poglavlje potrebom nacije za metaforama, sada se želim okrenuti opustjelom prostoru, tišinama lutajućeg naroda, toj oralnoj praznini koja nastaje kada Turčin napusti metaforu jedne nacionalne kulture. Za turskog imigranta konačni povratak je mitski, rečeno nam je "to je objekt čežnje i molitve... i nikada se ne ostvari zamišljeno. Nema konačnog povratka."

U ponavljanju gesti san koji sanja drugi, mitski povratak, nije samo figura ponavljanja, nego i želja Turčina za preživljavanjem, imenovanjem, određivanjem – koja je neimenovana samom gestom. Geste se kontinuirano preklapaju i akumuliraju, ne sačinjavajući znanje o poslu ili rad. Bez jezika koji će premostiti znanje i akciju, bez opredmećenja društvenog procesa, Turčin vodi podvojen i automatiziran život. To nije borba gospodara i roba nego puka imitacija života i rada u mehaničkoj reprodukciji geste. Nejasnoća jezika ne uspijeva prevesti ili probiti njegovu tišinu i "tijelo gubi razum u gestama", gesta se ponavlja i tijelo uzmiče, povlači se, ali ne u tišinu, nego sablasno i neprevedeno završava u rasističkom gledištu. Reći riječ "djevojka" znači biti pohotan, zatražiti kavu, znači naići na rasnu diskriminaciju.

Slika tijela javlja se tamo gdje bi trebao biti samo njezin trag, poput znaka ili slova. Takva slika nije ni halucinacija ni fobija, to je mnogo složeniji oblik društvene fantazije. Njezina ambivalentnost ne može se čitati kao obična rasistička/seksistička projekcija, gdje je krivnja bijelog čovjeka projicirana na crnoga. Njegova tjeskoba sadržana je u tijelu bijele žene koje tako pokazuje rasističku fantaziju. Takvo iščitavanje izostavlja upravo samu osovinu identifikacije, a to je želja čovjeka (bijelog) za čovjekom (crnim), koja potpisuje tu izjavu i proizvodi paranoičnu "obmanu aluzije". Čovjek je suočen s rasističkim jezikom i njegovom stranošću. Geste i iskrivljeni govor postaju Freudov "slučajni pripadnik stada", *Stranac* čija nijema prisutnost budi arhaičnu tjeskobu i agresivnost i potragu za narcisoidnim objektom ljubavi u kojem će subjekt nanovo otkriti sebe. Ako imigrantova želja za "oponašajem" jezika stvara prazninu u artikulaciji društvenog prostora – otkrivajući tako netransparentnost jezika, njegov neprevodivi ostatak – tada rasistička fantazija otvara drugu prazninu u sadašnjosti. Imigrantska tišina izaziva rasističku fantaziju o čistoći i proganjanju koja se uvijek vraća i otuđuje sadašnji trenutak života metropole. U procesu kojim ta paranoidna pozicija konačno prazni mjesto iz kojeg se pojavila, počinjemo sagledavati neku drugu povijest njemačkog jezika. Z

Prevela s engleskog Ines Babić

Koje ćemo granice internalizirati?

...ili kako humanističke i društvene znanosti, u zrcalu nadnacionalnog europskog identiteta, vide znanstvenici čitavog svijeta, sučeljeni na konferenciji ISSEI-ja u Bergenu, Norveška

Nataša Govedić

Na pitanje vide li sebe Europljanima neki od najzanimljivijih europskih intelektualaca (Jacques Attali, Pierre Bourdieu, Peter Sloterdijk, Edgar Morin, Jürgen Harbermas) u zasebnim su studijama tijekom posljednjih desetak godina odgovorili krajnje oprezno i rezervirano, upozoravajući kako je Europa oduvijek imala načina da osnuje nove imperije pod zastavom *vizije* vlastite kulturalne superiornosti. Debata oko *europskog identiteta* u stvari s vremenom postaje sve žešća i sve više kontroverzna: s jedne su strane grupirane vrijednosti kohezije, kooperacije, solidarnosti, militarističke moći i zajedničkog tržišta Neoeuropljana, s druge je pak strane podjednako vitalno i prilično neugodno pitanje kakvog smisla ima stvarati novi politički konsenzus i novu utopiju "imaginarne zajednice" kad je očito da se pojmovnik ljudskih prava sve više drži retorike *partikularnog* te poštivanja malih, pa i najmanjih razlika. Stvar se dodatno komplicira zapitamo li se tko će to biti Drugi (koeficijent razlike) ujedinjene Europe: Amerika i Kina ili možda ipak IRA, dakle teroristička organizacija koja već desetljećima patološki bespomoćno nastoji Velikoj Britaniji dokazati koliko joj je mrsko politički "potpadati" pod njezin krov. Gledano iz Hrvatske, koja je zapravo jučer glasala za izlazak iz jugoslavenske federacije, imperativ europske sinteze može nas dodatno podsjetiti na razlike između teorijskog i praktičnog federalizma, odnosno na opasnosti od *tihe* hegemonije unutar velikih državnih birokracija. Slijedimo li pak logiku tržišta, kako onog ekonomskog tako i onog edukacijskog, pluralni europski identitet, po *Ugovoru u Maastrichtu* iz 1992. godine, sastavljen od jednake mjere nacionalnog i nadnacionalnog zanosa gotovo je savršena tvorevina – demokratski hibrid koji nikada ne briše elemente etničkih i kulturalnih specifičnosti. Ostaje, dakako, da njegovu konceptualizaciju civilnog društva egalitarističke te multietničke Europske unije provjerimo u praksi (ako nas čast i odgovornost pristupa ovoj integraciji ikad dopadne).

Bergenska verzija

ISSEI je kratica za "International Society for the Study of European Ideas", dakle za društvo koje je svoju prvu konferenciju na temu vitalnosti zajedničke povijesti europskih ideja održalo prije četrnaest godina. Ove se godine tema sedme po redu konferencije ISSEI-ja, nazvane *Približavanje novom mileniju* i održane od 14-18. kolovoza u Bergenu, prelamala kroz četiri centralna okvira rasprave. Prvi se ticao raspada komunističkog sustava u bivšem SSSR-u te kraha komunizma na prostoru Istočne i Centralne Europe, s posebnim naglaskom na transfer nadnacionalnog/nacionalnog te na jačanje participacijske demokracije u spomenutim zemljama. Drugi okvir opisala bih kao komparativnu teoriju prava i pravne države, kako u liberalnoj tako i postliberalnoj tradiciji. Treći je nastojao odrediti multietnički identitet novonastajuće Europe, vrline i mane europske integracije. U četvrtom, čija je interdisciplinarna okosnica doticala filozofiju, znanost, kulturu, književnost i likovnu umjetnost Europe, sudjelovala sam kao izlagač i sama, u šekspirološkoj podgrupi. Sve zajedno na skup se prijavilo oko tisuću znanstvenika, podijeljenih na 112 (često) istovremenih podgrupa, zbog čega je nadam se posve razumljivo zašto ovdje nije moguće referirati o nastupima svakog izlagača napose. Kako je naglasak konferencije u cjelini bio na političkoj dimenziji kulture (njezinih nikad "neutralnih" ikona i institucija), govorit ću radije o više dojmljivim zvijezdama zajedničkih, kako i samo ime kaže, *plenarnih* sjednica. Odabirem za čitateljstvo *Zareza* ponoviti ponešto provokativnu definiciju multikulturalizma kao "nestanka etničkih razlika bez vojnog ili političkog, ali s mnogo kulturalnog ili simboličkog nasilja", pristiglu od sociologa Michaela Manna. Način na koji službeni jezik multikulturalne države postepeno briše jezike manjina Mann je opisao kao kulturalni rat i klasično "etničko čišćenje", zaustavljivo jedino uz *političko* povećavanje zakona o neotuđivosti prava malih naroda na vlastiti jezik i književnost. Øyvind Østerud analizirao je razloge zašto suvremeno radništvo i srednja klasa pokazuju smanjenje sklonosti prema "političkoj korektnosti" i uopće prema programima socijalne demokracije, okrećući se polako, ali sigurno prema konzervativnim liderima ili demagozima poput Jörga Haidera. Razlog tome Østerud vidi u razočaranju u lijevu elitu Europe, čiji su intelektualci u razdoblju od 1968 – 2000. godine prevalili dalek put od nepotkupljivih protivnika vlasti do njezinih vjernih slugu i/ili izvršitelja (predloženi prototip: Vaclav Havel; spomenuta varijanta: Slavoj Žižek); i to izvršitelja koji su od izbora do izbora toliko mijenjali svoj program da je on počeo ozbiljno nalikovati baš onim vrijednostima protiv kojih su se 1968. godine najžešće borili. Nije suvišno ponoviti i komentar Waynea Andersona, prema kojemu doslovce nema "današnjeg političkog mita koji nije prije dvadeset godina počeo kao revolucionarna istina male grupe intelektualaca", obično književnika i/ili filozofa.

Slijepe pjege prava

Phillip Alston na primjeru australskog sudstva pokazao je potrebu nadnacionalnih granica prava, to jest izložio je posljedice Zakona o zatvorskoj kazni nakon *treće* povrede privatnog vlasništva. Radi se o zakonu koji nerijetko dovodi do strašnih gafova presude, budući da su u najvećem broju slučajeva povrede vlasništva vrlo male, a zatvorske kazne vrlo surove. Nedavni primjer siromašnog aboridžinskog dječaka koji je priveden sudu zato jer je u razredu ukrao olovku, ubrzo potom loptom razbio prozor i na kraju ukrao voće, završivši stoga u zatvoru gdje je već sljedeći dan izvršio samoubojstvo po Alstonovu je mišljenju samo jedan od primjera potrebe uspostave *internacionalne* kontrole *lokalnog* sudstva.

Europa, po Bassnettovoj, koncipira znanje kao "posjed" koji je od XV. stoljeća (kada je zaživjelo tiskarstvo) postalo moguće sve lakše pohranjivati na stalno nove oblike informatičkih igračaka, zaboravljajući da je znanje uvijek dinamično, procesualno i da nije svima "dostupno" samim time što je izdano u obliku knjige ili diskete.

PRAVO NA PRIČU

Na primjeru pokretanja Haaškog suda zbog ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji te nastojanja UN-a da ustanovi međunarodni sud za transnacionalne kompanije (koje toliko umješno izmiču postojećim zakonodavstvima) Alston je nastojao dokazati da državne vlade i njihovi sudovi ne moraju više biti odgovorni samo na *nacionalnoj,* već na *internacionalnoj* razini. Nizom primjera na koje sve načine državne vlade i multikorporacije sa sebe nastoje skinuti i samu mogućnost odgovornosti pred bilo kakvim međunarodnim sudom (recimo prihvaćajući deklaracije o pravima čovjeka samo pod uvjetom da je za njihovu povredu moguće okriviti pojedinca, ali ne i državni kabinet) Alston možda najradikalnije uzdrmava predodžbu o utvrdivoj političkoj i pravnoj odgovornosti upravo najviših instanca ne samo autoritarne, nego i demokratske vlasti nacionalnih država.

Pamćenje

Teoretičarka prevođenja i edukacije Susan Bassnett slijedila je Alstonovu oštrinu, ali u osudi europskog obrazovnog sustava, koji još od vremena Gutenbergova tiskarskog stroja kao pozitivnu posljedicu ima demokratizaciju znanja, ali istovremeno rađa i naličje tehnicističkog napretka: prestanak njegovanja *vještine pamćenja* kao preduvjeta i političke i osobne slobode mišljenja. Europa, po Bassnettovoj, koncipira znanje kao "posjed" koji je od XV. stoljeća (kada je zaživjelo tiskarstvo) postalo moguće sve lakše pohranjivati na stalno nove oblike informatičkih igračaka, zaboravljajući da je znanje uvijek dinamično, procesualno i da nije svima "dostupno" samim time što je izdano u obliku knjige ili diskete. Čak ni u ekonomskom ključu, kompjutorska revolucija nije *jednako* dostupna zemljama Zapada i zemljama Trećeg svijeta. Stjecanje znanja po Bassnettovoj nadalje svakako zahtijeva neprestanu *akumulaciju* i *nadgradnju* podataka, a ne samo njihovu *trenutnu pristupačnost* i potom brzo zaboravljanje, uredno propisano po podacima u prekrcanim školskim programima. Bassnettova je de facto u klasičnoj maniri Frankfurtske škole kritizirala tehnicističku "vjeru u napredak" i gomilanje podataka bez njihova razumijevanja; također i vjeru u "otkrića" ako se pod izlikom kulta inovacije zaboravi da znanje nikada nije odvojivo od "zagledanosti unatrag", prema povijesnom kontinuitetu i prema interaktivnoj, refleksivnoj zoni propitivanja minuloga. Slobodna sam na ovom mjestu citirati i izjavu Benjamina de Casseresa: *Napredak nije ništa drugo do li pobjeda smijeha nad dogmom.* Pri čemu smijeh dakako *pamti* dogmu nad kojom hihoće. Pitanje je samo ima li Europa i je li ikada imala, kako veli Bassnettova, "monopol na znanje, istinu i nove ideje", u njihovo ime, recimo, provevši zločin kolonizacije ostatka svijeta. U tom kontekstu *europski identitet* ponovno dobiva prijeteće obrise vječitoga europskoga kulturalnog samozadovoljstva i samim time neprekinutoga edukacijskog kolonijalizma, naročito izbrišemo li pamćenje o onoj povijesti Europe koju su recimo obilježili Kolumbovi osvajački pohodi i paralelan im progon Židova iz Španjolske ili Holokaust kao tipično europski specijalitet.

Poučak Aleksandrijske biblioteke

Način na koji definiramo znanje i pamćenje, tvrdi Bassnettova, važan je i stoga što određuje hoćemo li živjeti u svijetu reklamno/političarske logike (koja tvrdi da "sudjelujemo u stalnom napretku koji ništa ne može zaustaviti") ili u svijetu znanstvene logike (po kojoj se "napredak jedne civilizacije ne smije događati na račun neke druge civilizacije; nove spoznaje nikada ne poništavaju vrijednost onih ranijih"). Bergenska konferencija uvjerila me da Europa o sebi može misliti kritički i da joj stoga valja priznati pobjedu druge opcije iz ultimatuma Bassnettove. Nova Europa očito ima šanse da *ne* bude "kanonska" ni u književnosti ni u političkoj teoriji. Možda čak doživim da pokrene inicijativu za priznavanje nadnacionalne pripadnosti i izdavanje putovnice Zemljanke i Zemljanina ili Svemiranina i Svemiranke, pa se odmah prijavljujem za dokumente ženskog stanovnika sedmog planeta Sunčanog sustava. Možda jednom nadnacionalna Europska etnička granica visokog demokratskog i ekonomskog standarda obuhvati i Etiopljane s prosječnom plaćom Norvežana te dva osobna računala po domaćinstvu. Moguće je, sve je moguće. Slušajući iznimno poticajna izlaganja o europskoj književnosti, teatru, estetici i filozofiji čak mi se učinilo da doista postoji nešto kao zajednički kulturalni podtekst, *kulturalno državljanstvo,* ondje prisutnih istraživača (inače združenih jednim nadasve *hegemonijskim* jezikom: engleskim). Europa ionako nikad nije bila imuna na gordijski čvor utopije i kontradikcije. Zato joj poklanjam upravo dar vlastite skepse, tog najdjelotvornijeg oruđa kako kontemplacije tako i *mikropolitičkog* aktivizma nas Svemiranki.

IN MEMORIAM

Vlado Primorac,
(8. travnja 1935. – 7. rujna 2000.)

Čovjek posebnoga kova

Ivo Škrabalo

U svibnju ove godine Europski pokret – Hrvatska (poznat po svojoj prvobitnoj kratici HVEP) dodijelio je svoju prestižnu nagradu "Europski krug" za ljudska prava Vladimiru Primorcu, ali to više nego zasluženo priznanje prošlo je u našoj javnosti prilično nezapaženo. Možda zato što se već teško bolesni i iscrpljeni dobitnik nije osobno pojavio u Europskom domu, nego su tu nagradu u njegovo ime preuzele supruga Daša i kći Ivana, a vjerojatno i po inerciji medijskoga zanemarivanja rada Europskoga pokreta, što je još jedan od repova iz prošloga režima, nepovjerljivog spram iskrenih pobornika europske orijentacije i duhovne otvorenosti Hrvatske.

Vlado Primorac bio je upravo takva iznimna ličnost, pa će nam, osim svega ostaloga, nedostajati i u mukotrpnom poslu sanitarnog djelovanja radi uklanjanja duhovnoga i mentalnoga smeća što se u našim glavama nagomilalo tijekom minuloga desetljeća, jer bi se njegova kritički usmjerena savjest oglasila svaki put kad bi uočio društvene pojave ili postupke u nesuglasju s načelima i standardima suvremene europske političke civilizacije, odnosno kad god bi vidio da tako što ostaje bez dolične općedruštvene reakcije. U tomu je, zbog načela koja je čvrsto prigrlio kao svoje životno usmjerenje, bio kadar hrabro i neopozivo postupiti, čak i po cijenu da ugrozi vlastitu karijeru i materijalnu egzistenciju svoje obitelji kojoj je bio gotovo staromodno privržen.

Moralna nepopustljivost

Još u olovnim godinama nakon Titova udara u Karađorđevu 1971. – i onog diktatorova famoznog prijekora sucima što se "pridržavaju paragrafa kao pijan plota" – široj javnosti nepoznati sudac zagrebačkog Okružnog suda Vladimir Primorac slijedio je naputak uglednog predsjednika svojega suda Dražena Sesardića, koji je, dajući ostavku, imao hrabrosti pozvati suce da, nasuprot direktivi svemoćnoga partijskog vođe, i dalje sude prema zakonima. Vlado taj poziv nije prihvatio zato što bi bio poslušnik, nego zato što je u njemu prepoznao i glas vlastite savjesti, pa je zaprijetio da će pustiti iz pritvora Vladu Gotovca ako mu javni tužitelj do sutra ujutro ne predoči dokaze protiv uhićenoga pjesnika. Dakako, sutradan je vođenje toga predmeta oduzeto Primorcu, a Gotovac je prema planu osuđen na četiri godine zatvora. Ni to nije bila dostatna opomena nesavitljivom Primorcu, jer je nedugo nakon toga donio oslobađajuću presudu za Antu Marina, optuženika iz *masovnog pokreta*, da bi nakon toga svojom voljom napustio sudstvo i prešao u odvjetništvo.

Nisu svi ljudi za pravnike, a nisu ni svi pravnici za sudački poziv, jedan od najtežih i moralno najzahtjevnijih u pravosuđu. Svi koji su ga osobno poznavali složit će se da je vrhunski pravnik Primorac bio po vokaciji sudac, a ne odvjetnik (premda je i taj poziv obavljao kvalitetno i savjesno), sudbinski, po karakteru, i intimno, po opredjeljenju, pozvan da nepristrano i strogo na temelju ispravno shvaćenog zakona donosi presude, posebno u sporovima između države kao čuvara društvenoga reda i građana pojedinaca optuženih da su taj red poremetili ili ugrozili.

Pa ipak, životne prilike i njegova moralna nepopustljivost učinile su da je Vlado Primorac čak osamnaest godina radio kao odvjetnik, a znatno manje kao sudac. Nakon kratkoga vremena provedenog na poslu zamjenika javnoga tužitelja Primorac je desetak godina djelovao kao sudac Okružnoga suda u Zagrebu da bi 1991. godine bio izabran na časni položaj suca Vrhovnoga suda. Tamo je bio pouzdani i nenadomjestivi zamjenik predsjednika suda Zlatka Crnića i voditelj krivičnoga odjela. To je potrajalo svega četiri godine jer Tuđmanovoj koncepciji *jedinstva državne politike* nije trebao sudac koji drži do svoje neovisnosti i nepotkupljivosti, kao što ni neovisno sudstvo nije udovoljavalo ambicijama i apetitima novih vlastodržaca. Kad je, uz asistenciju *Pašalićeve komisije*, novostvoreno Državno sudbeno vijeće svojim odlukama nedvosmisleno pokazalo da mu je namjera i svrha počistiti sudstvo od savjesnih i moralno uspravnih sudaca da bi ih zamijenili novim osobama, često po modelu negativne selekcije, Primorac nije bio potvrđen na svome položaju, a nije mu pomoglo ni to što je takvu neutemeljenu odluku Ustavni sud dva puta poništio.

Propovjednik pravne države

Primorcu njegov karakter nije dopustio da nakon toga kapitulira. Tek sada je odvažno i odlučno ušao u društvenu arenu kao moralno neprijeporan borac za istinu, pravdu i demokraciju. Dizao je svoj glas pravednika protiv kolektivnih zabluda nacionalne euforije, koja je mnogima poslužila kao alibi za zločine i grabež, ali isto tako i protiv moralnih ili političkih pogrešaka svakoga kod koga bi ih uočio, bili to politički protivnici bilo istomišljenici, pa čak i prijatelji. Ujedno je razvio široku edukativnu djelatnost iz shvaćanja civilnog društva i uzvišenog principa vladavine prava, te je bio rado pozivan u nezavisne medije gdje je iznosio svoja uvijek utemeljena, duboko principijelna i svakom razumljivo izlagana stajališta o raznim evidentno političkim ili pak zakučastim pravnim problemima. Sustavno je ta pučka pedagogija građanskih sloboda i civilnoga društva našla najbolji izraz u seriji njegovih briljantnih kolumni *Pravorijek*, bez kojih će *Feral Tribune* biti znatno siromašniji, ali koje će se, srećom, ubrzo pojaviti u obliku knjige, tako da će moći poslužiti kao priručnik za ispravno shvaćanje svih složenih aspekata vladavine prava.

Revnosni propovjednik pravne države i civilnoga društva Vlado Primorac postao je svojevrsna institucija u hrvatskoj javnosti, koju dugo vremena neće imati tko nadomjestiti. Kao takav oglašavao se i u Hrvatskom saboru u koji je 1995. godine izabran na listi HSLS-a, a izišao je iz njega svojom voljom nakon raskola na stranačkom saboru, iako se nije opredijelio ni za jednu opciju, a čak je jedno vrijeme slovio i kao pripadnik *treće struje* koja nije uspjela svojim posredovanjem riješiti sukob. Umjesto saborskoga rada, odlučio se za izravnu pomoć građanima, te je bio jedan od osnivača i prvi predsjednik Hrvatskoga pravnog centra, nevladine udruge sastavljene od vrhunskih pravnih stručnjaka, a sudjelovao je i u drugim civilnim inicijativama, ne odstupajući ni u njima od neugodne navike da svakome otvoreno iskaže svoje čvrste i principijelne stavove. Tako je, doduše, nužno stjecao protivnike čak i u redovima antituđmanovskih intelektualaca, ali mu je ugled u javnosti stalno rastao. Tko bi znao čime se zamjerio nekima od najpoznatijih aktivista i poduzetnika naše domaće *industrije ljudskih prava*, koji su se, doduše ne javnim kanalima, čak suprotstavljali njegovu ulasku u Upravni odbor Otvorenog društva Hrvatska, odakle je ubrzo ipak ispao putem nikada razjašnjene osobne naredbe samoga Georgea Sorosa iz New Yorka (u paketu s većinom članova tadašnjega sastava zagrebačke uprave pod predsjednikovanjem Ivana Prpića).

Njegov je život bio lijep

Kao čovjek posebnoga kova prije nepune dvije godine hrabro se suočio i sa svojom opakom dijagnozom, tretirajući je kao jednu od neugodnih, ali neizbježivih činjenica života i savjesno je surađivao s liječnicima. Nije dopuštao da se njegova intimna situacija pretvori u javnu činjenicu, pa se fizički povukao iz javnosti, iako je svake srijede i dalje uredno pisao svoje kolumne da bi stigle na vrijeme u redakciju. Posljednju (pod znakovitim naslovom *Smrt kao politika*) morao je zbog jakih bolova diktirati svojoj supruzi dan uoči odlaska u bolnicu iz koje se više nije vratio.

Ni tamo nije izgubio svoje shvaćanje vladavine prava, pa je oštro negodovao kad bi mu članovi obitelji privilegirano došli u vrijeme koje nije bilo predviđeno za posjete. U mirnijim intervalima nije gubio interes za svoje teme, pa sam od strane obitelji bio ohrabren da mu pošaljem rukopis svoje netom napisane studije o jednome njegovome velikom prethodniku, legendi hrvatskoga odvjetništva i praktičaru vladavine prava Ivi Politeu. Ne znam je li imao snage i volje dočitati cijeli tekst, ali se tiho nadam da je barem uočio ocjenu koju je predsjednik Međunarodne unije odvjetnika Robert Martin izrekao 1956. godine kada je umro Politeo:

"Nesposoban za kompromise bio je nekoristoljubiv poput sveca. Njegov je život bio lijep, jer ga je posvetio idealu pravde i dobrote kojima je uvijek služio."

Ove dvije kratke rečenice mogle bi poslužiti i kao epitaf Vladi Primorcu.

IN MEMORIAM

Tragovi na ovoj strani

Ale M. Poljarević (Duvno, 1. veljače 1950. – Krapinske Toplice, 30. kolovoza 2000)

Ivo Maroević

Umro je Ale Poljarević, povjesničar umjetnosti, dobri duh Stoca, onoga grada na obali Bregave koji je do nedavno bio simbioza orijentalnog, mediteranskog i srednjoeuropskog urbanog krajolika.

Umro je u dobi od pedeset godina od posljedica prometne nesreće, nedaleko od Splita, kad se iz Zadra vraćao u Mostar na svoje radno mjesto docenta na Likovnoj akademiji u Istočnom Mostaru.

Završio je povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru, poslijediplomski studij u Dubrovniku na znanstvenom studiju *Kultura istočne obale Jadrana*, a doktorirao je u Zagrebu 1992. temom *Stolac - grad i arhitektura*. Zajedno sam s njim upoznao Stolac i Begovinu Rizvanbegovića. Pomogao sam mu da analitički istraži siromašnu arhivsku građu i bogatu sadržajnost arhitekture u gradu kao i da u doktoratu iznađe ono stvoreno jedinstvo između tradicionalne orijentalne arhitekture i zakonitosti njezine strukture i oblikovanja, jakih mediteranskih utjecaja i kasnijih intervencija austrijske vlasti te svih kasnijih zbivanja koja su u Stocu dovela do specifičnih oblika suvremene arhitekture.

Njegov doktorat nažalost nije publiciran. Stolac je nažalost razoren. Njegov je doktorat jedino svjedočanstvo koje sadrži dokumentaciju o tome kako je to izgledalo prije nego što je ratna zbilja uništila ljudskom rukom stvorene vrijednosti uz Bregavu.

Pred ratom se sklonio u Hrvatsku jer je s njom bio vezan čitavim svojim školovanjem i bićem. U Hrvatskoj ga ne primiše - kad je on bio jedini kandidat na natječajima, natječaji bi se poništavali. Potom se pun radnog entuzijazma vratio u Mostar gdje je predavao povijest umjetnosti na Likovnoj akademiji u Istočnom Mostaru. Ni tamo nije našao ono što je tražio. Umro je tijekom liječenja u Krapinskim Toplicama, ali u stvari na cesti između Dalmacije i Hercegovine (da upotrijebim ta dva naziva), između balkanskog Mediterana i njegova orijentalnog zaleđa. Ispunio je onu Stočanina Maka Dizdara "valja nama preko rijeke". No na ovoj je strani ostavio neizbrisive tragove svoje dobrote i čovječnosti, a svoje znanje u nizu tekstova, da ga po tome pamtimo.

LIKOVNOST

Slikar zen-zidova

Slike zidovi još su jedan pokušaj dokidanja stroge diobe na subjekt i objekt slike, tako da su "ono prema čemu je slikano" i "ono što je naslikano" načinjeni od iste tvari

Silva Kalčić

Za potrebe Svjetske izložbe u Barceloni 1929. godine, na tzv. Španjolskom trgu Ludwig Mies van der Rohe paviljonom Njemačke realizira revolucionarnu koncepciju prostora koji slobodno fluktuira među zidovima, postavljenim u vidu paravana. Tri godine ranije Antonija Gaudíja y Corneta pregazio je konjski tramvaj ne uspjevši završiti novu stolnu crkvu čiji titular je *Sagrada Familia*, Sveta obitelj. Kao prvi od *modernista* Gaudí priziva katalonsku gotiku i dekorativni *mudejar* stil nastao arapskim "implantatom" u romansko nasljeđe. Njegova "plešuća" kuća *Mila* od kamenih blokova i armirane opeke napregnutih konkavnih i konveksnih površina, kojoj su nadjenuli nadimak *La Pedrera* ili Kamenolom, prostor je u kojemu će do 17. rujna, kao najveći kulturni događaj ljetne sezone, biti otvorena izložba *Goya, osobe i lica* (prethodila joj je *Sobre Goya*, izložba Zaklade Miró, Goyom nadahnutog Sigmara Polke).

Gotovo preko puta kuće koja nalikuje na kamenolom nalazi se zgrada Fondacije Tápies. U strogom smo središtu Barcelone, rezidencijalnom i poslovnom dijelu grada zvanom Zlatni kvadrat ili *Eixample*. U doslovnom prijevodu "povećanje" Eixample je jedinstven primjer urbanog planiranja: 1959. godine inženjer Ildefonso Cerdá y Suñer izrađuje projekt širenja grada van srednjovjekovnih zidina prema sjeveru. Pritom predviđa pravilnu ortogonalnu shemu ulica čija su križanja transformirana u romboidne trgove sa zgradama "odrezanih" uglova.

Djelo modernista Lluisa Domenecha y Montanera golema je katnica s mezaninom Fondacije Antoni Tápies, u kojoj je i specijalizirana biblioteka literature o umjetnosti 20. stoljeca i istraživački centar. Bivša izdavačka kuća od opeke, koja se ističe pompejanskim crvenilom u ulici Aragó, sagrađena je 1880-85. godine, a 1984. u nju useljava Fondacija. Objekt natkriljuje kovitlac žice na čeličnim nosačima, koji neupućeni tumače kao *radove u tijeku*, no radi se zapravo o zanimljivoj Tápiesovoj skulpturi *Oblak i stolica*.

Slike zidovi

Katalonci su razmaženi kada su likovne umjetnosti u pitanju, njihovi sunarodnjaci su Picasso, Miró i Dalí. I Antoni Tápies je katalonski sin, rođen 1923. godine u Barceloni u kojoj 1948. osniva grupu *Sedmica na kocki*, nazvanu tako prema zaumnoj dosjetci Bretona. Samouk koji je studirao pravo Tápies slijedi apstraktni nadrealizam Miróa navještajuci informel dominantan u sljedećem desetljeću. Godine 1957. u Madridu se formira druga grupa slikara ne-forme i akcije *El Paso* (*Korak*), proizašla iz grupe *Cuenca.* Njezin najizvrsniji član je Antonio Saura, nasilna gestualna rukopisa, opsjednut ljudskim licem koji se nikada nije odrekao figuracije. Smatran je, uz Tápiesa, najznačajnijim slikarom informela u Španjolskoj, u kojoj je taj pravac uostalom uhvatio korijenje jedino u Madridu i Kataloniji. Tu je i Manuel Rivera koji svjetlošću *modelira* metalne strukture.

Na liniji Dubuffeta Tápies je slikar materije, ogromnu jednobojnu površinu platna dograđuje glazurom, pijeskom, mramornom prašinom, prst debelim impastom zagasite uljane ili *latex* boje dodajući tako slici treću dimenziju i čineći je hibridnim djetetom slikarstva i skulpture čija se jasna granica dokida. Tretirana slika teksturom i materijalom nedvojbeno poprima karakter zida. Na španjolskom zid je *tapia* – napadna je, a i namjerna sličnost s umjetnikovim prezimenom. Antirenesansna predodžba *par excellence* može biti glavni motiv na slici ili *background* za grafite: Tápies naime na sliku zid cesto aplicira linearne *mustre*, kaligrafske znakove i latinična slova, naročito vlastite inicijale A. i T., te križeve. Time priziva magično djelovanje votivnih srednjovjekovnih predmeta, amuleta koji su, namješteni na pravo mjesto (npr. razne dijelove tijela), imali iscjeliteljski učinak. Uvijek sumnjičav prema zapadnoj civilizaciji koja se previše oslanja na *Logos*, Tápies crpi inspiraciju iz mističnih kultova. Slikom o sebi kao o šamanu u vlastitoj likovnoj teoriji zastupa kontemplativnu i transcendentalnu estetiku proizašlu iz zen-budizma Umjetnik postavlja uvjet "duboke svjesnosti"; primatelj umjetnosti ne krati njome dokolicu, već navikava oči na drugačije perspektive svijeta i poboljšava svoj život i interakciju s okolinom.

Slike zidovi još su jedan pokušaj dokidanja stroge diobe na *subjekt* i *objekt* slike, tako da su "ono prema čemu je slikano" i "ono što je naslikano" načinjeni od iste tvari. No to nisu zidovi koji se uzdižu, nego se ruše, ukazujući na prolaženje vremena i stalnu mijenu te pretvorbu svijeta kojemu je, u pažljivo odabranom trenutku, Tápies alkemičar dao završenu formu. Sklonost jeftinom, gotovo skromnom materijalu autor dijeli s umjetnicima *Arte Povera*, posebno Mariom Merzom i Jannis Kounellisom. Tematika "materije blata", debele i grube brazde i premazi blijede boje čine da slika djeluje trošno, izblijedjelo, od vremena iznošeno, čime se samo pojačava osjećaj boli koji pobuđuju Tápiesove kompozicije. Nevidljiv je prijelaz prema djelima gestualne apstrakcije, nastalim pokretom koji nije, međutim, automatski, već je vođen sviješću. Usporedivši umjetnost s igrom uz obaveznu znatnu dozu humora ne zaboravlja da se "svaka igra zasniva na pravilima, i što su pravila stroža, igra je bolja" (prema Milanu Kunderi). Tápies "...u osnovi odbija akciju, smještajući se u položaj ne-djelovanja, ne-postojanja" (E. Lucie-Smith).

Umjetnost smeća

Opsjednutost materijom kasnih 1960-ih ustupa pred slikama *genre,*

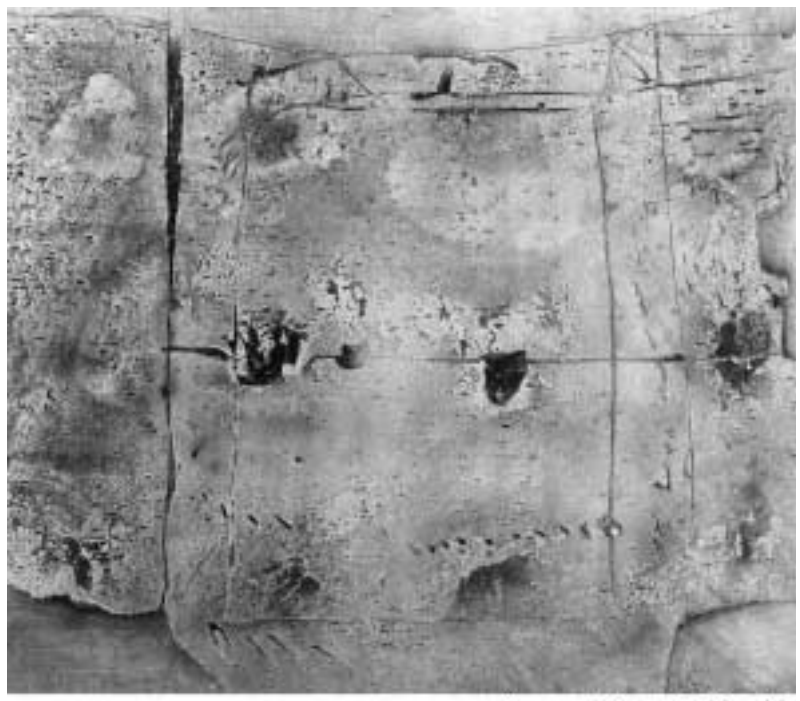

Antony Tápies, *Velika slika*

motiva i banalnih predmeta koji pripadaju svakodnevici. Stopalo, krevet, kutija, stolac, vrata, prozor, zubi, šlape... ritualno su ponavljani, uvijek isti motivi gotovom identifikacijom trenutno stupaju u prisni odnos s promatračem, čime je samo naizgled otklonjen svaki napor pri percepciji umjetnine. Tápiesa možemo svrstati i među umjetnike *trash-arta* budući da nekim kompozicijama pripaja *object trouvés* – odbačene predmete, drugim riječima, na njih aplicira smeće.

Retrospektivne Tápiesove izložbe dosad su ponudili posjetiteljima Muzej Solomon R. Gugenheim u New Yorku, Kunsthaus Zürich, Stedelijk muzej u Amsterdamu, Wiener Künstlerhaus u Beču, frankfurtski Shirn Kunsthalle... U vrijeme kada Katalonija nakon Franca stječe autonomiju koja se manifestira i kroz vlastiti jezik (uz službeni kastiljanski), Tápies, nakon velike retrospektivne izložbe u Španjolskom muzeju suvremene umjetnosti 1981. godine, postaje nosiocem zlatne medalje lijepih umjetnosti Juana Carlosa. Dobiva 1988. godine od francuske vlade laskavu titulu Commandeur de Ordre des Arts et des Lettres. Slijedi nagrada venecijanske *Mostre*, bijenala 1993. godine.

U suradnji s muzejom *Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofa* u Madridu, čiji je direktor Juan Manuel Banet, od svibnja do sredine kolovoza u *Haus der Kunst* u Münchenu održana je retrospektivna, dosad najreprezentativnija, izložba Tápiesovih djela, točnije devedeset djela iz javnih i privatnih zbirki: od autoportreta i kolaža iz 1940-ih godina, piktoralnih radova žitkih, transparentnih i vrlo svijetlih boja iz 1980-ih, do najnovijih radova poput prošlogodišnje *Earth Picture*.

Inače, spomenuti muzej u Madridu raspolaže najznačajnijom zbirkom španjolskog slikarstva informel, iako je znamenitiji po posjedovanju Picassove *Guernice*. Ovih dana u tom prostoru može se pogledati još jedna retrospektivna izložba, Katalonca Zusha (rođenog 1946. godine u Barceloni). Protiveći se konceptu muzeja koji "nalikuje mauzoleju", Zush izlaže djela koja su vizualna, ali i mirisna i zvukovna, u interakciji s izožbenim prostorom. Izložaka je tristotinjak, postav izložbe, međutim, nije definiran jer za njezina trajanja autor donosi nove radove ili intervenira na postojećima. Nastali upotrebom suvremenih tehnoloških medija radovi su ujedno arhajski "primitivni". Zush pokušava konstruirati mentalno stanje koje naziva *Evruga,* u kojemu je područje psihe u interakciji s rukom (odn. fizičko-fiziološkim aspektom umjetnika) i digitalnom ekstenzijom, tzv. *PsicoManualDigital*. Neki Zusha poznaju kao dizajnera u glazbenoj industriji, npr. *picture disc*a Petera Gabriela *Digging In The Dirt* iz 1992. godine.

KRITIKA

Napokon arheologija

Ova knjiga bi nas mogla izvući iz aure romantizma te uvesti u red ozbiljnosti i odgovornosti

Uz prijevod knjige Philipa Barkera *Tehnike arheološkog iskopavanja*; preveo Staša Forenbaher; izdavač: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2000.

Branko Kirigin

U ljubavi kao i u arheologiji posvećivanje suvišne pažnje tehnikama može dovesti do impotencije. Ali, u našoj arheologiji do toga teško može doći jer se u Hrvatskoj, barem koliko mi je poznato, nismo ozbiljno bavili tehnikama arheoloških iskopavanja. Nismo ni pisali o tome. Knjiga o kojoj ću ovdje nešto reći izuzetno je važna, zanimljiva i temeljita. Ponavlja se ono što je jedan moj dragi prijatelj Vice znao reći: *Arheologija mi još uvijek pričinjava toliko zadovoljstava, a da pri tome ne moram skidati gaće.* I meni pričinjava veliko zadovoljstvo što ovdje mogu predstaviti knjigu Philipa Barkera. Neću puno govoriti o samoj knjizi, već ću reći zašto nam je ta knjiga potrebna i kakve sve koristi od nje možemo imati. Knjiga je prevedena na gotovo sve jezike i prihvaćena kao standardna referalna knjiga za arheološka iskopavanja.

Uništavatelji ili čuvari baštine

U općoj svijesti za arheologe se drži da su oni sretnici koji imaju nosa i nalaze lijepe i dosad nepoznate starine s kojima se muzeji i društvo ponose. No iza brda valja se jedan drugi *đir* koji nažalost rijetko dodiruje naše prilično učmale arheološke vode. Već se u ozbiljnim krugovima dugo shvatilo da arheologija nije samo traganje za lijepim i važnim nalazima i dokazima da su, na primjer, *Hrvati najstariji narod*, već da je njen cilj, grubo rečeno, objasniti ono što se stvarno zbilo u dalekoj prošlosti, a ne ono što zamišljamo da se zbilo. Arheologija je počela težiti egzaktnosti i interpretaciji na temelju povjerljivih činjenica, ne onim što netko kaže i napiše. Kao što kaže Barker: *Svrha je iskopavanja da razriješe, ili barem rasvijetle, probleme koji se ne mogu proučavati ni na koji drugi način.* Ponavljam, *ne mogu proučavati ni na koji drugi način.*

Potrebno je dakle kopati ne ono što mislimo da ćemo naći. Nego ono na što se stvarno nalazi, a to što se nalazi, jedini je izvor za naše poznavanje dotičnog nalazišta. Ako to uništavamo misleći da je nevažno, pod parolom " pa nisam to tražio, nije to ono" ili "kako to nema onog što sam mislio da je baš tu" ili "ovo me ne zanima" ili "ovo nije bitno" i ako upravo ne dokumentiramo cijeli proces iskopavanja, onda nas se s pravom može svrstati u uništavatelje naše baštine puno više nego one koji nisu arheolozi.

Odlučivanje o tome kako će se voditi iskopavanja u nas su prepuštena svakom arheologu napose. Ne postoji nikakav odgovor oko standarda pri iskopavanjima, što znači da svatko može raditi kako ga je volja i kako najbolje zna. Koliko zna, ovisi o tome kakve je škole završio. Dobar dio današnjih zaposlenih arheologa u Hrvatskoj nije na fakultetu imao prilike steći znanja o terenskom radu, odnosno kako treba pregledavati teren i kako iskopavati. S druge strane, slobodno se može reći, da se metoda arheoloških iskopavanja, barem što se tiče klasične arheologije, nije promijenila od vremena don Frane Bulića. Bulić je svojedobno kopao kao i većina arheologa u Europi, ali većina arheologa u Hrvatskoj danas ne kopa kako se to radi u Europi! Naši predpovjesničari, kojih je jako malo, manje-više koriste statigrafsku metodu pri iskopavanjima, ali klasičari, koji daleko više kopaju (zašto?), nisu od njih tu metodu preuzeli. Opravdavalo se to time da na našim antičkim nalazištima, a onda pogotovu i na srednjovjekovnim, nema stratigrafije, pa stoga tu metodu ne treba ni koristiti. To da nema stratigrafije čista je izmišljotina onih koji ne razumiju bit arheoloških iskopavanja. Nedavno smo, da navedem samo jedan primjer, u Starom Gradu na Hvaru u jednoj maloj sondi otkrili 3,5 m stratigrafije antičkog grada Farosa. Ta stratigrafija se vidi na naslovnoj stranici knjige o kojoj ovdje pišem i ona obuhvaća oko 25 raznih slojeva, da ne govorim o tvorevinama ili kako to Englezi nazivaju *structures.*

Nedostatak teorije i smiješni propisi

Žalosno je što u domaćoj literaturi dosad nismo imali nijedan članak (a o knjizi da i ne govorim) o tome kako se obavljaju arheološka iskopavanja, kao što to Slovenci imaju od 1989. Nemamo čak ni nekog većeg teoretskog članka, a sustavno se bavimo arheologijom skoro dva stoljeća. Jedini trag nekog teoretskog promišljanja možemo naći u kratkom članku Branimira Gabričevića objavljenom pod naslovom *Arheologija i život* u časopisu *URBS* davne 1957. te u riječkom časopisu za kulturu i društvena pitanja *Dometi* br. 5 iz 1981. godine gdje je objavljeno nekoliko članaka uglavnom američkih arheologa. Kako ni teoretska, a ni terenska praksa arheologije u nas nema nikakvog korijena, izgleda da ćemo tek s ulaskom u novi milenij početi ozbiljnije pristupati svom zanatu. Prvi korak, barem što se tiče publicistike, upravo je učinjen s knjigom koju ovdje prikazujem.

Propisi u vezi arheoloških iskopavanja u nas nisu nikakvi, a oni pisani dozlaboga su smiješni. Poznato je da se mora tražiti dozvola za arheološka iskopavanja od Uprave za zaštitu kulturne baštine, bilo da je riječ o znanstvenim iskopavanjima bilo o onim zaštitnog karaktera. Citirat ću ovom prilikom kako naša *Uprava* upućuje arheologe kako trebaju kopati. U dozvoli koju dobijete stoji: *da se radovi na arheološkim iskopavanjima i istraživanjima izvode isključivo ručnim iskopom uz odgovarajuće mjere zaštite iskopanih i nađenih predmeta, te objekata* in situ. Ništa više. Što je to ručni iskop i kakve su mjere zaštite iskopanih i nađenih predmeta te objekata *in situ* slobodno može procjenjivati svaki istraživač jer o tim poslovima ne postoje propisi. Nema ni slova o tome kako i kakvu dokumentaciju treba voditi, a ni o tome kakav treba biti izvještaj koji Uprava traži.

Nadam se da će se nakon pojavljivanja ove knjige ta formulacija u dozvoli promijeniti. Bit će to velik dan za našu struku kada Uprava ili pak Hrvatsko arheološko društvo donesu pravilnik o arheološkim iskopavanjima temeljen na ovoj knjizi. No trebat će i

naše arheologe obučiti da takvu metodologiju primjenjuju, a to je puno teže. Iako ta metoda nije komplicirana, danas je u nas ona poznata svega nekolicini kolega, a oni ne rade ni na Sveučilištu, a ni u Upravi službi zaštite.

Ova knjiga bi nas mogla opametiti i izvući iz aure romantizma kakvim nas većina građana smatra te uvesti u red ozbiljnosti i odgovornosti. Ako to ne ostvarimo, onda će se i dalje s nama igrati i lažno nam laskati: Blago tebi, ti si arheolog i nemaš nikakvih obaveza.

Prvi arheološki priručnik

U Engleskoj se, na primjer, o metodama arheoloških iskopavanja pišu ozbiljne studije još od kraja Drugog svjetskog rata i od tada se stalno pojavljuju nove. Tako je prva verzija knjige gospodina Barkera tiskana 1977, druga proširena 1982, a treća također prerađena, koju ovdje u prijevodu predstavljamo, 1993. godine. Nastala je ona na temelju dugogodišnjeg terenskog iskustva autora, a i drugih stručnjaka koji se bave ovom problematikom. U ovoj knjizi, prvom arheološkom priručniku u nas, naći ćemo, na preko 270 stranica, gotovo sve što treba znati o tome kako se obavljaju arheološka iskopavanja. Kažem gotovo sve, jer nijedno arheološko nalazište nije isto te za svako od njih treba razraditi posebnu strategiju. U knjizi se raspravlja na veoma jasan i pregledan način o tome kako nastaje arheološko nalazište, kako se razvijala tehnika iskopavanja, kako se vode istraživanja prije samih iskopavanja, kako se obavlja proces iskopavanja, kako se obavljaju zaštitna i spasilačka iskopavanja, kako se dokumentiraju pokretni arheološki nalazi, kako se trebaju tumačiti dobiveni podaci i kakva su sva znanstvena pomagala danas arheolozima na raspolaganju. Na kraju knjige je pojmovnik, popis obimne literature te kazalo.

Urbanizam

Raspravljati o prostoru i razvoju

Uz javnu raspravu o Generalnom urbanističkom planu Grada Zagreba, lipanj – rujan 2000.

Fedor Kritovac

Za one koji odluče odazvati se prilici formalne javne rasprave o prostornim planovima, a da nisu na ovaj ili onaj način profesionalno zainteresirani (kao arhitekti, sociolozi, politolozi, komunikolozi, trgovci zemljištem i nekretninama, profesionalni znatiželjnici...), ljetna rasprava o prijedlogu Generalnog urbanističkog plana grada nakon 2000. godine bila je za to prava prilika. Prilika je, nadati se tome, da se sazna što je novo i da se bez pristojbi i čekanja iznese što se hoće, što brine, tišti, ili se očekuje: čuti ono što je važno u vezi s postojećom ili budućom kućom i zemljištem, građevinskim pogotovo. Što ubuduće s obnovom, rekonstrukcijama, modernizacijama, novom izgradnjom, rušenjem dotrajalog fonda, promjenama namjene građevina ili unošenjem novih prostornih sadržaja itd.

Građane će u svakom pogledu zanimati sudbina raznoliko i raznovrsno bespravno izgrađenog, stanje nekomunaliziranih područja i prometni problemi. Razna ekološka zbivanja (od otpada do vode, od buke do zraka) već odavno su u zbiljskom i motivacijskom žarištu pojedinca i javnosti.

Sadašnje i buduće

U vremenu i u okvirima neizvjesnosti i rizika prostorno-planski pogledi za javnost bit će interesantni prvenstveno koliko su *kontrolni i restriktivni*, što brane, a što dopuštaju, a ne koliko su i u kojem smjeru *razvojno otvoreni*. Vrlo pojednostavljeno: treba li od plana strahovati ili mu se veseliti? Je li, općenito, uz prostorne planove i prostorno-razvojne strategije umjesno raspravljati o današnjici ili samo o najavljenoj budućnosti?

Zatečenost ovim pitanjem ocrtava se kao početni nesporazum, a neposredno se iskazuje kao muk ili pak kao zbunjenost, nevoljkost, ljutitost ili razočaranost glavnih sudionika (građana, vlasti, struke) javnih uvida i rasprava. Podjela na sadašnjost (kao isključivu stvar zainteresiranih stranaka, uprave i inspekcija, a koju planeri promatraju *par distance*) i na budućnost (planerska zaokupljenost univerzalnim strateškim i filozofskim pitanjima) ni u zbilji ni u raspravljanju se, međutim, ne priznaje.

Pravo na uvid i pravo na razgovor

Javne rasprave o prostornim planovima i o studijama utjecaja na okoliš u stvari su obrazloženja *javnog uvida*. Uvidom se ostvaruje pravo građana i institucija javnosti na dostupnost informacije, a raspravom pravo na pitanja, primjedbe i donekle na odgovore – što su već elementi suradnje. Iz samosvrhovitosti i inertnosti administrativne perspektive – ako primjedbi iz rasprava nema ili ne stignu u zadani rok, još bolje: manje će se utrošiti na njihovu obradu – neće se stvarati dileme, postupit će se upravo *racionalno*.

Javna rasprava (konvencionalno i po propisu) okončava trijažom dospjelih primjedbi: *prihvaća se* ili se *ne prihvaća*, rjeđe *prihvaća se djelomično* pa se (sa strane nositelja i izrađivača prostornog dokumenta) podnosi predstavničkom tijelu na donošenje. Sudionici koji su dali primjedbe dobit će obavijest o posljedicama njihove primjedbe. Ne postoji, međutim, formalna obveza da javnost bude suočena sa završnicom rasprave. Ni za završnu javnu raspravu o prijedlogu GUP-a Zagreba ne zna se što je donijela prethodna rasprava o Nacrtu GUP-a iz 1999. godine.

Energija za obradu dospjelih primjedbi utrošiti će se, predvidivo, na opravdavanje i obranu predloženog. Kako i ne bi: na javnu raspravu ne daju se planske varijante i alternative. Rano (pravodobno) raspravljanje ne približava se nužno optimalnom rješenju, ali razjašnjava i djelomice prevenira konflikte. Kada je javnosti uskraćeno raspravljati od početka – u nastajanju plana – primjedbe se marginaliziraju; neka one budu tek rubne i usputne. Očekuju se *pitanja* na koja će predlagatelj odgovoriti kako je i namjeravao.

Nakon zatvorene, vjerojatno i skupe elaboracije teško da se što bitno može dovesti u pitanje. Naročito ako je prijedlog pripremno poduprt (upitnim) autoritetom međunarodne verifikacije i neupitnošću kompetencije stručnog izrađivača – kao u podastrtoj *Novoj urbanoj strategiji Zagreba*: *Zagreb 2000+*. "U tijeku izrade nacrta prijedloga prostornog plana", kako kaže važeća uredba o javnoj raspravi i postupku donošenja prostornih planova, organizira se i jedna ili više prethodnih rasprava. U njima ne sudjeluju svi sudionici, a to se ponajprije odnosi na građane, udruge i lokalne zajednice.

Objava i poziv

Javna se rasprava objavljuje, na nju se ne poziva. Poziv se u nas čuje kao prinuda (moraš doći!), ali i kao gesta pristojnosti i gostoljubivosti. Na raspravu o prijedlogu GUP-a i prostornog plana Grada Zagreba nije se pozivalo ni s ovim ni s onim prizvukom. U zagrebačkoj raspravi nema ograničenja za količinu i oblikovanje primjedbi (kao što to strogo traži odnosna Uredba člankom br.9): *Prijedlozi i primjedbe koji nisu čitko napisani i potpisani imenom i prezimenom uz adresu podnositelja neće se uzeti u obzir u pripremi izvješća o javnoj raspravi.* (Da ne bi slučajno netko nešto nacrtao ili izveo anonimni grafit?). A da se i zove, koga bi se sve i pozvalo i očekivalo: da li i posjetitelje grada, usputnike, internetske i druge lutalice, razne nepoznate, a javno zainteresirane osobe po svijetu ili ponajprije urbani i arhitektonski establišment i /ili elitu (kako se s ponosom bilo pozivalo na radionice iskušavanja "nove urbane strategije" Zagreba?).

ZagrebForum

Za razliku od oglasa kojim se suhoparno objavljuju javne rasprave o prostornim planovima diljem Hrvatske (i u Zagrebu) s nemuštim predstavljanjima – komunikacijska završnica zagrebačkog GUP-a (PPGZ-a, Prostornog plana grada Zagreba) – priređena

U radu na Generalnom urbanističkom planu istraživački duh i postupak nije primjetan i znan

je nekonvencionalno i za naše prilike inovativno, pod znakovitim rebusom *ZagrebFo-rum 2000+*.

Rutinska izlaganja na Tribini grada na Kaptolu i ni rutinski jednokratni susreti izrađivača plana s građanima u pojedinim područnim uredima Zagreba, neusklađeni su fragmenti zamišljanog forumskog govora o gradu. Smješten na Zagrebačkom velesajmu u Novom Zagrebu ovaj *Forum* u naravi dokazuje relativnost snage privlačnosti u gradu. Sadržajem, oblikovno i organizacijski on je najava nove komunikacijske strategije i prakse. Nisu tu samo "karte", sjedi se uz kompjutore, prolazi info plažom, svraća u caffe. O *Forumu* svakako vrijedi govoriti posebno.

Prva je prilika vidjeti već održane izložbe o zagrebačkom urbanizmu u inozemstvu (u Münchenu, Beču itd) i to potpuno originalno, bez prijevoda na hrvatski. Ove reprezentativne izložbe (o povijesti, željama, namjerama i fantazijama o Zagrebu), libe se informativnog kritičkog pristupa.

Na jednom od "kavanskih" stolova diskretno je priložena – kao što se to tradicionalno običava na svakovrsnim izložbama – bilježnica za dojmove. Stranice bilježnice odišu oduševljenjem *Forumom*; iznenađenje i vjera u obećanje. Uz taj *guest book* nedostaje anketa ili intervju koji bi bili barem naznaka znanstvenog istraživačkog interesa izrađivača/priređivača. U radu na GUP-u, PPGZ-u, istraživački duh i postupak (osim kao individualna inspiracija i težnja) nije primjetan i znan.

Istraživačka su iznimka radionice, (ne posve bez istraživačke poze). Selektivno se izlažu sve dosadašnje tematske radionice koje je upriličio Gradski zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša. One su, premda kao izložak na nekoliko metara od predstavljanja GUP-a, od njega udaljene. U prijedlogu GUP-a ne prepoznaje se tema najnovije značajne radionice (1999) *Male promjene*. Ta bi tema budući se tiče svakodnevice i zanemarenog, mogla biti u središtu interesa javnosti. Ali na drugi način: kako da se *malim promjenama* grada bave i građani, a ne samo sudionici i mentori tematskih radionica.

Što tko kaže, što se govori?

O mišljenjima i stavovima sudionika i pojedinih aktera, ne saznaje se prije i u tijeku rasprave, već na licu mjesta, na *Forumu*. Koje su primjedbe građani već poslali, što je u povodu GUP-a objavljeno u novinama, jesu li se anketirali posjetitelji *Foruma*? Ne zanima li javnost, baš dok traje rasprava, što kaže, kako konvencionalno zbori struka. Što o predloženoj novoj urbanoj strategiji Zagreba ima reći Društvo arhitekata Zagreba? (Ima li što važnije od natječaja, uvažavanja sudova struke, estetiziranja grada....?) Što misle Arhitektonski, Filozofski, Ekonomski, Pravni i drugi fakulteti? Čuje li se od tamo glas javnosti ili samo glas interesa profesije ili se ne čuje ništa? Nekoliko je, eto, društava Zagrepčana ili, kako se tepa, Za-grepčanaca. Je su li Generalni urbanistički plan i Prostorni plan i za njih neka tema?

No s kojim pravom se pitati da li se sudjeluje u raspravi ili ne? Bez proziva se pita o razlozima ustezanja. Opet razlika između objave i poziva: obraćanje nositelja javne rasprave svima na isti način prilog je jednakopravnosti, ali odaziv je neizvjestan. U marketinškim i političkim nastupima segmentiraju se interesenti i uvažavaju se njihove specifičnosti i potiče ih se na reagiranje. Uostalom, zahtjev za prethodnom raspravom kod nacrta prostornih planova potvrđuje kriterij uvažavanja posebnosti.

Što se još očekuje?

Kakve su primjedbe mogle pristići iz zagrebačkih mjesnih odbora i četvrti – to više što se one (koliko se nzire u GUP- u), približavaju "urbanim jedinicama" kao temeljnim entitetima urbane strukture grada Zagreba. Konstituiranje četvrti i mjesnih odbora najavljuje se tek ujesen, nakon što se javna rasprava zaključi! Ni daljnje produljenje rasprave ne bi bitno promijenilo raspravu i njen ishod, već konceptualne i metodološke promjene. “Post festum javne rasprave”, kvalitativno nadmašuje stalnost suradnje s javnošću. Takva suradnja ako i nije potvrđena tradicijom (na koju se GUP stalno upire), bitna je značajka urbane kulture kojoj se teži.

Tko je urbana javnost

U mjerodavnom dokumentu (jer će biti objavljen u Službenom glasniku grada Zagreba), u Odluci o donošenju Generalnog urbanističkog plana Grada Zagreba stoji poseban članak *Sudjelovanje urbane javnosti*. Članak je kratak, ali nije sasvim jasan – *Sudjelovanje urbane javnosti osigurava se izložbama i prethodnim raspravama o prostornim planovima kao i kroz javni uvid i javnu raspravu o prijedlozima urbanističkih planova te o rezultatima urbanističko-arhitektonskih natječaja.* Tko bi bila urbana javnost? Ona javnost koja je spremna ne samo odazvati se na ozbiljnu raspravu, već je i sama poticati i zahtijevati. Spremnost ovdje znači barem volju, odgovornost i upućenost. Obaviještenost i upućenost osnovna je pretpostavka za suradnju urbane javnosti. Urbana javnost mora biti u ravnopravnoj poziciji (u dostupnosti informacijama i znanju) s izrađivačem prostornih dokumenata, inače ostaje (kao uglavnom dosada) diskriminirana i diskreditirana.

Javne rasprave o gradu nisu u tom istom gradu ozbiljno problematizirane. Nije bilo razloga za oduševljenje s dosadašnjim javnim raspravama. Kao da su oduvijek one bile odiozne, pa i nepotrebne: ljudi bi, eto, gnjavili stručnjake iscrpljujući ih do besvijesti, okomljujući se na neki "detalj" (npr. kad će dobiti vodu ili kanalizaciju koje godinama čekaju), što se namjerava sa zemljišnom česticom tom i tom... Međusobna iritacija i nepovjerenje bio bi uobičajen rezultat javne rasprave.

U jednom se izričaju (polazišta) ovog GUP-a olako otkriva odbojno nezadovoljstvo uprave i stručnjaka s ponašanjem laika (građana): *U javnim raspravama građani su ultimativno zahtijevali izjednačavanje vlasničkih prava s pravom na građenje...* Što ovdje znači: ultimativno? Nije se građanima moglo ništa dokazati? Bili su nestrpljivi i nespremni na svaki daljnji dijalog? Prijetili su? Ucjenjivali su? Rekli su – dosta nam je. Sad uzimamo sami stvar u svoje ruke... Valjda se zato u "plavoj knjizi" o GUP-u traži i "rekonstrukcija mehanizma urbane javnosti". O sudjelovanju urbane javnosti u Odredbama za provođenje GUP-a: na uvid i raspravu daju se natječaji, studije i projekti koji se financiraju iz gradskog proračuna, a to se odnosi i na *druge gradske inicijative koje pokreću drugi gradski uredi, zavodi i trgovačka društva*.

Štoviše, "na svakoj sjednici Gradskog poglavarstva Grada Zagreba i Gradske skupštine podnosit će se kratko izvješće o raspravama u *ZagrebForumu*. Iz toga je zaključiti da će *Forum* biti stalno na sceni, da će se, a da komuniciranje ne postane samo sebi svrhom, on uključitiu *full service* građanima koji im osigurava njihova gradska uprava.

Raspravljanje i surađivanje

Javno raspravljanje koje ne zapostavlja, ali se i ne svodi na tradicionalističke predodžbe i prakse javnih uvida, rasprava i očitovanja prelazi u proces umrežene urbane suradnje u globalnim razmjerima, a u interakciji fizičkog i virtualnog prostora. Umjesto zbira pojedinačnih informacija (o kojima se zna i odlučuje u središnjem mjestu njihova dospijevanja), "svi govore u isti čas", međusobno se potičući više nego ometajući. Javno raspravljanje prestaje biti usputni, formalno-završni dio donošenja prostorno-planskog razvojnog dokumenta, a kao surađivanje postaje konstitutivno za sam razvoj grada. *ZagrebForum 2000+* najava je i takve mogućnosti, zadržavši se zasada ambicijom na razini modelske radionice. ■

glazba

GOODBYE LOU, SEE YOU IN ZAGREB?!

Moraju li baš sve recentne atrakcije ili stožerna imena rocka i popularne glazbe već godinama zaobilaziti Hrvatsku i Zagreb?

Koncert Lou Reeda, Ljubljana, 1. kolovoza 2000.

Branko Kostelnik

Kada bi se u nekakvoj anketi morao decidirano izabrati *rock* događaj koji je obilježio ljeto 2000, onda bi potpisnik ovih redova, bez razmišljanja, svoj glas dao koncertu Lou Reeda, održanom na ljubljanskim Kri-žankama. Osobno smatram da taj stav nije potrebno puno objašnjavati i argumentirati, jer to bi otprilike bilo kao da od okorjelog borgesovca tražite da vam objasni zašto voli Borgesa ili od Fordova »tvrdolinijaša« zašto je baš Ford (John) radio najbolje filmove (ne automobile). No, kako je poželjno da se tekstopisci u novinama ne javljaju kao fanovi – premda je, kažu, potpuno »in« krajem stoljeća progovarati subjektivno kroz vlastita sjećanja - već i kao objektivni promatrači i pojašnjivači ljudi i događaja, valja baciti karte na stol i potvrditi izrečeno. Zašto (i kako?!) baš Lou Reed u sezoni u kojoj se domaći promoteri ipak pomalo bude i u nepuna dva ljetna mjeseca nude domaćim recipijentima, ali i »fureštima«, recentnu svjetsku perjanicu ženskog rocka milijunskih tiraža Allanies Mori-sette, davno priznatog autora u svojoj zreloj fazi legendarnog Stinga ili pak već pomalo ostarjelu pjevačku zvijezdu nezaboravnog Joea Cockera. I sve to u Puli, u atraktivnoj Areni, daleko od metropole koja pamti i bolje dane, posebice s kraja 80-ih, kada su gotovo sve tadašnje vodeće klupske i stadionske zvijezde, od *Ramonesa* preko Iggy Popa, Pixiesa i brojnih drugih, gotovo »svakotjedno« pohodile Zagreb bijeli grad. Više je razloga za to. Lou je Reed, naime, jedna od doista još nekoliko živućih, aktivnih autorskih legendi *rocka* koja nikada prije nije gostovala u takvoj blizini kakvih su 125 km do susjedne Ljubljane. Osim toga, Lou posljednjih šest mjeseci svjetske turneje promovira svoj novi, *friški* album *Ecstasy*, po mnogima najbolji njegov album nakon veličanstvenog *New York.* Informacije koje su dolazile nakon prvih odsviranih koncerata bile su da legendarni pjesnik *Velike jabuke* doživljava drugu mladost, što je na ljubljanskom nastupu potvrdio u pravom smislu te riječi. I na koncu, Reed je svojim pjesmama, svjetonazorom i kompletnom karijerom ušao u onih nekoliko imena svjetskih *rock* klasika, ponajprije uz bok Davidu Bowieu i Iggyju Popu, koji su najviše utjecali na promišljanje i rad domaćih rock snaga kako pokojnice tako i Lijepe nam naše. Sjetite se samo poetike predvodnika tadašnjeg » YU novog vala« poput *Električnog orgazma*, *Filma* i *Idola* ili onih postnovovalnih grupa i podžanrova tijekom osamdesetih, poput brojnih *noise*, *dark* bandova te raznoraznih alternativnih skupina.

Perfect night

Potvrđujući tko zna koji put u praksi svoj prokušani aksiom da je nemoguće pobijediti dvije gitare, bas i bubanj, Reed je na ljubljanskom koncertu pokazao koliko je prostora moguće otvoriti, ali i osvojiti unutar jednostavnog obrasca troakordne *rock* pjesme. Dovodeći, u suradnji s izvrsnim pratećim bandom (snažni, ali precizni bubnjar Tony Smith, suptilni basist Fernando Saunders te brzi gitarist Michael Rathke), izvedbu gotovo do savršenstva, ali ne onog mehaničkog, već visoko emotivnog, s potpunim predavanjem pjesmi, Reed je još jednom dokazao da je riječ o punokrvnom autoru, ali i o onoj staroj da »prave vrijednosti traju i uvijek ostaju«. Stoga je vrijedna divljenja njegova odluka da na ovoj turneji, pa tako i na ljubljanskom koncetu, isključivo izvodi materijal s novog albuma, uz dodatak od nekoliko starijih pjesama, prilagođenih zvuku sadašnje postave njegova banda. Dakle, ni trunke rasprodaje nostalgije nenadmašnih *Velveta* ili furanje na dane stare slave, a o tužnom starenju da i ne govorimo. Naprotiv, Lou se, unatoč gorkoj činjenici kako se približava 60-oj, odlično drži te i danas kao potentan autor sklada odlične pjesme, upotpunjavajući svoju ionako bogatu Hi-fi pjesmaricu. Nakon dvosatnog nastupa svijedočili smo desetominutnim ovacijama preko

4.000 razdraganih gledatelja među kojima su, uz brojne stare štovatelje Reedova lika i djela, bili prisutni i brojni novi klinci koji su, bez ikakvog cinizma, sa strašnim poštovanjem, gotovo u stavu mirno dočekali i odslušali živuću rock legendu. Za nagradu im Lou, taj otac *punka*, *noisea* i *art rocka*, poklanja ono što su svi tajno priželjkivali: dva bisa, izvedbu klasika *Sweet Jane* i *Perfect Day* uz odličnu *Vicious*. Da smo dobili nezaboravne *I waiting for my man* i *Walk On The Wild Side,* užitak bi bio potpun, no, to bi možda, ipak, bilo previše za mala srca.

Nakon koncerta, u kratkom neformalnom razgovoru (ekipa je odmah nakon svirke putovala u Budimpeštu, gdje su sutradan imali dogovoren nastup), Lou Reed vidljivo umoran, ali i ponosan, nije krio oduševljenje ljubljanskim nastupom očigledno svjestan sjajne izvedbe benda, ali i izvrsne publike. Na moj upit zna li da je u publici bilo dosta ljudi iz Hrvatske, ponajprije glavnog grada Zagreba, odgovorio je niječno s nemalim iznenađenjem u glasu. I upravo to je, uz sjajan dojam i nazaboravne slike Reedova ljubljanskog nastupa, ono što ostavlja na neki način gorak okus u ustima. Naime, pitanje koje se nameće jest: moraju li baš sve recentne atrakcije ili ovakva stožerna imena rocka i popularne glazbe već godinama zaobilaziti Hrvatsku i Zagreb?

U čemu je kvaka i zašto u nas godinama vlada nestašica zvijezda, svojevrsni *starless*? Zašto u susjednoj nam deželici to znaju i mogu, pa i *delaju*, a mi ne ? Zar su nas, osim u nogometu, prešli i u *rocku*? Posjet Reedovu koncertu u Ljubljani potvrdio je tezu da interes za kvalitetna imena itekako postoji. Jer, po nekim procjenama, najmanje trećina prisutnih bila je iz Hrvatske. Ako se uzme u obzir da smo više nego dvostruko tržište (barem po broju stanovnika) , da samim tim imamo više glazbenika, kritičara, bendova…, dakle, više potencijalne publike i zainteresiranih za organizaciju vrhunskih rock koncerata, tada tim više čudi činjenica da osim nekoliko iznimaka, velika imena zaobilaze Hrvatsku. Paranoična usta bi rekla: još jedan dokaz koliko nas ne vole u tom prokletom amerikaniziranom svijetu, a već vidim da su se digle glave kojima je omiljena stara dobra teorija zavjere. No, na žalost potonjih, a na sreću onih drugih, odgovori leže negdje drugdje, ponajprije u nama samima i u uvjetima i situaciji u kojima se život naš svagdašnji, pa tako i kulturni u Lijepoj našoj našao nakon svih ovih godina »kozmetičke demokracije« i sustavnog i kontinuiranog opustošenja svega urbanoga, kulturnoga, pa 'ajmo reći i internacionalnoga, što sve rock (gle slučajnosti!?) sam po sebi jest.

Havel in, Heider out

U razgovorima s promotoima u Hrvatskoj saznao sam da im je organiziranje nastupa Lou Reeda bilo nesigurno stoga što je bilo doba godišnjih odmora, što ih je, uz slabo financijsko stanje posjetitelja koncerata, uputilo na odustajanje od ulaska u taj projekt. Međutim, odmah se nameće pitanje – ne idu li i Slovenci na godišnji odmor ? A što je s onih najmanje tisuću našijenaca koji su

pohodili Ljubljanu u srcu sezone 1.kolovoza? Tri su, čini mi se, temeljna razloga zašto su rijetki koncerti velikih i kurentnih inozemnih zvijezda u Hrvatskoj i zašto se promoteri boje ulaziti u rizik i pucaju samo na sigurno. Prvo, naravno, opća gospodarska situacija tj. opadanje kupovne moći prosječnog konzumenta *rock* koncerta u Hrvata. Činjenica je da je primjerice 50 DEM, koliko je trebalo izdvojiti za ulaznicu na Križankama (a koliko je potrebno da stoji ulaznica kako bi se

mogli podmiriti svi troškovi, a promoteru isplatilo ulaziti u posao), doista velika stavka za pripadnike srednje klase u propadanju kao tipičnih konzumenta rock koncerata. Čest je, nažalost, slučaj da je u kresanju kućnog budžeta u ovakvoj gospodarskoj situaciju, kakva trenutačno vlada u Hrvatskoj, upravo kultura tj. ispunjavanje slobodnog vremena ona stavka koja je prva na udaru. No, isto tako je činjenica da promotori pucaju na sigurno i u gruboj tržišnoj utakmici ne žele ništa riskirati, a najjača svjetska imena koštaju doista puno. Drugi je razlog, trenutačno mala tj. zakržljala kultura posjećivanja *rock* koncerata, što je dakako i posljedica prvog razloga. Naime, u proteklih devet godina – dakle za vrijeme od stvaranja neovisnih država na tlu bivše Jugoslavije do danas, dok je Slovenija razvijala svoju scenu, pa tako i kulturu odlaska na koncerte – Hrvatska je prošla dobro znani rat i poraće za vrijeme kojih su vladali jeftina zabava i trivijalni žanrovi. I napokon treće, ova zemlja je u proteklih devet godina prošla proces svojevrsne »totalne ruralizacije« (ili u prijevodu posvemašnjeg poseljačenja) koja se odražavala, a i danas se i te kako odražava, na sve segmente života , a ponajviše upravo na području kulture i umjetnosti. U tom procesu svoj najveći obol i ulogu odigrali su , primjerice, zabavni program HTV pod dirigentskom palicom čelične komesarke Ksenije Urličić, u kojima se nudio recept jeftine zabave ili *hiperizdomoljubizirane* tamburice u obiteljskim emisijama »za svakog po nešto«.

Stoga, u godinama koje slijede ponajprije se, uz ekonomsko ozdravljenje opustošene i pokradene domaje, očekuje i sustavan rad na povratku istinskih kulturnih i umjetničkih vrijednosti. Ukratko, predstoji bitka za urbano. I tek tada će biti ostvarena nada iz znakovitog, a zapravo tako običnog pozdrava potpisnika ovih redova istinskom umjetniku Lou Reedu (koji je, *by the way*, kao čovjek sa stavom, dao dvojku Austrijancima zbog Heidera, a zbog kojeg Havel prekida sjednicu kabineta da bi ga pozdravio), pozdrava koji je glasio: »Do viđenja, nadam se skoro, što prije, na koncertu u Zagrebu, u Hrvatskoj«.

glazba

Mitsko globalno zajedništvo

Festival je svojim glazbenim programom oživio jednako Srednju Europu, koliko i njezine veze s dalekim krajevima svijeta

Mittelfest, Cividale, Italija, srpanj 2000.

Fred Došek

Već je godinama u osnovi programa duhovna baština samog Cividalea (u slavenskim jezicima: Cedada), gdje je stoljećima bilo sjedište duhovne i svjetovne vlasti akvilejskog patrijarha, na području susretanja keltskih, romanskih, germanskih i slavenskih etnija. Grad je bio keltsko svetište, bastion Julija Cezara prema Iliriji, obrambeni punkt langobardske države od Avara i Slavena, uporište furlanske marke Karolinga, nukleus iz kojega je izrasla Srednja Europa...

No značajniji je od svega u njemu bio bogati arhiv u kojem su se stoljećima skupljali i čuvali brojni dokumenti, vrijedni rukopisi i artefakti. Dio tog materijala i danas služi programu festivala, svake godine stari zapisi doživljavaju ponovno rođenje u živim, uvijek vrhunskim izvedbama. Ranijih su godina i ansambli Hrvatske radiotelevizije glazbeno uskrisili niz takvih zapisa. Prošle nam je godine slavni *Hilliard Ensamble* predstavio jedan takav program, a ove je godine to bila briljantna i virtuozna izvedba moskovske *Akademije za staru glazbu*. Bilo je zanimljivo čuti dva sasvim različita interpretativna pristupa, zemljopisno i tradicijski vrlo udaljenih izvora, ali jednako umjetnički vrijedna. Sam je *Hilliard Ensemble* ove godine donio srodan renesansni program, s izvedbama djela od Willaerta do ranog Monteverdija, pod hedonističkim naslovom *Vrt užitaka*, parafrazom naslova slike Hieronimusa Boscha. Rafinirana, preciozna, na trenutke gotovo orguljska zvučnost četveročlanog sastava magično je oživjela maniističku epohu šesnaestog stoljeća – poseban kontrast akribičnom zvučnom sjaju moskovskog poimanja baroka.

Posebno fascinantno suprostavljanje tradicija doživjeli smo na koncertu povodom jubilarne kršćanske dvije tisućite godine. Bila je to naizmjence sakralna glazba katoličkog, grčkog i ruskog obreda, u izvedbi talijanskog sastava *Cantori Gregoriani*, te zborova Atenskog i Moskovskog patrijarhata, – doživljaj gotovo neponovljiv bogatstvom i maštovitosti različitih glazbenih i srodnih religijskih izričaja te majstorstvom izvedaba.

Futurizam i originalnost

Glazbenicima je dvije tisućita godina i u drugom kontekstu sveta – to je dvjesto pedeseta godišnjica smrti Johanna Sebastiana Bacha, vjerojatno najvećeg skladateljskog genija čovječanstva. Originalna je zamisao kreatora glazbenog programa *Mittelfesta*, maestra Carla de Incontrere glazbenika i menadžera velike kreativnosti, da izvedbu maratonskog četverosatnog programa izbora iz Bachovih djela povjeri u Bachovo vrijeme tek izumljenom, tada sasvim futurističkom glazbalu – glasoviru: uz nekoliko zanimljivih transkripcija čuli smo pretežno glazbu tada dominirajućeg čembala. Jednako je originalna ideja De Incontrere bila da kao interprete odabere šestoricu posve mladih, no zaista izvrsnih pijanista. Svi su oni studenti, odnosno apsolventi pijanističke akademije u Imoli, institucije koja okuplja izuzetne mlade talente iz cijelog svijeta, pod vodstvom vrhunskih svjetskih pijanista i pedagoga. Akademija u Imoli ovim je programom još jednom (kao i prošle godine povodom sto pedeset godina od smrti F. Chopina) pokazala gotovo nevjerojatni dometa suvremene glazbene pedagogije začudnim savršenstvom, kreativnošću i zrelošću svjetskog pijanističkog naraštaja za dvadeset prvo stoljeće.

Mittelfest je godinama neprestano širio krug svojih interesa povezujući Srednju Europu s ostalim svijetom. Prošle je godine ideja *Putovi jantara* prikazala veze s Baltikom, dok je ove godine tema *Putovi svile* bila poticajem zanimljivim glazbenim i multimedijalnim programima, s glazbom Azije, preko arapskog svijeta i Indije, sve do Dalekog istoka. Simbolično je *Mittelfest* započeo mimohodom grupe tradicionalnih glazbenika i plesača iz Rajastana u Indiji, da bi ista grupa efektno završila ovogodišnji *Mittelfest* fascinantnim koncertom na otvorenoj pozornici. Nakon mimohoda Indijaca kroz cijeli grad, prvi je koncert *Mittelfesta* prikazao multimedijalni glazbeno-vizualni program na tekstove europskih putnika u daleki svijet Istoka, od Marka Pola nadalje: ova je elektronička glazba u kontrapunktu sa živim glazbenim izvođenjem i recitacijama možda do sada najuspješnije premijerno ostvarenje *Mittelfesta* u desetljeću njegova postojanja – Carlo de Incontrera kao inspirator i koordinator, uz brojne skladatelje i nekoliko sjajnih izvođača, dostigao je time jedan od svojih zvjezdanih stvaralačkih vrhunaca.

Azija kao inspiracija

Dva su velika orkestralna koncerta (orkestri iz Trsta i Udina) predstavila programe inspirirane Azijom. Flautist Roberto Fabbriciani isprepleo je u rafinirano koncipiranom i izvedenom programu suvremenu avangardu s fragmentima dalekoistočne glazbe, dok je nenadmašni Clemencic Consort isto učinio s europskim srednjim vijekom, Iranom, Indijom i Kinom. Predstavila se i mlada i već afirmirana operna zvijezda Eteri Gvazava, porijeklom iz Sibira, uz sjajnog pijanista američkog porijekla Petera Nelsona, programom europske romantike na tekstove iranskog pjesnika Hafeza i Goetheova *West-Östlicher Divan*. Sasvim zadivljujući pijanist Francois-Joel Thiollier izboru egzotično inspiriranih stranica Liszta i Debussyja pridodao je i vlastitu transkripciju Mahlerova *Das Lied von der Erde* kreiranog na starokinesku poeziju. Kontrabasist Fernando Grillo i pijanist Corrado Gullin, obojica i skladatelji, izveli su po jednu vlastitu praizvedbu, a oba su djela – zanosno neobična i nekonvencionalna – maštoviti plodovi egzotičnih nadahnuća.

Zadivljujuća konstanta programa bio je sedmodnevni multimedijski ciklus *Le Sette Principesse*. Svake večeri pred ponoć, na tekstove starog iranskog pripovjedača i pjesnika Nezamija, čuli smo i vidjeli multinacionalne kreacije, uz sugestivno magičnu vizualnu komponentu Zlatka Boureka. Bajke iz svih azijskih krajeva više nego maštovito oživljene svake su nas večeri prenosile u tajnoviti svijet noći, među čarobne koprene kojima je Istok znao vješto i varavo obaviti brutalnu životnu svakodnevicu .

Globalno zajedništvo

I ove je godine svojim glazbenim programom *Mittelfest* paradigmatski oživio jednako samu Srednju Europu, koliko i jedan od značajnih vidova njenih veza s dalekim krajevima svijeta, veza koliko umjetničkih toliko i duhovnih. Tri dominantna kruga prastarih civilizacija, Sredozemlje, Indija i Daleki istok, ovdje su se našla u gotovo mitskom globalnom zajedništvu, koje nas iz svakodnevice malog prošlošću vidno obogaćenog grada zanosi i očarava sugestivnim djelovanjem umjetnosti. Kazališne izvedbe na *Mittelfestu* nažalost su se gotovo uvijek vremenski poklapale s glazbenima, tako da ni pisac ovih redaka nije uspio vidjeti balet *Citadela* kojim je balet HNK iz Splita, kako smo kasnije čuli, briljantno predstavio svoje novo lice.

Nekonvencionalni festival

Cividale, prastari grad u sjeverozapadnom kutu Italije, već cijelo desetljeće plijeni pozornost svojim *Mittelfestom*. Jednotjedni festival niz je susreta glazbenih, kazališnih i mnogih multimedijskih događanja iz Srednje Europe izuzetno visoke umjetničke razine. Više od toga, sam je program, posebice glazbeni, promišljen na vrlo specifičan način, vremenskim i prostornim asocijacijama višestruko simboličan.

Festival se rodio 1991. godine, u vrijeme promjena u Srednjoj Europi: naglo su nestale barijere među narodima i kulturama. Milenijska međusobna povezanost mnogobrojnih etnija, različitih tradicija koje su utjecale jedna na drugu, međusobno se ispreplitale i oplođivale, bila je stvorila jednu od najbogatijih koncentracija umjetničkog stvaralaštva u svijetu. *Mittelfest* u nekom je smislu postao dokumentom ponovo rođenog identiteta Srednje Europe – ali i njene velike raznolikosti, kreativnih veza s ostalim dijelovima svijeta, te jasnih posebnih identiteta etnija, sve do najrazličitijih razasutih manjina. Pojam *identitet*, u njegovim mnogoslojnim značenjima, godinama je bio simbol *Mittelfesta.*

Jednako simbolično, prvi su *Mittelfest* otvorili predsjednici Italije i Mađarske. Festival otada okuplja i «zrači» – ne samo umjetnošću, on želi biti i rasadnikom humanizma i tolerancije, posebno u teškom vremenu nakon 1990. Jednako želi biti i svjedokom povijesti regije koja seže od Baltika do Sredozemlja, a Cividale je postao paradigmatskim žarištem minulih stoljeća, i u tom je znaku koncipiran program svih prethodnih pa i ovogodišnjeg festivala.

FILM

VELIKE IDEJE I VELIKI NARODI

Amerikanci se angažiraju samo zato jer su svi drugi nesposobni da išta riješe, ali to gotovo u pravilu rade učinkovito. Jednako su učinkoviti filmski junaci pa i patriot Mel Gibson

Patriot; redatelj Roland Emmerich; SAD, 2000.

Bruno Kragić

Kada u tijeku ljudskih događaja postane nužno za kritičara da kaže nešto o filmu koji je pogledao i da preuzme prava koja mu pripadaju, poštovanje prema općeprihvaćenim načelima objektivnosti i impersonalnosti traži od njega da upravo tako izloži mišljenje o tom filmu.

Kako je ta istina očita, a unatoč nizu smetnji koje priječe gledanje razmatrane materije (ingeniozni napadi digitalnih zvučnih novotarija čim sjednete i svjetla se ugase te foršpani koji uvijek s ukusom, odmjerenošću i nadasve očitavanjem urođene skromnosti autora filmova najavljuju daljnja intrigantna remekdjela u kinima), možemo utvrditi kako je novi *blockbuster* pametnije i ljepše napravljeno djelo, ukorijenjeno u američku filmsku tradiciju, u usporedbi sa sličnim grandioznim epovima s kraja ovoga stoljeća kakvi su *Titanic* ili pak *Gladijator*. Kako se *Patriot* najlakše može odrediti kao romansa, tako ga možemo opisati parafrazirajući trostupanjsku strukturu navedenoga generičkog zapleta, pa krenuti od retorike preko poetike do ideologije, što doduše nikako ne smije značiti da je posljednja kategorija najznačajnija.

Retorika: povišena sredstva

Retorički, film slijedi izlagačke načine klasičnog stila zvučnog filma. Većina je dakle kadrova i scena u funkciji priče, a retorički se naglašavaju oni dijelovi značajni za njezin razvoj kao i za samog junaka. Tako su smrti dvojice junakovih sinova prikazane tehnikom *slow-motiona*, premda to odudara od klasicističkog poimanja svijeta i života (smrt je kao takva emocionalno i semantički dovoljno jaka da je nije potrebno retorički naglašavati), a na isti je način prikazana i junakova regeneracija pred ubojstvo protivnika. Nadalje dva zatamnjenja, koja se koriste tijekom same radnje (treće je na kraju filma) zaokružuju značajne događaje: smrt junakova sina uslijed koje se on odlučuje na akciju i njegov prvi sukob s neprijateljem u kojem se vraćaju na površinu njegovi zatomljeni ratnički porivi i ujedno redefinira odnos s ostalim sinovima. I scene bitaka koriste retorički povišena sredstva omogućena nešto razvijenijom filmskom tehnologijom današnjice, ali tu se stara istina kako tehnološki napredak donosi malo dobra jasno očituje u stripovskom karakteru scena, kada primjerice topovska kugla otkine glavu nekom vojniku ili noge nekolicini, a čiji je (valjda priželjkivani) realistički naboj poništen upravo takvom retoričnošću (jer kao što znamo najveći se realizam sastoji u prikazu ničega). Znatno su uspjeliji totali scena bitaka koji kompozicijom i koloristikom slijede slikarstvo iz doba rata za nezavisnost. Izrazita slikarska kvaliteta tih kadrova, možda najboljih u filmu, usredotočena na odnose boja (crvene, bijele, plave) i gotovo statične kompozicije potvrđuje vizualnu svijest kakve nažalost nema na pretek u suvremenom američkom filmu, pa uspoređeni primjerice sa spektakularnim, ali jednoličnim i krajnje nerazrađenim kompozicijama *Titanica* djeluju još impresivnije potvrđujući ujedno kako je slika (makar i statična) još uvijek najvažniji dio filma. Slično su ostvareni i početni kadrovi seoske idile, a pokušaj vizualnog dočaravanja ozračja i razvoja radnje vidi se i u kadrovima Charlestona nakon pada u ruke kraljevske vojske (od ugodnih boja k sivima i tmurnima) ili smrti junakova sina (pomak od jarkih boja ponovo k sivima i blijedima). Premda ne ulaze u vrhunce suptilnosti i slojevitosti filmskog vizualnog izražavanja, nalazimo se u vremenu kada moramo biti zahvalni i za male stvari, naročito u filmu.

Poetika: ispunjenje želje

Poetički, film izvire i uklapa se u tradiciju holivudske poetike kostimiranog–pustolovnog filma, premda s naglašenijim tragičnim tonovima, a samim tim sadrži i značajke romanse. Poetiku zasnovanu na izmjenama prizora akcije i odmora, svjetla i tame, zvuka i tišine te miješanju komičnog i ozbiljnog, romantičnog i realističkog, lirskog i epskog klasični je Hollywood u svojim remekdjelima doveo do vrhunca i učinio temeljem američkog filma uopće. U tom je smislu *Patriot* zaista paradigmatsko djelo. Nakon prve scene seoske idile, radnja se premješta u gradsku buku i metež, pojačanu dernjavom i pucanjem, a tijekom čitavog filma dosljedno se izmjenjuju scene i kadrovi odmora s onima akcije i djelovanja, sve dok se nakon završne bitke ne vratimo na početak, u seosku idilu. Ozbiljna priča o obiteljskim tragedijama, umiranju i ratu olakšava se komičkim epizodama, epski zamah teme o formiranju nacije i uspostavi države u ekstremnoj situaciji rata prožet je lirskom, intimističkom i povremeno plačljivo sentimentalnom pričom o ocu i njegovoj djeci, a temeljni optimizam romanse zatamljen je nizom smrti (desetak ubijenih likova ako ne uzmemo u obzir brojne vojnike statiste), od kojih su neke prilično okrutne, kao i brojnim drugim nesrećama. Masakriranje vojnika u samim bitkama, ubijanja civila i ranjenika, graktanje gavrana, kadrovi obješenih, paljenje crkve u kojoj su zatvoreni stanovnici čitavog sela, ubojstva dva junakova sina, sve to vuče na tragediju. Štoviše protagonist je opterećen tamnom prošlošću na koju ga ostali likovi neprestano podsjećaju s obzirom da je preko nje stekao status junaka. Film počinje njegovim monologom o vlastitu strahu o neminovnosti okajavanja grijeha i kaznom težom od podnošljive, a on nešto kasnije primjećuje kako mu se obitelj raspada što je još jedan važan tragički element. Ipak, film nije tragedija. Kada junak ponavlja svoj početni monolog nakon smrti drugog sina, on poslije njega ne doživljava konačni pad, već reintegraciju što se uklapa u poznatu činjenicu da je lako izvesti sretan završetak iz tmurne radnje. Kao u golemoj većini američkih filmova akcije, temelj *Patriota* nije junakova propast, nego njegov sukob s neprijateljem. I kao što je junak povezan s proljećem, plodnošću (sedmero djece!), a dobiva i atribute nadljudskog (nadimak *Duh*), njegov je glavni protivnik vezan za zimu, jalovost (nosi svojevrsnu šubaru, od njegova nasljedstva nije ostalo ništa), a svojom krvoločnošću i bezobzirnošću bliži se demonskom. Nakon borbe na život i smrt junak pobjeđuje, a integracija je potpuna – nalazi novu družicu, dobiva još jedno dijete i vraća se u idilični dom u nastajanju dok na široj razini nastaje nova nacija. San o ispunjenju želje je na dohvat ruke.

Novi *blockbuster* iz kolonija djelo je ukorijenjeno u američku filmsku tradiciju, pametnije i ljepše napravljeno od sličnih grandioznih epova kao što su *Titanic* ili *Gladijator*

Ideologija: sloboda i ostvarenje sreće

Put k integraciji, osim što je u temelju poetike filma, naznačuje i njegovu ideologiju. I dok je upravo ideološka strana izazvala brojne, uglavnom promašene primjedbe i kritike, možemo po treći put utvrditi da se i u ovom slučaju *Patriot* uklapa u američku filmsku tradiciju. Riječ je naravno o slavnoj tendenciji holivudskog filma k neutraliziranju ideoloških sukoba i pukotina te afirmiranju temeljnih ideja američkog načina života – života slobode i ostvarenja sreće. Kako je pak to Amerika, mjesto najvećeg procvata pragmatizma i biheviorizma, to se radi na populistički način (odatle akcija kao jamac komercijalne privlačnosti) i individualiziranjem sukoba. Stoga junakov odlazak u rat tek nakon ubojstva sina nije nikakva dramaturška crna rupa, nego klasično sredstvo njegova uvlačenja u ideološki sukob. Junak je ovdje kao u velikoj većini američkih filmova *reluctant man*, čovjek koji oklijeva. On naravno podržava pravedne vrednote, ali za njih će se boriti tek kad bude osobno pogođen. Osim što gledateljima nepravda jače djeluje kad pogodi pojedinca s kojim mogu suosjećati i identificirati se nego na nekoj apstraktnoj razini, zazor od svega apstraktnog karakterističan je za Ameriku u cjelini. Ni Američka revolucija nije pokrenuta oko generalija, već zbog konkretnog slučaja visokih i neopravdanih poreza donošenih bez suglasnosti samih Amerikanaca, pa nije nikakvo čudo da njihovi filmski junaci djeluju tek kada su stavljeni pred zid. Ilustriraju tako i američko djelovanje u svijetu. Ideološki, SAD je svjetski policajac, ali nekako protiv svoje volje. Angažiraju ga samo zato jer su svi drugi nesposobni da išta riješe. Kada pak djeluje, radi to gotovo u pravilu učinkovito. Isto su tako učinkoviti i filmski junaci, pa i patriot Mel Gibson. Osim što uspješno organizira dobrovoljačku gerilu i okreće završnu bitku od poraza k pobjedi, pripomaže integraciji društva koje se pak najavljuje kao oslobođeno ideoloških tenzija onog s početka. To je društvo naravno u svom temelju konzervativno (kakvo bi drugačije i moglo biti društvo malih posjednika, trgovaca i plantažera) što se najbolje ilustrira slikom pastorale kojom ovaj film i završava. Određen kao romansa on ne može biti pretjerano suptilan i kompleksan jer te kvalitete, kao što je netko već primijetio, u njoj i nisu baš na cijeni. To ne znači da film nije mogao biti manje izravan u prikazu i razradi svoje temeljne idejne preokupacije, ali ovom smo primjedbom ušli na područje kreativnih snaga njegovih realizatora i povijesnog trenutka njegova nastanka. Dok prvo ostaje u području psiholoških spekulacija, za trenutak nastanka možemo primijetiti da je vrlo žalostan, ali ako se prisjetimo ranijih filmova njegova redatelja, poput *Dana nezavisnosti* ili već spomenutog Cameronovog *Titanica*, onda pored njihovih vulgarnih i banaliziranih ideoloških projekcija (posebice klasnog ratovanja u potonjem) crno-bijela karakterizacija *Patriota* dobiva i sive tonove, pa tako junak neke vrednote usvaja postupno i tek se pred kraj filma preobražava u punokrvnog rodoljuba. S obzirom na njegovu uklopljenost u vlastitu filmsku tradiciju vidimo da su analogije s jugoslavenskim tzv. partizanskim filmovima izlišne, a sve sličnosti proizlaze iz toga što je ovaj pseudožanr preuzeo upravo formule holivudske tradicije. Film kao umjetničko djelo nema pak nikakve veze s povijesnim činjenicama i prigovarati mu povijesna iskrivljavanja bila bi još jedna nepravda koju ovo djelo, prilično ravnodušno primljeno od strane hrvatske filmske kritike ekstatične u slučajevima ideološki identičnih, a poetički pa i retorički daleko manje zanimljivijih djela (spominjem samo seriju *Umri muški* i slična ostvarenja majstora akcijskih filmova) nije zaslužilo.

Junak je kao u velikoj većini američkih filmova *reluctant man*, čovjek koji oklijeva. On naravno podržava pravedne vrednote, ali za njih će se boriti tek kad bude osobno pogođen

razgovor

Boris T. Matić, direktor Motovunskog festivala

T. Matić kao tata mata

Sandra Antolić

Kako si zadovoljan odjekom Motovun Film Festivala u medijima?

Mi smo ove godine bili mnogo stroži prema novinarima. Odlučili smo da iz jedne redakcije ne možemo akreditirati, na primjer, šest novinara. Zbog iskustava s prošlogodišnjim gužvama željeli smo smanjiti njihov broj, ali opet je sto četrdeset akreditiranih novinara velik broj. Prošle godine o Festivalu objavljeno je oko dvjesto pedeset članaka, no većina kroz iskonstruitrani sukob s Pulskim festivalom. Ove će godine bez političkih kuhinja biti još i više objavljenih napisa i statistički gledano Festival je izvrsno prošao. O sadržaju samih komentara teško mi je govoriti, no većina je pozitivno intonirana. Ipak očekujemo da će Festival svake godine imati sve više neprijatelja, jer ih stječeš kako rasteš, a simpatičan si samo kad si mlad i pomalo *off*.

Imena i kontakti

Zašto je MFF ugostio švedske glumce Erlanda Josephona i Bibi Andersson?

Medijsku pozornost na velikim filmskim festivalima u pravilu privlače gostujuće zvijezde. Mislim da je ovo dvoje velikih glumaca sretan izbor, jer smo se prije MFF-a složili da bi nam neka grandiozna imena mogla pojesti festival. Evo, to se dogodilo našim kolegama u Sarajevu. Došao je Bono i progutao Williama Defoa, Stevea Buscemija. Dakle, i u budućnosti će pravilo biti: imena da, ali producentska, redateljska.

Zašto radiš MFF?

Prvenstveno zbog kontakata s ljudima iz filmskog svijeta. Intencija je i da se zakačimo na razne strane fondove, da naučim što je to produkcija filma, na primjer. Festival je još uvijek *selfmade* varijanta. Ja sam još mlad producent s jednim igranim i tri četiri dokumentarna filma. Glavno mi je da i kroz MFF ostanem u poslu.

Kakva je financijska konstrukcija MFF-a?

Budžet MFF-a iznosi oko milijun i četiristo tisuća kuna, iako još nisam podvukao crtu i vidio koja je to konačno cifra, jer računi i dalje stižu na naplatu. Ta svota nije u gotovini dakako, mnogo je tu kompenzacija i raznih usluga. Većinu od osamsto tisuća kuna dala je Istarska županija. Oni su kroz MFF prepoznali i realizirali odličnu priliku za promociju, tako da je od tih osamsto tisuća kuna istarskim poreznim obveznicima sigurno na jednu vraćeno dvije kune u tih pet dana, a problem PDV-a koji se slijeva u državnu kasu govori da se i Ministarstvu kulture njihovih dvjesto tisuća kuna vratilo barem trostruko. U konačnici mislim da će budžet iznositi oko milijun i šesto tisuća, budući da smo pet dana dvadeset četiri sata bili *online*, da je radilo oko sedamdesetak ljudi, od kojih oko sedam na plaći. Gotovine je potrošeno manje od milijun i dvjesto tisuća, koliko je potrebno za budžet Pulskog festivala, ali mi prikazujemo osamdeset dva filma uključujući i jednominutne i svi su s titlovima. Volim reći, za predodžbu, da samo put kopije filma *Kukujiro* iz Japana i natrag DHL-om košta dvanaest tisuća kuna.

Ne napuštamo Motovun

Je li Motovun premalen za MFF?

To već dugo slušamo. Stvarno nam predstoji da sljedećih mjeseci utvrdimo - Rajko Grlić i ja - u kojem ćemo pravcu, i preneseno i doslovno, dalje ići. Motovun nećemo napustiti. No, već u siječnju iduće godine moramo zatvoriti prijave za dolazak u Motovun da bi izbjegli organizacijski kaos. Eto, ove smo godine uspostavili još jedno kino na Kanalu. Sva ćemo događanja pomicati prema podnožju, naprosto da bi rasteretili glavnu dvoranu. Postoji još i mogućnost korištenja parkirališta kod zidina kao dodatnog kina, itd. Sljedeće ćemo godine probati filmovima kružiti i po okolnim istarskim mjestima koja imaju kino, prvo takvo je Višnjan, napraviti možda malu turneju po Istri.

Koji su tebi osobno najdraži filmovi iz konkurencije?

Iza svih četrnaest naslova apsolutno stojimo, izabrani su između njih oko sto pedeset. Izdvojio bih *Kukujiro* Takeshija Kitana i *Tuš* Zhanga Yanga. Volio bi da *Tuš* vidi domaća publika, ali za Istočnu Europu drži ga Kinowelt, a oni su sad u Hrvatskoj potpisali suradnju s VTI-jem koji se nije odlučio za kinodistribuciju, pa ću pokušati razgovarati direktno s Kinoweltom mimo VTI-ja i prikazati ovaj vrijedni film u Hrvatskim kinima makar znam da ga neće vidjeti više od nekoliko tisuća ljudi.

Zašto program novog francuskog filma na MFF-u?

Ne znam da li ćemo zadržati tu koncepciju predstavljanja recentnih naslova neke nacionalne kinematografije na MFF-u. Počeli smo prošle godine s Nizozemskom, a ove nastavili s Francuskom. Princip je da izaberemo selektora kojeg smatramo vrijednim i da ta osoba predstavi svoju kinematografiju. No, ove ćemo godine u studenom u suradnji sa Zagreb-filmom pokušati dosadašnji *Festival filmova Europske unije*, koji bi prošlih godina od četrnaest naslova prikazao tek nekolicinu dobrih i to minimalnom broju gledatelja, pretvoriti u *Reviju europskog filma* i dići čitavu stvar na višu razinu. U prosincu MFF priprema i tjedan novozelandskog filma, tako da će ta događanja u Motovunu 2001. godine biti pomalo suvišna.

Potrošeno je manje od od milijun i dvjesto tisuća, koliki je budžet Pulskog festivala, ali mi prikazujemo osamdeset dva filma uključujući i jednominutne, i svi su s titlovima

Boris T. Matić rođen je 1966. godine. Nije završio psihologiju, ni novinarstvo, premda ih je studirao. Devedeset druge na treću počinje se zanimati za likovnu umjetnost izlažući kao samostalni autor te kao organizator brojnih izložaba, kod kuće i u inozemstvu. Od devedeset treće radi na Radiju 101 kao samostalni producent, voditelj promocija, organizator koncerata i autor reklama. Kao filmski producent počeo je surađivati s Hrvojem Hribarom, zatim nastavlja s Daliborom Martinisom, Goranom Rušinovićem te Igorom Mirkovićem i Rajkom Grlićem - u igranim i dokumentarnim produkcijama. Od 1999. godine direktor je *Motovun Film Festivala* i istoimene tvrtke koja se uz filmsku produkciju bavi i distribucijom filmova.

razgovor

Bela Tarr, redatelj

MRZIM FILMOVE PUNE LAŽI

Nikad nisam ni htio snimiti film koji priča priču. Ljudi se uvijek koncentriraju na priču. Ja ih uvijek želim prekinuti.

Sabina Pstrocki

Filmove ste počeli snimati kao tinejdžer, a svoj ste prvi film snimili u ranim dvadesetim. Kako ste tako rano došli u priliku napraviti film?

U to vrijeme postojao je studio u Mađarskoj, zvao se Béla Balász Studio koji je bio neka vrst eksperimentalnog i neprofesionalnog studija. Oni su me pozvali rekavši da, želim li nešto raditi, samo dođem i pokušam. Na početku su mi ponudili nevjerojatno malo novca i snimao sam dva dana. Onda sam prestao, ali kasnije su mi dali još novca i dopustili da završim snimanje. Snimao sam radničku obitelj. Postojao je kvart u kojem su se oni uselili u jedan prazan stan, a policija je došla i odvela ih. To je bila priča koju sam želio snimiti na super-8 dok još nisam postao profesionalni redatelj. Policija me uhapsila i nisam mogao snimati te stvari dokumentarno, te sam odlučio otići u Béla Balász Studio i njima prezentirati tu ideju. To je bio moj prvi dugometražni film.

Nećemo kucati na vrata jebene filmske industrije

Jednom ste rekli da je film Obiteljsko gnijezdo snimljen za pet dana. Možete li reći nešto više o tom filmu te ima li on kakve veze s Dogmom 95, s obzirom da su ga neki uspoređivali s filmovima skupine Dogma?

Znate li u čemu je najveća razlika između Dogme i tog filma? U filmovima skupine Dogma, primjerice, koriste se neki vrlo profesionalni glumci iz Nacionalnog kazališta. U to vrijeme, kad sam bio mlad, gledao sam mnoge filmove u kinima i mrzio ih. Bili su puni laži. Zato sam odlučio snimiti nešto o stvarnim ljudima, s neprofesionalcima, stvarnim ljudima s ulice, u stvarnim situacijama, u crno-bijeloj tehnici, ručnom kamerom od 16mm, s mnogo kadrova koji prikazuju samo lica jer na licima se mnogo toga može vidjeti. Želite li ući u sobu, imate dvije mogućnosti. Možete pokucati, a možete i razvaliti vrata. Mi smo se odlučili za ovo drugo. Nećemo kucati na vrata jebene filmske industrije. *Obiteljsko gnijezdo* je nevjerojatno jeftin film. Zbog toga smo ga uspjeli snimiti u pet dana. Pet dana je bilo dovoljno, nije nam trebalo više. Snimali smo s dvije 16mm kamere i bilo je puno improvizacije.

U jednom ste intervjuu rekli da ste željeli postati filozof. Kako je došlo do toga da ste na kraju ipak postali redatelj?

To je istina, ali jednostavno nisam mogao biti filozof. Snimao sam neprofesionalne filmove kad mi je bilo 18 godina. Snimio sam jedan kratki 8mm film s odvojenim zvukom koji je trajao samo 20 minuta o jednoj grupi radnika koji su bili Cigani. U to su vrijeme bili poslali pismo Janosu Kadaru, vođi Komunističke partije, a radilo se o vrlo tužnom pismu upućenom Komunističkoj partiji, u kojem su rekli da žele napustiti zemlju, da žele otići u Austriju i da ne žele više živjeti i raditi u Mađarskoj jer nemaju hrane, nemaju stana i zapravo nemaju ništa. U filmu se radi o tom pismu. Film je prikazivao i njihovu djecu i njihov obiteljski život, jednostavno način na koji žive. Pismo je pisano stilom kojim ruski *mužik* piše caru. Dobio sam neke nagrade za taj film u Mađarskoj i mnogima se svidio, ali film je bio veliki skandal. Kasnije sam se želio upisati na fakultet, ali su mi rekli da se u Mađarskoj nikad neću uspjeti upisati jer da je moj film protiv društva, protiv politike i režima, da me smatraju crnom ovcom, te da nikad neće prihvatiti moju prijavu. Bilo je to definitivna odluka, i to su mi rekli u lice. Ipak sam pokušao. Postojao je i ispit, a kasnije je na mom aplikacijskom formularu velikim crvenim slovima pisalo: *odbijeno*. To je bio razlog zbog kojeg nisam ponovno pokušavao.

Zašto se napustili Mađarsku i odlučili otići u Berlin, ima li to kakve veze s negativnim reakcijama na film Prokletstvo?

Ono što smo radili početkom i sredinom osamdesetih vezuje se za rad u jednom studiju s mladim mađarskim redateljima, po mom mišljenju nekima od najboljih. Pokušavali smo napraviti nešto, ali je država odlučila definitivno zatvoriti naš studio. Kasnije se jedan od mojih prijatelja ubio, jedan se vratio na televiziju, jedan je otišao u kazalište i cijela grupa je potpuno uništena. Nisam se više mogao baviti filmovima, ali sam otišao u jedan komercijalni studio, te sam uvjeravao direktora da mi da kameru i neke filmske materijale. U tom smo malom studiju napravili *Prokletstvo,* i to je sve bilo izvan službenog sustava. Bio je to prvi nezavisni film, 1987. godine. Kasnije su mi neki ljudi bliski političkom životu rekli da nema razloga da dalje ostajem u Mađarskoj, a bili su me pozvali u Berlin, na Berlinsku akademiju. Pozvali su mene i moju obitelj i bili smo u Berlinu u vrijeme rušenja Zida. Godinu dana kasnije neki su me ljudi iz Mađarske zvali da se vratim i radim ondje. I napokon, danas sam u Mađarskoj, a ponekad se vratim u Berlin, podučavam i vodim radionice na Njemačkoj filmskoj akademiji.

Jednom ste rekli da je ritam vašeg filma bio inspiriran ritmom tanga: šest koraka naprijed, šest nazad, a to se odnosi na dvanaest dijelova filma. Možete li to podrobnije objasniti? Ima li to kakve veze s izražavanjem vremena u filmu?

Teško mi je to objasniti, ali ono što pitate vrlo je bitno. Radilo se o romanu Laszla Krasznhorkaia i on je sam uzeo takvu strukturu. Najprije smo morali odlučiti hoćemo li slijediti roman ili ćemo je narušiti na neki način. Odlučili smo ipak po prvi put u životu da ćemo poštovati roman i slijediti njegovu strukturu. Roman je imao dvanaest poglavlja, šest koraka naprijed, šest koraka nazad, a stvar koja je također bitna jest da mi se roman jako svidio. Bilo je vrlo dugih rečenica. Jedna rečenica je bila duga tri stranice. Kad biste čitali taj roman, mislili biste da je nemoguće napraviti film po njemu. Bilo je puno unutarnjih priča koje se ne prepoznaju lako. Jedino što smo mogli učiniti je pratiti njegov stil, njegov mentalitet, njegov jezik koji je potpuno drugačiji od jezika filma. Ako sjedite negdje u mađarskoj ravnici, vrijeme nestaje istog trenutka. Odmah osjetite vječnost. Vidite različite perspektive i mnogo drugih stvari. Sve je to apsolutno izvanvremenski. Lokacije za *Sotonski tango* tražili smo dvije godine. Vidio sam svaku kuću, svaki kutak, svaku točku mađarske ravnice. Konačno smo odlučili: ovaj film će govoriti o vremenu. Radi se o koordinatama, jedna odozgo prema dolje koja predstavlja vrijeme i jedna s lijeva na desno koja predstavlja život ljudi i o načinu na koji se križaju.

Neki kritičari tvrde da je Andrej Tarkovski imao velikog utjecaja na vas. Želite li spomenuti još kojeg redatelja?

Jako mi se sviđaju neki filmovi Tarkovskog, ne svi. Najveća razlika je njegova religija i njegov mentalitet. Na kraju njegovih filmova možete vidjeti Boga, u mojima nikad. U mojim filmovima možete, nadam se, vidjeti ponešto o ljudskom životu ili ljudskom moralu. Ja ne idem toliko u dubinu, u religioznom smislu. Ne bih spominjao druge utjecaje, osim Tarkovskog. A opet ne mogu ostvariti stvarni kontakt s njegovim djelima jer su izrazito religiozna.

Volim duge kadrove. Sve montiramo za vrijeme snimanja. Kad završimo snimanje, film je gotov. Radi se samo o slikama, o ljudskim licima, o nekim rečenicama, o dodiru i o ritmu, o zvukovima.

Kakav je utjecaj na vaš rad imalo razdoblje vašeg boravka u Berlinu?

Teško mi je odgovoriti na to pitanje. Prirodno je da živite li negdje više od godinu dana, da to utječe na vas. Imali smo prijatelje u Njemačkoj, imali smo gotovo sve, mnogo smo putovali. Ne mogu trenutno pričati o tome, ali sigurno je da je taj dio mog života imao velikog utjecaja na moj rad.

Duljina nije bitna

Zašto je Sotonski tango ***tako dugačak film? Radi se o gotovo sedam i pol sati filma.***

Točno sedam sati i petnaest minuta. Napravio sam jedan film od trideset minuta, jedan od dva sata, jedan od sedam sati. Zavisi od toga što želite. Duljina nije bitna. Kad smo počeli snimati *Sotonski tango* i kad smo razmotrili budžet, planirali smo šestosatni film i nismo znali da će ispasti malo duži. Ne radi se o teoretskim ili estetskim razlozima. Pitanje je bilo kako snimiti točnu historijsku sliku o srednjoeuropskoj situaciji. Nismo htjeli napraviti skandal ili privući pažnju duljinom filma.

Za vaše je filmove karakteristična upotreba dugih kadrova, hoćete li taj postupak koristiti i u daljnjem radu i zašto?

Volim duge kadrove. Želim li biti ciničan, reći ću vam da je to zato što ne volim provoditi vrijeme u montažnoj sobi. Mrzim to. To je razlog, ne volim ondje stajati. Mi sve montiramo za vrijeme snimanja. Kad završimo snimanje, film je gotov. Kao i kod mog zadnjeg filma. Kad smo završili snimanje, imali smo još dva sata i film je bio spreman. Otišli smo u sobu za pregledavanje snimaka, provjerili sve i bilo je u redu.

Isti cenzori

Mislite li da je činjenica što niste u mainstream produkciji spriječila da se o vama više zna ili da vaši filmovi budu gledaniji?

Ne znam što je *mainstream*. Ne znam što to znači. Ponekad mislim da je nezavisna produkcija većina, a da je *mainstream* manjina.

S obzirom na nove tehnologije, političku slobodu i novac, možete li reći nešto o razlici između stvaranja filmova danas i prije dvadeset ili trideset godina ?

Kad sam počeo raditi, politička cenzura bila je vrlo jaka i to mi je uvijek stvaralo poteškoće. Mislim da sada postoji cenzura na tržištu, što je vrlo slično. A provode je isti ljudi, bar što se tiče situacije u Istočnoj Europi. Isti cenzori. Ne znam kako je u Hrvatskoj, ali sam siguran da se u Mađarskoj ništa nije promijenilo. Samo su promijenili oblik.

Danas se u kinematografiji zbiva internacionalizacija financiranja i uloga i to se odnosi i na vaš zadnji film Werkmeister harmonies koji je rađen u njemačko-francusko-mađarskoj koprodukciji. Što mislite o tome?

Prvi je razlog što nemamo novaca i to se odnosi, po mom mišljenju, na gotovo sve zemlje Istočne Europe. Novac moramo tražiti izvana. U mom filmu radi se o izboru nekih vrlo dobrih njemačkih glumaca s kojima sam želio raditi i o nekim dobrim mađarskim glumcima. Glavni je lik Peter Fitz koji je vrlo star i poznat kazališni glumac. Možda će moj sljedeći film također biti u koprodukciji, ali uvijek mislim da bih se mogao vratiti u Mađarsku i snimiti sasvim mađarski film. Zavisi, jer želite li raditi s nekim glumcima, morate ih platiti i u tom slučaju bolje je naći njemačke producente. A njemački producent koji je radio sa mnom na ovom zadnjem filmu radio je sa mnom i ranije na *Sotonskom tangu.* Želio sam ponovo raditi s njim, a mislim da više i nemamo odnos redatelj -producent, već se sada više radi o prijateljstvu.

Upravo ste došli s festivala u Edinbourghu gdje ste predstavili svoj novi film, možete li nam reći nešto više o svom novom projektu?

Mrzim govoriti o novim projektima. Radi se samo o slikama, o ljudskim licima, o nekim rečenicama, o dodiru i o ritmu, o zvukovima. To ne mogu objasniti. Mogu vam reći nešto o samoj priči, ali ona zauzima vrlo mali dio filma. Nikad nisam zapravo ni htio snimiti film koji priča priču. To je razlog zbog kojeg mrzim gledati filmove. Ljudi se uvijek koncentriraju na priču. Ja ih uvijek želim prekinuti.

Zvali su vas na Splitski festival filma. Postoji li mogućnost da dođete?

Budem li mogao, doći ću. Volio bih doći. Sada nisam siguran da ću moći, ali ću pokušati. Bili su vrlo ljubazni. Zvali su me i prošle godine. Bilo bi usrano da im ponovo kažem ne. Ako ne budem mogao doći u Split, doći ću u Zagreb i organizirat ću jedno specijalno prikazivanje svog filma.

Mađarski redatelj Bela Tarr, najpoznatiji po svom sedmosatnom filmu *So-tonski tango* (1994), započeo je karijeru prije više od dvadeset godina. Filmografija mu između ostalog uključuje: *Prokletstvo* (1988), *Jesenski almanah* (1984), *Obiteljsko gnijezdo* (1979) i *Out-sider* (1981). Njegov najnoviji film nosi naslov *Werkmeister Harmonies* i rađen je prema scenariju i knjizi *Melankolija otpora* Laszla Krasznahorkaija, s kojim je Tarr ranije surađivao na filmovima *Prokletstvo* i *Sotonski tango.* Na Sarajevski filmski festival Bela Tarr pozvan je kao gost i član žirija regionalnog programa koji uključuje prikazivanje filmova iz istočnoeuropskih i srednjoeuropskih zemalja.

festivali

Festival uspio, klasici podlegli

Prizori iz dubrovačkog kazališnog života

Lada Čale Feldman i Morana Čale

Srpanjske su dubrovačke kazališne atrakcije, nakon uzbudljiva zagrebačkog plesnog i eurokaškog festivalskog lipnja, djelovale kao povremeni osamljeni let kakvih zalutalih osušenih jesenskih listića one koncepcije festivala koja se već proglasila bivšom, a da još u zamjenu nije našla išta uistinu prevratnički nova. Lišen domaćih premijernih ushita, prepušten tek uobičajenim nagovještajima kolovoških izvedbenih skandala (*Dundo* bez Laure?!!?) prvi se dio dubrovačkog ljeta oslonio na još dobrodržeće *Hamleta* i *Tužnu Jelu*, te prošlosezonske novitete, usiljeno smiješna *Nemoćnika u pameti* i *Dubrovačku trilogiju* prigodno sjetna sutonskog ozračja, o kojima detaljno izvijestismo lani, pa nećemo bespotrebno krasnorječiti, tek ćemo podsjetiti kako smo im, uza sve zasluge, zamjerile ključan pad ambicija u krčenju novih ambijentalnokazališnih putova.

Dugočasno iščekivanje obećanoga *Kralja Edipa* skratiti nije moglo ni ničim opravdano gostovanje finskog "tjelesnog teatra", kako su žanr svojega *Uskrsnuća* okrstili Adam Darius i Kazimir Kolesnik, čiji je niz upravo opsceno neumjesno sparenih i nespretno izvedenih pantomimskih vježbi (iza prizora *Pod tušem* i *U kadi* iznenada se sučeljujete sa slikom *Uskrsnuće: nacizam i Nazarenac*) službeno potpadao pod glazbeni dio programa. Ako vam kažemo da je jedan od izvođača utjelovljivao Pierrota – glavna točka *Klaunova smrt* – koji u sličici *Ljubavnici* iz ružičaste torbice izvlači lanac crvenih srdaca, poredanih od većeg prema manjemu, valjda ćete nam povjerovati kako riječ "kič" nije preoštar sud.

Iskrivljena lica

Tek što smo se lakovjerno poveselile dolasku-povratku Sofoklova *Kralja Edipa* na naš poslovično glede antike gostoljubivi i rezonantni, drevni kamen, misleći kako bar navodni nasljednici antičkog brisanoga kazališnog prostora, tj. Grčki nacionalni teatar iz Atene, neće taj kamen opterećivati kakvim scenografskim balastom, pojavio se na Držićevoj poljani – tom ukletom prostoru koji još nikoga nije usrećio – haenkaovski uglati podij s ukošenom i uzdignutom "srednjom trakom" na kojoj su se doskora morali gurati novogrčki glumci, u susjedstvu s bijelim lutkama u prirodnoj ljudskoj veličini s obrisima suvremena ruha. Što da se u tim uvjetima mehanički pripisane aktualnosti radi do li da se krivi lice, kadikad i karikaturalno prebojano, da se značajno lamaće rukama, šeće gore-dolje i bespoštedno recitira, sa svim logičkim naglascima na mjestu? Zbor, taj nerješivi tragički ispit moderne režije, kojemu su u pomoć pristigli intrigantni arhaični zvuci glazbe Dimitrisa Kamarotosa, nakon početnih sporadičnih mizanscenskih uznemirenja (i spoticanja s lutkama), ostao je, onako zabandažiran bjelinom nebitnosti i obvezatnim kopljima, jednako operno konvencionalno zabrinut, a zapravo zbijeno ravnodušan nad sudbom svojega žrtvenog jarca. Porazno, ali istinito: jedina utjeha te burne dubrovačke noći bio je tekst projiciran u engleskom prijevodu ponad glumačkih glava, zlokoban poput neshvaćenog proročanstva srha, straha i patnje s nedosegnutih olimpskih visina jednom zadane Sofoklove zagonetke, u pravcu koje su se nadrealistički ugođenom pojavom jedva vinuli jedino sablasnim plavilom optočeni Tirezija Costasa Galankiosa i Glasnik Themisa Panoua.

Kako se grčki klasik može prizvati u kazališni život a da se pritom ne restaurira monumentalna posmrtna mu maska, a ipak ni mak mitološko-tragične starine ne nadijeva na eksplicitan konac suvremenih etničkih sukoba (premda se u žalobne arhaične napjeve sablasno dobro uklapaju zvuci borbenih helikoptera i granata, kao usputne napomene o kontekstu izvedbe), u kolovozu su pokazale Euripidove *Feničanke* u postavi Gabrielea Vacisa, što su ih združeno izveli Teatro Stabile iz Torina i Laboratorio Teatro Settimo.

Samoranjavanje

Talijanski uprizoritelji Euripidovu su svijetu, a i parku Umjetničke škole u Dubrovniku, stranci jednako koliko je u Euripidovu tekstu Tebancima stran zbor feničkih djevica. Ali iako Feničanke dolaze iz Tira, potječu od istih predaka kao Tebanci, pa ih položaj onih koje u prolazu promatraju i prosuđuju tuđu nesreću od tuđe sudbine razdvaja samo privremeno i slučajno. Zato, umjesto da pokolj unutar Edipova roda prispodobljuje ovom ili onom aktualnom obližnjem ratnom žarištu, mladi Vacisov ansambl – impresivnim spojem vokalnog umijeća, glume i scenskog pokreta – Euripidovu tragediju proigrava kao kolektivnu psihodramu suočenja s traumom civilizacijskoga djetinjstva, u kojoj nema stalne podjele uloga, pa čak ni razlike između liječničkoga zbora i junaka pacijenata. Međutim, kako svaki glumac naizmjence empatijski preuzima riječ, očište i usudno mjesto svakoga sudionika tragičnog zbivanja – pri čemu im se glasovi, duplicirani u kanonu, povremeno sustižu kao uzajamne jeke – odmak koji ukida iluziju postojanih identiteta likova gledateljima, začudo, ne oduzima mogućnost da dopru do stanja kakvo ih približava djeci u igri, tj. da obustave nevjericu, nego ih upravo navodi da gotovo iščekuju svoj red te progovore u ime Antigone, Tirezije ili Polinika. Nad poginulima u ratnom rasulu, kako je običaj, nariču žene, ali Kreontovoj boli nad truplom sina odgovara završna Jokastina tužaljka koju, zar zaista slučajno, izriče muškarac. Golo tijelo Barbare Bonriposi što se na kraju nasumce uzastopno baca na gomilu odbačenih kostima ostaje bespomoćno ljudsko tijelo, što u obredu samoranjavanja udarcima vlastite težine pokušava sabiti i omekšati tvrdu postelju od prnja u koje se uvijek ponovno prerušavaju žrtve kletve nad zajedničkim precima.

Jedino po čemu se tzv. Henrik izdvaja od bližnjih jesu svijest nužnoj glumljenosti identiteta i hotimična promidžba fikcije, a nipošto moralna nadmoć

Negromant Kunčević

Možda se prisili osuvremenjena ponavljanja lakše oduprijeti kad se uprizoruje daleko, tragično i opće književno dobro, kao u slučaju Vacisovih Talijana (uz *Almu Mahler* Maje Gregl i Ivice Boban najbolje ovogodišnje festivalsko gostovanje); ako se, kao Ivica Kunčević iznova Držićeva *Dunda Maroja*, laćate komedije iz hrvatskog spomenara, koja vas tišti izbliza i gotovo osobno, i sama pomisao da reciklirate smijeh i vedrinu, kojom su vas postave toga djela obasipale kad ste bili nevino dijete, učinit će vam se licemjernom. Oni kojima se Prolog *Dunda* redovito obraća kao "puku starom i mudrom" okupili su se "Rim iz Dubrovnika gledat", s uobičajenom prešutnom nadom da će se novim "mirakulom" nekako opet uvjeriti u svoju mudrost što im je pribavlja starost, no ovaj put – slijedom najave da Kunčevićeva predstava neće biti torta sa šlagom i Laurom na vrhu – unaprijed obuzeti tjeskobnim predosjećajem frustracije, sluteći da će iz Dubrovnika uzvidjeti Rim, Europu, svijet i kazališne odsjaje 16. stoljeća upravo toliko koliko i uživati u nazočnosti skupoga predmeta žudnje petrarkističkoga (lažnog) imena i konzistencije. Takvo bi im mirakulo negromant Kunčević mogao dočarati jedino kad bi glavu zabio u pijesak baštinske arkadije da anestezira ogorčenje hrvatskom sadašnjošću, koja, makar i nije njegovo jedino redateljsko štivo, svakako zaposjeda golem dio pozornosti koju su dosadašnji kazališni negromanti poklanjali Držićevu tekstu. Budući da je neuputno na brzinu suditi o tome uspijeva li Kunčević, kako sam tvrdi, "razumjeti bit Marina Držića", ili je Držićeva bit u tome što nema biti koja bi se jednokratno razumjela te bi li spomenuti pljeskao ovakvome *Dundu* ili bi se pak odrekao, okomivši se, poput Marinkovića, na "parazitizam" bezobzirne "volje za moć" redateljskog "projekta", Kunčevićevu se projektu ne može osporiti dosljednost u čitanju ako ne baš Držićeva *Dunda*, onda svakako hrvatske društvene sadašnjice kroz pomoćne, hotimično pseudorenesansne leće. U Kunčevićevoj predstavi na Ribarnici, iza leđa ljupkim trgovima prošlošću oplemenjenih fasada na koje smo izgubili pravo, na prostoru koji danas više ne služi čak ni kao riblja tržnica, nego kao spremište kontejnera za smeće (inače omiljenih scenskih rekvizita u Hrvata, koji su srećom prisutni samo virtualno, ravno Lauri), sve što se zbiva organizirana je tlapnja kojom upravlja čarobni štapić ciničnoga Negromanta, Pere Kvrgića: kostimografski sudar renesansno zakrabuljenih, za rodnu grudu

prikovanih našijenaca s nazoviurbarno suvremenim kostimima naivno pohlepnih prodanih duša koje se zavaravaju međunarodnim integracijama, i glazbena oprema Nevena Frangeša u tehnici frankenštajnskog vremeplova, i anakronizmi rimske turističke ponude (od sanduka Tuborga, preko svodničkih agencija raznih razina, do asortimana gipsanih Davida), i pitomi, karikirano citatni okrajci negdašnjih "veselih" Dunda (poput jednoga od rijetkih ustupaka komičnome, trija Baba Milke Podrug Kokotović – Pera Doris Šarić Kukuljice – Dživo Miše Martinovića), i zaključni preokreti u prividnu korist gubitnika. Već i nastupno obećanje Negromantovo – o sajmišnim čudesima iz Indija Velicijeh što će ih pred publikom izložiti da je tobože upozori na razliku između ljudi nazbilj i ljudi nahvao – opovrgava se u činu izricanja: nikakvih pravih, čestitih ljudi neće se naći u Negromantovim kutijama, a ako se tkogod želi obmanjivati po indijskim receptima, preporučuju mu se opijati narkotičnoga zavijanja Krishninih sljedbenika (kojima ste uzalud nastojali umaknuti strugnuvši sa zagrebačkoga Cvjetnog trga u Dubrovnik).

Pometov krug

Ljudi nahvao, kaže nam Negromant, mislili su da su i oni ljudi, "a ljudi su nahvao ljudi nahvao i bit će do suda", i samo takvi – mojemuče, majmunski oponašatelji ljudi nazbilj – mogu se sresti u *Dundu* 2000. U svijetu kojim vlada razvrat, droga, novac i sluganstvo strancima – pa tako i našijenica Milica, unovčena kao zamamna Petrunjela (solidna Barbara Rocco), sada radi kao proračunata namještenica tajkunsko-mafijaških krugova, Maro se (Maro Martinović) tješi kokainom, a glagol "bit", prožvakan ustima zadrigloga Uga Tudeška, što ga majstorski groteskno igra Galliano Pahor, uvijek se pretvara u "pit" – i sjetni Pomet sjajnoga Predraga Vušovića može samo maštati kako mu je "srjeća u favor", jer ona navodno "s razumnijem stoji". I sam je Pomet, naime, jadno potrkalo na nesmiljenome tržištu između krupnih financijskih transakcija i javne kuće, izgladnjeli ekonomski emigrant koji – Vušovićevim okretnim gegom – u dijalogu sa svojim praznim trbuhom povjeruje da uistinu čuje njegov glas, lutka zatravljena lutrijskim zgoditkom što mu ga Negromant, glumeći Ondarda, isporučuje iz džepa hipnotiziranoga Sadija Ćudjela (pronicavoga Dražena Kühna), ukratko, otužna spodoba koja se voli zamišljati gospodarom svojega i tuđih života, zapravo spremna da jeftino proda i sebe i dostojanstvo makijavelističkog virtuoza što mu ga je jednom pripisalo tumačenje kakvo se Kunčeviću danas čini nakaradnim. Ako je za Kunčevićeva Pometa društveni uspon opsjenarska pretvorba, a dodvoravanje stranome bogatunu moralno poniženje, ne znači da bi se kao čovjek nazbilj imao kamo vratiti, osim možda u okrilje gorštačke "ljubime družine" za kojom nostalgično tuli druga mojemuča, nedotupavi Grubiša izvanrednoga Dražena Čučeka, toliko siromašan i živinski pohotan da se zgadi i samim rimskim kurvama koje su se ponadale da će ih zabaviti sirova slavenska muškarčina. No samosvojnom Kunčevićevu predstavu čini koncept (crnji i mučniji nego u zagebačkoj predstavi istog autora, pa i nego Magellijev iz 1989), a ne glumačke studije: pojedine uloge većinom ne odmiču dalje od funkcionalne odrade (*Dundo* Kruna Šarića, *Bokčilo* Iva Katića, *Popiva* Đorđa Kukuljice), uz iznimke kao što je smušeni i marginalizirani intelektualac *Tripčeta* Pjera Meničanina. Unatoč tom prigovoru, predstava bi, da parafraziramo Woodyja Allena, postigla uspjeh da je unesrećila i jednoga jedinog gledatelja.

Anakronizam režije

Glasine o osuvremeniteljskom zahvatu na Pirandellovu *Henriku IV.* u postavi Nenni Delmestre, kako se moglo očekivati, pokazale su se uspješnim učinkom fikcijske sprege teksta i predstave. Didaskalija, naime, naznačuje da se radnja tragedije zbiva – uvijek – "naših dana", pa prema tome *uvijek* tematizira zagušenost svake nama zamislive suvremenosti anakronizmima nagomilane prošlosti. Pojava Urše Raukar kao psihijatra umjesto doktora Dionisija Genonija ne remeti i dan-danas dvosmislene konotacije glavoderske profesije, a mobitel kojim službenik kontaktira s nalogodavcem gotovo je nasušna potreba poslovnih ljudi. Anakronizam koji vlada zapletom tragedije o lažnome vladaru – koji, budući da nema nikakvih realističnih uporišta, ekshibicionistički naglašava vlastitu narav dramske opsjene – upravo svojom iščašenošću toliko se uklapa u svako vrijeme, da onemogućuje bilo kakvu dodatnu "prilagodbu" suvremenosti. Istodobno, Pirandellov tekst iz 1922. pruža pipke prema predstavi u nekom "drugom" vremenu, sileći glumce da se samima sebi nasmiju kao žrtvama prisilnog ponavljanja dok izgovaraju "riječi mrtvaca" koje kazuju što se dogodilo "kad je Tito umro": evocirana smrt jednoga od pomoćnih glumaca, nakon koje će se već netko naći da odglumi njegovu ulogu i izgovara njegove riječi, vrlo prikladno zahvaća svaku glumačku alternaciju na pozornici suvremene povijesti.

Nikakvih pravih, čestitih ljudi neće se naći u Negromantovim kutijama, a ako se tkogod želi obmanjivati po indijskim receptima, preporučuju mu se opijati narkotičnoga zavijanja Krishninih sljedbenika

U prazno prizorište na Lovrjencu dospijeva isprva neidentificiran mladac (Petar Leventić) u renesansnom kostimu; kao što predviđa Pirandellov tekst, zbunjen je i prostorom, i trenutkom, i samim sobom u njima. Nosi, naime, tuđu odjeću iz tuđeg vremena da bi odigrao nejasnu ulogu nekoga pokojnog glumca, u predstavi za koju mu nisu napisali tekst, a koja uz to treba da bude "pravija" od kazališne, kao repriza davne i izgubljene zbilje i u kojoj se ne smije razotkriti glumljenost. Povrh svega, upravo je uvidio da je, unatoč naoko precizinim onomastičkim naznakama, promašio povijesno razdoblje – obukao se u dvoranina Henrika IV, francuskoga kralja iz 16. stoljeća, umjesto Henrika IV, njemačkoga cara iz 11. stoljeća. Izbezumljuju ga kostimografska inflacija, kronologijska zbrka i strah od navodnoga bezumnika koji treba da bude i publika i protagonist predstave u kojoj će mladi glumac glumiti sporedan lik. Njegova opterećenost tuđom prošlošću odmah će kretnjama prevesti i vašu opterećenost uspomenama na neke tuđe predstave – što ste ih istodobno osjećali kao svoje – koja vas je obuzimala dok ste se uspinjali na Lovrjenac: mladi glumac koji glumi glumca na kvadrat među rekvizitima kazališne prijestolne dvorane nalazi jutenu vreću punu još nepoznatih predmeta te u nju gura glavu. Možda se pokušava skriti pred odgovornošću glume ili je i samo skrivanje dio uloge – kao što se Guberina na susjednom Gracu bar dvaput uvlačio u vreću, kao Držićev Grižula i kao Shakespeareov Vratilo. No reminiscencija se brzo pretapa u "autentično" lovrjenačku kazališnu prošlost: kao začaran, glumac iz vreće vadi lubanju koja je, dakako, morala poslužiti kao Yorickova u Šerbedžijinoj ili Višnjićevoj ruci, pa i samoga glumca koji glumi glumca spopadne napast da iskuša poze prethodnika. Yorickova lubanja, ili rekvizit koji ga glumi, brzo se promeće u nov teret prošlosti na glumčevim leđima i nov mamac za glumu tuđe uloge – u grbu Šerbedžijina Richarda III. – pod kojim će glumac čak vući nogu.

Pohvala drugotnosti

Prvih nekoliko minuta *Henrika IV*. u režiji Nenni Delmestre i dramaturškoj obradi Lade Kaštelan gotovo je vrhunski domet predstave, ne samo kao duhovit metateatarski komentar prošlosti svoje pozornice, nego zato što vješto preludira na temu prošlosne kodiranosti, oponašanosti, drugotnosti, naslijeđenosti redateljsko-glumačkog inventara, rasprostirući lovrjenačke odjeke glasa Duha Hamletova Oca kao suzvučja koja će odzvanjati u brojnim prizorima Pirandellova teksta koji se – kao legitimni, a ipak smisaono nesklapni izdanci – poigravaju obrascima *Hamletovih* čvornih mjesta. Tim se nečujnim nultim prizorom posvećuju shakespeareovske rezonancije motiva glumljenog ludila i mišolovne režije tuđe glume, prisluškivanja i podmetanja, prijepora oko oplakivanja drage pokojnice, predbacivanja izdaje ženama, (neizvjesne) zločinačke podmuklosti, ne posve opravdana probadanja protivnika u nastupu možda luđačkoga, možda glumljenoga, no svakako iracionalnoga protagonistova bijesa...

Sve te prethodničke sjene čine dvojako protumačivima geste nazočnih glumačkih tijela, i to sa suprotnim predznakom: možda se postavljaju kao pretkazanja dramaturških i sudbinskih neumitnosti; možda pak geste Pirandellovih likova izokreću u grimase što se pukim slučajem podudaraju s klasikovim remekdjelom. Jer, iako ih povezuje svijest o sveopćoj glumljenosti svijeta u kojemu su sami prisiljeni glumiti ludilo, nezatomljivo ih dijeli stupanj vladarske autentičnosti: Hamlet je imao pravoga Oca, makar i pod obličjem Duha, i zakonito nosio njegovo ime, dok Henrik, kojem se ni ime ni otac ne znaju, prisvaja očinstvo nevjerojatnog pretka te se s njim poistovjećuje; Hamletovo je pravedno kazneno poslanje izrijekom naložio očinski autoritet, dok Henrik krivca za svoju (dakle očevu, jer je sam sebi otac i njegova prikaza) kob određuje samovoljno, a da ničime ne može dokazati vjerodostojnost optužbe; unatoč glumi, Hamlet čuva svoje nepatvoreno kneževsko dostojanstvo, a jedino dostojanstvo koje preostaje "Henriku IV.", krivotvoritelju i nevoljnom potomku povijesti, jest spoznaja da može samo glumiti reprizu Hamleta, Henrika IV. ili samoga sebe, tješeći se kako je, za razliku od neukih suvremenika, on ipak suveren vladar svoje citatnosti. Sukladno tim nesukladnostima, ni Belcredi, Doktor(ica) i Matilda zapravo spram Henrika nemaju očitih prijetvorno opakih, koristoljubivo ulizivačkih, odnosno preljubničko rodoskvrnih grijeha kakvima su se Klaudije, Polonije i Gertruda okaljali spram Hamleta; Frida je nedragovoljno sredstvo osvješćivanja njoj nepoznata luđaka, a ne potkazivačica voljenoga udvarača kao Ofelija; Di Nolli, Fridin zaručnik, nema mnogo zajedničkoga s Laertom, Ofelijinim bratom. Jaz između spoznajno uzvišenoga Henrika i "stada" nije tako dubok kako se protagonistu čini niti su mu moralna prava nad ostalima, kakva je Hamlet imao, tako samorazumljiva.

U zrcalu i bez zrcala

Sve što Pirandellovi likovi nisu, iako se intertekstualnim varkama pričinjaju, tvori srž njihove drugotnosti, jer druge srži i nemaju. Ni o kojemu od Pirandellovih muškaraca i žena ne doznajemo ništa "bitno" – osim ako kao bit ne smatramo Henrikove značajke veličanstvena glumca (već i prije amnezije), Matildinu (društveno općeprihvaćenu) naviku da bojenjem kose zabašuruje poodmaklu dob, Fridin otpor da se preruši u pretijesni kostim svoje majke kao djevojke, u kojemu je, uostalom, glumila posve drugu i tuđu Matildu, Di Nollijevu želju da izliječi Henrika koja zapravo i nije njegova, nego pokojne mu majke, te Doktorove/ičine ambicije da pretencioznim plastično-psihodramskim eksperimentom na ljudima (u povojnoj fazi matične discipline) preskoči Freuda i anticipira Lacanovu tezu o zrcalnom stadiju. Ništa od toga nije "pravo", shakespearsko: samo mlad i neiskusan čovjek – koji se još nije uhvatio kako glumi Višnjića, kako glumi Šerbedžiju, kako glumi Hamleta – vjeruje "u ono što mu govore drugi", "prežvakavajući riječi mrtvaca"; samo davno izgubljeno dijete, kakvo je Henrik jednom bio, moglo je misliti da je "mjesečina prava", a ne kazališni efekt majstora svjetla. Jedino, dakle, po čemu se tzv. Henrik izdvaja od bližnjih jesu svijest nužnoj glumljenosti identiteta i hotimična promidžba fikcije, a nipošto moralna nadmoć ni metafizički ili kraljevski poziv. Nesreća neautentičnosti, drugotnosti, izvedenosti iz tuđih uloga i identiteta povijesna je bolest zajednička svima (pa čak i povijesnim osobama, koje još nisu znale da glume svoj život), samo što je umjetnik može odmaknuto sagledati i vlastitom je odlukom uprizoriti na kvadrat. I nesreća i nadmoć umjetnika odraz su zrcala: vlastite lažno podvostručene slike autorefleksivnog uvida o praznini svoje reprizne osobe zastrte tuđom maskom, ulogom, imenom.

Prostor na kojemu su Nenni Delmestre i suradnici uspješno zaigrali šah s tekstom, međutim, neugodno je istaknuo i propuste, ako ne i odbijanje da povuku poteze koje je igra izričito iziskivala. Nikome ne bi palo na pamet da tzv. "izvorni" tekst štiti od intervencija i "štrihanja", ali ako ste iz Pirandellova teksta, baš kad ste zasukali rukave da pokažete njegovo i svoje te prokažete sveopću svedenost na predodžbeni odraz, naumili isjeći upravo motiv zrcala jer je scenografa Gozzea prostor naveo da ga zanemari, gubitak koji ste sami izazvali osvetit će se što ste se igrali Doktora koji bi, baš kao psihijatar Henrika, Pirandellov tekst htio liječiti zrcalom svoje predstave, zaboravljajući da je taj isti tekst vašu namjeru već predvidio. Sitnica: ali zbog izostanka zrcala u ključnom prizoru prepoznavanja potresenost svih prisutnih, uključujući publiku, ostaje nemotivirana ičim osim veličinom Henrikova navodnog mučeništva. Zar bi u zemlji još uvijek punoj mina, ruševina, socijalne bijede i apsurdnih prirodnih nepogoda ikoga mogla potresti svojevoljna osamljenost dokona aristokrata koji ozbiljnu i odgovornu životu izrijekom pretpostavlja fikciju, lika koji, dakle, svim silama na svoju tobožnju tragediju ustrajno ukazuje kao na fikciju? Ili je jedino što nas se u Henrikovoj citatnoj tragediji može ticati metaforička zgroženost pri suočenju s vlastitom slikom stereotipne prerušenosti? Zato inače impozantnome Kerekešu, koji svojega Henrika IV. koncipira kao progonjena pravednika u sukobu s bezdušnim društvom, manjka ironije prema vlastitome samozadovoljnom predstavljačkom mazohizmu, drska hrabrost da se nasmije svima koji ozbiljno shvaćaju njegovu glumu, pa i samome sebi. U predstavi Nenni Delmestre, prema glumačkoj citatnosti zanimljivo "krležijanske" Belcredijeve brbljavosti (Galliano Pahor) i laertovskih reminiscencija nervoznog Di Nollija (Livio Badurina), samosažalni heroizam i optužbe (M. Kerekeš), pokajničke suze ganuća (inače u takvoj koncepciji uvjerljive Dubravke Ostoić) i vriskovi mladenačkog buntovništva bez razloga (Olga Pakalović) doimaju se odviše "kao pravi", a da bi Pirandellova izvrnuta Hamleta srušile s nezasluženoga postolja tragičnog junaka.

kazalište

Puž demokracije na daskama pozornice

ili kako izgleda ljeto u histrionskom Zagrebu

Nataša Govedić

Prema određenju britanskog politologa Laurencea Whiteheada zemlje uhvaćene u proces demokratske tranzicije po mnogočemu poštuju logiku *kazališta*, to jest logiku "javne dramske izvedbe" nove Vladine politike, čiji je cilj "uspostavljanje demokratskih institucija". Pritom sve nas prijelazne subjekte političari sa *službenih pozornica* moraju uvjeriti kako su u stanju zadržati pažnju publike *nenasilnim* metodama. Drama demokracije uključuje i postojanje jake, vladi opozicijske scene kao i stav da je demokratsko društvo u stvari stalno borilište ili čistilište produktivnih konflikata. Što se publike tiče, od nje se očekuje aktivna participacija u političkoj predstavi i svijest da uvijek imaju razne mogućnosti izbora. Malo je teže pitanje primjećujemo li tragove primjene ovog programa u današnjoj tranzicijskoj Hrvatskoj. Nakon što smo Zlatka Viteza godinama prisilno gledali za (1) političkom, (2) sportskom i (3) kazališnom govornicom, osjećaj "slobode izbora" još uvijek nam je uvijek pomalo bljedunjav i proziran. Pogotovo kad u ljetnim mjesecima prošećemo glavnom gradskom ulicom, uđemo u *jedino* otvoreno kazalište da bi ubrzo shvatili kako je unutra i Shakespeare podlegao surovim udarcima Vitezovih "dramaturških" noževa. *Hamlet* u Vitezovoj režiji fenomenalna je parodija i redateljskog i glumačkog posla, budući da ansambl nije svladao osnovnu dikciju, a redatelj baš nije shvatio da nikako ne može izbaciti Shakespeareove likove (Rosencrantza i Guildensterna, Fortinbrasa itd.) ili ključne scene (Hamletov savjet glumcima), samo zato jer *ne zna* što bi točno s njima napravio. Kad već govorimo o dramama demokracije, recimo i to da "Histrioni", koji su devedesetih godina funkcionirali kao paradržavna udruga s prodržavnim repertoarom, sada imaju obraza u tekst (ni više ni manje nego) *Hamleta* ubaciti ekstemporiranje o *žalu nad gubitkom nekadašnjeg političkog statusa*. I upravo u ovoj točki lažnog patosa te brige

isključivo za samoga sebe Vitezovo glumište postaje krunski dokaz da njegov ceremonijal-meštar politiku shvaća nadasve ciničnо: kao šansu privatnog statusnog dobitka. To na neki način čak i jest hamletovski problem, ako žarištem komada proglasimo političko iskorištavanje kaosa. U Vitezovu teatru u svakom slučaju nema *kazališnog* oporbenjaštva ni želje za *katarzom*. Gluma je u stvari nešto poput trgovine; njome treba utržiti podobnu i isplativu društvenu samoprezentaciju. Histrionsko geslo glasi: *Fućkaš demokraciju dok te netko plaća za manjak profesionalnosti*. Ak' treba, mi bumo i Hamleta prikazali kao bivšeg HDZ-ovca; ponešto zabrinutog zbog omanjih promjena na ionako trulim dvorima.

Gemišt

Nešto malo niže niz Ilicu, pa onda uzbrdo do novootvorene pučke scene "Amadeo" (u atriju Prirodoslovnog muzeja, Demetrova 1), Božidar Orešković opravdano ljutito proziva istog tog Zlatka Viteza zbog degradacije glumačke profesije u službi režima, ali glas mu se čudno stanjuje i puca pri spominjanju tvrdokorne činjenice da je Vitez i ove godine, dakle *i nakon* siječanjskih izbora, dobio pozamašnu svotu novca iz državnog proračuna – trostruko veću negoli, primjerice, jedno ugledno i politički nekompromitirano, ukratko *demokratsko* kazalište tipa teatar EXIT. Obećanja institucionalnih promjena, sve više uviđamo, doista su bila tek *specijalni efekti.* Na mjestu ravnatelja DK "Gavella" ostao je, podsjetimo, Krešimir Dolenčić, kao jedna od najangažiranijih redateljskih ruka totalitarnog Tuđmanova kazališta. Razlog njegova ostanka ponovno ima veze s krnjom ili nepostojećom demokratskom procedurom: na pokrenuti natječaj za ravnatelja DK "Gavella" navodno se javio *jedino* Dolenčić glavom. Što se tiče HNK-a i ZKM-a, ravnateljska su mjesta i dalje pod velikim upitnikom, s time da (kako čujem) najviše šanse imaju *najsivlje* kandidatske eminencije, poslušni mali birokrati, a ne autorske ličnosti tipa Slobodan Šnajder ili Vjeran Zuppa (potonje opet spominjem kao kandidate *onog drugog*, profesionalnog i demokratskog teatra). Umorni komentari Božidara Oreškovića o domaćem glumištu u monodrami *Konja za gemišt* stoga su sasvim opravdani – na vidiku nema nikakve demokracije, a negdje se istopila i uvjerljiva opozicija. Stare i nove elite nekako se svode na *iste* članove, dok se građanska inicijativa i građanska neposlušnost teško ili nikako primaju za sklisko hrvatsko tlo (ono koje Banac uporno naziva močvarom, a Krleža živim blatom). Savjet koji publika prima od Oreškovićeva lika, naputak o prelasku u *drugo stanje svijesti* koje obilježava smirujući vonj alkohola i zuj vinskih mušica, još jednom pokazuje koliko vrsta teatralne *lažne* demokracije mi Hrvati poznajemo. Jedna od najčešće primjenjivanih, Orešković je posve u pravu, svodi se na otupljivanje čula temeljitim opijanjem. No kako su tu tehniku kvazislobode pod djelovanjem alkohola do savršenstva razvili Rusi, mislim da nema potrebe da elaboriram njezine tragične posljedice.

Glumac moli publiku da si već jednom oprosti ine nesavršenosti i počne se baviti projektima koji su ambiciozniji od vječitog samokažnjavanja

Bačena rukavica dijaloga

Ali čim smo uzdahnuli kako izlaza ipak "nema", čim smo nagovijestili kako su demokratsko kazalište zajedno s kazališnom demokracijom izgleda "nedostižni", pojavio se suprotni dokaz: program *stand-up* Željka Vukmirice na sceni "Amadeo". Vukmirica je, ponajprije, u stanju zbilja *razgovarati* s publikom. I to o vlastitim i kolektivnim kompleksima. Njemu je kazalište mjesto slobode govora, baš kao i mjesto javne odgovornosti (ionako nerazdvojnog para u liberalnoj tradiciji). Ne moram ni reći da Vukmiričino kazalište nije samo ispovjedno, nego je više od svega političko. Kad govorite o nacionalnim kompleksima, neminovno ste zvučno raspečatili tabu-teme. Recimo, briljantno vokalno imitiranje Titova panjugoslavenskog govora sa zagorskim *zapjevavanjem* i s tekstom: *Čuj, ti si dobar čov'ek i drug, al' su ti postupci loši* lavinom smijeha publike evocira čitav krug socijalističke logike "izvođenja na pravi put" neposlušnog ideologijskog kadra. O Tuđmanovim je tajkunima sročena *techno*-numera pod nazivom "Ja sam krao iz ljubavi majko", a refren (uz sudjelovanje publike) glasi: *Vra-ti-te nam ku-ne! Di su na-še ku-ne?!* Primjer revolucionarno angažirane pjesme Vukmirica zatim daje na tekst Krležinih *Balada*, koje doista savršeno funkcioniraju u protestnom *rap*-ritmu. Glazba je općenito stalni bajkoviti pomagač Vukmiričina performansa, kao i stalni ironizator "ozbiljnih problema" o kojima se raspravlja u dramskom dijelu, a glazba je također i jedan od *kompleksa* na koje se tijekom predstave Vukmirica narativno vraća, govoreći o svojim neostvarenim pjevačkim ambicijama. No s obzirom na to *tko* sve i *kako* u Hrvatskoj pjeva, jazzu vješt Vukmirica doista nema razloga za iskompleksiranost (za noćnu moru manjka pjevačkog talenta u nas je ionako zadužena čitava industrija estradnih hitova). Zaključak Vukmiričine predstave o tome kako *nitko* nema razloga za iskompleksiranost, ma kakve greške i propuste upisao/la na glinenu pločicu svoje biografije, novi je dokaz umjetnikova humanizma. Glumac moli publiku da si već jednom *oprosti* ine nesavršenosti i počne se baviti projektima koji su ambiciozniji od vječitog samokažnjavanja. Što je već pola demokratske promjene na djelu. Drugu polovicu čini Vukmiričina demonstracija *interaktivne* strane teatra, koje se nipošto ne trebamo bojati. Ako kanimo živjeti u dogovornoj demokraciji, onda moramo moći izdržati pritisak javne debate; prihvaćenog izazova na diskusiju o neugodnim pitanjima. Zato predlažem da novu kazališno/političku sezonu mjerimo metrom Vukmiričine *snage*, a ne Vitezova (na Hamletu isprobanog) kastracijskog sječiva.

Vedro lice starenja

Uz premijeru *Biž'mo ća* Alda Nicolaja; 46. splitsko ljeto

Nila Kuzmanić Svete

Popularnost, spektakularnost i visoka kvaliteta opernih izvedaba stvorila je privid da je Splitsko ljeto pretežito operno-baletni festival. Statistički gledano, međutim, prevaga je u prvih 35 godina na dramskome dijelu. Nekad vrlo zastupljen i uvijek tražen pučki teatar sveden je u posljednjem desetljeću samo na *Dujkin dvor*, pa su najavljene tri predstave na Carrarinoj poljani obradovale mnoge. Međutim, diskutabilno je spada li reprizirani Smojin *Ja i moj mali kumpanjo* u taj žanr. Isto vrijedi i za *Classe di Ferro* (*Čelični naraštaj*) Alda Nicolaja, u čakavizaciji Vanče Kljakovića - *Biž'mo ća*, adaptaciji i režiji Milana Štrljića i produkciji njegova teatra Vitra, kojega je zapala čast da na poljani bude prva dramska i premijera i izvedba 46. splitskog ljeta. Tragikomediju talijanskog dramatičara, nadahnutu esejom *Starost* Simone de Beauvoir, Štrljić je preradio po mjeri troje vrhunskih splitskih glumaca: Magde Matošić, Ilije Zovka i Franka Strmotića koji su se zadržali na najgušćoj komponenti djela - poetskoj snazi, ne iscrpljujući se u segmentima zabavnog, komičnog ili tragičnog. Bezglasni krici troje usamljenih umirovljenika iz vizure današnjeg osiromašena gledaoca, jače odjekuju sada nego 1981, kada je komad u nas praizveden u Dramskom teatru Split.

Stavljajući u odnos dramske i fizičke elemente, Štrljićeva režija plijeni obratima radnje krećući se -izmjenama dijametralnih suprotnosti - od izričaja dubinske potrebe odbačenih staraca za prijateljstvom, ljubavlju i uronjavanjem u sreću djetinjstva do vrhunca komičnog. Štrljić, naime, metaforički prilazi našoj bespomoćnosti pred neumitnim: nekakav izlaz jest i smrt, pogotovo ako je lijepa. Lingvistička sloboda omogućila je redatelju improvizaciju replika koju su domaći glumci Matošićeva (Gospođica Marija) i Strmotić (Ive Zappalorto) na uvodićevski način pretočili u morfeme po spli'sku, dok u Zovkovu (Ive Bokan) izričaju i psovke po vlašku odišu blagošću. Mozaičku su priču (i scenografski dobro osmišljen ambijent zabačene ulice s klupom ispred Marijina portuna) glumci posložili ni pučki ni popkulturno-postmoderno, već toplo ljudski. Sadašnjost je to na retro fonu. Čudesnom smirenosti Štrljić nas šoljanovski snagom riječi i prvenstveno osobnosti svojih glumaca prema kojima se redateljski odredio - njih troje grade, naime, jasno određene i suptilne likove - prevodi "onamo otkuda se ni jedan putnik vratio nije". Premda sve prekriva još uvijek postojećom dobrotom i ljubavlju, Štrljić je vješto izbjegao sentimentalnu prezasićenost, kontrastirajući svakom tragičnom odsječku vedrinu običnoga. Tako Strmotić, opisujući svoj užas zbog naprasna smještavanja u starački dom, hvali ukus bombona koje nemilice tamani. Jednako dobro tome kontrapunktu služi gusti forte glazbe Joška Koludrovića u pop-ritmu, što funkcionalno mijenja ugođaj baš kao i buka koju u offu proizvodi Boris Dvornik.

Dramaturška fragmentarnost nije odmogla brzoj smjeni epizoda teksta, a za profinjenu ironijsku korelaciju pobrinula se nenadmašna Magda Matošić. Svojim savršenim sluhom i za pjevno i za govorno bila je ona blistava spona što prijelaze spaja istodobno tanano i koketno, ležernošću skrivajući vlastitu pustoš.

Nema dvojbe da ovu predstavu čekaju brojna gostovanja.

KRITIKA

Prijepis u neskladu s izvornikom

Kada se sve pogreške uzmu u obzir, krajnji je dojam da se radi o grubo ili nikako obrađenom zborniku koji izgleda kao da nije bio podvrgnut ni temeljnoj korekturi

***Autor, pripovjedač, lik*, priredio Cvjetko Milanja, Svjetla grada i Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Osijek, 2000; preveli: Jadranka Brnčić... et al.**

David Šporer

Dvije godine nakon čuvenog – notornog – zbornika *Književnost, povijest, politika* što ga je priredio Zlatko Kramarić, osječki izdavač Svjetla grada odlučio je nastaviti niz. I doista se radi o dosljednom nastavku edicije i dostojnom nasljedniku, premda bi se nakon skandala s Kramarićevim zbornikom moglo očekivati da će niz grešaka i loše obavljenog uredničkog posla biti prekinut. No, to nažalost nije tako. Preciznosti radi treba reći da je niz ipak prekinut barem po jednom bitnom obilježju: dok je Kramarić jednostavno "posudio" dio tekstova iz Longmanova zbornika *Modern Criticism and Theory: A Reader* što ga je uredio David Lodge, u slučaju knjige *Autor, pripovjedač, lik* čini se da takvog posuđivanja nije bilo. No većina ostalih "detalja" po kojima je Kramarićev zbornik postao notoran zadržana je nažalost i ovdje.

Nes(a)vjesno strukturiranje

Pored priređivačeva uvoda, bilješki o autorima i napomene priređivača, zbornik obuhvaća jedanaest tekstova devetorice autora podijeljenih u tri bloka. Tematske cjeline tiču se triju različitih segmenata narativne komunikacije u skladu s kojima je zbornik i dobio naslov: autor, pripovjedač, lik. Prva skupina donosi četiri teksta trojice autora (Paul Ricoeur, Seán Burke i Georges Gusdorf), objedinjena pod naslovom *Smrt i život autora*. Druga cjelina *Autobiografski sporazum* uključuje dva poglavlja iz istoimene knjige Philippea Lejeunea te tekstove još trojice autora (Maurice Couturier, Andrew Gibson i Paul John Eakin). U trećem dijelu pod naslovom *Status lika* nalaze se tekstovi dvojice autora (Philippe Hamon i Vincent Jouve) od kojih je Hamonov svojevrsni sumarni pregled analize lika u teoriji pripovijedanja.

Ako bismo se poslužili konceptom dvostruke artikulacije i po analogiji ga upotrijebili u analizi, moglo bi se reći da se svaki ovakav, prijevodni zbornik može promatrati na dvjema razinama: primarnoj i sekundarnoj. Primarna artikulacija odnosila bi se na temeljnu točnost informacija. Sekundarna na terminološka i stilska rješenja, izbor tekstova te aktualnost zbornika. I dok bi se prikaz trebao baviti načelnim pitanjima koja bi pripadala razini sekundarne artikulacije, a koja bi vodila načelnim opaskama ili zamjerkama, u ovom slučaju izgleda važnije ukazati na probleme primarne artikulacije. Jer nije sigurno može li se prikaz uopće baviti sekundarnom artikulacijom, ako na primarnoj vlada potpuni nered i neuređenost tekstova, što svakog potencijalnog čitatelja doslovce sili da prvo bude lektor ili korektor, a tek potom čitatelj u potrazi za novim informacijama. I u tom pogledu ovaj zbornik zaslužuje prijekor i kritiku jer smo dobili, sve u svemu, još jednu knjigu kojom je ovladalo nesvjesno ili koja barem izgleda kao da je strukturirana nes(a)vjesno.

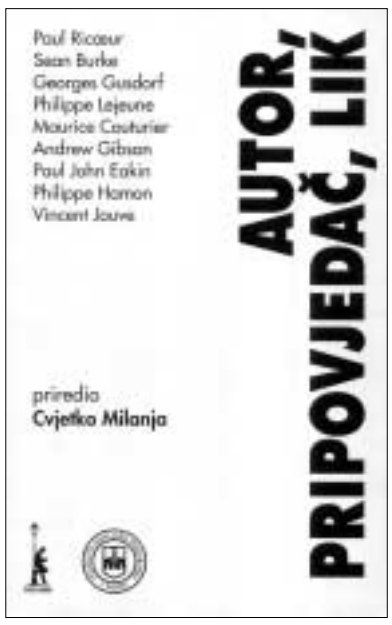

Kada bi neki hipotetski naratolog s neobično velikom sklonošću k razvrstavanju svih pojava oko sebe u ruke dobio ovu knjigu, vjerojatno bi bio oduševljen. Budući da se – jer je već razvrstao sve što se razvrstati dalo – od dosade vrpolji u svojoj stolici grozničavo pogledom tražeći novu građu za klasificiranje, ovu knjigu dočekao bi kao privremeno izbavljenje. U ovoj knjizi, naime, obilje grešaka samo čeka da ih se nekako sortira. Jednostavno, teško je otvoriti neku stranicu, a da se na njoj ne nađe neka, makar i bezazlena greška. A ovu posljednju rečenicu ne treba shvatiti preneseno, kao hiperbolu, već posve doslovno.

Pogreške po lokaciji

Prvu klasifikacijsku skupinu mogle bi, u tom hipotetičkom klasifikacijskom scenariju, činiti pogreške s obzirom na *lokaciju*. Tako bi pregledno bile razdvojene pogreške koje se nalaze u fusnotama od pogrešaka u tekstu ili pogrešaka u navođenju izvora iz kojeg je tekst preveden. Pogrešaka u fusnotama ima obilje, i to vrlo raznolikih. Primjerice neujednačenost u pogledu načina navođenja ili nepoklapanje navoda u tekstu s navodom u fusnoti (tako se na str. 102. u tekstu navodi članak Davida Carrolla *Subjekt arheologije ili suveren episteme* dok se u fusnoti nalazi naslov *Subjekt arheologije ili suverenost episteme*); u nekim se fusnotama upućuje na domaće ili prijevode na srpskom jeziku, dok se u većini drugih uopće ne navodi uputnica na postojeći prijevod. Zatim pogrešno pisanje imena i naslova, a tu su dakako najgore prošli francuski autori i naslovi zbog silne množine akcenata, premda je i Seán Burke postao jednostavno Sean. Od obilja primjera vrijedi izdvojiti: u fusnotama na str. 116. i 117. piše *Sociét française de Philosophie* dok se na 120. stranici napokon ne pojavi *Société*; na str. 430. u fusnoti 4 pojavljuje se *Rolland Barthes*, a na str. 429. u fusnoti 1 *G. Gennete* (uočljiva je dakle sklonost prevoditelja da udvostručavaju slova na pogrešnim mjestima); u fusnoti na str. 432. dolazi naslov Greimasove knjige *Sémiotique et sciences sociales*, a u zagradi nakon naslova ponuđen je prijevod *Semantika i društvene nauke*.

Treba još spomenuti dva primjera koji se tiču fusnota. Jedan je iz drugog prevedenog Lejeuneova teksta u kojem je preskakanjem jedne brojke došlo do pomutnje u odnosu brojeva u tekstu i sadržaja fusnota. Drugi primjer je citiranje u tekstovima Andrewa Gibsona i Paula Johna Eakina u kojima se koristi "američki" način citiranja s godinom izdanja i stranicom teksta u zagradi, no nakon tekstova nema nikakve bibliografije, pa čitatelj može samo nagađati o kojim se naslovima radi.

Hipotetski naratolog sklon razvrstavanju koji se – budući da je već razvrstao sve što se razvrstati dalo – od dosade vrpolji u svojoj stolici, ovu knjigu dočekao bi kao privremeno izbavljenje

Što se tiče grešaka u tekstu, preliminarno se može spomenuti svega nekoliko jer će o njima biti još riječi. Jedan primjer je u drugom tekstu Paula Ricoeura u kojem je naslov njegove knjige *Temps et récit* više puta napisan *Temps i Récit*. U tekstu Georgesa Gusdorfa pojavio se teoretičar pod imenom *Raymond Barthes* i antropolog *Lévy-Strauss*. Ipak apsolutni favorit ove podskupine jest Nabokov koji u tekstu Mauricea Couturiera u više navrata postaje *Nabukov*.

U pogledu varijacija u navođenju izvornika također se može reći da greške sežu od neujednačenosti sve do potpuno pogrešnog pisanja. Primjerice, izvor iz kojeg je preveden prvi tekst Philippea Lejeunea naveden je ovako: ime i prezime autora, naslov u originalu, te potom *Seunil, Paris 1975.*; iza drugog Lejeuneova teksta nakon imena autora i naslova knjige nalazi se *Ed. du Senil, Pariz 1975.*; napokon, u fusnoti na stranici 272. isti je izdavač (a može se samo pretpostaviti da je riječ o poznatom francuskom izdavaču *Éditions du Seuil*) naveden ovako: *Ed. du Sevil*. Stoga bi u vezi s navođenjem izvornika osim naratologa posla imao i statističar, nakon čije analize bi se ispostavilo da je, od deset mjesta na kojima su navedeni izvornici prevedenih rasprava, na samo jednom mjestu to učinjeno bez greške; tri su navedena bez mjesta izdanja (dok su uz druge mjesta izdanja navođena), dvije referencije imaju problematičnu godinu izdanja, a u ostalima će se naći ili greške u naslovu ili imenu autora ili nazivu izdavača.

Pogreške po frekvenciji

Drugu veliku klasifikacijsku grupu mogle bi činiti pogreške s obzirom na *frekvenciju*. Unutar frekvencije imali bismo sljedeće potklase: *singularne* (greške koje se javljaju samo jednom), *repetitivno-invarijantne* (greške koje se javljaju više puta, ali je pogreška svaki puta ista) i *repetitivno-varijantne* pogreške (javljaju se više puta, ali su svaki put drugačije). Teško je reći koje prevladavaju, ali ima primjera za sve tri skupine. Primjer singularne, pored nekih već spomenutih, bio bi recimo John Barth čije je prezime *na istoj stranici* (str. 311.) napisano netočno (Bath) pa potom točno; ili pak Stefan Zweig čije je ime napisano ispravno, pa potom *na istoj stranici* (str. 180.) netočno (Stephan).

Najzanimljivije su dakako greške iz druge i treće podskupine, jer je jednostavno nevjerojatno da se na istoj stranici ili u razmaku od nekoliko stranica neko ime piše malo ispravno, pa malo neispravno ili pak svaki put pogrešno i svaki puta različito. Takav je slučaj s već spomenutim *Éditions du Seuil*, ili Paris/Pariz ili pak još jedan primjer u vezi s Nabokovim. Pri kraju rasprave Mauricea Couturiera naslov Nabokovljeva romana *Look at the Harlequins*! iz 1974. javlja se u razmaku od nekoliko stranica kao *Gledaj, gledaj herlekine!*, zatim kao *Gledaj, gledaj harlekini!* i napokon kao *Gledaj, gledaj harlekine!*. A budući da se pojavljuje u tekstu prevedenom s francuskog jezika, u zagradama nakon navedenih primjera nudi se naslov na francuskom (što je i inače u zborniku loša navada nenavođenja naslova na izvornim jezicima, već na jezicima s kojih su tekstovi prevedeni, pa nastaju razlike bilo s obzirom na original, bilo s obzirom na uvriježeni prijevod u nas, primjerice, oscilacije u vezi s naslovima filozofskih rasprava Lockea, Kanta, Nietzschea ili pak Proustovih i Joyceovih djela, što su tek neki nasumce odabrani primjeri).

Pogreške akceleracije i dekceleracije

Treća skupina pogrešaka mogla bi se zvati pogreškama *akceleracije/dekceleracije* teksta, jer se tiče dodavanja/oduzimanja teksta u odnosu na original. Unutar te skupine imali bismo *elipse*, odnosno pogreške koje ubrzavaju tekst ispuštanjima. Primjerice, u rečenici na str. 203. *pa je onome koji klasificira ostavljena određena širina* ispuštena je riječ *ostavljena*; ili na str. 225. *Identičnost se definira od tri termina*, dok rečenica glasi: *Identičnost se definira polazeći od tri termina*. Drugu podvrstu tvorio bi suprotan tip pogrešaka *parenteze*, odnosno dodavanja i umetanja koja povećavaju količinu teksta (primjerice na str. 215: *da se krizi teksta* dok zapravo taj dio rečenice glasi *da se kroz tekst*; na str. 223. *doći i od zamisli* dok treba stajati *doći do zamisli*; ili na str. 225: *Sličnost je odnos koji podliježe diskursijama*).

Posljednju podskupinu činile bi pogreške *parafraze* koje djelomično modificiraju tekst, ali tako da to ne utječe bitno na njegovu brzinu, odnosno mogu i ne moraju ubrzavati ili usporavati (str. 201. *sub specle aeternitatis*, pri čemu se može samo spekulirati kako je *specie* postalo *specle*; zatim na str. 204. *to će biti prilika da se uspostavi razlika između autobiografije i biologije* dok umjesto biologije naravno treba stajati riječ *biografije*; na str. 224. *kao što su optužbe što dijele okamenjenu u ulogu* dok treba biti: *kao što su optužbe što dijete okamenjuju u ulogu*; ili na str. 226. "*Prisežem da ću reći istinu, svu istinu i ništa drugo osim mene*" dok umjesto riječi *mene* treba doći *istine*). Općenito, za taj je tekst (*Autobiografski sporazum* Philippea Lejeunea koji je Lada Čale Feldman prevela kao *Autobigrafski ugovor* u *Gordoganu* 31-32-33, str. 248-273) uopće pitanje može li se govoriti o tekstu koji je prevela Lada Čale Feldman ili bi trebalo govoriti o prijevodu Lade Čale Feldman koji je nakon desetak godina "diskretno" osvježio nepoznati, ali u tekstu itekako uočljivi prepisivač ili prepisivačica. Zanimljivo je pritom da se jedan odjeljak Lejeuneova teksta zove *Prijepis u skladu s izvornikom*. I pored toga, suprotno dobrim običajima, nigdje nije naveden prijevodni izvor (dakle, časopis *Gordogan*) iz kojeg je preuzet ovaj tekst.

Pogreške po aspektu

Naposljetku, posljednju veliku klasifikacijsku grupu činile bi greške s obzirom na *aspekt*. Radi veće preglednosti bilo bi dobro tu skupinu podijeliti na dva dijela: *gramatičko-sintaktičke* te *semantičko-leksičke* pogreške. Prva podgrupa *gramatičko-sintaktičkih* pogrešaka tiče se mnogih rečenica u kojima se ne poklapaju lica, brojevi, padeži ili pak rečenice koje izgledaju nedovršeno, čak i bez provjeravanja originala (jer nedostaju subjekti, predikati i sl.). Primjerice na str. 93. "samo onaj diskurs koji ne može pretpostaviti jedinstvo predodžbe i bića može povezati 'Ja mislim' i 'Ja jesam', jer ako postoji jedinstvo predodžbe i biće onda sumnje glede istinitosti predodžbe koju meditirajući subjekt stvara za sebe, pa onda nije ni potrebno propitati djelovanje *cogita*" (usput ovo bi mogao biti i primjer za pogrešku eliptičnog tipa); ili drugi primjer sa str. 429: "Kada je riječ o liku (...) problem modaliteta njegove analize i njegov status tvore jedan od čvrstih točaka tradicionalne kritike (stare ili moderne) i teorija književnosti".

U drugu podgrupu semantičko-leksičkih pogrešaka mogle bi biti uvrštene *terminološke* pogreške s dvjema podvarijantama: nedosljedno prevođenje (Foucaultova *epistema* koja je čas u muškom, čas u ženskom rodu, pri čemu odabir roda najčešće ne odgovara kontekstu); i neadekvatno prevođenje (str. 152. *psihoanalisti*; str. 312. *humane znanosti*; str. 432 u fusnoti 8 *Semiotska analiza*). Potom *tiskarske greške običnog tipa* (pored već nabrojanih, može se dodati još sa str. 22: *paradoska*; sa str. 37. u fusnoti: *epistomološki*; str. 159. *libidonalna ekonomija*, ili

na str. 40: *eluzija*, pri čemu ostaje pitanje je li to *elizija* ili *aluzija*). I napokon *tiskarske greške s kobnim semantičkim posljedicama*, a tu ima vrlo zanimljivih primjera jer oni ujedno predstavljaju i problem za ovu predloženu klasifikaciju, odnosno pokazuju nemogućnost njezina dosljednog provođenja.

Prvi je primjer iz već spomenuta Lejeuneova teksta *Autobiografski sporazum*. Tako se na str. 218. i 219. pojavljuje pojam *autodijagetski*, dok se u ostatku teksta javlja termin *autodijegetski*. Kako odrediti ovu grešku? Je li to *tiskarska greška običnog tipa* ili je zbog njezine frekvencije moguće govoriti o *tiskarskoj grešci s kobnim semantičkim posljedicama* (što je neprihvatljiva hipoteza jer nastaje termin za koji nitko ne zna što znači, mada dobro zvuči; a sličnih primjera ima još u drugim tekstovima: na str. 303. *paranomazija*; na str. 334. *entradijegetski* te uporno *rudimentalni* umjesto *rudimentarni* na str. 186. i 436. u potpuno različitim tekstovima, ali koje je prevodila ista prevoditeljica).

No još je bolji primjer riječ *genologija* u tekstu *Autor i smrt čovjeka* Seána Burkea. Riječ po sebi nije ni pogrešno napisana niti je besmislena, ali već na prvi pogled ne odgovara kontekstu u kojem se pojavljuje. Je li to pogreška i koji je to tip pogreške? Je li to *tiskarska greška s kobnim semantičkim posljedicama* i to eliptična, tekstualna i repetitivno-invarijantna? Međutim, mjestimice se u istom tekstu javlja i riječ *genealogija*. A budući da se tekst pored ostalog bavi Nietzscheom i Foucaultom, vjerojatno se radi o riječi *genealogija* (što se nakon provjeravanja u originalu i potvrdilo). Bi li se onda moglo reći da to nije tiskarska već terminološka, eliptična, repetitivno-varijantna i tekstualna pogreška? Ukratko, primjer koji u potpunosti potkopava svaki pokušaj sustavnog klasificiranja pogrešaka ovoga zbornika i pokazuje da predloženi klasifikacijski model nije ni univerzalan ni transcendentalan jer su mnoge uočene greške ostale nerazvrstane, a vrlo je velika mogućnost da mnoge druge greške nisu ni uočene.

Dilema

Ostalo je još spomenuti tip pogreške koji je teško uključiti u predloženu klasifikaciju zbog specifične naravi, a mogao bi biti nazvan *intermedijalnim* tipom, jer se tiče odnosa slike i teksta, tj. čestog nepoklapanja dijagrama (primjerice u Lejeuneovom ili pak Hamonovu tekstu) i tumačenja dijagrama.

Konačan rezultat loš je proizvod i tužna knjiga koja ipak ne izaziva sažaljenje, nego strah, jer je kod ovakvih priručnika nepouzdanost vjerojatno nešto najgore što se može priuštiti čitatelju. Naime, kada se sve te pogreške uzmu u obzir, krajnji je dojam da se radi o grubo ili nikako obrađenom zborniku koji mjestimice izgleda kao da nije bio podvrgnut ni temeljnoj korekturi. I ako nije prekontrolirana i korigirana elementarna razina, što li je onda tek sa stručnom redakturom i terminološkim nijansama, može li se uopće govoriti o nekom eventualnom prenošenju "stila" pojedinog autora? A o popratnom stručnom aparatu i opremi koje *nema* (poput primjerice kazala imena ili termina ili bibliografije) da se i ne govori.

Naravno nitko nije savršen i nepogrešiv. No koliko god čitatelj bio uviđavan i koliko god razumijevanja pokazao, vjerojatno će biti rijetki oni koji nakon tolike množine grešaka neće osjećati strah i nelagodu u iščekivanju novih naslova osječkih Svjetla grada. U zemlji u kojoj se knjige ovakvog profila pojavljuju tako rijetko ostaje na kraju samo dilema: je li bolje imati nekakav zbornik – pa makar i ovakav jer sveučilišnoj nastavi prijeti (ako već nije činjenicom) nedostatak osnovne, a relativno recentnije stručne literature – ili bi bolje bilo da ga ni nema?

KRITIK'A

Besprijekoran triler

Ruth Rendell u *Živom mesu* se više nego u drugim knjigama obračunava s mitovima liberalnog humanizma.

Jurica Pavičić

Živo meso roman je koji spada u najzrelije i najbolje razdoblje pisanja Ruth Rendell. Napisan je 1986. godine, u vrijeme kad je Rendellova već kriminalistički klasik. Iako je propisala kasno – 1964. u 34. godini – Rendellova je zahvaljujući sebi svojstvenoj plodnosti do polovice osamdesetih nanizala nekoliko desetaka izvrsnih knjiga, među kojima su i u nas prevedene *Presuda u kamenu* i *Demon u mojoj zjeni*. Iste godine kad i *Živo meso* Rendell objavljuje i *A Dark Adopted Eye*, prvu knjigu pod pseudonimom Barbara Vine koji je rezervirala za svoje manje žanrovske ili "ozbiljnije" knjige.

Rendell i Almodòvar

Live Flesh je do danas jedna od najpopularnijih Rendelličinih knjiga. Tu popularnost vjerojatno je raspirila i ekranizacija iz 1997. godine pod naslovom *Carne tremula* koju je potpisao osobno Pedro Almodovar. Premda je Almodovarov film vrlo zanimljiv i zaslužan za popularnost *Live Flesh*, oni koji su ga gledali ne smiju biti zavedeni. Pedro Almodovar i Ruth Rendell blistavi su pripovjedači u svojim medijima, ali po mnogočemu i antipodi. Almodovar je umjetnik velikih egzaltiranih strasti, a Ruth Rendell prigušenih i frustriranih individua, Almodovar je nesposoban kreirati klasične negativce, a zlodusi i mračne osobnosti Rendelličin su *forte*. *Carne tremula* film je dostojan poštovanja i film koji u bitnom čak slijedi siže romana, ali koji s romanom nema baš nikakve, nikakve veze.

Kao i u mnogim drugim Rendelličinim knjigama, glavni junak knjige je psihopat. Zove se Victor Jenner i dijete je idilične londonske obitelji iz donje srednje klase. Jenner je serijski silovatelj i multifob. Nakon što je zatečen tijekom jednog prepada Jenner bježi i zabarikadira se u kući. Policija ulazi u kuću s namjerom da ga uhiti, vođena krivim preduvjerenjem da Jenner ima lažni pištolj. On, međutim, puca i pogađa jednog od policajaca u kralježnicu. Jenner će završiti na višegodišnjoj robiji, a njegova žrtva – narednik David Fleetwood – ostat će prikovan za kolica. Narednik postaje medijski miljenik, tisak redovito izvješćuje o njegovoj rehabilitaciji, životu u ubavoj kući s vrtom istočno od Londona i njegovoj vezi s ljupkom Diane.

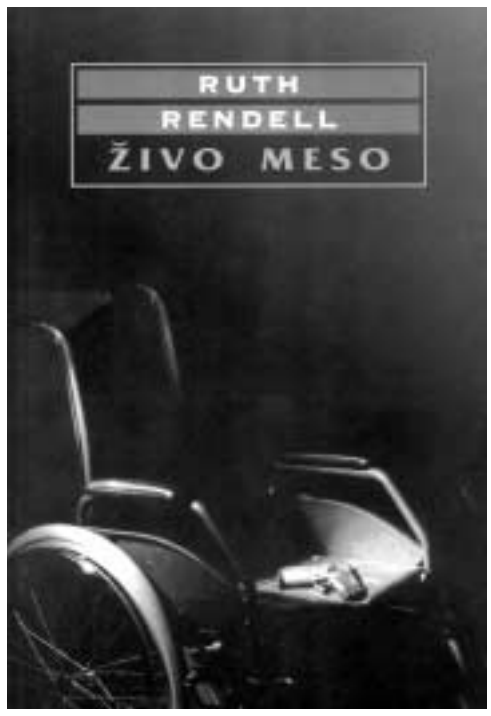

Kad Victor Jenner izađe s robije, odluči upoznati svoju žrtvu. David i Diane ga nakon kratke neodlučnosti prihvaćaju. Sukladno humanističkim idealima žele sudjelovati u reintegraciji i rehabilitaciji robijaša: pomažu mu, zovu ga ne večeru, ljubazni su, jedini su prijatelji koje ima. To će umalo skupo platiti: Jenner se zaljubi u Diane, a ta strast će na koncu pobuditi njegovu psihopatsku žicu.

Profil luđaka

Već iz ovog se vidi koliko *Live Flesh* nema veze s *Carne tremula*. Almodovarov je film – kao i *svaki* Alomodovarov film – film o zabranjenoj i iracionalnoj strasti. Kod Rendellove strasti uopće nema: Diane je naprosto samo ljubazna, a Jenner opsesivni psihotik. Ono što je središnje, dojmljivo i čudesno izvedeno u Rendelličinoj knjizi ono je što je središnje i u mnogim drugim njezinim knjigama: pomno izgrađen, višeslojni karakter luđaka čija točka gledišta zaprema znatan dio knjige.

Pisati iz perspektive izopačene psihe ili psihe nesravnjive s čitateljevom vjerojatno je najteži mogući zadatak za pisca. I Rendellovoj vjerojatno najdraži: u *Presudi u kamenu* takav će psihopat biti nepismena stara sluškinja koja će naposljetku počiniti višestruko umorstvo, u *Demonu u mojoj zjeni* uzorni činovnik, ali i višestruki davitelj. Ono što razoružava u romanima Rendellove način je kako takvu perspektivu gradi kao savršeno racionalnu, čvrsto branjivu i logično strukturiranu. Za Jennera njegov je vlastiti život serija pehova za koje su svi drugi krivi, samo ne on: narednik Fleetwood na koncu je konca sam kriv za svoju sudbinu – reći će Jenner – jer mu nije povjerovao da je pištolj pravi.

Ruth Rendell – koja se sama deklarira kao kršćanski socijalist, vegetarijanac i ekologist – u *Živom mesu* se čak i više nego u drugim knjigama obračunava s mitovima liberalnog humanizma. U *Presudi u kamenu* klasno potlačena sluškinja potamanit će obitelj koja je po svemu uzor prosvijećenog i uljuđenog građanstva i korektnog poslodavca. U *Živom mesu* Diane i David umalo stradavaju jer žele sudjelovati u rehabilitaciji *zastranjene* jedinke.

Kelonofobija

Pogrešno bi bilo, međutim, shvatiti Rendell kao nekakvog lombrozovskog konzervativca koji drži kako postoje ljudi koji su "naprosto zli" i "nepopravljivi". Ono što daje osobitu uvjerljivost, kompleksnost, ali i apsurdnost Rendelličinim psihopatima jest činjenica da su izvori njihovog zastranjenja daleki i apsurdno benigni. Za junakinju *Presude u kamenu* strašni kauzalni stroj počinje time što je skrbnica nije naučila čitati; za junaka *Demona u mojoj zjeni* od posesivne majke, a za junaka *Dimnjačarevog sina* od posramljujuće homoseksualne zgode. Strašni i tako životni relativizam Ruth Rendell možda se najviše očituje u *Živom mesu*: Jenner nije "poludio" jer je imao loš obiteljski *background*. Štoviše, roditelji su mu se toliko voljeli da im je on bio sporedan, a na prvi milimetarski koračić prema ludilu pogurnut će ga činjenica da je fobičan na – kornjače. Rendell se, kao i pravi žanrovski pisci strogo drži one Čehovljeve kako se na klin koji se vidi u prvom činu netko u posljednjem mora objesiti: upravo će *kelonofobija* – strah od kornjača – biti kriva što će na koncu biti uhvaćen.

Živo meso ima više klasičnih krimi-elemenata nego drugi romani Ruth Rendell. Tu su zločin, kazna, potjera, umorstvo i pokušaj umorstva, prikrivanje tragova, zamjena identiteta. Poput mnogih drugih autoričinih romana i *Live Flesh* duboko je natopljen suspensom i funkcionira kao besprijekoran triler. Istodobno, *Živo meso* je kao i drugi poznati romani Ruth Rendell uvriježenim obrascima strukturiranja i vođenja sižea savršeno nehajan spram žanrovske kuharice. Potpuno i isključivo centrirani oko karaktera njeni romani uspijevaju kao trileri. Nije lako objasniti zašto. Čini se da je tajna Ruth Rendell u njenom smislu za apsurd i nepredvidivost društvene i psihološke kauzalnosti. Njene nas knjige stalno vode po rubu i podsjećaju kako je lomljiva ravnoteža socijalne i obiteljske svakodnevice, kako je tanka kora iza koje može prokuljati lava ludila i kako pravično, uzorno i primjereno postupanje može u datom času biti ono najpogrešnije.

KRITIK'A

Čisto politički liberalizam

Usprkos težini i složenosti knjige, smijemo se nadati da će njezino objavljivanje doprinijeti razvitku liberalne političke kulture kod nas i barem malo podići prilično jadnu razinu javne političke rasprave

John Rawls, *Politički liberalizam*, Kruzak, Zagreb, 2000.

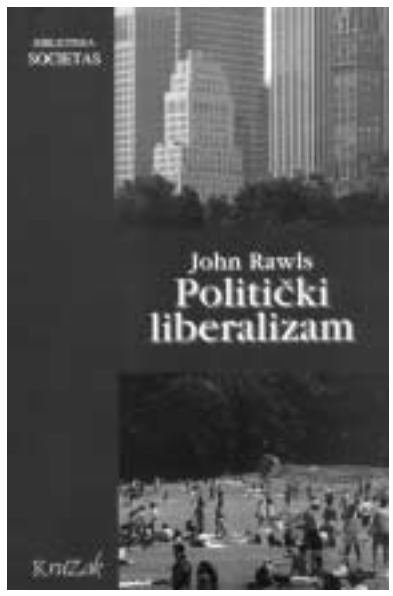

Nenad Miščević

John Rawls jedan je od najznačajnijih etičara i političkih filozofa dvadesetog stoljeća. Rođen je u Baltimoreu 1921. godine, studirao na Harvardu i Oxfordu, a predavao je na Harvardu od 1959, gdje je odnedavno umirovljeni profesor. Glavno mu je djelo *Teorija pravednosti* iz 1971. godine. Osim tog djela i knjige koju prikazujemo, izišlo mu je djelo o međunarodnom pravu i knjiga sabranih eseja. Rawlsovo smo opsežno djelo dobili na hrvatskom u ažurnom roku, svega sedam godina nakon izlaska izvornika, zahvaljujući triju Grgiću, Matuloviću i Zakariji. Matulović je pred sedam godina objavio prvu knjigu prijevoda iz Rawlsovih djela (*O liberalizmu i pravednosti*, HKD, Rijeka), a u ovoj drugoj obavio je posao terminološke redakture i napisao čitak i vrlo stručan pogovor te opremio knjigu prijeko potrebnim dodatkom koji pojašnjava Rawlsove američke pravne primjere. Grgićev je prijevod isto tako čitak i precizan. Sve u svemu, knjiga kakvu smo samo mogli poželjeti. Pesimist će dodati da je poredak objavljivanja Rawlsa kod nas pomalo nesretan: njegovo glavno djelo još čeka nakon dugih beogradsko-zagrebačkih zavrzlama (na-pominjem da postoji srpski prijevod *Teorije pravednosti*, tamo su bili nešto praktičniji od nas). Domaćem čitatelju koji je ozbiljno zainteresiran za Rawlsa preporučio bih da nabavi i paralelno čita barem *O liberalizmu i pravednosti* gdje Rawls svoja temeljna učenja izlaže nešto opširinje i stoga razumljivije negoli u *Političkom liberalizmu*. Usput, ako želite izbjeći frustraciju i dosadu, Rawlsova dva uvoda u knjigu valja ostaviti za kraj, jer su posve nerazumljivi bez detaljnog poznavanja njegova cjelokupnog djela. Bolje je prvo pročitati Matulovićev pogovor koji daje cjelovitu sliku Rawlsova razvoja i onda krenuti s tekstom od *Prvog predavanja*. Ako vas politika zanima bitno više negoli filozofija, najprije pročitajte osmo predavanje, o slobodi; ono najbolje otvara apetit za ostatak.

Kako utemeljiti liberalna učenja?

Može li se politika utemeljiti iz sebe same, bez pomoći obuhvatnih filozofskih i svjetonazornih učenja? Točnije, možemo li zanimljive političke koncepcije utemeljiti na čisto političkim potrebama zajedničkog života, bez pozivanja na problematične pretpostavke o ljudskoj prirodi? Pitanje ne služi prvenstveno tome da bi filozofi ostali nezaposleni niti da bi pali u depresiju. Uočimo da se ljudi vrlo različitih filozofskih svjetonazora slažu oko mnogih običnih moralnih pitanja: i spiritualisti i materijalisti slažu se s time da ljudožderstvo nije u redu. Navedeno pitanje pita o dometu takvih slaganja općenito. Ako je odgovor na njega potvrdan, to znači sljedeće: ljudi koji se ne slažu oko općih svjetonazornih pitanja (postoji li Bog, ako postoji, koji je od mnogih kandidata taj pravi, je li čovjek samo materijalno biće ili je prvenstveno duhovno i tako redom) moći će se složiti oko načela političke pravednosti. Perspektiva je privlačna: da bih živio u miru sa susjedom, nije potrebno da se najprije dogovorimo oko dubokih pitanja. Dovoljno je da se koncentriramo na područje političkog. Rawlsova knjiga predlaže obranu liberalizma uz pomoć takve strategije. *Politički liberalizam* jest upravo takvo liberalističko učenje koje je za svoje opravdanje nezavisno od svjetonazorne pozadine. Ono je isključivo ili čisto političko. Nasuprot takvom liberalizmu, liberalistička učenja zasnovana na bogatim i sadržajnim šire filozofskim ("metafizičkim") i svjetonazornim pretpostavkama bit će osjetljiva na slabosti tih širih temelja. Primjer bi bio kantovski ili utilitaristički ili habermasovski tip liberalizma: prvi počiva na dubokim, ali zato i problematičnim pretpostavkama o istinitoj ljudskoj biti koja seže skroz do "transcendentalnog subjekta", drugi na sadržajnoj i problematičnoj moralnoj psihologiji, a treći na teorijama o diskursu i jeziku.

Rawlsov potvrdni odgovor — da, čisto politički liberalizam moguće je i prihvatljivo učenje — razvijen je u knjizi na prilično složen način, u tri dijela što vode od apstraktnog do konkretnijeg. U prvom dijelu riječ je o osnovnim elementima. Na žalost našeg čitatelja Rawls pretpostavlja stanovito poznavanje njegove ranije teorije pravednosti kao časnog odnosa ili poštenosti ("pravičnosti") i načina kako se iz pravednosti toga tipa izvode liberalistički zaključci. Ukratko, cilj je političke teorije utemeljiti i zacrtati pravedno osnovno uređenje društva (tzv. osnovnu strukturu). Pravedno uređenje nas građane rasterećuje svakodnevnog obavljanja moralno-političkih obaveza: ako sam poduzetnik, umjesto da mislim kako rasporediti svoj dobrotvorni prilog, prepuštam da me država oporezuje i onda taj novac dijeli potrebitima. Pravednost takvog uređenja proizlazi iz toga da ono sve građane tretira pošteno (pravično) tj. nepristrano.

Uzmite za primjer tretiranje bilo kakve manjine. Kako postići nepristranost? Ako se stavim u kožu većine, nisam nepristran, isto tako ni u koži manjine; ako sam pak izvan sukoba, možda neću biti dovoljno zainteresiran da bi moj osjećaj za stvar uopće proradio. Kako, dakle, postići nepristranost. Evo jedne vježbe: pamtite činjenice o tome da u svakoj državi postoje manjine i kako se osjeća član manjine nasuprot većini. Zatim razmislite o tome u kakvu biste se uređenju željeli roditi i živjeti kad ne biste znali hoćete li biti pripadnik manjine ili većine. Zamislite, da se poslužim domaćim primjerom, da se morate reinkarnirati i imate izbor među različitim ustavima i time različito uređenim modelima Hrvatske, ali ne znate hoćete li se probuditi i dalje živjeti kao izvorni Hrvat, Rom ili pripadnik srpske ili talijanske manjine. Od vaše buduće narodnosti dijeli vas *Veo Neznanja.* Razmišljajte čisto egoistički. Kad biste znali da ćete se probuditi kao izvorni Hrvat, isplatilo bi vam se živjeti pod strogim većinskim ustavom koji većini daje sve, a manjini ništa. Kad biste znali da ćete se probuditi kao Rom, isplatilo bi vam se birati manjinski ustav u kojem hrvatska većina maksimalno mora ići na ruku Romima, a ovi ne duguju ništa većini. No, ne znate što ćete biti (ni s kojom vjerojatnošću) i stoga ćete, pod *Velom Neznanja*, moći birati nepristranije. Ovaj jednostavni način razmišljanja J. Rawlsov je prijedlog koji je obilježio etiku na kraju ovog stoljeća (o njemu je kod nas objavio knjigu E. Baccarini, Rijeka, 1994). Vrlo je široko primjenjiv: ako npr. razmišljate o pravednoj kazni za zločine i zamislite početnu situaciju u kojoj ne znate hoćete li vi sami biti roditelj prestupnika ili roditelj žrtve. Sistem kažnjavanja koji izaberete bit će razmjerno nepristran. Što vam se isplati izabrati? Oprez vam diktira da se dobro osigurate: birajte takvo uređenje u kojem ćete izbjeći najgore mogućnosti, ma kakve narodnosti bili! Ako vam društvo priušti samo minimum, izaberite ono kod kojeg će taj minimum biti što "maksimalniji" takozvani "maksimin", savjetuje Rawls, izvodeći iz toga zanimljivu teoriju socijalne pravednosti. U *Teoriji pravednosti* Rawls pokazuje kako će izbor iza *Vela Neznanja* uroditi prihvaćanjem liberalnog principa po kojem "svaka osoba treba imati pravo na najširu osnovnu slobodu spojivu sa sličnom slobodom za druge" i onda detaljno razradjuje zamisao slobode koja je ovdje relevantna.

U djelu koje prikazujemo Rawls nastoji pokazati da je takva liberalna koncepcija pravednosti realistična s obzirom na suvremeno društvo i na institucionalne mogućnosti. U temelju tog dokazivanja leži još jedna izvanredna i jednostavna zamisao. Polazimo od toga da članovi suvremenog društva imaju vrlo raznolike ideale (koncepcije dobra), a da ipak moraju ne samo mirno živjeti zajedno, nego ostvariti zajednicu za koju će vjerovati da je pravedna barem ugrubo i u nekoj dovoljnoj mjeri. Traži se, dakle, neka zamisao pravednosti koja će biti dovoljno sadržajna da rukovodi stvaranjem institucija, a dovoljno općenita i neutralna da zadovolji svačiji ukus (gdje se pod "svatko" podrazumijevaju normalni, razmjerno pošteni civilizirani suvremenici). Izvanredna i jednostavna ideja jest da *upravo neutralnost koju ilustrira Veo Neznanja odgovara tom praktičnom zahtjevu*. Stoga će slika pravednosti proizvedena iza vela (pravičnost, načelo slobode, maksimin) upravo osigurati suglasnost (tzv. preklapajući konsenzus) među pojedincima i skupinama koji inače slijede različite ideale i imaju raznolike ukuse. Takva je suglasnost razmjerno duboka i osigurava trajnost i unutarnju moralno ozbiljnu stabilnost liberalnog poretka.

O čemu smije razmišljati javni um?

Cijeli je drugi dio knjige posvećen razradi ideje liberalnog učenja kao stabilne doktrine. On dokazuje da ova može postići dubok načelni (preklapajući) konsenzus. Na primjer, šesto predavanje je posvećeno *ideji javnoga uma*. Građani glasujući legitimno odlučuju u korist vršenja prinude nad nekim svojim sugrađanima (npr. kad ste u siječnju glasali protiv HDZ-a, legitimirali ste smjenjivanje Kosovca s Televizije) i tako provode ono političke moći što je imaju. *U svjetlu kojih načela i ideala moramo izvršavati tu moć ako se taj naš postupak mora moći opravdati drugima kao slobodnima i jednakima?*, pita Rawls (195). Odgovor na to pitanje treba dati *javni um*: koncepcija političke pravednosti i sposobnost formuliranja planova i rangiranja ciljeva na javni i svima dostupni način. Daljnju zanimljivu razradu ovih ideja nalazimo u posljednjem poglavlju koje sadrži polemiku s Habermasom (nažalost, opet smola: nema načina da prosječan domaći čitatelj nađe tekst Habermasove kritike na koji Rawls odgovara tako da mora Rawlsu vjerovati na riječ!). Kamen smutnje su granice javnog uma. Smijem li u obrazloženju svojih zahtjeva navesti to da držim kako Bog nalaže da se oni ostvare ili da je to u interesu moje rase ili slično? Velikodušne koncepcije javnog uma i javne rasprave (Habermas, Ackerman) odgovaraju potvrdno: sve može ući u mlin rasprave, a onda će sama rasprava razlučiti zrno od kukolja (takve se koncepcije obično vežu uz ideal demokracije iz rasprave, odnosno deliberativne demokracije). Rawls je oprezniji: samo već filtrirana, nepristrana obrazloženja smiju se uopće pojaviti pred časnim sudom javne rasprave. Model javnog uma vrhovni je ili ustavni sud, koji je tijelo sastavljeno od stručnjaka, a ne javni trg na kojemu svatko priča što mu padne na pamet. Napominjem da je meni osobno mnogo simpatičnija suprotna koncepcija, ona javnog trga i deliberativne demokracije. Ne vidim čemu nam treba javni um ako je on sposoban probaviti samo već prožvakanu i steriliziranu hranu politički korektnih razloga. Isto tako, bojim se da Rawlsova koncepcija vodi do elitističke, pomalo tehnokratske slike javnog odlučivanja i do toga da su opasnosti deliberativne demokracije manje od njezinih dobrih strana.

Druga, mnogo apstraktnija tema koja se tiče uma jest Rawlsovo razlikovanje između racionalnosti (koja je svrhovita i pragmatična) i razložnosti (koja je načelna i bliža onome što se u domaćoj terminologiji zove "umnost"). Ono je za njega novo, jer je u ranijim djelima nastojao razložnost utemeljiti iz racionalnosti. Dok ga njegova briga za stabilnost i realističnost udaljuje od Kanta, naglašavanje samostalnosti umnog/razložnog približava ga Kantu.

Političke posljedice

Posljednji dio knjige posvećen je temeljnom uređenju pravednog društva i osnovnim slobodama. Domaćeg čitatelja čekaju iznenađenja kad Rawls liberalizmu (koji kod njega zvuči pomalo ljevičarski) suprotstavi libertarijanizam (u praksi pro-kapitalističko učenje o nemiješanju države u poduzetništvo), koji se kod nas najčešće izjednačuje s liberalizmom.

Spominjem jedan aktualni detalj: naši su vodeći liberali prilično restriktivni kad je riječ o slobodi govora, pa čak i mišljenja. Komentirajući domaće ustaštvo, Gotovac je nedavno, u intervjuu *Novom listu* pozvao na odlučno sudsko gonjenje ne samo govora, nego čak i "koncepcija koje se protive demokraciji". Čitatelja će u tom svjetlu zanimati Rawlsova napomena da "nikada u našoj povijesti nije bilo razdoblja u kojem je sloboda političkog govora, a naročito subverzivnih nazora, mogla biti ograničena ili zabranjena" (316). Da biste odmjerili što znači "subverzivno", spominjem da on hvali čuvenu odluku američkog Vrhovnog suda kojom je pripadnicima Ku-Klux-Klana bila zajamčena sloboda iznošenja njihovih stavova. Po njegovu mišljenju, zabrana prevratničkog govora, ma koliko odvratnog, povlači zabranu koncepcija i time ograničava upotrebu našega uma, te tako narušava i samu slobodu mišljenja. Kod nas mnogi intelektualci i stručnjaci smatraju suviše velikodušnim kriterij po kojem se propagandni govor može zabraniti, samo kad predstavlja neposrednu opasnost, takozvani Holmesov kriterij. Rawls ga, naprotiv, smatra previše strogim i brani još velikodušnije varijante (osobno se s Rawlsovom velikodušnošću posve slažem, a nedavno sam javno branio takav stav protiv zabrana kad su kod nas objavili *Mein Kampf*). No, vratimo se glavnoj temi.

Uobičajena je kritika knjige koju prikazujemo da se klanja postojećem više no što treba i da Rawls tu izdaje svoje vlastite više mladenačke (?!) ideale iz *Teorije pravednosti*. Osim restriktivne ideje javnog uma, u grijeh joj se ubrajaju oslanjanje na postojeću liberalnu kulturu, umjesto njezina radikalna mijenjanja nabolje, te neupitne pretpostavke o homogenosti i zatvorenosti društva u kojem je ostvarena liberalna država. No, knjiga je prilično apstraktna i složena, tako da je istinitost ove optužbe teško dokazati, a mnogo toga naprosto ovisi o načinu čitanja i interpretacije. Neki branitelji misle da se Rawls doduše oslanja na postojeću liberalnu kulturu, ali da u stvari ide mnogo dalje od nje, a drugi da je pretpostavka o homogenosti samo privremena idealizacija, te da nema razloga primijeniti Rawlsove principe na nehomogena društva.

Usprkos težini i složenosti knjige, smijemo se nadati da će njezino objavljivanje doprinijeti razvitku liberalne političke kulture kod nas i barem malo podići prilično jadnu razinu javne političke rasprave.

KRITIK'A

Tko stanuje u staroj Burggasse?

Obiteljska tajna središnji je pojam romana: tajna pripada kriminalistici, obitelj poetici Irene Vrkljan

Irena Vrkljan, *Posljednje putovanje u Beč*, Znanje, Zagreb 2000.

Andrea Zlatar

Bečku ulicu, staru Burggasse, kojom se u romanu Irene Vrkljan *Posljednje putovanje u Beč* često uspinje inspektor Leo Winter, poznajemo iz njezine literature već otprije. "Stara ulica Burggasse" pojavljuje se u knjizi proze Irene Vrkljan *Pred crvenim zidom* 1994. godine, tada u njoj stanuje Irenina stara tetka Nina. Evo kako o njoj pripovijeda:

"Proljetos sam u Beču razgovarala sa svojom tetkom Ninom o Travniku u kojem je rođena 1904. godine. Pognuta je i teško podiže ruku u velikoj hladnoj kuhinji (onoj koja izgleda jednako kao i godine 1916. kada su se moja majka, ona i baka iz Bosne preselile u Beč) kako bi visoko gore dosegnula prekidač za svjetlo. Glasna buka strme Burggasse prodire u stan, obuhvaća sve, njena povijena leđa." Transpozicija stvarnoga materijala u prozu nije postupak koji bi nas kod Irene Vrkljan trebao čuditi, pa čak ni onda kad je, barem formalno, riječ o kriminalističkom romanu. Osim toga, ni sama autorica, u novinskim intervjuima objavljenim po izlasku romana, nije krila kako se u srži *Posljednjeg putovanja u Beč* nalazi obiteljska materija, vezana upravo za tetku koja je stanovala u Burggasse.

Fragmenti života

Za inspektora Lea Wintera, pak, ta je ulica, "siva, pomalo zapuštena", znak prošlih vremena: ona ga je "uvijek podsjećala na jedno drugo vrijeme, na vrijeme njegova djetinjstva, provedenog ovdje, u blizini." Leo Winter, pripovijeda dalje Irena Vrkljan, "nije mislio da je to samo neka vrst nostalgije, ne on je samo u dubini duše bio za očuvanje te skromne četvrti, kao i za očuvanje svih tragova vremena". Mehanizmi prisjećanja koji vode glavni lik u romanu, kako u njegovim šetnjama bliskim kvartom što postaje poprište zločina, tako i načinima njegova razjašnjenja kriminalističke zagonetke, analogni su, u stvari, pripovjednoj strategiji Irene Vrkljan. Na prvome mjestu tu je temeljni oblik poimanja života u vremenskoj perspektivi. "Vrijeme života, fragmenti života", sintagma koju poznajemo iz proze *Pred crvenim zidom* bila je i ostala poetičkim načelom organizacije Vrkljaničine proze koje prolazi stanovitu transformaciju kad se autorica, umjesto dosadašnjeg, prevladavajućeg oblika asocijativne, fragmentarne proze, odlučuje za fabularno kontinuirano i vremenski uređeno pripovijedanje.

Međutim, da bi temeljno poetičko načelo ostalo osigurano, brine se sama materija priče. Riječima inspektora Lea Wintera: "niti koje povezuju osobe u njihovoj igri čvrste su i istodobno tanke i one stvaraju neki čudan vez kao od nekih nerazmrsivih ostataka vune. Ako se samo jedna nit povuče, tad se cijelo tkanje ispara i nama više ništa ne ostaje u rukama." Posao gospodina Wintera sastoji se, naime, u odplitanju niti kojima su isprepleteni tuđi životi, i to u trenucima krize, kada je nešto pošlo "po krivu" i kada nitko ne želi da se te niti raspletu. Ozbiljan gospodin Winter, po naravi fin i senzibilan, i sam ponekad poželi da zaborav ponovo pokrije sve što je u nečijem životu otkrio. "Obiteljska tajna" središnji je pojam romana *Posljednje putovanje u Beč.* Tajna pripada kriminalistici, obitelj poetici Irene Vrkljan. "Obiteljska tajna", kao takva, predstavlja opće mjesto tradicije kriminalističkih romana, i to onih engleske, nešto staromodnije provenijencije. Dakako, u takvom romanu neće biti nikakvih patologa, analitičarskih timova koji izrađuju profil serijskog ubojice, kompjutorskih stručnjaka koji provjeravaju brojeve automobilskih tablica. Nikakve jeze, nikakvih prijetećih e-mail poruka inspektoru, nitko ne bježi, ne otima žrtve, ne siluje, ne muči. Na mjestu intelektualno precizno planiranog "savršenog zločina" nalazi se obična obiteljska tajna. Najobičnija, onakva kakvih ima u gotovo svakoj (normalnoj!) obitelji: vanbračna djeca, izgubljeni ljubavnici, usvajanja, neuspješna potraga za nikad dobivenom

ljubavi. Nikakva asocijalna psihopatologija, samo normalna patologija naših svakodnevnih života i poremećenih odnosa.

Obiteljske tajne

Jedino što ovaj roman direktno dijeli s modernim kriminalističkim romanima činjenica je što i *Posljednje putovanje u Beč* na samome početku izlaže leš. U pomalo ironičnoj pripovjednoj maniri prema mainstreamu krimića leš Marije Lenz u Vrkljaničinu romanu leži u Farkas-parku u Burggasse, a da "oba muškarca u svom uredu, u odsjeku za umorstva, to još nisu ni slutila".

Kad se stvari počinju rasplitati, od savršenog zločina ne preostaje ništa. Umorstvo je tu, ali slučajno, nenamjerno, odnosno namijenjeno nekome drugom, u obliku otrovanih čokoladnih bombona koji su trebali biti poklonjeni tetki Klari Bertl u Burggasse, a ne njezinoj nećakinji Mariji. Jedna je smrt pretekla drugu, prirodna smrt Klare povukla je za sobom slučajno umorstvo Marije. A preostali bomboni, neodmotani, kotrljaju se na tanjuriću kojima "ubojica", nesretna, nevoljena, neprihvaćena kći i polusestra Helena Werner nudi inspektora Wintera. "Vaši nisu otrovani", dodaje.

Obiteljska tajna koja se prenosi iz jedne generacije u drugu eksplodirat će s velikim posljedicama u onoj kad se otkrije. Generacije koje na sebi nose traume svojih predaka popustit će jednog trenutka pod teretom prošlosti koja je, silom prilika, odredila njihov sadašnji život. Recimo to riječima inspektora Wintera: "Jer najdublje čuvane obiteljske tajne minska su polja, na njih se ne smije stati. Jer ono što rođaci pokojnika najmanje podnose – to su otkrivene istine. Zato nitko nezaštićen ne bi smio otvoriti dobro zatvorene kovčege ili škrinje, pogotovo ne ako u njima leže pohranjene obiteljske tajne, skrivene kroz duge godine i pred svim ljudima." O tome bi, smatra Leo Winter, trebalo podučavati buduće inspektore.

Objasnimo ulogu tajne i riječima psihoterapeutkinje Gorane Tocilj: " Tajna je fiksirani konflikt iz prošlosti koji se čuva zbog straha od njezina otvaranja jer ima socijalne i moralne implikacije. Tajna služi da bi se pojedinac zaštitio od društvene osude..." Definicija u potpunosti primjenljiva na priču u ulici Burggase: stan koji čuva tajne, nedodirljive u razgovoru, indicije duboko pohranjene u staroj škrinji s fotografijama bez točnih datuma i imena. Tko je mala djevojčica na fotografji iz 1948? To nije ubijena Marija Lenz, a tako joj je nalik. Zašto je fotografija sačuvana? Stara teta iz Berggasse nije u stanju podnijeti bol i otkriti tajnu, ispričati priču o vanbračnoj djevojčici koja je data na usvajanje. A djevojčica odrasta povučeno i neprilagođeno, do krajnjeg šoka pri saznanju da je usvojena. Ostatak života fiksira u potragu za majkom, točnije, za majčinom ljubavlju.

Mrtve junakinje

U romanu Irene Vrkljan sve su glavne ženske junakinje već mrtve, stvarno ili emotivno. Kroz koga i kako onda one govore? Ubijena Marija Lenz, o kojoj doznajemo da je bila tiha, skromna, povučene naravi, takva ostaje tijekom čitavoga teksta. Samo naznake njezina života: neuspio brak, nikad nikome ništa kriva, strankinja, vječni osjećaj egzila, studij slavistike, prijevodi ruske poezije. O Mariji saznajemo kroz očište inspektora Wintera koji s tugom spaja dijelove njezina života. S druge strane, tetka Klara: tvrda, zatvorena, zahtjevna, gruba. Iza nje ostaju nevrijedni predmeti u stanu, tajna koja se raspliće, ali ne pobuđuje suosjećanje. Još je jedna fotografija vrlo važna u priči: fotografija tetke Klare i njezine sestre Inge (Marijine majke) snimljenih kao djevojčice, negdje u Mostaru. U *Posljednjem putovanju u Beč* taj opis glasi ovako:"... dvije djevojčice na nekom balkonu – negdje u Mostaru. Iza njih planine i jarko, bijelo svjetlo."

U *Pred crvenim zidom* slika je nešto drugačija, detaljnija:

"Bila je to svjetlosmeđa snimka iz godine 1912. Balkon u Mostaru obasjan suncem, na njemu dvije djevojčice u lakim, muslinskim haljinicama, mama s pletenicama oko glave. Između njih nalazio se stolac za njihanje, zaustavljen u pokretu. U pozadini su se nazirali blijedi obrisi bregova." Malo dalje u tekstu Irena Vrkljan, u jasnom autobiografskom kodu, komentira opisanu fotografiju i njezinu obiteljsku pozadinu – fotografiju je snimio njezin djed 1912. godine, prije nego što ga je žena s djecom napustila i vratila se u Beč. "Voljela sam majku na toj fotografiji, voljela njenu opuštenost i način na koji je držala jabuku. Istovremeno sam voljela tajnovitost jedne nepoznate prošlosti – fotografija je bila njena materijalizacija – i to svjetlo jednoga davno prošlog dana." Pronalazimo ovdje ključnu formulaciju Irene Vrkljan za razumijevanje njezine pripovjedne poetike koju u *Posljednjem putovanju u Beč* "podmeće" inspektoru Winteru kao modus njegove istrage. Kako Irena Vrkljan pripovijeda, tako Leo Winter istražuje i on jednako tako voli "tajnovitost nepoznate prošlosti", onako kako se ona nagomilava i razaznaje u trošnim pročeljima zgrada, u starim bečkim kavanama, u blijedim svjetlima iza stakla antikvarijata (gdje netko čita, to nije uopće slučajno, Hannah Arendt), u fotografijama lijepoga vrta u Bosni, u fotografijama dviju djevojčica koje su svoje djetinjstvo provele pod sjenovitim stablima u Travniku. "Rat je taj život razorio i one su kasnije u Beču bile samo tri siromašne žene, bez rodbine; majka bez muža, djevojčice bez oca."

Pripovijedanje Irene Vrkljan u *Posljednjem putovanju u Beč* dosljedno je modernističko pismo u kojem nad autorskim pripovijedanje u trećem licu dominira pripovijedanjem iz očišta lika (najvećim dijelom inspektora Wintera), dano u obliku slobodnoga neupravnog govora. Mogli bismo možda i kazati da Irena Vrkljan pripovijeda kroz Lea Wintera, ali njezina pripovjedačka ostavština prisutna je i u likovima onih koji u romanu ne mogu uzeti pravo glasnog govora, poput mrtve Marije Lenz. Irena Vrkljan ispripovijedala je jednu tipičnu obiteljsku priču, poput onih koje najčešće ostaju zatvorene i dobro čuvane unutar četiri zida građanskih kuća. Zločin (pravni ili moralni) kao dio obiteljskog inventara, pospremljen u škrinjama ili kovčezima, na tavanu ili u podrumu, sve dok se ne dogodi nešto neočekivano i "neka ruka slučajno ne otvori jedan takav kovčeg". Tada slijede posljedice. Tako je Marija Lenz saznala nešto što nije smjela saznati, da ima polusestru. I smrt je, po običaju, izbrisala sve, oduzela mogućnost ljubavi. Zato je *Posljednje putovanje u Beč*, kao roman o zločinu, zapravo roman o nesreći.

Za žene koje hoće više

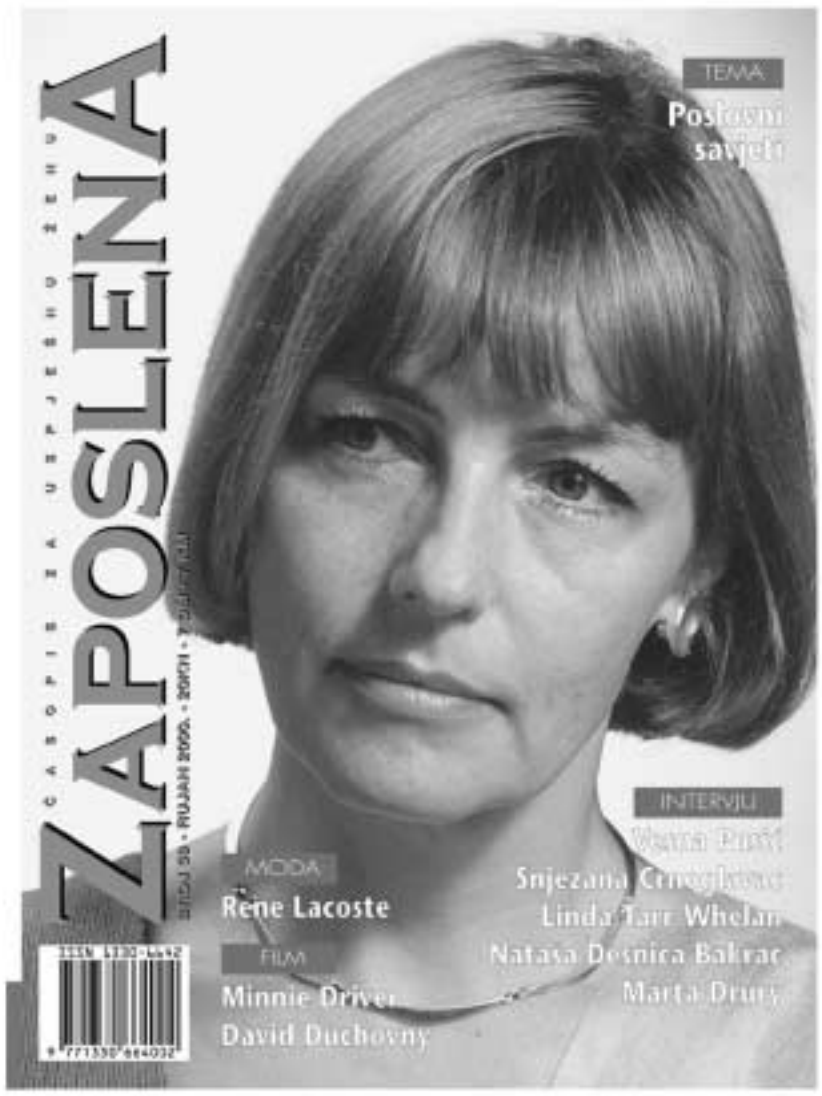

NOVI BROJ U PRODAJI

KRITIK'A

Težina prošlosti

Histeriji tuđmanovskog nacionaltotalitarizma treba oduprjeli su se staloženim i argumentiranim racionaliziranjem prošlosti i povijesti

***Prošlost je teško pitanje*, priredio Hrvoje Glavač, uredila Grozdana Cvitan, Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb, 2000.**

Nela Rubić

Knjiga *Prošlost je teško pitanje* zbornik je radova s okruglog stola što su ga organizirali Udruga domovine i dijaspore sa Zakladom Friedrich Naumann u dvorcu Brezovica 5. 12. 1998. godine. U njoj su objavljeni tekstovi: Josip Šentija, *Nad hrvatskom prošlošću ni plakati ni kliktati*; Neven Šimac, *Riječi, savijest, povijest* te rasprava vođena o temi *Prošlost je teško pitanje.* Sažetak rasprave je uredila Grozdana Cvitan. Drugi dio knjige donosi sljedeće tekstove: Holm Sundhaussen, *Postsocijalistička konstrukcija društvenog identiteta: Izazov intelektualcima*, Pavle Kalinić; *Andrija Hebrang (1899–1950)*; Boris Maruna, *Bolesno društvo*; Žarko Puhovski, *Uporaba povijesti u tvorbi kolektivnoga identiteta* i Grozdana Cvitan, *Literatura kao svjedok – pitanja koja (ni)smo postavili.*

U vrijeme tuđmanizma

Značaj ove knjige, tiskane dvije godine nakon održavanja okruglog stola, pronalazim u činjenici da je napisana u razdoblju već podobro zahuktalog i prilično etabliranog tuđmanizma u Hrvatskoj, koji je podrazumijevao i posebnu vrstu nacionaltotalitarizma što je svoje pipke bio zavukao u sve disciplinarne nizove i diskurzivne prakse, a osobito u državne medije i u *povijest.* Da u Hrvatskoj nije bilo poduhvata ove vrste, hadezeovska bi diktatura, što se osobito intenzivno zasnivala na ideološkom ispiranju mozga biračkoga tijela raznoraznim *povijestima* bespuća i povijesnim pomirbama totalitarizama različite provenijencije koji su proistjecali iz mentalno rascijepljenog generalsko-historičarskog predsjednikova bića – zacijelo potrajala mnogo duže.

Ova je skupina intelektualaca pravovremeno shvatila da se histeriji tuđmanovskog nacionaltotalitarizma treba oduprijeti staloženim i argumentiranim racionaliziranjem pojma prošlosti i povijesti, istovremeno ispravno reagirajući i na događaje još svježeg posljednjeg hrvatskog ratnog iskustva. Na taj su način svi hegemonistički Tuđmanovi snovi, iskrivljeni nacionalistički mitovi koji su ubrzano dobivali status "službene istine" (Cvitan), već u startu demistificirani i sasječeni. Brzina reakcije intelektualaca u Hrvatskoj na mitomanski kolektivni identitet pojava je koja je dovela i do masovnog političkog i kulturološkog otrežnenja. To je, uostalom, nedovoljno hvaljena pojava, čiju analitičku britkost i hitrost još uvijek nisu shvatili neki političari koji su u vrijeme nastanka ove knjige, mada u oporbi, mlako kimali glavom vrhovnom *zarobljivaču* umova.

Liječenje bolesnog društva

Boris Maruna je za stanje u Hrvatskoj pronašao, u tome momentu, savršeno odgovarajući medicinski termin *bolesnoga društva.* Za kancerogena tkiva komunističkog i tuđmanovskog režima, prepunih policijskih dosijea, odmah je sugerirao i metode liječenja – uvid javnosti u tajne dosijee, zaključujući da bi takav uvid, premda ne nužno laskav, bio u svakom slučaju prvi korak prema čvrstoj nadi u naše ozdravljenje." (str. 132).

Žarko Puhovski je koncizno i teorijski jasno sublimirao problem upotrebe povijesti u tvorbi kolektivnoga identiteta, sociopsihološki konkretizirajući različite pojavne oblike te devijantne pojave u hrvatskom društvu i ne samo hrvatskom. Manipulacija kolektivnim identitetom globalna je pojava, a kritičko osvješćivanje javnosti dio je nužne terapije. "Osnovom toga nužno kritičkog osvješćivanja hrvatske javnosti neće međutim moći biti nedomišljene moralističko-gravitacijske lamentacije o *težini prošlosti, odgovornosti sviju* i sl. Čini se opravdanim pretpostaviti da one ipak više koriste zakrivanju pravih problema (svojim očitim nekritičkim kolektivizmom kao neosviještenom pretpostavkom umilne kritike toga istoga kolektivizma u njegovim *ružnim formama*)… Ukratko, na kraju je, kao na početku, nužno ponovno tematiziranje djelatne subjektnosti pojedinca ne želi li se ostati unutar onoga što je osramotilo ne samo načela zajedničkog života nacije nego i načela (po mogućnosti kritičkoga) povijesnog utemeljenja njezina aktualnoga opstanka." (str. 151–153).

Kraj povijesti?

Holm Sundhaussen suvereno vlada terminologijom postkolonijalne svijesti i kritike te je znao jasno razdvojiti idealizam Amerikanca Francisa Fukuyame (koji je slom socijalističkih država protumačio kao kraj povijesti, te nagovijestio pobjednički pohod liberalne demokracije) od onoga što se u državama u tranziciji realno događa. "Na Istoku se povijest budila u novi život: ne povijest u smislu znanosti, već povijest u obliku slika prošlosti, historijskih mitova i konstruiranog sjećanja" (str. 79), točno je definirao Sundhaussen, a u tu i takvu sliku antikvarske mitomanske nostalgije za "tradicionalnim" vrijednostima, nažalost, bili su uključeni i brojni intelektualci zemalja u tranziciji. Rezultati toga procesa bili su valovi nacionalizma koji je na Balkanu prerastao u ekstremno krvave sukobe. Sundhaussen takvu vrstu ideologije vraćanja u devetnaestostoljetni nacionalno-preporodni mentalni sklop shvaća kao poremećaj, a isto tako i šutnju o ratnim krivicama. "Prešućena krivica međutim ne samo da opterećuje one koji šute, već nanosi štetu nadolazećim naraštajima… šutnja je destruktivna. Tko će dakle drugi ako ne intelektualna elita učiniti taj prvi korak? Ona to ne duguje samo dotičnom društvu, već i pravilima slobodnog i racionalnog diskursa. Onaj tko se ne odvaži na intelektualnu slobodu, neće je nikada imati." Terapeutski značaj ovih riječi dobiva na uvjerljivosti upravo stoga što ih je napisao Nijemac, zacijelo veoma osjetljiv na pitanja kolektivne i subjektivne odgovornosti za ratne krivice. Po njemu, dalja i bliža povijest, kolektivni i društveni identiteti, trebali bi biti diskurzivni izazov za intelektualce uz uvijet da im ne nedostaje snage i hrabrosti, a osobito ne volje, za samokritično preispitivanje prošlosti, jer tamo gdje nema ovih preduvjeta, "nema ni budućnosti – barem ne one budućnosti koja se zaslužuje zvati tim imenom." (str. 98).

Prošlost i povijest, ukoliko se istražuju u njihovoj ljudskoj mjeri i mjeri čovjeka pojedinca, dakle, i ne moraju biti jako teško pitanje. Antropocentričnost povijesti, visoko odnjegovan kritičan odnos prema njoj te spoznaja da bi se prošlost trebala tretirati kao odskočna daska za budućnost teze su koje ovoj knjizi daju visoku znanstvenu i humanističku dimenziju. U poplavi rigidno-ideologiziranih "povjesničarenja" na balkanskim prostorima ova se knjiga doimlje poput bijelog labuda među sivim kreštavim patkama. ■

Poezija

Velimir Čokljat, CD *Obale pune tišine*; Ankh Os, Osijek

Rade Jarak

Poetsko-glazbeni projekt *Obale pune tišine* realizirao je glumac osječkog kazališta Velimir Čokljat uz pomoć kompozitora Igora Valerija te izbornika, prevoditelja i producenta Zvonka Penovića. Riječ je o dvadeset tri pjesme najpoznatijih svjetskih pjesnika, na primjer: Beaudelairea, Wordswortha, ali i pjevača šansone Aznavoura, Brela, te neizbježnih rokera Morrisona i Cohena. Također, tu se našlo mjesta i za jednu pjesmu Karola Wojtyle. Od domaćih autora zastupljeni su Cesarić, Ujević, Kaštelan, Mihalić, Dedić, Kišević, Galović i Penović. Stihove govori Velimir Čokljat, po mišljenju recenzenta Arsena Dedića vrlo razgovjetno, razložno i neupitno. Glazba Igora Valerija, primjerena je stihovima, nenametljiva i dobro uklopljena u ukupni multimedijalni ugođaj. Treba pohvaliti entuzijazam ove trojice autora koji su uspjeli poeziju prebaciti na najmodernije nosače zvuka. ■

Časopisi

***Libra libera*, časopis za književnost, broj 7, 2000, Autonomna tvornica kulture – Attack!, Zagreb**

Rade Jarak

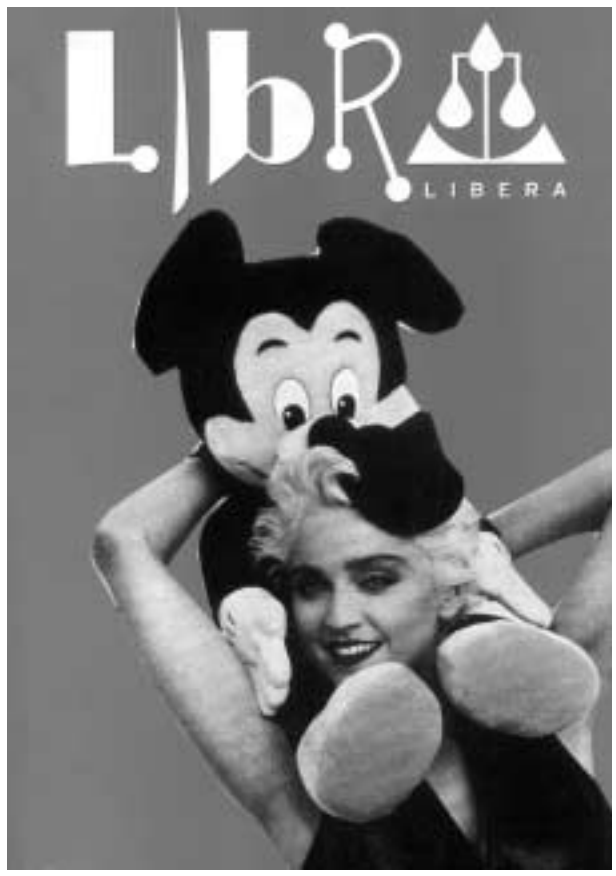

U svojevrsnom sumraku kulturnih časopisa u Hrvatskoj, naročito onih koje su uređivali mladi, u vakumu koji je nastao zamiranjem vodećeg generacijskog magazina *Godine nove,* zahvaljujući naporu uredništva ponovo su se reaktualizirali časopisi *Quorum* i *Libra libera*. Časopis *Libra*, uglavnom orijentiran na studentsku književnu produkciju i aktualnu teoriju, izašao je pet puta, sve dok se nije dogodila afera sa zabranom broja. Pamtimo uništavanje časopisa: zgužvanu, rascijepanu i zgaženu naslovnu stranicu šestog broja – ta je afera bez sumnje časopisu podigla vrijednost i svrstala ga na stranu onih koji su se borili za slobodu javnog govora i te mu dala izuzetno liberalne konotacije. Nakon toga izlazi *Libra libera*, a pred nama je drugi broj, ujedno sedmi broj *Libre*. Broj je jednako kvalitetan kao i šesti, u njemu nalazimo tekstove Svena Cveka, Katarine Peović, Borisa Koromana i Snežane Žabić na temu *generacije Č,* generacije sustavno uništavane sindromom Černobila, ali i ratom i nacionalnim jednoumljem. Njihovi tekstovi ujedno su i nostalgično sjećanje na odrastanje u osamdesetima.

Alternativni strip objavila je slikarica Ivana Armanini, a prozni blok je također kvalitetan. U njemu nalazimo priče Nevena Ušumovića, sve poznatijih Sestara Brontë, Snežane Žabić, Stjepana Balenta i Elvisa J. Kurtovića. *Curik gevizen* naslov je bloka o novijoj austrijskoj prozi o kojemu je uvodni esej napisao Svjetlan Vidulić. Objavljene su i vrlo dobre pjesme Igora Štiksa. U teorijskom bloku imamo prilike čitati niz tekstova o *avant- popu,* a broj sadrži i nekoliko solidnih kritika.

Dolazak pod okrilje *Attacka Libri Liberi* (uz radikalni pankersko-lijevi zaokret) donio je i Rutu, jednog od naših najboljih dizajnera. Jedina je opasnost da uskoro ne dobijemo, u dizajnerskom smislu, *Arkzin* u malom formatu. Dakle, zaista je šteta što časopis nema više novaca jer bi u tom slučaju sigurno izlazio češće, a samim tim bi podigao kvalitetu tekstova, dizajna i svega ostalog. Ovaj časopis zaslužuje potporu jer alternativnošću, aktualnošću i kvalitetom obogaćuje domaću kulturu. ■

reagiranja

Molim ispriku

Lara Hölbling

Zbog reakcije na kritiku Nevena Jovanovića, objavljene u *Zarezu* br. II/36-37 od 20. srpnja 2000. g. pod naslovom *Spelancije starog jajca* molim

ISPRIKU gospodina Zlatka Crnkovića

jer me uvrijedio:

1) kao Zagrepčanku, jer dovodi u pitanje moje pravo i pravo mojih sugrađana da se tako nazivamo zbog "sumnjivih" prezimena. U ovoj regiji se i njemu moglo lako dogoditi da se zove Aurel Schwartz, pa ne bi bio manje Zagrepčanin, dapače, možda bi tek onda bio pravi.

2) kao prevoditeljicu, jer dob smatra argumentom u ocjeni stručnosti. Ni za mene nije čuo, a nisam više pupoljak. Da ne govorim o tome da bi ljudi koje tako olako naziva mladcima, dečkima, starim jajcima i sl. njega po tom kriteriju mogli nazivati starim šajserom, što bi bilo jednako ružno.

3) kao majku, jer svojim nemarnim odnosom prema tekstu namijenjenom i mojoj kćeri vrijeđa nju i drugu djecu kao čitatelje.

4) kao čitateljicu, jer mi svojim prijevodom (a djetetu moram čitati prijevod) odvlači pažnju od same priče, jer me tjera da stalno tražim razumljivija rješenja.

5) kao ljubitelja bombona zvanih *Jelly Beans*, jer njihovu Bertie Bott verziju u I. dijelu *Harryja* naziva grahom, a svaki bombon pojedinačno mahunom. Osim toga te je bombone zbog njihove veličine teško zagristi "sa strane" (str. 85), a da si pritom ne odgrizete i prste.

6) kao kolegicu, jer će svojom reakcijom na opravdanu kritiku prije naškoditi nego koristiti statusu prevoditelja. Ako želi tom statusu pomoći, bolje bi bilo da kojiput dođe na sastanke Društva.

7) kao čitateljicu *Zareza*, jer njegov neargumentirani odgovor nije zadovoljio ono što očekujem od rasprave u tom listu (kako opravdava, npr. korištenje rječnika Ive Andrića u "pomodnom bestseleru za tinejdžere koji ozbiljna književna kritika… ne shvaća ozbiljno").

8) kao klasičarku, jer dovodi u pitanje tvrdnju da koliko jezika znaš, toliko ljudi vrijediš. Z

Nataša Govedić i Nataša Govedić

Uz tekst Nataše Govedić Frederic Jameson i Harry Potter, *Zarez*, br. 36-37

Nebojša Jovanović, čitatelj Zareza

Poštovana urednice Zlatar,

Nedavno sam svjedocio posve neugodnom izljevu jarosti, posve pogrešno adresiranom na Natašu Govedic. Revoltirana, naime, tekstom *Frederic Jameson i Harry Potter* (u nastavku: *FJ&HP*), nazvala me kivna mi *koleginica* (u nastavku: K.M.K.) i zabrontulala: da kako Nataša (u nastavku: N.) Govedić (u nastavku: G.) može pisati takve besmislice o Jamesonu; da je li N.G. pročitala barem ižicu od Jamesonove teorije; da što znači spočitavati Jamesonu zelenaštvo ter odsustvo želje da živi na Kubi; da je cijeli komentar puko preživanje opskurantističke predrasude koju N.G. gaji spram Jamesona, koje ni ne može ostaviti nikakva mjesta artikuliranoj refleksiji; da nadvisivanje Jamesona *Potter*-literaturom stoji u ravni nazovianalize Krležina proznog stila što ju je počinio perjanica sarajevske literarne scene Nenad Veličković… Helem, mnogo je toga K.M.K. prišila Govedićevoj ter *priznat* moram da mi nije bilo nimalo lako do riječi doći i ovaj fundamentalni nesporazum između K.M.K. i N.G. razvezati.

Nećete mi, nadam se, zamjeriti što sad nisam u mogućnosti reproducirati tadašnju *ad hoc* obranu govedićevštine: sjećam se da sam, pokušavajući odobrovoljiti K.M.K., ustvrdio kako N.G. zapravo ništa *uistinu* ne spočitava *"Velikom Učitelju"* i predavanju mu u dvorima, Klovićevim. Naime, N. je G. tom prigodom na teze marksističkog muža reagirala mučeći, a znajući za polemičku žicu N.G. i nadasve averziju joj spram *"posramljenog povlačenja u kutak"*, ne dvojim da bi se ona, u slučaju neslaganja s *"dogmatom"*, primjerno oglasila, smjesta, u tom sumraku punom demagogije, i tu, u dvorju Klovićevom punom plastičnih stolaca i još plastičnijih utopista. Uostalom, da joj se Jameson pričinio trivijalnim poput limenke Coca-cole, kako N.G. hini u tekstu, tada ne bi po predavanju – vidi vraga! – bila prva u redu za ćakulati s njim. Naravno, isto tako ne može biti riječi da je Jameson u Klovićevim dvorima bilo što "prodavao" (pa tako ni teoriju revijalnu), jer ulaz je bio džaba, što u pitanje dovodi i opasku glede Jamesonove akumulacije kapitala uslijed sustavnog inkasiranja dobiti od knjiga mu i predavanja. Također, ne može biti ni riječi da N.G. pisanje i teoretiziranje Jamesonu *uistinu* ubraja u nedjelatnost ispraznu i oportunu, jer da tako N.G. *uistinu* misli, tad ni sama ne bi trošila moždane i celulozu na pisanje kazališne kritike, no bi otišla u redateljice, rekviziterke, medu suflerkama bi završila – repertoar akcije kazališne ništa je manje bogat od, khm, lepeze Che Guevarinih kalibara. Da skratim, nabrajao sam ove i slične argumente sve dok me K.M.K. nije upozorila da radim nemoguće: branim N.G. pobijajući joj stavove. *Oh, K.M.K!*, uskliknuh, *ta zar ne uvidaš da je riječ o standardnoj satiričkoj strategiji kojom N.G. ismijava danas aktualne banalnosti i bedastoće, opća mjesta na koja hegemonistički diskurs svodi takve stvari kakva je Jamesonova teorija koju nije stigao ni prelistati i panegerike kojima se dočekuju djelca poput* Harryja Pottera*? – Oh, dragi kolega*, uskliknu ne više tako K.M.K., *ti kaniš reći da N.G. nastupa kao satiričarka koja što više 'zastupa' određene stavove, to ih više izvrgava ruglu? Da N.G. kuražno poseže za modelom* personae *koja zagovara sve ono što spisateljica zapravo osuđuje, kao kada, primjerice, Swift piše:* "U onoj mjeri u kojoj lakovjernost predstavlja veću smirenost duha nego radoznalost, u istoj toj mjeri preporučljivija je mudrost koja se zadržava na površini od one filozofije što tobož ulazi u dubinu stvari i otuda se vraca s ozbiljnim izrazom lica da bi nas izvijestila o svojemu otkriću kako tamo nije našla ništa vrijedno"*? – Da, draga koleginice, kako si samo precizno sročila ono što htjedoh ti kazat!*

Jer, priznajmo to ovdje-i-sada, N.G. danas u *Zarezu* nastupa kao jedina autorica koja se ne usteže svoj kritički stav upregnuti u satiru, i to upravo u maniri 'ludog popa' Swifta, tog "izumitelja svirepe šale i grobnog smijeha" (Taine). Proza joj bistra i brza, prepuna klopki, mnogosmislena, u njoj se tekst i 'podtekst', napisano i promišljeno, prepliću neprestano. Nimalo je slučajno da *FJ&HP* strukturom podsjeća na čuveni *Skromni prijedlog*, gdje, podsjetimo se, čitatelj, ophrvan osjećanjem suglasnosti za 'zdravim razumom' spisatelja, i nehotice odobrava kao razumno ono sa čim složiti se nikad ne bi smio. N. je G. i inače majstorica u tkanju ove vrst satire: pregnantnošću i erudicijom futrovani, tekstovi su joj prošiveni nitima minucioznosti te zlatnom vrpcom kritike obrubljeni. A kako tek bljesne poneka *šljokica* ironije!

Dakle *FJ&HP* upravo je paradigmatičan za govedićevski postupak: premda je u njemu spram Jamesona obzirna koliko bi bila i Maja Freundlich samo da je za njega čula (a N. je G., vidimo, čula), N.G. naravno želi poručiti upravo suprotno – 'ovo što čitate nije do kolekcija proizvoljnosti, budalaština, općih mjesta, trica i kučina kojom Jamesona dočekuje i ispraća vladajući ideološki opskurantistički diskurs. Sve ove nebuloze pišem samo da bi ih ti, dragi čitatelju, spoznao u njihovu najčistijem obliku ter sutra znao prepoznati i zakrabuljene kakvim drugim diskursom.'

Ovaj briljantni postupak na nizu detalja filigranskih provjeriti mogu svi čitatelji koji raspolažu prošlim brojem *Zareza* i spomenutim tekstom. Sam ću se ograničiti na detalje za koje mi se čini da kreiraju moguće središte okoštavanja teksta. Prije svega tu je danas iznimno popularna teza, posebno omiljena medu poklonicima kirurgije estetske. Kako je N.G. majstorica ispisivanja banalnosti u najogoljenijem vidu, tu ću tezu prezentirati citatom precizne rečenice govedićevske: *"Ideologijsko punjenje subjekta u svakom je slučaju moj izbor, učinjen pri punoj svijesti, a ne kako tvrdi Jameson, posljedica 'političkog nesvjesnog' u kombinaciji s neminovnošću duha epohe (koje epohe? primam poruke iz njih nekoliko) u kojoj sam rođena, dakle postmoderne."* N. nas G. tako škropi suštim destilatom gluposti: pretpostavlja se dihotomija (treba li reći: lažna) da subjekt svoj identitet danas ili odabire prema vlastitu nahođenju (*"pri punoj svijesti"*), ili mu ovaj biva dodijeljen bez ikakve intervencije subjekta, a potom se odlučujemo za jednu od solucija, podjednako lažnih. Posve sukladno vladajućoj liberalističkoj *doxi* o svojevrsnom tržištu identiteta na kojemu subjekt *pri punoj svijesti* odabire između bezbrojnih mu ponuđenih identiteta, N.G. se odlučuje za dragovoljno odabiranje identiteta (*"Politički identitet koji (…) odabirem (…) ima dinamičnu, pluralnu i stratešku funkciju…"*) i tek što se to čitatelju učini racionalnim i jedinim ispravnim rješenjem (*"…sigurna sam da istodobno mogu biti i cyber-feministkinja i čitateljica Shakespeara, mogu proizvoditi neslaganje sa svim praksama eksploatacije, mogu pisati poeziju i…"*), N. ga G. bešćutno gura u ponor paroksizma (*"… i vjerovati u iracionalnu komunikaciju s uličnim mačkama."*). No da, eto čime rezultira banalno uvjerenje da sam subjekt bezostatno može – *pri punoj svijesti* – odrediti granice svojega identiteta: iracionalnom komunikacijom s uličnim mačkama! Kakva pljuska svima koji *uistinu* vjeruju u utvaru *pune svijesti*! I zato ti, N.G., hvala!

Spomenuta utvara odašilje i svojstvenu poruku koja se, prema N.G., može *"podijeliti na tri dijela: (1) ako s nečim nisi zadovoljan, možeš to promijeniti; (2) ni svijet stvarnosti ni svijet magije nisu lišeni korupcije i kompeticije, ali to ne znači da ti moraš sudjelovati u njima; (3) gubitak hrabrosti ravan je riskiranju vlastita života."* Odnosno, ako ste propustili više od 70 epizoda *Esmeralde* pa vam ovaj trolist poučaka nije jasan, evo pojašnjenja: imamo posla sa *"sviješću kako se uz ponešto duha i humora može preživjeti i u najcrnjim te najusamljenijim uvjetima, boreći se s obiteljskim, i školskim i tržišnim i klasnim nasiljem."*

Svojedobno je najglasniji među politskribomanskim hajkačima na Danila Kiša napisao kako u *Grobnici za Borisa Davidovića* nema "*onog čudesnog optimizma i vere u budućnost toliko prisutnih u delima ljudi koji su opisivali svoje vlastite muke u koncentracionim logorima.*" Ošinut *kandžijom* tog čudesnog optimizma i vjere u budućnost, Kiš je povodom smrti Varlama Šalamova upozorio:

"Kao da nisu desetine miliona bili ubijeni samo zato što su im nedostajali taj maloumni optimizam i vera u budućnost! Jer da su ih i imali, taj bi se 'čudesni optimizam' i 'vera u budućnost' u paklu Kolime srušili u prah i pepeo! Optimizam i vera u budućnost jesu vjeruju svakog totalitarizma, i svaki totalitarizam ubija u ime optimizma i vere u budućnost, a istočni greh svih žrtava jeste nedostatak 'čudesnog optimizma'. Kao da sumnja *nije ljudska kategorija, kao da sumnja nije jedan od moćnih pokretača ljudske svesti i istorije!*

I na stranu činjenica da desetine miliona nisu mogli da svedoče o svom 'čudesnom optimizmu' i 'veri u budućnost' jer mrtva usta ne govore, i jer su svoju sumnju, svoje saznanje i svoju izvesnost *odneli u grob, u večno ćutanje, pitam se ipak, kakav je to mogao biti vajni optimizam i vera u budućnost koje je odneo sa sobom u grob nesrećni Šalamov, preživevši jedan optimistički zemaljski pakao. (…) Jer taj ideološki, totalitaristički imperativ optimizma nije zapravo ništa drugo do instrument u rukama zločinaca,* Malleus Maleficorum.*"*

Upozorava nas drugdje Kiš i da je banalnost neuništiva poput plastične boce, ter otud nema mjesta iznenađenosti činjenicom da se krvoločni optimizam i vjera u budućnost, ponešto iskrivljeni i pohabani, svako malo spektakularno prodaju, pa se, evo, o *uz-ponešto-duha-i-humora* naravoučenija saplićemo – od *Titanica* do Benignija holokaust-slapsticka, od Oprah Winfrey do Magde Weltrusky, od Coelha do Rowlingove – i danas. I zato Govedićevoj iznova moramo zahvaliti, ovaj put na odluci da svojom travestijom osudi ovu sveprožidruću bedastoću.

Ovo su, dakako, samo neki od argumenata *za* dodjelu više *Zarezova* prostora Govedićevoj: između svih stvari na koje neprestano treba podsjećati izdvajam *banalnost* što protejski mijenja obrazine i fraze, ma ostaje podjednako pogubna, ter *opskurantizam* s kojim kompromisa ne bi smjelo biti. A ništa poput tekstova Nataše Govedić ne dokazuje da su banalnost i opskurantizam neuništivi poput plastične boce ter da samo čekaju kada će doći na svoje u kakvoj kolimi ili kakvom komentaru. Z

Polak ili jaje? Naravno – jaje

Uz tekst Nikole Polaka Viktor Viktorija, *Zarez*, broj 36/37

Krešimir Galović

Uvažena gospođo Zlatar, kao prvo, želio bih Vam zahvaliti na promociji koja mi je omogućena u vašem dvotjedniku. Ipak, blagoglagoljivost i zahvale ostavimo za neku drugu priliku i pozabavimo se jednom, recimo, ozbiljnijom temom, a to su humoristički impresivna promišljanja, neki bi ih nazvali i zabludama, samopriznatog arhitekta Nikole Polaka o prijepornim trenucima iz povijesti hrvatske arhitekture, objavljena u *Zarezu* 36/37, na meti kojih se našlo, gle, i moje ime i prezime. Očito je da se taj, kako ga Mladen Kuzmanović u jednom broju *Vijenca* naziva "bečki azilant", odlučio, prekoračivši životni prag šestog desetljeća, nakon ne baš zamjetne i uspješne projektantske karijere, onako kao da je riječ o skupljanju značaka ili uzgajanju lončanica, postati meritumom i za tumačenje domaće povijesti arhitekture. No krenimo s već svima poznatom, a Polaku i njegovu veselom društvu s ugla Jelačić placa tako dragom frazom: "Pozivam Vas da temeljem članka 31 Zakona o javnom priopćavanju objavite ispravak netočnih informacija." Moram priznati da ovaj osvrt, iako će se mnogima učiniti upravo suprotno, nije samo precizan anatomski rez na jednom moralnom profilu, nalik onom profesora Tulpa iz meni jedne drage knjige, nego prije svega nemilosrdan i hladnokrvan pucanj magnumom iz meni jednog jednako tako dragog filma. Metaforički, to je pucanj u sustav uljudbarsko-prijetvornih vrijednosti i kukavičluka – toj čudnovatoj mješavini kvazi egzistencijalnog azilantstva i mafijaško-profiterskih interesa, kontinuiranih i visoko pozicioniranih u nekim našim etabliranim krugovima.

U ne tako davnom osvrtu koji sam napisao za *Vijenac* dotaknuo sam se već legendarne Polakove izjave koju je plasirao u Vašem uvaženom časopisu o arhitektu Viktoru Kovačiću, kako ovaj "… nije velik zato što je napravio prvu modernu kuću 1927, nego zato što je kontinuirano radio izvanrednu arhitekturu". "Naoko tom zanimljivom prilogu u razmatranju početaka hrvatske arhitekture", prokomentirao sam tada, "teško da se može naći zamjerka, ali samo ako je riječ o nekom nadnaravnom fenomenu. Naime, arhitekt Viktor Kovačić u to je doba već nekoliko godina bio mrtav – preciznosti radi umro je 21. listopada 1924." U sadašnjem kontekstu iskreno mi je žao, jer sam namjerno u istom osvrtu izostavio još legendarniju Polakovu izjavu: "Kada je riječ o imenima, nikada ne bih proglasio Viktora Kovačića najboljim arhitektom 20. stoljeća. Za mene je on ponajbojli arhitekt 19. stoljeća, jer zastupa modernu arhitekturu koja se nazivala secesija i ono što izlazi iz Wagnerove škole…". Zanimljivo, no osim školskih projekata i šegrtovanja u atelierima, Kovačić tijekom 19. stoljeća nema nijednu izvedbu, budući da je diplomirao kod Wagnera 1898/9. To što je Kovačić za Polaka arhitekt 19. stoljeća njegov je osobni problem. Zamislite, kada bi u nekom ozbiljnijem pregledu arhitekture Jana Koteru, koji je nekako u isto vrijeme s Kovačićerm pohađao Wagnerovu specijalku, netko nazvao arhitektom 19. stoljeća? Tvrdim to zato jer Vaš meritum, očinski mi očitavajući bukvicu u spornom broju *Zareza*, jednu svoju bedastoću nastoji obraniti još većom bedastoćom, pri tome se junački skrivajući iza pogrešaka, odnosno leđa Vaše novinarke koja je s njim vodila razgovor. Doduše on, kako kaže, ne zamjera novinarki, ali neka, neka, nek se zna… tko je pogriješio. Džentlmenski, zar ne? No očito je da Polak, iako mu se mora priznati veliki trud i dobra volja, očito najbolje ne vlada temeljnim pojmovima i terminima koji se koriste u "šlampavim kunsthistoričarskim manufakturama". Vaš meritum u svome intelektualnom grču, razotkrivajući osobne tjeskobe i nelagode, nikako da se odluči, ako mu već ne ide od ruke risanje projekata, želi li biti povjesničar, teoretičar ili kritičar arhitekture. Moram priznati da još nisam čuo za "modernu arhitekturu koja se zvala secesija". Za secesiju i nešto kasnije modernu arhitekturu da, ali za ovo, oprostite mi ako griješim – ne. Vrhunac smušenog petljanja po terminima Polakovo je kvazikroatiziranje termina protomoderne, koji sam prije nekoliko godina počeo rabiti kako bih označio prijelazno razdoblje u povijesti hrvatske arhitekture k moderni, a koji okvirno obuhvaća vrijeme između 1900. i 1924. Dakako, Vaš meritum ne zna, baratajući terminom predmoderne da u povijesti postoji jasna razlika između pred i proto, npr. između prethistorije i protohistorije. U povijesti domaće arhitekture termin predmoderne, mogli bismo jedino povezati uz razdoblje djelovanja, kako je izvrsno definira Zlatko Jurić, prve akademske generacije hrvatskih arhitekata, i to za kraj 19. stoljeća. Dakle, kronološki slijed bio bi ovaj: predmoderna, protomoderna i na koncu moderna.

No ono što je osobito impresivno, dakako pod navodnicima, Polakovo je stručno poznavanje rada ovdje spominjana arhitekta Viktora Kovačića. Nastojeći se u spornom tekstu nametnuti kao meritum za pitanja iz povijesti domaće arhitekture Polak se poziva i na glasoviti Kovačićev članak Moderna arhitektura, izašao u časopisu Život, ali ne, kako to Vaš doktor iznosi u svom članku 1905, nego 1900. pobogu, ta zbog takvih se gafova pada na ispitima, barem u "šlampavim kunsthistoričarskim manufakturama". Sumnjam da je Vaš meritum imao prilike vidjeti, s obzirom na gorke azilantske godine, bilo koji Kovačićev originalni crtež, skicu ili dovršen projekt, a da ne govorimo o čitanju njegovih originalnih rukopisa, budući da brigu o ostavštini ovog arhitekta, koja je u većini pohranjena u Upravi za zaštitu kulturne baštine, vodim osobno, izuzev manjega dijela koji se nalazi u Muzeju grada Zagreba. Moram priznati da mi se Vaš sveznajući meritum nakon azilantske "egzistencijalne nužde" nijednom nije javio da mu pokažem ma bilo koji od Kovačićevih radova. S toga, kada mi Polak, u svom povjesničarskom transcendentalnom priviđenju, očinski očitavajući bukvicu spočitava da npr. Kovačićev natječajni rad za beogradsku banku Rossia iz 1905. pomičem u 1901, zanemaruje, njemu očito nevažnu činjenicu da je svaki novi podatak koji u javnosti iznosim o tom arhitektu, a o čemu redovito možete čitati u Vijencu, prije svega rezultat rada na njegovim originalnim rukopisima, skicama, crtežima i projektima, a ne na činjenicama "rekla-kazala". No pogledajmo što sam protagonist tih događaja, odnosno Kovačić u vezi s mojim proizvoljnim pomicanjem spornoga datuma piše u pismu Slavku Cuvaju: "God. 1901. dobio sam prvu nagradu prigodom medjunarodnog natječaja raspisanoga u Biogradu po velikom ruskom bankovnom družtvu "Rossija" za gradnju palače u Biogradu". Dakako, Polak očito ne zna da je Kovačić 1905. bio zaokupljen nekim drugim poslovima. Između 21. listopada 1904. i jeseni 1905. sudjeluje dvama prijavljenim radovima na natječaju za Trg Franje Josipa I. u Zagrebu. Kako bi došlo do "riješenja priepora nastalog izmedju colega arhitekata" u vezi s tim natječajem arhitekt Podhorsky 2. svibnja 1905.u svoj stan poziva Kovačića i arhitekta Bastla. Ujedno to je i začetak glasovitog Kluba hrvatskih arhitekata, koji će biti osnovan 20. svibnja 1905. na inicijativu Podhorskog. Ujedno, Podhorsky je sastavljač Dnevnika o ustroju Kluba hrv. arhitekata, ali i koncepta pravila Kluba, također iz 1905., a ne 1906. kako to, koristeći se "naštrebanom građom" nastoji u spornoj lamentaciji dokazati Vaš meritum. Očito da Vaš dr. jednako tako ne zna, budući da nije pripadnik "šlampave kunsthistoričarske manufakture", da pri povijesnim istraživanjima jednako važnu ulogu ima rad s izvorima i literaturom, odnosno bibliografijom vezanom uz određenog autora. Dakako, da je Vaš junak s manje površnosti i grča do kraja čitao neke moje rečenice, posebice onu vezanu uz spomenuti projekt iz 1901, na čijem kraju jasno pišem "…on će među prvima kod nas, vođen idejom samostalne poslovne zgrade, pod neposrednim utjecajem Wagnerove realizacije Zemaljske banke u Beču…odvojiti poslovnu funkciju od stambene", dakle, kada govorim isključivo o funkciji zgrade, što je u ovom primjeru mnogo važnije za povijest domaće ahitekture od same tipologije, ne bi mu se dogodilo da mi mudro zamjeri kako je Wagnerova realizacija "…tlocrtno distordirano ugrađena, a nikako samostojeća zgrada". Ta moja je analiza bila, kao što rekoh, usmjerena k funkciji, a ne, kako mi to Vaš doktor nespretno nastoji prišiti tipologiji. No tloctno, ako ga baš toliko zanima, taj projekt odista otvara temu na temelju koje će biti izgrađena tijekom dvadesetih zagrebačka Burza, što je osobito vidljivo iz Kovačićevih početnih skica. Dakle, kronološki Loos je sa svojim projektom karika između. To, dakako, Vaš meritum i ne može znati, jer on doista ne poznaje genezu projekta Burze, kako se hvali, jer nije mogao vidjeti, osim nekoliko pročišćenih crteža, nijednu od originalnih skica za ovaj projekt. Njih je, pak, jako, jako mnogo, a da i ne govorimo o projektu iz 1901. I stoga tvrditi, k tome još u jednoj loše sklepanoj rimi: "… Ali nije Galović to sam smislio – to je naštrebana građa iz poznate šlampave kunsthistoričarske manufakture", izvan je svake pameti, no ne i za Vašeg kućnog doktora za arhitekturu i bečkog azilanta iz "egzistencijalne nužde" Nikolu Polaka. Ta zar taj "novokomponirani" povjesničar odista smatra da je istraživanje ponajprije izvorne građe štreberaj? Latini bi rekli contradictio in adiecto ili, narodski rečeno, tu nešto ne štima. Ta upravo Polak u spornom tekstu štreberski skida i citira jednog našeg uvaženog povjesničara arhitekture, no kad samostalno pokušava ući u bilo kakvu stručnu analizu – brlja i petlja čineći nevjerojatne i šlampave gafove, razotkrivajući svu svoju površnost i kreativnu sterilnost. Vašem doktoru za arhitekturu možda bi ipak bilo mudrije da, kada već do sada nije, pri nekom budućem pristupu problematici arhitekta Viktora Kovačića navrati i do moga ureda u Ilici 44. Naposljetku, dopustite mi da zaključim riječima Mladena Kuzmanovića što ih je u spomenutom Vijencu uputio tom bečkom azilantu: …molim Vas, doktore Polak, nemojte mi odgovoriti na ovo pismo. Nemam vremena za Vas i Vaše zablude i bezobrazluke. Nastojat ću Vas zaboraviti". Z

Hasta la vista baby!

MULTIMEDIJALNI CENTAR D.O.O. RIJEKA

Multimedijalni centar d.o.o., poduzeće u kulturi, Rijeka, Kružna bb
tel/fax: 051/21 50 63, www.okri.hr/ok@okri.hr

Galerija OK, Internet centar, Izdavaštvo-projekt Janus, Klub Palach, Film-foto-video

GOLI OTOK 2000 - REALNOST-ENTROPIJA -NOVI HRVATSKI TURIZAM (NHT)

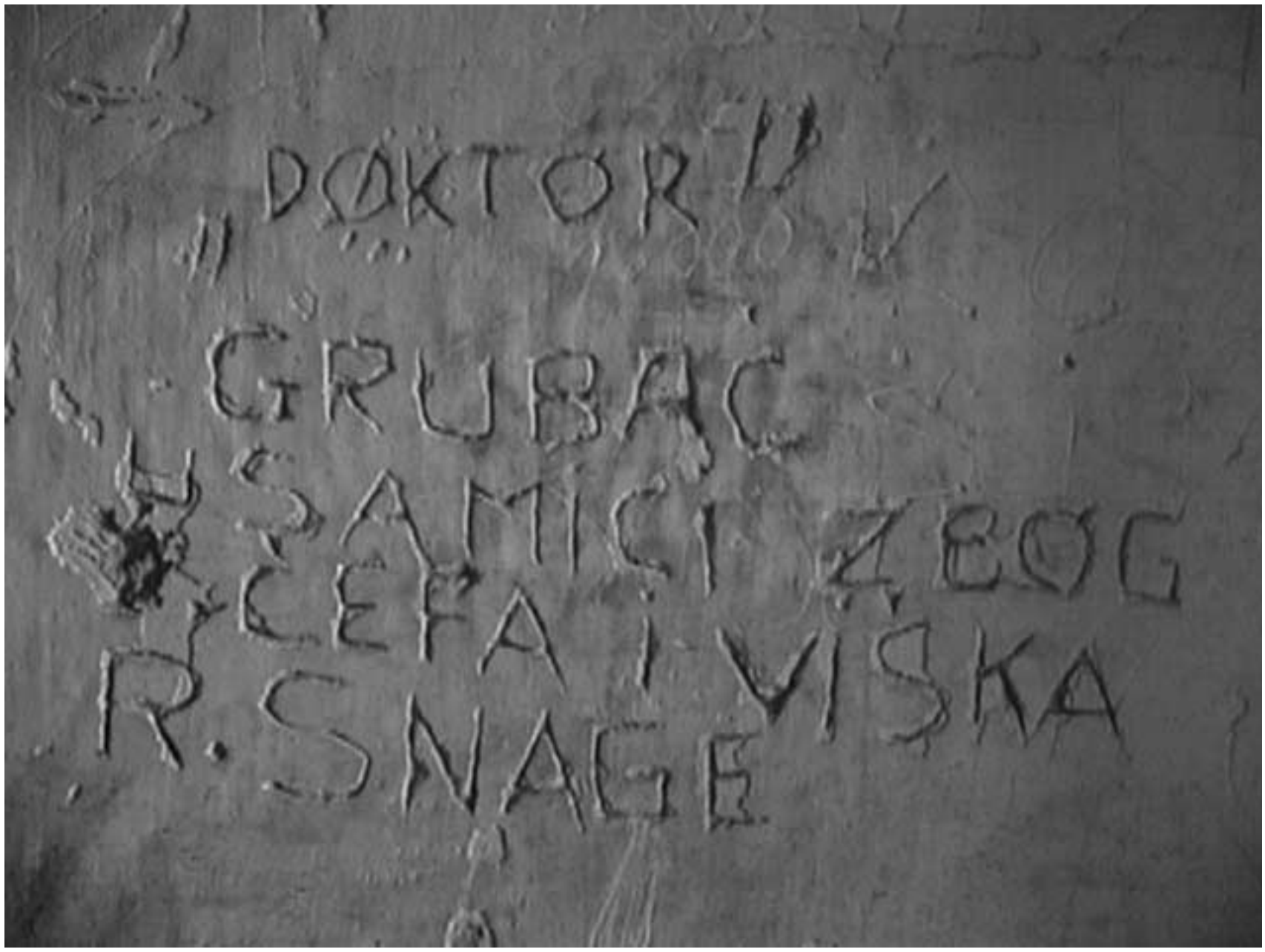

DAMIR ČARGONJA ČARLI: FOTOGRAFIJA
SVEN STILINOVIĆ: VIDEO
BRANKO CEROVAC: TEKST
ZORAN BARBIĆ: KAPETAN BRODA

Goli otok 2000
(Realnost, Entropija, Novi hrvatski turizam)

Kako razlučiti dokumentarni od fiktivnog pristupa famoznom kažnjeničkom kompleksu Goli otok, ako smo svjesni činjenice da su ideologija i fantazmi već odavno pojeli «stvarnost» čitavog jednog jadranskog otoka? Točnije – dvaju otoka: Svetog Grgura («ženski» zatvor i supripadni okoliš zatvorskog kompleksa) i relativno «obližnjeg» Golog otoka – o čijem stvarnom stanju ni «obični» građani Hrvatske ni potencijalni turisti , a u stvari-ništa ne znaju pouzdano «iz prve ruke», «neposredno».

Zaintrigirani već kroničnim nedostatkom ikakvih pouzdanih informacija o stvarnom izgledu, stanju i «turističkoj destinaciji» tih otoka, ekipa riječke Galerije *O. K.* (Čargonja, Stilinović, Cerovac) odnosno Multimedijalnog centra d.o.o. odlučila je ovog dugog vrućeg ljeta poduzeti određeno preliminarno transartističko (transestetsko i «tranzicijsko) istraživanje : pokušati nekako posjetiti te otoke i snimiti tamo zatečenu situaciju. Rezultat te akcije (izvedene od 18. do 22. 08. 2000) je foto i video dokumentacija reducirana na niz «turističko-propagandnih» vizura koje, držimo, prilično zorno dočaravaju ne samo razorno djelovanje združenih sila Politike, Ideologije i Entropije («Prirode») – u posljednjih nekoliko godina «tranzicijskog» preobražaja lijepe naše domovine nego i moguću (vrlo realnu) perspektivu razvoja Novog hrvatskog turizma.

U svrhu razvoja «elitnog» turizma, predlažemo zahvat pretvorbe bivše kažnjeničke u buduću artističku «koloniju». Podrazumijeva se i obnova odnosno izgradnja popratne infrastrukture. Kazalište (kino) i izvjesni sportsko-rekreativni objekti već postoje- samo ih treba malo urediti i reanimirati – kao i sve ostale objekte na tim ukletim otocima, na kojima bi tisuće ljudi moglo više nego solidno živjeti, raditi, umjetnički djelovati, ljetovati i zarađivati ! Kad ne bi bilo – Entropije. Zasad, jedina «istinita» realnost tih otoka ostaje da «simboliziraju» svo Zlo «komunističkog režima» – i pod aktualnim režimom, deklarativno blagonaklonim prema razvoju hrvatskog turizma.

B. Cerovac

euro-zarezi

Srđan Rahelić, Mojca Rapo, Gioia-Ana Ulrich

Francuska

Izložba *Otpadničke vizije i stvaralaštvo*, Bčgles, od 30. rujna do 26. studenog 2000.

U Muzeju iskrenog stvaralaštva (Le Site de la Création Franche), poznatom po dugogodišnjem njegovanju autsajderske umjetnosti ili *iskrenog stvaralaštva*, kako to Francuzi ponekad nazivaju, u gradiću Bčglesu pored Bordeauxa održava se izložba pod nazivom *Otpadničke vizije i*

stvaralaštvo (*Visions et créations dissidentes*) na kojoj će sudjelovati i tri autsajderska slikara iz Hrvatske : Božidar Štef Golub, Vinko Maričević i Krešimir Hlup. Ove je slikare francuski muzej pozvao uz pomoć Muzeja suvremene umjetnosti iz Zagreba, odnosno voditeljice njegova Odjela za marginalnu umjetnost Nade Vrkljan-Križić, ponajviše zahvaljujući suradnji s Muzejom iskrenog stvaralaštva te katalozima s izložaba *Outsideri* i *Outsideri 2* održanih 1998. i 2000. godine u Zagrebu. Izložba se održava pod pokroviteljstvom Grada Báglesa, pokrajine Gironde, Gradske zajednice grada Bordeauxa, a sudjelovanje hrvatskih umjetnika financijski su potpomogli Ministarstvo kulture RH, Gradski ured za kulturu Grada Zagreba, Muzej suvremene umjetnosti Zagreb i Croatia osiguranje d.d. (S. R.)

Italija

Azijska kinematografija – zvijezda Mostre 2000.

Vodeći filmovi na ovogodišnjoj Mostri dolaze iz Južne Koreje, Hong Konga, Kine, Indije i Japana. *Peron*, kronika provincijalne Kine osamdesetih godina kineskog redatelja Zhan Taija, prikazuje mlade koji vide kako potrošačko društvo i individualizam zamjenjuju političke ideale uz pomoć pop-glazbe. S druge pak strane, *Vrijeme i plima* hongkonškog redatelja Tsuija Harka pirotehnički je triler, smrtni balet uz mnoštvo kaskaderskih efekata, a govori o suvremenom Hong Kongu. Unatoč razlikama, oba filma govore o strahu zbog budućih događaja u Kini, jer, kako kaže Tsui Hark, "najgora stvar koja se Kini može dogoditi jest opće pozapadnjivanje". (S. R.)

Oštećen Tiepolo

U venecijanskoj *Scuola grande dei Carmini* sredinom kolovoza sa stropa se srušila slika *Madonna del Carmelo* slikara Giandomenica Tiepola.

Uljena slika veličine 5,33 x 3,42 metra bila je pričvršćena na stropu Muzeja. Dragocjenu sliku napali su insekti i u potpunosti izgrizli rubove platna uzduž njezina okvira i time je smanjili za nekoliko centimetara. Srećom, uslijed pada slika nije zadobila veća oštećenja. Budući da se *Scuola grande dei Carmini* nalazi u privatnom vlasništvu, traže se sponzori za restauriraciju Tiepolova umjetničkog djela. (G.-A. U.)

Novi dom za Michelangela

Slavna Michelangelova skulptura *Pietá Rondanini,* na kojoj je umjetnik navodno radio do neposredno prije smrti, ubrzo će biti smještena u veću prostoriju. Kiparevo se nedovršeno remekdjelo od 1952. godine nalazilo u Milanu i još uvijek je izloženo u Palači *Sforzesco*, u maloj i za veći broj posjetitelja relativno nepristupačnoj dvorani. Stoga se planira potpuna pregradnja dvorane. Na međunarodnom natječaju održanom krajem 1999. godine izabran je portugalski arhitekt Alvaro Siza koji je zadužen za preuređenje. Grad Milano izdvojit će preko sto milijuna lira, a radovi bi trebali započeti u studenom ove godine. U međuvremenu će Michelangelova skulptura biti podvrgnuta iscrpnom čišćenju. (G.-A. U.)

Slovenija

48. međunarodni ljetni festival, Ljubljana, od 5. srpnja do 26. kolovoza 2000.

U sklopu ovogodišnjeg Ljetnog festivala Ljubljana, održanog pod pokroviteljstvom gradonačelnice Viktorije Potočnik, prikazano je oko 60 najrazličitijih priredbi. Festival je već 23 godine član Europskog udruženja festivala, a njegov je direktor i umjetnički voditelj Darko Brlek. Festival je organiziran uz pomoć Gradske općine Ljubljana i Ministarstva za kulturu Republike Slovenije, a ne bi bio moguć bez brojnih donatora i pokrovitelja koji ga već godinama potpomažu. Iz bogate ponude mogu se izdvojiti samo neka događanja: gostovanje zagrebačkog HNK s operom *Carmen*, a zatim i *Turandotom* i *Netopirom*. Održan je i koncert opernih arija orkestra Slovenske filharmonije. Osim opernih arija, održane su i večeri mjuzikla s Broadwaya te koncerti Lajpciškog gudačkog kvarteta, Komornog orkestra iz Mannheima, *Collegiuma Praga Aurea*, zbora *Laredo Salva* iz Španjolske, Ruskog državnog akademskog komornog orkestra *Vivaldi* te Korejskog komornog ansambla iz Seula. Osim klasične glazbe, valja spomenuti i gostovanje Lile Downs, južnoameričke etnoglazbenice i džezistice. Osim bogatih glazbenih događanja, treba istaknuti i međunarodnu likovnu koloniju. (M. R.)

Velika Britanija

Otkrivena pisma Lewisa Carrolla

Krajem kolovoza pronađeno je dosad pet nepoznatih pisama Lewisa Carrolla, autora popularne *Alise u zemlji čudesa,* objavile su britanske novine. Pisma, pukim slučajem otkrivena na dvorcu Alnwick u sjevernoengleskom Northumberlandu, nalazila su se u jednom dnevniku koji je bio pohranjen u zaključanoj škrinjici. Nekadašnji vlasnik dvorca Alnwick Henry George Percy prijateljevao je s Lewisom Carrollom. Jedno je pismo upućeno Percyjevoj sedmogodišnjoj kćeri, a dobila ga je uoči Božića 1897. godine zajedno s božićnim kolačem. Slavni je pisac, koji se ujedno smatra jednim od najznačajnijih engleskih matematičara, umro samo tri tjedna kasnije. Pronađena pisma stručnjaci su svrstali među značajnija otkrića s područja povijesti književnosti. (G.-A. U.)

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: **Hebrangova 21, Zagreb**
telefon: **4855-449, 4855-451**
fax: **4856-459**
e-mail: **zarez@zg.tel.hr**
web: **www.zarez.com**
uredništvo prima: **radnim danom od 12 do 15 sati**
nakladnik: **Druga strana d.o.o.**
za nakladnika: **Boris Maruna**
poslovna direktorica: **Marcela Ivančić**
glavna i odgovorna urednica: **Andrea Zlatar**
pomoćnice glavne urednice: **Katarina Luketić, Iva Pleše**
redaktor: **Boris Beck**
redakcijski kolegij:
Sandra Antolić, Tomislav Brlek, Grozdana Cvitan, Dean Duda, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Gioia-Ana Ulrich, Branimira Lazarin, Jurica Pavičić, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štiks, Davorka Vukov Colić
grafički urednik: **Željko Zorica**
lektura: **Marko Plavić**
tajnica redakcije: **Nataša Polgar**
priprema: **Zarez**, Zagreb
tisak: **Novi list**, Rijeka, Zvonimirova 20a
Tiskanje ovog broja omogućili su
Institut Otvoreno društvo Hrvatska
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:

, 6 mjeseci 120,00 kn s **popustom 100,00 kn**
, 12 mjeseci 240,00 kn s **popustom 200,00 kn**

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci **85,00 kn**
, 12 mjeseci **170,00 kn**

Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime:_____
adresa:_____
telefon/fax:_____
vlastoručni potpis:_____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke: 30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

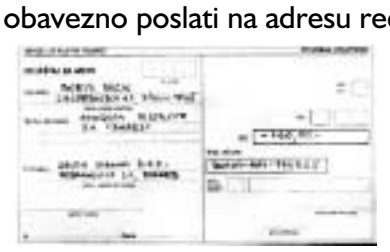

IUC ACADEMIC PROGRAMME 2000/2001

INTER-UNIVERSITY CENTRE DUBROVNIK

An Independent International Centre for Advanced Studies

DIRECTOR GENERAL
Helmut Moritz, Technical University Graz

DEPUTY DIRECTOR GENERAL
Jos Šinus, Croatian Academy of Sciences and Arts

EXECUTIVE SECRETARY
Berta Dragičević, Inter-University Centre Dubrovnik

CHAIRMAN OF THE COUNCIL
Istvan Teplan, Central European University, Budapest

VICE CHAIRMAN OF THE COUNCIL
Kare Rommetveit, University of Bergen

EXECUTIVE COMMITTEE

CHAIRMAN
Ivo Banac, Yale University

MEMBERS
Marianna Birnbaum, University of California Los Angeles
Lise Kjølsrød, University of Oslo
Zdenko Kovač, University of Zagreb
Hans Joachim Seitz, University of Hamburg

DEPUTY MEMBERS
Henning Salling Olesen, Roskilde University
Krunoslav Pisk, Institute Ruđer Bošković, Zagreb

AUDITOR
Mary Helle, University of Bergen

WORK SCHEDULE

Courses run five days a week with morning and afternoon sessions, but with some flexibility determined by the nature and requirements of the individual course.
The courses are offered on a postgraduate level, but the participation of any advanced or motivated student is welcomed.
On request, the IUC will issue a Certificate of Attendance. It will also provide a special Certificate for which, as a rule, the presentation of a paper will have been expected.
The working languages of the courses are usually either English or German, although other languages may be chosen. The major language to be used in any course will be indicated by the language in which the title of the course is announced.

GENERAL INFORMATION

Enquiries about courses and participation should be addressed to the Secretariat of the IUC or to one of the course directors.
Those interested in taking an IUC course are requested to register with the Secretariat or one of the course directors, supplying them with relevant information, i.e., name, address, academic standing, and — if the applicant is an undergraduate — a recommendation from one of the professors.
The IUC would like to receive such registration as soon as possible. Two weeks before the start of the course should be regarded as the latest date.
It should be noted, however, that on occasion courses cannot be given because of exceptional circumstances. In such circumstances, the IUC, or the course directors, will inform the persons registered for the course as soon as possible. In no circumstances, however, can the IUC assume any financial responsibility resulting from the cancellation or relocation of any course.
Upon arrival in Dubrovnik participants will pay to the IUC a course fee in Croatian kunas equivalent to USD 30 per week.
Participants in conferences will pay a conference fee in Croatian kunas equivalent to USD 30. For further information please write to the IUC Secretariat in Dubrovnik.

Inter-University Centre
Don Frana Bulića 4
HR-20000 DUBROVNIK · CROATIA
Tel: +385 20 413 626, 413 627
Fax: +385 20 413 628
e-mail: iuc@du.tel.hr
http://www.tel.fer.hr/iuc

COURSES

1/ 16 July – 3 August 2000
10th ETC-PHHP Course
STRATEGIES FOR HEALTH IN EUROPE. BACK TO THE FUTURE:
From Principles to Practice, from Practice to Visions
Organisers:
European Training Consortium in Public Health and Health Promotion (ETC-PHHP)
Valencia, Göteborg, Liverpool, Zagreb, Prague, Cagliari, Wageningen

2/ 14 – 19 August 2000
WHAT DOES IT MEAN TO BE EUROPEAN?
Directors:
Adam Michnik, Gazeta Wyborcza, Warsaw
Slavica Singer, J.J. Strossmayer University Osijek
Zdravko Tomac, University of Zagreb
Kathleen Wilkes, University of Oxford

3/ 26 August – 3 September 2000
PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN COMPARATIVE PERSPECTIVE
Directors:
Siniša Rodin, University of Zagreb
Andy Linger, South Bank University, London

4/ 27 August – 2 September 2000
GLOBAL COMMUNICATION AND TOURISM
Directors:
Bogomil Horvat, University of Maribor
Gunter Bentele, University of Leipzig
Mario Plenković, University of Zagreb
Josip Vrdoljak, University of Split

5/ 28 August – 2 September 2000
PHILOSOPHIE DES IDEALISMUS VII
Philosophie der Mythologie
Directors:
Damir Boršić, University of Zagreb
Jörg Jantzen, University of Munich

6/ 28 August – 6 September 2000
HEALTH INSURANCE IN TRANSITION
Directors:
Elias Mossialos, London School of Economics
Martin McKee, London School of Hygiene and Tropical Medicine
Stipe Orešković, University of Zagreb
Josep Figueras, WHO-Europe
Luka Kovačić, University of Zagreb

7/ 2 – 9 September 2000
POLITISCHE THEORIE
Zukunft des Staates
Directors:
Henning Ottmann, University of Munich
Zvonko Posavec, University of Zagreb

8/ 3 – 8 September 2000
A SECOND COURSE IN STRUCTURAL EQUATION
Modeling with LISREL
Directors:
Vesna Buško, University of Zagreb
Rolf Steyer, Friedrich-Schiller University of Jena

9/ 3 – 9 September 2000
MULTISCALE PROBLEMS IN SCIENCE AND TECHNOLOGY TO MATHEMATICAL ANALYSIS AND PERSPECTIVES
Directors:
Nenad Antonić, University of Zagreb
Willi Jaeger, University of Heidelberg
Andro Mikelić, University Claude Bernard Lyon I
Hans van Duijn, CWI, Amsterdam

10/ 4 – 9 September 2000
MENTAL PHENOMENA
Directors:
Mike Martin, University College, London
Tim Crane, University College, London
Snježana Prijić-Samaržija, University of Rijeka
Nenad Miščević, University of Maribor

11/ 9 – 16 September 2000
RECHT UND POLITIK IM DEUTSCHEN IDEALISMUS
Directors:
Branko Despot, University of Zagreb
Zvonko Posavec, University of Zagreb
Josef Simon, University of Bonn

12/ 11 – 16 September 2000
FAMILY PLANNING AND REPRODUCTIVE HEALTH
Directors:
Jelka Zelkan, University of Zagreb
Bjørøll Stray Pedersen, University of Oslo
Peter Weiss, University of Graz
Gernot Desoye, University of Graz
Josip Dubrović, University of Zagreb
Vesna Jureša, University of Zagreb

13/ 18 – 22 September 2000
SCIENCE AND TECHNOLOGY POLICIES FOR THE BEGINNING CENTURY
Directors:
Pál Tamás, MKI-Budapest
Irene Horonchy, BUTE-Budapest
Georg Thurn, Wissenschaftszentrum Berlin

14/ 18 – 23 September 2000
DIE IDENTITÄT EUROPAS IN DER GEGENWÄRTIGEN WELT
Directors:
Klaus Held, University of Wuppertal
Christoph Jamme, University of Lüneburg
Jan Sach, University of Poznan
Jérôme Vaillant, University of Valenciennes
Suleyman Bosio, University of Sarajevo
Goran Grčić, University of Zagreb

15/ 18 – 30 September 2000
INTERPRETATION UND VERSTEHEN II
Workshop
Directors:
Detlef Garz, University of Oldenburg
Wolfgang Althof, University of Fribourg

16/ 25 – 30 September 2000
ECONOMY AND DEMOCRACY
Human Rights
Directors:
Peter Abell, London School of Economics
Josip Kregar, University of Zagreb
Eugen Pusić, University of Zagreb
Ivan Šimonović, University of Zagreb
Goran Wendin, Aalborg University

17/ 28 September – 2 October 2000
"IAN DONALD" INTER-UNIVERSITY SCHOOL OF MEDICAL ULTRASOUND
26th Advanced Course on Ultrasound in Obstetrics and Gynecology
Directors:
Asim Kurjak, University of Zagreb
Branko Breyer, University of Zagreb
G.P. Mantovani, University of Trento

18/ 3 – 8 October 2000
CHILDREN AFFECTED BY WAR CIRCUMSTANCES
The Fourth Session Academy on the Rights of the Child (Theory and Practice)
Directors:
Dubravka Hrabar, University of Zagreb
Aleksandra Selak Živković, Centre for Social Policy Initiatives, Zagreb
Eugeen Verhellen, University of Ghent
Mikael Stracum, Radda Barnen, Swedish Save the Children

19/ 16 – 20 October 2000
METAPHOR AND THOUGHT EXPERIMENT
Directors:
Zdravko Radman, University of Zagreb
Eva Dalin, University of Copenhagen

20/ 26 – 31 March 2001
INTERNATIONAL CONTRACTS AND TRANSPORT
Directors:
Peter Šuković, University of Rijeka
Paul Volken, University of Fribourg

21/ 9 – 14 April 2001
SOCIAL PHILOSOPHY
People(s) in a Changing Time
Directors:
Joseph Brin, University of Moscow
Hauke Brunkhorst, University of Flensburg
Heinz Paetzold, University of Kassel
Gérard Raulet, Ecole Normale Supérieure Paris

22/ 9 – 14 April 2001
PHILOSOPHY OF SCIENCE
Directors:
Lars Bergström, University of Stockholm
James R. Brown, University of Toronto
Dennis Dieks, Utrecht University
Michel Ghins, Catholic University of Louvain
Władysław Krajewski, University of Warsaw
Srđan Lalić, University of Zagreb
Elena Manchar, University of Moscow
James McAllister, University of Leiden

23/ 17 – 25 April 2001
DIVIDED SOCIETIES
Citizenship and "Globalization"
Directors:
Herbert Adam, Simon Fraser University
Otto Feinstein, Wayne State University
Natalija Golob, University of Skopje
Kogila Moodley, University of British Columbia
Rodolfo Stavenhagen, College de Mexico
Mitja Žagar, Institute for Ethnic Studies, Ljubljana
Goran Žunec, University of Zagreb
Silva Mežnarić, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb

24/ 23 – 28 April 2001
THE FUTURE OF RELIGION
The Different Conceptions of Modernity
Directors:
Rudolf J. Siebert, Western Michigan University
Mladen Kuzmić, University of Zagreb
Gottfried Kuenzlen, Universität des Bundeswehr München
Nikola Sindičić, Institute for Social Research Zagreb

25/ 30 April – 4 May 2001
SOCIAL ASPECTS OF THE SCIENCES V
Globalization – End of Utopia?
Directors:
Moritz Epple, University of Mainz
Eugen Schoßleuning, University of Oslo
Davko Pečjak, University of Zagreb
Jasminka Lažnjak, University of Zagreb
Reinhard Brunner, University of Tübingen
Peter Stachel, Karl-Franzens University Graz

26/ 7 – 11 May 2001
SUBJECTIVITY, CULTURE AND SOCIAL CHANGE
A Gendered and Qualitative Approach in Psychoanalytical Social Psychology
Directors:
Wendy Holloway, University of Leeds
Thomas Lerchbaumer, University of Bremen
Kirsten Weber, University of Roskilde

SCHOOL "HEALTH FOR ALL"
(courses from 27 to 30)

27/ 7 – 12 May 2001
TRAINING OF TEACHERS IN GENERAL PRACTICE:
Teaching Professional Values and Ethics
Directors:
Patricia Owens, University of Liverpool
Anita Berlin, University of London
Paul Heyrick, University of Gent
Želimir Jukić, University of Zagreb
Irma O. Vrijo, University of Tampere
Mladenka Vrcić-Keglević, University of Zagreb

28/ 4 – 9 June 2001
HEALTHY LIFE STYLE AND PREVENTION OF STROKE
Directors:
Vida Demarin, University of Zagreb
Kurt Niederkorn, University of Graz
Roman Hobert, Ludwig-Maximilian University, Munich
Tanja Rundek, Columbia University

29/ 18 – 23 June 2001
HUMAN RIGHTS AND MEDICINE
Directors:
Dale Beauchamp, University of Pécs
Maurizio Salvi, University of Leuven
Nenad Hlača, University of Rijeka
Miroslav Mikšićević, University of Zagreb
Marjana Novak, University of Zagreb

30/ 24 – 29 September 2001
PROMOTING THE HEALTH OF CHILDREN AND YOUTH
Directors:
Gordana Pavlković, University of Zagreb
Bengt Lindström, Nordic School of Public Health
Vesna Jureša, Croatian Union for School Health
Marina Kuzman, Croatian Institute of Public Health

31/ 7 – 20 May 2001
VICTIMOLOGY, VICTIM ASSISTANCE AND CRIMINAL JUSTICE
Directors:
John Dussich, Takma University, Mito-shi
Gerd F. Kirchhoff, University of Applied Sciences, Mönchengladbach
Zvonimir Paul Separović, University of Zagreb
Ernst Venskamp, University of Tübingen
Frans Willem Winkel, Vrije Universiteit, Amsterdam

32/ 10 – 12 May 2001
WOMEN IN HISTORY / HISTORY WITHOUT WOMEN
Directors:
Ivanka Kovačević, Zenska Infoteka, Croatia
Andrea Feldman, Croatian Institute for History, Zagreb
Branka Arsić, Central European University Budapest
Wendy Brockwell, University College London
Ruka Ray, Berkeley University

33/ 14 – 19 May 2001
REDEFINING CULTURAL IDENTITIES
Southeastern Europe
Directors:
Miquel Strubell Trueta, Universitat Oberta de Catalunya, Barcelona
Nada Švob-Đokić, Institute for International Relations, Zagreb

34/ 14 – 19 May 2001
MUSEOLOGICAL APPROACHES TO THE INTERGRATED USE OF CULTURAL HERITAGE
Works of Arts as Historical Evidence in Conservation
Directors:
Ivo Maroević, University of Zagreb
Maria Seggar, University of Victoria, BC

35/ 15 – 19 May 2001
SCHOOL OF PSYCHOTHERAPY OF PSYCHOSIS
Group Psychotherapy of Psychosis: Psychodynamic Approach
Directors:
Ivan Urlić, University of Split
Bogdana Ivanac, University of Zagreb
Marija Zunac-Kuzmanić, University of Ljubljana
Marcelo Viola, University of Bari

36/ 21 – 25 May 2001
SCIENCE, TECHNOLOGY AND ENVIRONMENTAL POLICIES FOR THE BEGINNING CENTURY
Directors:
Pál Tamás, MKI-Budapest
Irene Horonchy, BUTE-Budapest
Georg Thurn, Wissenschaftszentrum Berlin

37/ 21 – 25 May 2001
INFORMATION TECHNOLOGY AND JOURNALISM — 6
Directors:
Nenad Prelog, University of Zagreb
Robert Hayes, University of California, Los Angeles
Steven Ross, Columbia University

38/ 21 – 26 May 2001
SELFMANAGEMENT IN WAR AND DESTRUCTION GROWTH AND BOOM
Cooperatives in Shareholder Capitalism of the 1990's
Directors:
Gabriele Herbert, International Institute for Selfmanagement Frankfurt
Michael Hausen, University of Maine
Mladen Zuvela, University of Split

39/ 21 – 26 May 2001
WOMEN IN CULTURAL THEORIES
Reading the Body
Directors:
Ankica Bergić, Centre for Women's Studies, Zagreb
Biljana Kašić, Centre for Women's Studies, Zagreb
Jasmina Lukić, Centre for Women's Studies, Belgrade
Joanna Regulska, Rutgers University
Željka Jurković, Centre for Women's Studies, Zagreb

40/ 24 – 27 May 2001
LIBRARIES IN THE DIGITAL AGE (LIDA)
THE INTERNET: Ethics and Legal Issues
Directors:
Tatjana Aparac, University of Zagreb
Tefko Saracevic, Rutgers University

41/ 26 May – 2 June 2001
HERMENEUTIK DER MODERNE IV
Wending zur Sprache
Directors:
Damir Barbarić, University of Zagreb
Günter Figal, University of Tübingen

42/ 4 – 9 June 2001
LAW OF THE SEA AT THE BEGINNING OF THE MILLENIUM
Directors:
Umberto Leanza, II University of Rome
Tullio Scovazzi, University of Milan
Didier Le Morvan, University of Western Brittany, Brest
Paolo Mengozzi, University of Bologna
Mirjam Škrk, University of Ljubljana
Davor Vidas, Fridtjof Nansen Institute Oslo
Maja Seršić, University of Zagreb
Budislav Vukas, University of Zagreb

43/ 4 – 9 June 2001
SOCIAL STRUCTURES AND INSTITUTIONS
The Quest for Social Justice
Directors:
Dragan Čolić-Jovović, University of Zagreb
Mojca Novak, University of Ljubljana
Arthur J. Vidich, New School for Social Research New York
Vladimir M. Lyman, Florida Atlantic University
Garth Massey, University of Wyoming
Aleksandar Štulhofer, University of Zagreb

44/ 4 – 9 June 2001
PHILOSOPHIE UND ZEITKRITIK IM 20 JAHRHUNDERT
Directors:
Goran Grčić, University of Zagreb
Marian Heitz, University of Siegen
Theodore Kisiel, Northern Illinois University
Gilbert Merlio, University Paris Sorbonne
Claudius Strube, University of Wuppertal

45/ 4 – 10 June 2001
SOURCES OF EFFICIENCY OF THE BALINT METHOD
Directors:
Munidić Kulenović, University of Zagreb
Sonja Bošnković-Milković, University of Zagreb
John Salinsky, University of London
Cornelia Szabó, University of Budapest
Branka Jovanović, University of Zagreb
Marie-Jeanne Pyot, University of Paris

PETROLEUM ENGINEERING SUMMER SCHOOL
(courses 46-47)

46/ 4 – 11 June 2001
Workshop 8: GEOMODELLING IN EXPLORATION AND PRODUCTION OF OIL AND GAS
Directors:
Zaki K. Bassiouni, Louisiana State University
Zoltan Heinemann, Mining University, Leoben
C.W.J. van Kruijsdijk, Delft University of Technology
Josip Sabolić, University of Zagreb
Ivo Steiner, University of Zagreb

47/ 14 – 18 June 2001
Workshop 9: OPTIMIZATION OF OIL AND GAS PRODUCTION
Directors:
Andrew K. Wojtanowicz, Louisiana State University
Gerhard Rathkopf, Mining University, Leoben
Augusto Podio, University of Texas, Austin
Mirko Zelić, University of Zagreb
Ivo Steiner, University of Zagreb

48/ 6 – 11 June 2001
IL PLURILINGUISMO NELL'EUROPA CENTRALE IV
Directors:
Federica Ferlugo-Petronio, University of Udine
Ivica Martinović, University of Zagreb

SCHOOL "SOCIAL WORK THEORY AND PRACTICE"
(courses from 49 to 53)

49/ 11 – 16 June 2001
SPIRITUALITY AND SOCIAL WORK
Directors:
Edward Canda, University of Kansas
Dada M. Maglajlić, Bemidji State University
Craig Rennebohm, Jesuit University, Seattle
Paul Shane, Rutgers University
Michael Strickel, Academy of Social Work, Dnepro
Theresa Marie Sacco, University of Johannesburg

50/ 11 – 16 June 2001
SOCIAL WORK WITH JUVENILE OFFENDERS
Directors:
Helmut F. Janssen, Fachhochschule Erfurt
Dada M. Maglajlić, Bemidji State University
Ira M. Schwartz, University of Pennsylvania
Brian Williams, De Montfort University Leicester

51/ 11 – 16 June 2001
SOCIAL WORK WITH CHILDREN AND YOUTH
Directors:
Helmut Janssen, Fachhochschule Erfurt
Lina Kushwaja, TATA Institute, Bombay
Dada M. Maglajlić, Bemidji State University
Torill Tjelflaut, The Regional Child Protection Research Unit, Trondheim
Robert Del Conte, S. Felipe del Rio Foundation, USA
Jean Gervais, University of Hull, Quebec

52/ 18 – 23 June 2001
DEVELOPING NEIGHBORHOOD AND COMMUNITY SUPPORT SYSTEMS
Directors:
Dwuna Bampah, University of Leicester
Bart Galaway, University of Manitoba
Dada M. Maglajlić, Bemidji State University
Paul Stubbs, University of Sheffield

53/ 18 – 23 June 2001
SOCIAL POLICIES AND SOCIAL WORK
Directors:
Juha Hämäläinen, University of Kuopio
Dada M. Maglajlić, Bemidji State University
Hakan Sandén, The National Board of Health and Welfare, Stockholm
Torill Tjelflaut, The Regional Child Protection Research Unit, Trondheim
Mari-Anne Zahl, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim

54/ 15 – 22 June 2001
SECURITY AND COOPERATION IN THE SOUTH EASTERN EUROPE
Directors:
Radovan Vukadinović, University of Zagreb
Anton Grizold, University of Ljubljana
Ken Scrivener, Florida State University

55/ 25 – 30 June 2001
MATH/CHEM/COMP' 2001
The 16th International Course on the Interfaces between Mathematics, Chemistry and Computer Sciences
Directors:
Anto Gvozdanović, Ruđer Bošković Institute, Zagreb/University of Split
Edward C. Kirby, The Resource Use Institute, Pitlochry
Tomaž Pisanski, IMFM, University Ljubljana
Grahan Vikić-Topić, Ruđer Bošković Institute, Zagreb

56/ 15 – 21 July 2001
EAST EUROPEAN SUMMER SCHOOL FOR CHILD AND ADOLESCENT PSYCHOANALYSIS
Directors:
Lilo Pfeifer, New York Psychoanalytical Institute
Vlasta Ruđan, University of Zagreb

57/ 30 July – 4 August 2001
PSYCHOANALITIC PSYCHOTHERAPY IN CLINICAL SETTING
Directors:
Willy Obersiek, University of Zurich
Mundić Kulenović, University of Zagreb
Vlasta Ruđan, University of Zagreb
Bella Buda, University of Budapest
Smergal Jeannine Siegel, University of Paris
Dinko Pichuq, University New York

58/ 13 – 18 August 2001
WHAT DOES IT MEAN TO BE EUROPEAN?
Directors:
Adam Michnik, Gazeta Wyborcza, Warsaw
Slavica Singer, J.J. Strossmayer University of Osijek
Zdravko Tomac, University of Zagreb
Kathleen Wilkes, University of Oxford

59/ 27 – 31 August 2001
THE PSYCHOLOGY OF TRANSITION
Directors:
Olga Melin, Charles University of Prague
Alexander Shapiro, Russian Academy of Education, Moscow

60/ 28 August – 3 September 2001
GLOBALIZATION, CULTURES AND MEDIA
Directors:
Mario Plenković, University of Zagreb
Bogomil Horvat, University of Maribor
Berta Neft Dastal, University of Valparaiso
Rossen Milev, University of Sofia
Daniela Roxana Frumusani, University of Bucharest

61/ 8 – 12 September 2001
DUSPEC' 01
INTERNATIONAL DUBROVNIK SPECTROSCOPY SUMMER SCHOOL
Trends in NMR, EPR, MCD and MS
Directors:
Grahan Vikić-Topić, Ruđer Bošković Institute, Zagreb
Leo Klasinc, Ruđer Bošković Institute, Zagreb
Anto Gvozdanović, Ruđer Bošković Institute, Zagreb
Vladimir Sklenar, University of Brno
Boris Rakvin, Ruđer Bošković Institute, Zagreb
Dušan Žigan, J. Stefan Institute, Ljubljana

62/ 10 – 16 September 2001
FAMILY PLANNING AND REPRODUCTIVE HEALTH
Directors:
Bjøll Stray-Pedersen, University of Oslo
Peter Weiss, University of Graz
Gernot Desoye, University of Graz
Josip Dubrović, University of Zagreb
Lada Mugdić, University of Zagreb
Fedo Grimšgić, World Health Organisation
Joško Zekan, University of Zagreb

63/ 17 – 22 September 2001
THE SUMMER SCHOOL IN MATHEMATICAL FINANCE
Directors:
Jakša Cvitanić, University of Southern California, Los Angeles
Mihael Perman, University of Ljubljana
Wolfgang Runggaldier, University of Padua
Walter Schachermayer, University of Vienna
Zoran Vondraček, University of Zagreb

64/ 17 – 22 September 2001
DIE IDENTITÄT EUROPAS IN DER GEGENWÄRTIGEN WELT, II
Directors:
Christoph Jamme, University Lüneburg
Jan Sach, University Poznan
Jérôme Vaillant, University Valenciennes
Suleyman Bosio, University Sarajevo
Goran Grčić, University Zagreb

65/ 17 – 28 September 2001
INTERPRETATION UND VERSTEHEN III
Workshop
Directors:
Detlef Garz, C. v. Ossietzky University Oldenburg
Wolfgang Althof, University of Fribourg

CONFERENCES

1/ 1 – 3 August 2000
POSTMODERN HEALTH PROMOTION
Organisers:
European Training Consortium in Public Health and Health Promotion (ETC-PHHP)
Valencia, Göteborg, Liverpool, Zagreb, Prague, Cagliari, Wageningen

2/ 27 – 29 October 2000
MIND AND BRAIN
An Interdisciplinary Approach
Organisers:
Hans-Jürgen Treder, University of Potsdam
Gerald Ulrich, Freie University Berlin
Helmut Moritz, Technical University Graz
Nenad Trinajstić, Ruđer Bošković Institute Zagreb
Gordan Flego, University of Zagreb

3/ 2 – 7 April 2001
MODERNE TRANSZENDENTAL PHILOSOPHIE
Organisers:
Goran Grčić, University of Zagreb
Wolfgang Kuhlmann, Technical University of Aachen
Audun Øfsti, Technical University of Norway

4/ 21 – 25 May 2001
INFORMATION TECHNOLOGY AND JOURNALISM
Organisers:
Nenad Prelog, University of Zagreb
Robert Hayes, University of California, Los Angeles
Steven Ross, Columbia University

5/ 4 – 9 June 2001
SECOND CONFERENCE ON APPLIED MATHEMATICS AND SCIENTIFIC COMPUTING
Organisers:
Zlatko Drmač, University of Zagreb
Vjeran Hari, University of Zagreb
Rudolf Scitovski, University of Osijek
Luka Sopta, University of Rijeka
Zvonimir Tutek, University of Zagreb
Boško Virdžić, University of Split
Krešimir Veselić, University of Hagen

6/ 12 – 16 June 2001
SEXUALITIES IN TRANSITION
Organisers:
Aleksandar Štulhofer, University of Zagreb
James Elias, California State University Northridge

7/ 12 – 18 June 2001
SLAVEN UND ROMANEN IN ADRIARAUM
Historische und slawistische Aspekte
Organisers:
E. Hösch, University of Munich
Peter Rehder, University of Munich
Sergio Bonazza, University of Vienna, University of Vienna

8/ 25 – 30 June 2001
MATH/CHEM/COMP'2001
The 16th International Conference on the Interfaces between Mathematics, Chemistry and Computer Sciences
Organisers:
Anto Gvozdanović, Ruđer Bošković Institute Zagreb/University of Split
Edward C. Kirby, The Resource Use Institute, Pitlochry
Tomaž Pisanski, IMFM, University Ljubljana
Grahan Vikić-Topić, Ruđer Bošković Institute, Zagreb

9/ 29 August – 3 September 2001
GLOBALIZATION, CULTURES AND MEDIA
Organisers:
Mario Plenković, University of Zagreb
Bogomil Horvat, University of Maribor
Berta Neft Dastal, University of Valparaiso
Rossen Milev, University of Sofia
Daniela Roxana Frumusani, University of Bucharest

10/ 31 August – 2 September 2001
HEALTH INSURANCE IN TRANSITION
Organisers:
Elias Mossialos, London School of Economics
Martin McKee, London School of Hygiene and Tropical Medicine
Stipe Orešković, University of Zagreb
Josep Figueras, WHO - Europe
Luka Kovačić, University of Zagreb

11/ 8 – 12 September 2001
DUSPEC' 01
INTERNATIONAL DUBROVNIK SPECTROSCOPY SUMMER SCHOOL
Trends in NMR, EPR, MCD and MS
Organisers:
Grahan Vikić-Topić, Ruđer Bošković Institute, Zagreb
Leo Klasinc, Ruđer Bošković Institute, Zagreb
Anto Gvozdanović, Ruđer Bošković Institute, Zagreb
Vladimir Sklenar, University of Brno
Boris Rakvin, Ruđer Bošković Institute, Zagreb
Dušan Žigan, J. Stefan Institute, Ljubljana

12/ 16 – 30 September 2001
FUNCTIONAL ANALYSIS
Organisers:
Damir Bakić, University of Zagreb
Hrvoje Kraljević, University of Zagreb
Mitsuki Rao, University of Florida, Gainesville